

374
GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIAÉNAK CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

THUKYDIDES.

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSSSEL ÉS JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

ZSOLDOS BENŐ.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

Ára 1 frt 40 kr.

GÖRÖG ÉS LATÍN
REMEKÍRÓK.

KIADJA

A M. TUD. AKADÉMIÁNAK
CLASSICA-PHILOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

OSZK
THUKYDIDES.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1887.

THUKYDIDES.

FORDÍTOTTA, BEVEZETÉSEL ÉS JEGYZETEKKEL ELIÁTTA

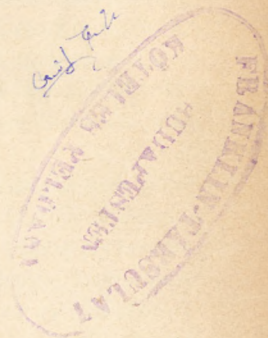
ZSOLDOS BENŐ.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYA.

1887.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

12.740/23/1

ELŐSZÓ.

Midőn Thukydides történeti művének fordítása ezennel a nyilvánosság elé kerül, helyén van, hogy a fordító mindenek előtt röviden működéséről, eljárásáról adjon számot.

Azon formai, s különösen tartalmi nehézségek miatt, a melyek csaknem lépten-nyomon tornyosúlnak e mű fordítója elé, alig van talán író, a ki fordítójával szemben sürgősebb követeléssel lépne fel, hogy ő vele mennél nagyobb *congenialitásban*, szellemi rokonságban álljon. E nélkül őt fordítója az általa járt magas ösvényen nem követheti, az ő eszméit fel nem foghatja s kellőleg nem tolmácsolhatja a legkomolyabb, leggondosabb előkészület mellett sem.

E mű fordítója sajnosan érzi, hogy e nagy kíváncsolomnak eleget nem tehetett. Azonban ama fontos tényező némi pótlékául talán szolgálhatott az a hő vágya, hogy ez író gazdag eszme-kincsei ne legyenek már tovább hét pecséttel zárt könyv gyanánt elrejtve a classica philológiával szakszerűleg nem foglalkozó művelt magyar közönség előtt; hogy per excellentiam politikusnak tartott nemzetünk előtt nyiljék meg már valahára, — ha szabad ily merész kifejezést használni, — a politikai tanok ez evangeliuma.

S bár ama fontos tényező hiányát ez elegendőképen nem pótolhatta, súlyosbította a helyzetet még az is, hogy különféle érdekeket kellett szolgálnia. E mű fordítása ugyanis szorosan tudományos szempontból tekintve nem egyéb, mint csaknem szakadatlan lánczolatossággal következő fontos s érdekes philologiai kérdések gyakorlati megoldásának kísérlete; de e mellett igyekszik egy igen tartalmas, sok helyen a homályosságig tömött s eszmékkal mintegy zsúfolt művet mennél élvezhetőbbé tenni a művelt nagy közönségre nézve. A feladat

tehát, a melynek a megoldására vállalkozott, a szorosán tudományos érdek mellett a műveltek szélesebb köre érdeklődésének az író iránt való fölgerjesztése.

E helyzetben az itt említett feladattal szemben eljárásomban, mint meggyőződésem szerint a leghelyesebbeket, azon általános irányelveket fogadtam el zsinór-mértékül, a melyeket Ponori Thewrewk Emil «A helyes magyarság elvei» czímű művében a fordításról szóló VIII. cikkben, a mű 86—91. lapjain kifejtett s megállapított. Itt azonban főképen egy szempont volt az, a mely a feladat lehetőleg sikeres megoldása céljából sürgősen követelte az alkalmazkodást. Szemem más, mint az, hogy mind általában az egész műben, mind különöbben ennek jelentékeny s fontos részét képező szakaszaiban, a beszédekben törekedjem ugyan arra, hogy az események indító okait, a történet rejtett alapjait, a népek és szereplő személyiségek tetteinek rugóit képező eszméket, indulatokat és szenvedélyeket ép oly megkapó hűséggel s közvetlenséggel tárjam elő, mint maga az író, de *szorosan s kizárólag* a magyar nyelvre s a magyar stílus jelenlegi állapotára való tekintettel. Nem alkalmazhattam tehát a beszédekben előforduló szó- és gondolat-alakzatokat úgy és oly terjedelemben, mint az eredetiekben van, s nem utánozhattam különösen az író stílusának kimért s sok helyen homályt szülő rövidségét, szófukarságát. Amaz alakzatok ugyanis az ó-hellen stílusban gyakran előkerülő *sajátságok*; bennök a Thukydides kortársa, az ő művét olvasván, régóta ismert s élvezett ékességekkel találkozott, mert hisz azok a homerosi eposokban jó részben megvannak.* A mi pedig másfelől a stílus tömörségét illeti, e tekintetben, mivel a fordító nem csak azzal a nyelvvvel szemben van kötelezve hűségre, a melyből fordít, hanem főkép s különösen azzal szemben is, a melyre fordít, figyelembe vettem a magyar próza jelenlegi állapotát, beható, gondos vizsgálat alá vettem legkitűnőbb prózaíróink, *Szalai László, b. Kemény Zsigmond, Csengeri Antal*, s a kit legelsőben kellett volna említenem, a *Deák Ferencz* stílusát. Az ezek által létesített mintákat igyekeztem szerény tehetségem mértékéhez képest követni. Különösen a *Deák Ferencz*

* V. ö. A. Nieschke. De Thucydide Antiphontis discipulo et Homeri imitatore. Münden. 1885. 37—70. ll.

beszédei azok, a melyek a beszédek áttételénél mérték-adók voltak reám nézve. Ezek ugyanis a stilus plasticitása és tömöntsége tekintében a Thukydides közlötté beszédeket nálunk a legjobban megközeleltik. A tömöntség tekintetében ezek által megszabott korlátokon, meggyőződésem szerint, a magyar genius egyenes megsértése nélkül túllépni nem lehetett, még ha a tömöntség mellett, a Thukydidesnél olykor mutatkozó homály helyett, az eszmék meglepő tisztasága, világossága is bennök az uralkodó jellemvonás. Általában pedig az itt elmondottak figyelmen kívül hagyása mellett szilárd meggyőződésem szerint fordításom sok helyen visszataszító modorosságba süllyedt volna a nagy közönség előtt, s kimért feszessége magától mindenkit elriasztott volna. Ily munka pedig czéltévesztett s minden igrakezete kárba vész.

A mi továbbá a tulajdonnevek leírása módját illeti, erről is kell egy pár szót szólanom. E fordításban a tulajdonnevek általában görögösen vannak írva. E részben csak két kivétel fordul elő; nevezetesen 1. azok a tulajdonnevek, a melyek a magyar irodalomban mintegy közforgalomban vannak s következetesen egyformán vannak jelölve, tehát orthographiájuk meg van állapítva, azok ezen újabb orthographia szerint vannak jelölve benne, p. Athén, Trója. 2. Azok a tulajdonnevek, a melyek görögös jelöléssel annyira egészen másféle alakúak, hogy teljesen ismeretlenek volnának a görög irodalommal szakilag nem foglalkozó művelt magyar olvasó előtt, abban az alakjukban fordulnak elő, a melyben előtte ismeretesebbek; így Karthago, Tarentum, Aetna van Karchedon, Taras, Aitné helyett.

Megemlíthetem még itt, hogy e munka a nonum prematur-féle horatiusi kíváncsolomnak a legteljesebb mértékben eleget tesz. E fordítás, őszintén megvallva, hosszú, fáradalmas munka eredménye s hatodszeri átdolgozás után kerül az olvasó közönség elé.

A fordításnál a Classen-féle Thukydides-kiadás szövege szolgált alapul. (Thukydides erkläert von J. Classen. 1. Bd. 1. Buch 2-te Aufl. 1873. 2. Bd. 2. Buch 2. Aufl. 1871. 3. Bd. 3. Buch. 1867. 4. Bd. 4. Buch. 1869. 5. Bd. 5. Buch. 1875. 6. Bd. 6. Buch. 1876. 7. Bd. 7. Buch. 1877. 8. Bd. 8. Buch. 1878. Berlin. Weidmann.) A fordítás szövegét magyarázó jegyzetekkel kísérem; azonban itt, a mennyire csak lehetett, azon voltam, hogy az olvasó figyelmét zavaró közbe

szólásaimmal nagyon gyakran el ne vonjam az írótól. E jegyzetek szerkesztésében felhasználtam a Classen-féle német, valamint a Poppo-féle kiadás (Thukydidis de bello Peloponnesiaco libri octo ad optimorum librorum fidem editos explanavit E. Fr. Poppo. Ed. altera et emendata. Lips. Teubner.) latin jegyzeteit. Ezekon kívül kalauzaimul szolgáltak: *Curtius E.* A görögök története, ford. Fröhlich R. I—IV. köt. Budapest. 1875—1880. *G. F. Schoemann.* Griechische Alterthümer. 2. Bde. 3. Aufl. Berlin. 1871. és 1873. *L. Preller.* Griechische Mythologie. 2. Bde. 3. Aufl. (v. *E. Plew.*) Berlin. 1872. és 1875. *Fr. Hultsch.* Griechische und römische Metrologie. Berlin. 1862. *P. Thewreuck Emil.* Római és görög pénzszámítás. Pest. 1868. *J. B. Telfy.* Corpus iuris Attici. Pestini et Lipsiæ. MDCCCLXVIII. Végül használtam, természetesen nagyon óvatosan, a scholionokat is.

Az itt említett művek mellett azokon kívül, a melyek a munka folyamán a szövegben, vagy a szöveg alatti jegyzetben különösen meg vannak említve, az alább következő bevezetés megírásánál, valamint fordítói működésem közben is, a következő művek szolgáltak támogatásomra: *Dr. E. Munk.* Geschichte der Griechischen Literatur, 2-te, umgearbeitete Ausgabe. 2-ter Theil. Berlin. 1863. 17—45. ll. *Müller-Donaldson.* A régi görög irodalom története, ford. Récsi Emil Pest. 1864. 2-ik kötet. 108—127. ll. *Dr. K. Sittl.* Geschichte der Griechischen Literatur bis auf Alexander den Grossen. 2-ter Theil. München. 1886. 401—427. ll. *K. W. Krüger.* Untersuchungen über das Leben des Thukydidis. Berlin. 1832. *Hunfalvy Pál.* Thukydidis. (Tanulmányok. Budapest. 1881. 175—213. ll.) *Bászel A.* Thukydidis (Egyet. philol. közlöny. IV. évf. 1880. 569—585. és 682—702. ll.) *H. Wuttke.* De Thucydide scriptore belli Peloponnesiaci. Vratislaviæ. 1839. *Hiecke.* Ueber den Hochverrath des Geschichtschreibers Thukydidis. Berlin. 1869. *Wallichs.* Thukydidis und Kleon. Flensburg. 1866. *Th. Hoffmann.* De Thucydide Melesia filio Atheniensi. Hamburg. 1867. *Fr. Zimmermann.* Quæstiones de tempore, quo historiarum libri a Thucydide compositi, quoque editi sint. Halis Saxonium. 1875. *G. Meyer.* Quibus temporibus Thucydides historiæ suæ partes scripserit. Nordhausen. 1880. *P. Leske.* Ueber die verschiedene Abfassungszeit der Theile der Thucydideischen Geschichte des Peloponnesischen Krieges. Liegnitz. 1875. *E. Pannicke.* De austera Thu-

cydidis compositione. Berolini. 1867. *Zeitschel*. De Thukydidis inventione cum usu oratorum congruente. Nordhausen. 1884. *Bá-szel A.* Thukydidés beszédei. Budapest. 1881. *L. Auffenberg*. De orationum operi Thucydideo insertarum origine, vi historica, compositione. Crefeld. 1879. *O. Hüppe*. De orationibus operi Thucydidis insertis. Gr.-Strehlitz. 1874. *O. Drefke*. De orationibus, quæ in priore parte historiæ Thucydideæ insunt et directis et indirectis. Berolini. 1877. *G. Schneege*. De relatione historica, quæ intercedat iuter Thucydidem et Herodotum. Vratislaviæ. 1884. *G. Glogau*. Die Entdeckungen des Thukydidés über die älteste Geschichte Griechenlands. Neumark. 1876. *A. Wigand*. Ueber das religiöse Element in der geschichtlichen Darstellung des Thukydidés. Berlin. 1829. — Zur Würdigung des Thukydidés vom ethischen Standpunkte aus. — *Ed. Voss*. De Τύθη Thucydidea. Düsseldorf 1879. *D. Kirchoff*. Thucydides Græcorum ingeniosus rerum gestarum scriptor atque inter omnes, qui similes exstiterunt, antiquitatis historicos princeps. Briloniæ. 1860.

Végül szigorú, de kedves kötelességemnek ismerem hálás köszönetemet nyilvánítani a M. Tud. Akadémia classica-philologiai bizottságának s előadójának, Ponori Thewrewk Emil úrnak azért a szíves s hathatós támogatásukért, a melyben ez irodalmi vállalat lehető legteljesebb sikere érdekében részeltettek, továbbá Csengeri János úrnak, a kit a tek. philologiai bizottság munkám revíziójával megbizott, azon buzgóságért, a melylyel az átnézés és utolsó simítás sok alkalmatlansággal járó munkáját végrehajtotta.

A fordító.

BEVEZETÉS.

Midőn az olvasó oly írónak a művét veszi a kezébe, mint Thukydides, «a kinek műve első lapja a tulajdonképeni történelem kezdete,» könnyen megragadhatja az a leküzdhetetlen vágy, hogy írója élete történetének mennél részletesebb s mennél megbízhatóbb adatok alapján írt rajzával ismerkedhessék meg. Ez, meg kell vallani, Thukydides olvasójánál egészen természetes. Mi lehetne érdekesebb s tanulságosabb egy okulást kereső szellemre nézve, mint megismerkedni egy oly életfolyamattal, egy oly fejlődési processussal, a melynek eredménye egy új pálya megnyitása, egy új tudomány-ág megalapítása lett? Mi vethetne jobban fényt, mi deríthetne különben sajnosan nélkülözött világosságot úgy az egész műre, mint annak egyes, apróbb-nagyobb részleteire, mint azoknak a hatásoknak, azoknak a viszonytagságoknak mennél körülményesebb ismerete, a melyeknek ana nagy hatású szellem az emberi sors közösségénél fogva alá volt vetve?

Sajnos, ez az oly természetes vágy írónkkal szemben nem elégíthető ki teljesen. Az ő egész élete folyamának minden, még a legapróbb részletre is kiterjeszkedő, a fejlődés processusát előtűntető rajza helyett részben nagyon töredékes, részben pedig többé-kevésbbé ingatag alapokon nyugvó adatokkal kell megelégednünk. Élete körülményeinek nemcsak apróbb, kevésbbé fontos, de sőt számos igen jelentékeny mozzanataira nézve is homályban vagyunk.

E sajnos körülményt az idézte elő főképen, hogy a régiek általában nem igen buzgólkodtak abban, hogy íróik élete történetét szorosán figyelemmel kísérjék és az utókor számára megörökítsék. Az érdeklődés e hiánya miatt aztán oly adatok, a melyek alapján egy részletes s az írói egyéniség fejlődését visszatükröző életrajz lehetővé

válnék, végkép eltűntek az irodalom-történet írója elől. S különben is van a történetíróknak egy közös sorsa, a melyet egy későbbi történetíró, a római Sallustius a következő szavaiban érint: *hautquaquam par gloria sequitur scriptorem et actorem rerum*, az az: épen nem egyenlő dicsőségben részesül a történet megírója és végrehajtója. Ugyanis ez utóbbi életének minden egyes mozzanata a kortársak szeme előtt folyik le, s mivel az élet a történelem egy szakaszával elválhatatlanul egybe van olvadva, a kortársak és az utókor egyaránt érdeklődnek iránta. Ellenben a történetíró élete csöndes félrevonultságban, a felületesen pillantó tömeg szemeiben unalmas egyhangúságban telik el; ő inkább is az utókor számára él, hat, működik, az utókor oktatója, tanítója. Ennélfogva ennek az élete iránt a kellő érdeklődés csak akkor gerjed fel, midőn az adatok legnagyobb része már nyomtalanul elveszett.

Maradt ugyan reánk az ókorból Thukydidesnek két életrajza. Az egyik egy, Marcellinus rhetornak tulajdonított hosszabb munka. Ez azonban oly három, egymástól tisztán megkülönböztethető kisebb műből áll, a melyeknek több adata ellenmondásban áll egymással. Ez pedig oly körülmény, a mely igen erős kétséget támaszthat az egész munka értéke s megbízhatósága felől. A másik egy rövidebb munka. Ennek az életrajzi adatai azonban annyira bizonytalanok, hogy közel áll az a gyanú, hogy az író élete egyes mozzanatait egy másik Thukydidesnek, a Melesias fiának¹ élete eseményeivel zavarta össze. Íróját, a kinek a neve korunkra nem maradt fenn, méltán nevezi a Thukydides élete történetének egyik éles elméjű kutatója «a legmegbízhatatlanabbnak az író megbízhatatlan életrói között».

Van ezeken kívül még egy Thukydides életére vonatkozó rövid, száraz adat Suidasnál, a ki a mi időszámításunk szerint a XI. században mind nyelvtani, mind történettudományi tekintetben fontos s érdekes «Szótárt» írt.

A mi teljesen megbízható adatot a Thukydides élete körülményeiről bírnak, azt csupán az ő saját művéből meríthettük. Neve-

¹ Ez Alopeke attikai demosból (községből) származott: atyja némelyek szerint nem Melesias, hanem Milesias volt. Róla még magában a műben, az I. k. 117. f. 2. §-ában s az idevonatkozó jegyzetben lesz szó.

zetesen említ némely dolgokat magáról ott, a hol az események menete az ő szereplésénck a megemlítését elkerülhetetlenül követeli, de más helyeken is, a végből, hogy az olvasó némely, általa elbeszélte dolgokra, vagy az egész műre nézve az ő szavahihetősége, megbízhatósága tekintetében meg legyen nyugtatva. Ezek az adatok a következők:

Thukydides, Oloros fia, athéni polgár, a peloponnesosi háború kitorésekor nyomban hozzáfogott, hogy e had történetét megírja. Ő e háborút átélte java erejében levő és az események felfogására s átértésére alkalmas életkorban. Athénben átélte a nagy pestist és nem csak másokat látott benne szenvedni, hanem maga is átszenvedte. A háború nyolczadik évében vezéri tiszte viselt s e tiszteben egyik vezértársával, Euklessel együtt a thrák partvidékre nyert kiküldetést, a hol épen ekkor Brasidas, spartai vezér ügyes és sikeres működése az athéni uralomra veszedelmessé kezdett válni. Midőn Brasidas az athéniekre nézve a thrák partvidéki uralmuk fentartása tekintetében oly fontos gyarmatvárost, Amphipolist hirtelen meglepte, itt épen Eukles volt jelen, Thukydides ellenben hét hajóra menő hajórajjal Thasos szigeténél állt. Eukles a szorongatott Amphipolisból a lakosságnak Athénhez szító pártjával egyetértésben Thukydideshez küldött azzal a felszólítással, hogy nyujtszon segítséget. Thukydides nyomban a legnagyobb sietséggel ment összes, rendelkezése alatt álló hajóival a város oltalmára; azonban megkésett, mivel Brasidas attól tartván, hogy Thukydides, a ki a thrák partvidéken gazdag aranybányákat műveltetett, ennél fogva ott nagy befolyással bírt, ha idejében érkezhetik, az ő tervei megvalósítása elé elháríthatatlan akadályt gördít, az amphipolisiakat igen enyhe feltételek alatt nagy hirtelenséggel rábírta városuk feladására. Azonban Thukydides, bár a főhelyet megmentenie nem sikerült, a kikötővárost, Eiont nagy gyorsasággal védelmi állapotba helyezte s Brasidasnak szárazon és vizen ellene intézett támadása daczára megtartotta. E vezéri tiszt viselése után Thukydides húsz évig számkivetésben élt, a mely alatt különösen a peloponnesosi szövetség államaiban tartózkodott.

Ennyi az, a mit műve különböző helyein saját magáról elejtett nyilatkozatai alapján, mint teljesen megbízható adatot felhozhatunk.

Ezek azonban, mint látjuk, azon kérdésekre nézve, hogy mikor született, minő családi viszonyai, összeköttetései voltak, kik hatottak fejlődésére, munkáját mikor írta, mikor halt meg, teljesen bizonytalanságban hagynak bennünket. Hogy ezekre nézve a valóságot megközelítő bizonyossággal felelhessünk, kénytelenek vagyunk a legnagyobb részben nem eléggé szilárd alapokon nyugvó adatokkal boérni, vagy a legkedvezőbb esetben az író nyilatkozataiból vont következtetések után indulni.

Az ide vonatkozó adatok a fentebbi kérdésekre vonatkozólag a következőkben foglalhatók egybe.

Thukydides Halimus attikai demosban (községben) született. Ez a demos a Leontis törzsé² volt s a tengerparton Phaleron és Koliás demosok között feküdt Athentől harminczöt stádiumnyi ($\frac{7}{8}$ geogr. mérföldnyi) távolságban. E helynek a neve ma Misia. A Thukydides anyja Hegesipyle volt s ugyanahhoz a nemzetséghez tartozott, a melyből való volt az atya, tudnilik az idősb Oloros, thrák fejedelem nemzetségéhez. Hogy azonban ennek, valamint a Thukydides atyjának, az ifjabb Olorosnak ama thrák fejedelemtől való leszármazása mely fokozatokon történt meg, arra nézve semmi határozott és biztos adatunk nincs. Itt két dolog állapítható meg meglehetősen biztossággal. Amaz idősb Olorosnak egy leánya az idősb Miltiadeshez ment nőül, bizonyosan akkor, midőn ez a thrákiai Chersonesos felett uralkodott s ez összeköttetés révén juthatott Thukydides anyai ágon közeli rokonságba a Miltiades családjával, mert ez a viszony közte s e család közt mindenesetre megvolt. Ugyanis az ő hamvai a Kimon családi sírboltjában voltak elhelyezve. Továbbá az ifjabb Olorosnak, a Thukydides atyjának már teljes athéni polgárjoga volt s bizonyosan thrák fejedelmi házból való származása folytán rendelkezett a thrák partvidéken mind ő, mind a fia ama dúsz javakkal, a melyek a műben is említve vannak.

² Az athéni polgárság ebben az időben tíz törzsre (phylére) oszlott, a melyek egy-egy hősnek, mint törzs-alapítónak a nevéből voltak elnevezve. Nevök a következő volt: Erechtheis, Kekropis, Aigeis, Pandionis, Akamantis, Antiochis, Leontis, Oineis, Hippothoontis és Aiantis. Később, Kr. e. 307-ben még két törzs csatoltatott hozzá. u. m. Demetrius és Antigonidas.

A Marcellinus-féle életrajz (29. §.) Hermippos nyomán, továbbá az I. k. 20. f. 2. §-hoz írt scholion említi, hogy Thukydides a Peisistratos családjával rokonságban állt. Ez adatok az által nyerne nyomatékot, hogy Thukydides, a mi oly szófukar s az események folyamát episodokkal megszakítani nem szerető írónál már magában is annyira feltűnő, ama balvélekedés megczáfolására, a mely a Peisistratos utódainak a Harmodios és Aristogeiton-féle összeesküvésből eredő szerencsétlensége felől volt Athenben elterjedve, két ízben is (I. k. 20. f. 2. §. és VI. k. 54—59. f.) kitér, sőt az utolsó helyen (az 55. f. 1. §.-ban), midőn azt igyekszik igazolni, hogy a Peisistratos fiai között Hippias volt a legöregebb, s atyja után ez jutott az uralomra is, ezt a feltűnő nyilatkozatot teszi: «ezt én pontosabb adatok alapján bizonyíthatom, mint a minőkkel e tárgyban mások rendelkezhetnek.» Különösen ez az idézet az, a mely a fent említett két író egyhangú állítását nagyon hathatósan támogatja s arra utal bennünket, hogy a Thukydides családja és a Peisistratos utódai közt nagyon közeli, rokoni összeköttetést feltételezzünk s azt a nézetet formáljuk, hogy mivel annál a háznál, a melyhez az író tartozott, megvolt az élénk érdeklődés ama zsarnok-család iránt, de egyszersmind a mód is arra nézve, hogy annak viszontagságairól a távolabb állóknál pontosabb adatokra tegyenek szert: csak így történhetett meg az, hogy művében két ízbeli kitéréssel az athénieknél a zsarnokaik felől elterjedt hibás vélekedés czáfolatába bocsátkozzék.

A Thukydides születése évére nézve két egymástól nagyon eltérő adatunk van az ókorból. Az egyik a Marcellinus-féle életrajzban (54. §.) van, s így hangzik: «Mondják, hogy életét ötven évet meghaladt korban végezte be, a nélkül, hogy munkába vett történeti művét befejezhette volna». Ez adat szerint Thukydides, a mint halála idejének alább közlött kiszámításából következik, Kr. e. 456 körül születhetett, s annak a háborúnak kitörésekor, a melynek a megírására akkor nyomban vállalkozott, csak körülbelül 25 éves ifjú lehetett volna.

A másik adat Aulus Gelliusnál (Noct. Att. XV., 23.) található. Ebből a szorosan ide tartozó részlet a következő: «Hellanicus a peloponnesusi háború kezdetén hatvanöt, Herodotus ötvenhárom,

Thucydides negyven éves volt. Ez meg van írva a Pamphila³ tizenegyedik könyvében». Ez utóbbi adat szerint Thukydides Kr. e. a 471-ik évben született s a háború kitörésekor már teljesen megállapodott korban volt.

Fontos okok szólnak a mellett, hogy határozottan ez utóbbi adatot fogadjuk el. Ez okok a következők:

Az ókorban az írói foglalatosság, bizonyosan az irodalom javára, az élet jóval későbbi időszakában kezdődött általában, mint ma. S ha még ezen felül figyelembe vesszük azt, hogy az író mindjárt műve legelején (I. k. 1. f. 1. §.) azt a nyilatkozatot teszi, hogy «munkához fogott nyomban a had kitörésekor»; továbbá azt, a mit magáról alább (V. k. 26. f. 5. §.) mond, hogy «én e háborút egészen átéltem s a mi koromat illeti, oly helyzetben voltam, hogy az eseményeket jól megfigyelhessem», s azt is meggondoljuk, hogy mindjárt a háború kitörésekor képes volt nagyon találó ítéletet formálni (I. k. 1. f. 1. §.) e háború nagysága és jelentősége felől: az ő írói működésének a kezdetét nem tehetjük a 25 éves korra, — nem, még akkor sem, ha az ő írói működése a háború folyamával egyidejűleg talán csak az adatok gyűjtésére, megrostálására, az igazaknak a nem igazaktól, a bizonyosaknak a valószínűektől való pontos elkülönítésére szorítkozott volna is. Mert bármily fontos és nagy jelentőségű működésnek tekintjük is az adatoknak művészi formába való öntését, el kell ismernünk, hogy a történetírói működés tulajképeni sarkpontja az adatok gyűjtésében, megválogatásában rejlik. S alig van irodalmi működés, a mely hosszabb, komolyabb, alaposabb előkészületet, gondosabb tapasztalatszerzést, több ember- és világismeretet feltételezne, mint a történetíróé. Hát ha még ez oly történetíró, a ki egészen új pályát nyit, s a kinek egész működése a szív legtítkosabb redőinek, a lélek legmélyebb rejtekeinek ismeretén alapul!

Van azonban egy másik ok is, a mely bennünket még talán

³ Pamphila hellen író nő volt. Epidaurosban született s Aigyptosban élt a Nero korában. Egy harminczhárom könyvre terjedő nagy munkát írt, a melyben történelmi jegyzetek voltak minden rend és összefüggés nélkül, úgy, a mint az egyes történelmi adatokat a véletlen az író nő keze ügyébe hozta.

sürgősebben kényszerít az utóbbi adat elfogadására. Fentebb épen az író saját nyilatkozata alapján említettük, hogy ő a háború nyolczadik évében vezéri tisztet viselt, a melyben való szerencsétlen szereplése folytán érte a húsz éves számkivetés. Ha már az író életkorára nézve az előbbi adatot fogadjuk el s azt mondjuk, hogy csak Kr. e. 456 körül születhetett s ennél fogva a háború kitörésekor csak 25 éves lehetett: akkor a vezéri tiszt viselése alatt csak mintegy 33 éves volt. Ez pedig lehetetlenség. Ugyanis

Athénben népgyűlésben szónokolni, tehát a nyilvános pályán szerepléshez kezdeni 30 éven aluli polgárnak nem volt szabad. S ezen felül itt, mint általában minden demokratikus államban, a legmagasabb s legfontosabb hivatalok elnyerése rendszeresen csak a nyilvános pályán való hosszú, sikeres szereplés, alsóbb fokú, csekélyebb fontosságú hivatalokban való kipróbáltatás után volt lehetséges. Különösen kellett állani ennek az eljárás módnak olyanokkal szemben, a kik vezéri tiszt viselésére választattak meg, s épen különösen a peloponnesosi háború idején, a midőn az ily férfiak kezébe az államnak folyvást a legéletbevágóbb érdekei voltak letéve.

S vannak is nevezetes példák az író művében arra nézve, hogy a 30—35. éves kort nagyon fiatalnak tekintették Athénben, s hogy csak az idősebb korról járó higgadt gondolkozás és gazdag tapasztalat szolgált ajánlatul a magas állami hivatalok viselőinél. Midőn Alkibiades a nyilvános pályán föllép s ennek első szerepléséről említést tesz az író, ezt a következő megjegyzés kíséretében teszi: «Ezt még ekkor más államban koránál fogva *fiatalnak* tekintették volna; itt azonban őseinek nagy nevével fogva már ekkor is nagy népszerűség környezte». (V. k. 43. f. 2. §.) S mindamellett ennek ekkor, a mint a Nikias-féle béke megkötésekor a nyilvános életben fért akart foglalni, mennyi keserű mellőztetést kellett szenvednie, épen fiatal kora miatt. Pedig már 30 éves volt. Sőt később, midőn a sicíliai hadi vállalat élére Nikias mellé vezértársul megválasztották, az az ezen vállalat felett kitört vitában őt «ifjoncznak» nevezi s vele jóformán mint gyermekkel bánik (VI. k. 12. f. 2. §.), ámbár ekkor Alkibiades már 35 éves volt. Ha már egy Alkibiades a lehető legkedvezőbb viszonyok között, a legnagyobb erőfeszítés után, oly tehetségekkel, a melyek a nyilvános pályán

való szereplésben a tömeg megnyerésére s a felette való uralkodásra a legfőbb mértékben képesse tették, oly időben, midőn a fékelen demagogia a polgárságot már meglehetősen megrontotta s a hosszas tapasztalat szülte józan hagyománytól eltérítette, csak 36 éves korában érte el a vezéri polczot, s ekkor is értésére adták, hogy ama fontos álláshoz képest, melyet elfoglalnia sikerült, még csak gyermek, teljesen valószínűtlen az, hogy egy oly férfi, a kinek hajlamai, gondolkozása módja a tömegétől eltérő utat mutattak ki, s a ki, bár mindenesetre leróttá ugyan a nyilvános pályán is polgári kötelességeit, de a polgárság szeme elől nagyon félre vonult életet folytatott, oly korban, midőn a periklesi kor szigorúbb elvei még hatottak: teljesen valószínűtlen, mondom, hogy egy ily férfi 48 éves koron alúl elnyerhette volna az oly fontos vezéri tisztet s nála 33 éves korra gondolni e részben egyenesen képtelenség.

Ha már az elmondottak alapján azt fogadjuk el, hogy az író a háború kitörésekor 40 éves volt, ennek befejezésekor a 67-ik évét töltötte be. Csak így történhetett meg az, hogy az író adatainak feldolgozásába, művészi alakba való öntésébe hajlott korban, a nehezebb szellemeknél e hajlott korról együtt járó nagy előnyök felhasználásával foghasson. S e mellett maga a mű világosan szól, mert ez, beható tekintettel vizsgálva, gazdag tapasztalatok által megérelt, hosszú élet után meghiggadt, megtisztult mély szellemnek nemes gyümölcse.

Hogy kik voltak tanítói, kik hatottak szelleme fejlődésére, arra nézve semmi határozott adataink nincsenek. Feltéhető, hogy Protagoras sophistának hallgatója volt. Valószínű, hogy egy másik sophistától, Prodikostól tanult fogalmakat meghatározni s rokon jelentésű kifejezéseket egymástól élesen megkülönböztetni. Arra, hogy a híres leontioni Gorgiasnak is tanítványává legyen, már ennek fellépésekor nagyon idős volt, de előadásait azért mindenesetre hallgathatta s iratait tanulmányozhatta. A régiiek szerették hinni még azt is, hogy a rhamnosi Antiphon is tanítója lett volna; ez azonban oly adat, a mely a próbát ki nem állja s csupán arra a néhány meleg hangon írt sorra támaszkodik, a melyeket az író művében egy helyen (VIII. k. 68. f. 1. §.) ez államférfi emlékének szen-

tel.⁴ Végül az író vallásos dolgokban való szabadelvűsége a régieket arra vezette rá, hogy feltételezzék azt, hogy Anaxagorasnak tanítványa volt, a ki a 70-ik olympias vagyis Kr. e. 500 körül Klazomenaiban született s Kr. e. 470. és 450. közt hirdette Athénben bölcsészeti eszméit, s innen istentagadással vádoltatván száműzetett.

Meg kell vallani, hogy ez utóbbi föltevésnek van bizonyos alapja. S ez alap nem épen ott rejlik, hogy az író szelleme a néphit nyűge alól teljesen fel van szabadítva, mert hisz ezt köszönhette a sophisták irataival való foglalkozásának is. Az alap inkább abban rejlik, hogy Anaxagoras egyik leghatározottabb képviselője annak a Thukydides korában mutatkozó új szellemi áramlatnak, a mely akkor Athénben minden nemesebb szellemet ellenállhatatlanul sodrába kapott, s van a két szellem között némi szorosabb kapcsolat is, a mely első pillanatra szemünkbe tűnik, ha működésüket egymással egybevetjük.

A hellen műveltség összhangzatos fejlődését mi sem mutatja tisztábban, kézzelfoghatóbban, mint az, hogy a művelődés összes téerein való haladás szoros kapcsolatban áll a bölcsészet fejlődésével; a bölcsészet átveti a többi téerekre megvilágosító, ápoló, fejlesztő sugarait, s a többieken mutatkozó haladás fényesen igazolja sikereit, de egyszersmind további fejlődésében is hathatósan támogatja. Ha már az e korszakbeli bölcselkedés és a szellemi élet többi körei s közelebbről a történetírás terén való munkálkodás közötti viszonyt tekintjük, bármily alkalmatlan is a később mondandók anticipálása, elmondhatjuk röviden, hogy az Anaxagoras bölcsészetével ébredt fel a helleneknek tulajdonképeni tudományos érzéke s azt az «észt,» (νοῦς-t,) a melyet Anaxagoras a physikai világrend élére állít, Thukydides vitte be a történelem erkölcsi világrendjébe. Ez az erős kapcsolat pedig arra utal bennünket, hogy Thukydidesnek Anaxagorassal való szoros, ne mondjam tanítványi viszonyát feltételezzük, mert az utóbbi eszméinek ez átdolgozása ily viszony nélkül alig lehetséges.

Hogy az a húsz éves számkivetés, a melyről az író maga is említést tesz, miért érte, erre nézve mind a Marcellinus-féle, (38. §.) mind a Névtelen életrajza (8. §.) egyhangúlag úgy nyilatkoznak, hogy ezt

⁴ L. ez államférfiről K. Sittl, *Gesch. d. griech. Literatur bis auf Alex. d. Grossen.* 2-ter Theil. München 1886. 62—72. ll.

büntetésül szenvedte azért a felségárulásért, a melyet Amphipolisnál való vezérkedése alkalmával követett volna el. Az utóbbi egész határozottsággal mondja az említett helyen, hogy «felség-árulás vádja érte késedelmeskedés és hanyagság miatt.» Hogy Thukydides a vezéri tisztében tanusított minden kifogástalan magaviselete mellett is ily vád s ezen büntetés érte, az Athén ekkori viszonyai közt nagyon könnyen megtörténhetett. Nagy szerencsétlensége az ókori demokrátiáknak, hogy igen hamar s nagyon könnyen ochlokratiákká fajlúnak el. E tekintetben igen sok, talán minden attól függ, hogy kik s minő jellemű egyéniségek azok, a kik a különböző időkben a népet vezetik.⁵ Igy ekkor Athénben is a Perikles demokrátiája a Kleon és társai indulatos és erőszakos ochlokratiájává fajult. A tömegnek pedig nagy szenvedések közt és nagy csapások után áldozat kell, a kinek a fejére háríthassa a felelősséget a történetekért. Különösen áll ez a hadi téren, a mint az ókor egy másik nagy történetírója, Tacitus mondja: *iniquissima hæc bellorum condicio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur*, azaz: A hadakozásnak legháládatlanabb oldala az, hogy a sikert mindenki magának tulajdonítja, a szerencsétlenségért egy emberre tolják a felelősséget. Tehát ez Athén ekkori állapotában igen könnyen megtörténhetett. De mégis egy fontos körülmény gátol bennünket abban, hogy az életíróktól nyújtott értesítést a számkivetésre nézve minden további gondolkozás nélkül elfogadjuk. A törvény a felségárulásra már ekkor, mint később is, halálos büntetést szabott. Ennélfogva természetesebbnek találhatnók, hogy Thukydides az ismert viszonyok közt nem merte magát alá vetni a nép ítéletének, hanem miután Amphipolis megmentésére irányuló kísérlete nem sikerült, önkéntes számkivetésbe ment, ép úgy mint korábban, azelőtt épen két évvel, K. e. 426-ban Demosthenes vezér szintén nem mert haza menni az Aitoliaiban, Aigionnál szenvedett veresége után. (III. k. 98. f. 5. §.) Ez ellen azonban az a tény szól, hogy Thukydides a Kr. e. 404-ben létre jött békeegyezség alapján, tehát húsz év múlva, juthatott vissza hazájába. Olyannak már, a ki önként ment számkivetésbe, semmi szüksége sem lett volna arra,

⁵ V. ö. ezzel azt, a mit az író a II. k. 65. f. 8—10. §-ban Periklesről s utódairól mond.

hogy megvárja a békekötést. Az ilyen, valamint maga választotta a számkivetést, úgy magától is visszatérhetett volna, s ezt megtehetette volna hamarabb is, a nép haragjának lecsillapulása után, ép úgy, mint Demosthenes is megtette, az aigionai csorba kiköszörülése után, Kr. e. a 426-ik évről a 425-ik évre menő téli időszakban. A legvalóbbszínű eset gyanánt marad az, hogy az athéni nép, bár ekkor már az elfajulás útján volt, de még nem romlott meg végkép s volt még benne annyi igazság-érzet, hogy a felség-árulás elleni törvényt ne alkalmazza egész szigorúságban oly vezérével szemben, a kinek ártatlansága tényleg minden kétségen felül állt s a kivel szemben az Amphipolis elvesztése miatt támadt legnagyobb felindulás pillanataiban is szembeszökő enyhítő körülmény gyanánt forgott fenn az, hogy bár Amphipolist megmentenie nem sikerült, de ennek kikötővárosát, Eiont, a Brasi-das hirteleni támadása ellen megvédelmezte.

Hogy az író hosszas számkivetése idejét hol töltötte el, erre nézve teljes bizonyossággal általában csak annyit mondhatunk, hogy *különösen* a peloponnesosi szövetség államaiban. (V. k. 26. f. 5. §.) Ennél többet biztosan megállapítunk e kérdésben nem lehet. Mivel Archelaos, makedoniai királyról művében (III. k. 100. f. 1. 2. §.) barátságosan emlékezik meg, némelyek ennek az udvarába helyezték. Határozott állítást e tekintetben nem kockáztathatunk; az azonban bizonyos valószínűsége tarthat számot, hogy Thukydides, mivel a saját maga vallomása szerint a háború alatt, mindjárt annak a kezdetétől fogva, történeti művével foglalatloskodott, bejárta azokat a helyeket mind, a melyeken az általa megírt háború történetének főbb eseményei lefolytak. Oly lelkiismeretes és gondos íróval szemben ez a gondolat majdnem ellenállhatatlanul todul a figyelmes olvasó elé. Különösen a sicíliai események megkapó közvetlenséggel írt rajzában oly részletes helyismeretet tanúsít, hogy ezt az akkori földrajzi tudomány tökéletlen segédeszközei mellett csak közvetlen szemlélet útján lehetett megszereznie. Meg kellett tehát fordulnia Siciliában is.

Hogy Thukydides mikor írta e történeti művét, vagyis hogy mikor fogott ennek abba a művészi formába való öntéséhez, a melyben ma is bírjuk, ennek a tárgyalását megelőzőleg két körülményt kell megemlítenünk, a melyek figyelembe vétele ezen, talán soha eléggé nem tisztázható kérdésben nagy mértékben könnyíti a tájékozódást.

Először is ez a mű nem teljes, nem befejezett mű, azaz nem olyan, a mely kerek, bevégezett egésznek írója óhajtotta, akarta volna. Másodszor pedig az is, a mi belőle létre jöhetett, hosszas, nehéz, fárasztó munkálgatás, többszöri utólagos javítás, simítás eredménye. Ezek fontolóra vétele mellett már elismerhetjük ugyan azt, hogy a mű elejének az összeállításába belefogott az író még a háború folyama alatt, s ezt következtethetnünk lehet a mű első (IV. k. 48. f.-ig terjedő) részében a simító kéz munkájával daczoló apróbb hiányokból: de a munka további folyama alatt, ezzel egyidejűleg eszközölt utólagos javítgatásokat, apróbb nagyobb betoldásokat tekintve elmondhatjuk, hogy az egész mű, elejétől végeig egyaránt végleges, azaz oly alakját, a minőt neki írója általában adhatott, a háború befejezése után nyerte meg. Hogy ez nem történetelt másképen, azt művének számos helye félremagyarázhatatlanul bizonyítja. Ilyen például a bevezetés (I. k. 1—23. f.) a melyben az író azt a tételt igyekszik bebizonyítani, hogy az a háború, a melynek történetét meg akarja írni, a legjelentékenyebb esemény a hellen nép egész addigi történetében. E tétel vitatásakor az írónak a háború összes eseményeit ismerni kellett. Ilyen továbbá a II. k. 65. f. 5—13. §. a hol az író az egész háború lefolyásán végig tekint, Perikles halálától egészen addig, míg az ifjabb Kyrosnak a peloponnesosiakhoz való csatlakozása ez utóbbiaknak az athéniak felett döntő súlyt adott s ezeket meglepő ellenálló képességük daczára, a saját maguk közt folytatott viszálykodásoktól is segítette, végtére megtörte. Továbbá a II. k. 100. f. 1. 2. §-ban Sitalkesnek Makedonia elleni hadjáratáról szólván, elmondja, hogy a makedonok, nem lévén képesek oly hatalmas hadsereggel, mint a mely feléjük nyomult, nyílt téren mérkőzésre menni, az erősitett helyek oltalma alá, s az országukban található városok falai mögé huzódtak. S ezután így folytatja: «Ily helyek akkor nem oly nagy számban voltak. Azokat, a melyek most ott vannak, később a Perdikkas fia, Archelaos építtette, trónra lépte után, s hozzájok egyenes utakat vágatott; de tett még egyéb czélszerű intézkedéseket is, kiváltképen az ország harczai képességének kifejtése körül, lovasság, gyalogság szervezése és a had egyéb eszközei tekintetében, úgy, hogy ő többet tett ez irányban, mint az előtte uralkodó nyolcz király együttvéve.» Mivel az itt említett intézkedések oly nagy terjedelműek voltak s annyi időbe kerültek

bizonyosan, hogy az Archelaos király hozzájok képest majdnem rövidnek mondható uralkodásából minden pillanatot felemésztettek; mivel továbbá az író az őt jellemző körületekintő eljárásnál fogva határozott ítéletet csak oly történeti személyiségekre nézve kockáztat, a kik a cselekvés teréről már leléptek, a kik az életből már távoztak: ez a hely oly alakban, a melyben ma e művet bírjuk, csak Kr. e. 399 után jöhetett létre, mivel tudjuk, hogy Archelaos Kr. e. a 413—399. években uralkodott.

Végül Thukydides volt az, a ki elfogadtatta s általánosan uralkodóvá tette azt a nézetet, hogy a ma úgynevezett «archidamosi háború», a melyet ő «első tíz éves háborúnak» nevez, továbbá az ezután következő nyugtalanságok a sicíliai háborúval s az erre kitört dekeliai háború együtt egy nagy, 27. évig tartó háborúba olvadnak össze. Az a fontos hely, a hol e pontot tisztázza s a történelem számára végérvényesen megállapítja, az V. k. 25. és 26. fejezete. S itt elmondja, hogy megírta e háború történetét egészen addig az időpontig, «a midőn a lakedaimoniak és szövetségeseik az athéni uralomnak végét vetettek s a Peiraieusnak és hosszú falaknak uraivá tették magukat. A háború ezen időig összesen *huszonhét éven át* tartott». Ezekkel szemben az, hogy e helyen, valamint műve alábbi helyein az író a háború eddig lefolyt szakaszát «első tíz éves háborúnak» nevezgeti, az olvasót ép oly kevéssé hozhatja zavarba, mint az, hogy ugyan ezen a helyen mantineiai és epidaurosi háborút emleget, a melyek pedig, mint tudjuk, szintén a nagy, 27 éves háború részletei voltak. Csak az okoz e tekintetben zavart némely magyarázóknál, hogy Thukydides mind az egész 27 éves háborúra, mind annak egyes szakaszaira vonatkozólag e szót használja: «háború». S ennek oka az, hogy Thukydides, úgy szólván, inkább a gondolatok, mint a szavak embere volt, s ott, a hol teljesen tisztában lehet a fogalom a gondolkodó olvasó előtt, annak közelebbi, körülményesebb megjelölésével nem törődik.

Az itt idézett részlet különösen nemcsak a mellett bizonyít, hogy az író a háború befejezése után foglalta művét oly alakba, a melyben most bírjuk, hanem egyszersmind a mellett is, hogy az egész huszonhét éves háború történetét meg akarta írni. E szándékát azonban nem teljesítette, mivel a mű a huszonegyedik év tör-

ténetének az előadása közben, kevéssel a Kynos semai ütközet után hirtelen, váratlanul megszakad. Ha a megszakítás az író saját elhatározásából történt volna, bizonyosan folytatta volna az események elbeszélését, ha tovább nem, legalább a nem sokkal később történt kyzikosi ütközetig, a mely által az események bizonyos nyugvó ponthoz érnek. S e helyett azt látjuk, hogy egy másodrendű eseménynek, a Tissaphernes Hellespontosba való utazásának az elbeszélése szakad mintegy ketté. E körülmény elfogadhatóvá teszi azt, hogy az író hirtelen halállal halt meg, talán gyilkos kéz vetett véget életének, a mint hogy ez a hit a hagyományban erősen is tartja magát.

Hogy *mikor* és *hol* érte ez a sors Thukydidest, arra nézve szintén nincsenek határozott adataink. Elhalálozásának az ideje csak hozzávetőleges számítás útján állapítható meg a következőkből. Egy helyen (III. k. 116. f.) a háború hatodik évének az eseményei között említi, hogy a sicíliai Aetna kitört. S ekkor azt a megjegyzést teszi, hogy «mondják, hogy ez a kitörés az ötvenedik évre következett az előbbi után, s összesen három ily kitörés volt, mióta Sziciliát hellenek lakják». Ez a kitörés, a melyet itt említ s a melynek az alkalmából az Aetnának ő általa hallomásból ismert kitöréseiről említést tesz, Kr. e. a 425-ik évben következett be. Annak az idejét is megállapítja, a mely ezt megelőzte, s ez valószínűleg épen az volt, a mely Kr. e. a 479-ik évben történt; csak hogy az író ennek az ideje meghatározásánál, mivel az évek számításában az ő korabeli naptár nagyon ingadozó volt, s mivel az idézett helyből az tűnik ki, a mint a nála oly jelentős «mondják» is mutatja, hogy az erre vonatkozó adatokat különben is másod kézből s nem valami nagyon megbízható forrásból merítette: az idő meghatározásánál kerek számban fejezi ki magát. Az ezeket megelőző kitörés idejét nagy régisége miatt nem határozza meg s csak annyit ad értésünkre, hogy e két kitörést megelőzőleg a Kr. e. VIII. század közepéig, azon időpontig visszamenőleg t. i., a mióta hellenek gyarmatosítani kezdték Sziciliát, még egy kitörés volt. Tehát, a mint az idézett hely mutatja, Thukydides az Aetnának csak három kitörését ismeri, egyet, a mely Kr. e. 425-ben, egy másikat, a mely Kr. e. 479-ben, s egy harmadikat, egy korábbi időbelit, a mely a Kr. e.

VIII. század közepe óta következett be. Volt azonban az Aetnának nem sokára, a 95-ik olympiasban, Kr. e. 396-ban egy újabb kitörése. Erről azonban az író már mit sem tud, bizonyosan azért, mert azt az évet már nem érte meg.

Thukydides, miután húsz évig tartó számkivetés után Kr. e. 404-nek a végén, vagy Kr. e. 403-nak az elején a békeegyezség alapján hazájába visszajutott, mint legalkalmasabb helyen itt, t. i. Athénben foglalkozott nagy munkája hátra levő részének művészi alakba való öntésével s a már összeállított első rész javíthatásával, simítgatásával; azonban, mint igen természetes, vagyoni viszonyai időről időre a thrák partvidékre szóltották el s vagy itt vagy Athénben érte el a halál; mert van mindkettőre adatunk. Némelyek szerint ugyanis a thrák partvidéken, Skapte Hylében, mások szerint Athénben halt meg. Hamvait, a mint már fentebb is említettük, a Kimon családi sírboltjába temették. Életírói közlik síriratát is. Ez egy hexameteri sorból áll s nyelvünkre áttéve, következőleg hangzik:

«Itt pihen az Oloros fia, Thukydides, Halimusból.»

Két gyermekét említenek. Az egyik fiú volt, Timotheos néven, a másik pedig leány s némelyek a mű nyolczadik könyve szerzőjének tartották.

Thukydides, a mint ezekből látjuk, születésénél fogva a hellen és barbar világ közé, élete sorsánál fogva pedig a küzdő felek közé volt helyezve. Az előbbi körülmény felülemelte a hellenes elfogultságon, az utóbbi pedig míg egy részt megmentette a részrehajlástól, más részt megkönnyítette számára azt, hogy az ellenfél részéről különben talán soha meg nem szerezhető adatok birtokába juthasson. Végül az, hogy gazdag, vagyonos volt, számára teljes szellemi függetlenséget biztosított, egyszersmind módot adott neki arra, hogy egyedül nagy munkájának élhessen, utazásokat tehessen s egy nagy mű létrehozása céljából nagy anyagi áldozatokat tehessen. Mindezek bizonyára nagyon kedvező körülmények egy történetíróra nézve. Azonban ezek magukban csak egy kitünő történeti mű létrejövetelét segítik elő. Pedig a kezünk közt levő mű több ennél. Thukydides ennek megalkotása által egyszersmind általában az emberi haladásnak is fontos szolgálatot teljesített, a történetírás terén egy nagy lépést tett s

korszakalkotó művet létesített. Úgy hiszem, azt kell itt mindenképp előtt kimutatni, hogy miben áll e műnek korszakalkotó fontossága s csak ezután térhetünk át közelebbi jellemzésére.

Hogy a mű korszakot alkotó fontosságát kellőképp feltüntethessük, a Thukydidest megelőző állapotokra kell előbb némi futólagos pillantást vetnünk.

Az elődök tettei, viszontagságai, küzdelmei és szenvedése iránti való érdeklődés minden népnél igen korán nyilatkozik. Alapja ez érdeklődésnek egyrészt a kegyelet, a melylyel az életből elköltözött kedveseink emléke iránt viseltetünk, másrészt pedig az a hála, a melyet irányukban az általuk kivívott s ránk örökségül hagyott eredményekért, sikerekért, táplálunk. Csatlakozik e nemes érzelmekhez eleinte annak homályos sejtelme, később mindig erősödő s világosabbá váló öntudata, hogy amaz eredmények, sikerek csak úgy biztosíthatók, gyümölcsöztethetők s gyarapíthatók mennél teljesebben, ha amaz eljárás módokat, ama küzdelmeket ismerjük, a melyek által azokhoz a sikerekhez juttattak bennünket a már előttünk elhaladt nemzedékek; s hogy az egyes mind az összessel, mind az összesnek minden egyes tagjával csak akkor működhetik a kellő összhangzottsággal, csak úgy találja bele magát a nagy életfolyamba, ha ennek addigi folyását is kellőleg ismeri. Azonban ez érzelmek helyes nyilatkozásának, e felfogás kellő érvényesülésének a művelődés kezdetleges korszakában nagy akadályai vannak. Az emberi természet sajátos gyöngesége az, hogy nagyon hajlandó a múltak csodálatára; továbbá az, hogy a mi a magáé, azt dicsekvőleg nagyítani szereti s ahhoz, a mit hall s örömet hallgat, midőn tovább adja, a maga részéről is óhajt valamit hozzáadni. Ezek következtében ama hibák s fogyatkozások, a melyek a múlt idők gyarlóságainak okozói voltak, elmosódnak előtte s csak az erényeket látja, csak a fény tűnik eléje s az árnyék eltűnik tekintete előtt, s e fényben az elmúlt idők alakjainak arányai, ellentétben a természeti világ tüneményeivel, a távolodással folyvást nagyobbodnak s lassanként mintegy emberfelettié magasúlnak. Ennek az alapja különben még az egyénnek abban a kisebbitésre kész hajlandóságában is rejlik, a melylyel az élet nagy versenyén körülötte nyüzsgő más egyének működését kíséri, s abban, hogy azoknak, a kik már nem élnek s az ő útjában már többé nem állanak, éppen sokszor

a jelen korban élők rovására, érdemeik jóindulatú mérlegelésével, ne mondjam, nagyításával adózik. S ez érzelmeit átviszi az egyén a kortársak és elődök működéseinek összes eredményeire, általában a jelen és elmúlt korra. S ezek annál erősebben nyilatkoznak, minél alacsonyabb fokon áll a műveltség, tehát minél erősebb a képzelem s az indulatok uralma s minél kevésbé vezérlik az egyént a belátás s a tiszta igazság után való őszinte törekvés. Épen ezek miatt is aztán a kezdetleges műveltségi fokon álló népeknél igen nagy a hajlandóság a tökéletesség eszményképének a múltban való keresésére.

Ez általános fejtegetések igazságát bizonyítja a hellenek történetírásának a sorsa is, még pedig annál szembetűnőbben, minél élénkebb szelleműek voltak s minél erősebb volt náluk a teremtő képzelem. A mi náluk az elődök tetteiről és sorsáról az emlékezetben élt, azt ama szellem csakhamar kivetkőztette eredeti egyszerű alakjából s ekkép regévé alakította. Alig van náluk esemény a logrégebbről egészen Solon koráig, a mely ily átalakuláson ne ment volna át; sőt ez a regélő hajlamuk nem szűnt meg még akkor sem, midőn egyidejű történetírók koruk eseményeit fel kezdték jegyezgetni; mert a történeti igazságnak mesévé átalakítására való hajlandóság még ekkor is élt s tartott igen késő ideig, egészen a peloponnesosi háború koráig. A helleneknek erős költői hajlama a történetírótól nem egyszerűen a múlt eseményeinek a közlését kívánta, nem lelkiismeretes tanítást, hanem kedélyderítő élvezetet az eltűnt idők dicsőségén, az ősök nagy tettein s csodás sorsán, a távol földön véghezvitt csodatetteken s az előadásban kellemet s formai szépséget. Ekkép a helleneknél sok ideig helyettesítette a történelmet az epos, a történetírót az epos-író, a mondaköltő. Midőn utóbb az eposi költészetnek az ere kiapadt s az átszűrmozott monda-anyag száraz oktató elbeszéléssé fajult, a költői teremtő erő pedig új műalakokat keresett, a mondaköltők felhagytak a szokásos mértékes alakokkal s helyette a prózát kezdték használni. A mondáknak ez a prózában való feljegyzése Kr. e. 600-ban vette kezdetét. Nem sokkal ezután kezdődött meg Ióniában a történeti események feljegyzése is, teljesen egyszerű modorban, minden különbségtétel nélkül valóság és költészet között, de egyszersmind önkényes változtatás nélkül is. Az elbeszélt dolgok hiteles-

ségére néze az egyetlen megnyugtató bizonyíték az volt, hogy forrásuk a szájhagyomány.

Azok az írók, a kik ily elbeszélések feljegyzésével foglalkoztak, tehetségük és tárgyalási modoruk különböző volta mellett megegyeztek abban, hogy írtak a nélkül, hogy a valónak a valótlantól, a történeti igazságnak a mythostól való megkülönböztetésére a kellő képességük vagy hajlandóságuk lett volna, hogy ismertek volna a mulattatáson, a szórakoztatáson kívül magasabb czélt, a mely oktatásban, okulás nyújtásában áll; s midőn ekkép összehalmozták a mythosi, történeti, földrajzi vagy ethnographiai adatokat, ezt a nélkül tették, hogy a politikai vagy erkölcsi élet részére gyümölcsöző szempontokat állítottak volna fel, vagy azokat egységes egészzé foglalták volna össze, vagy legalább csak rendezni igyekeztek volna. Ezek az írók Thukydides nyomán *logographosok* közös neve alá foglalhatók egybe.

Az első, a ki által a történetírás határozottan helyes irányba kezd térni, a halikarnassosi Herodotos. (Született Kr. e. 484-ben; m. h. Kr. e. 413. körül.) Az ő elbeszélése igen gyakran meghaladva a történeti józanság mértékét, csodásnak és mesésnek, különösen a Thukydidesével egybevetve inkább kellemes és mulattató költészetnek, mintsem igaz történetnek tűnik ugyan még fel,⁴ de már ő szorosán megkülönbözteti azt, a mit szóbeli közlés után mond el, attól, a mit a maga szemlélete, a saját tapasztalatai után ír le; s bár az a szigorú kritika, a mely a dolgok lényegébe hatol, nem gondolva azzal, hogy az oly sokaktól kegyelettel tekintet traditio ez által romba dől, jámbor lelkiüetére, kíméletes természetére nézve idegen volt; annyi azonban már megvolt nála, hogy elfogulatlan észszel s minden nemzetiségi elbizakodottságtól menten mindenütt felismeri azt, a mi dicső és dicséretre méltó, minden nép erkölcsé és szokásai iránt tiszteletet és türelmességet sürget és még az ellenség erényeinek is igazságot szolgáltat.

Már ez is nagy haladást jelez ugyan a korábbi állapotokkal szemben; azonban még sem ezekben rejlik Herodotosnak az az

⁴ A H. történetírása ezen főhibájának bővebb fejtegetését a Thukydidesével egybehasonlítva l. alább, a XXX—XXXI. lapokon.

érdeme, a mely őt a logographosok sorából kiemeli s számára «a történelem atyja» (Cicero de leg. I. 1., 1.) nevet biztosítja, hanem abban, hogy elbeszélése anyagául számos és különféle európai és ázsiai nép eseményeit választotta, hogy a lydok uralmától kezdve levezette a történeti események elbeszélését egész a perzsa háborúig, s ezt az oly szerfölött bő és soknemű anyagot egy egységes eszme alá foglalta s egy összefüggő teljes tervezet kapcsával művészi egységgé foglalta össze. A bevezetésben kijelenti, hogy szándéka megírni a helleneknek barbarokkal viselt háborúit, s ehhez, mint főfonalhoz fűzi történelmi műve elejétől fogva az összes eseményeket s azokat szakadatlan sorban levezetvén, rámutat a hellenségnek a barbársággal folytatott küzdelmeire s arra, hogy a persa háborúk mélyebb s régibb alapja a hellenek és barbarok vagyis Európa és Ázsia közt fennállott ellenségeskedésben keresendő. Továbbá Herodotos a népek sorsában, valamint az egyes emberében mindenütt az isteni kormányzásnak és közvetlen intézkedésnek a nyilvánulásait látja s el van telve azzal az istenes, jámbor törekvéssel, hogy ezen hitének igazságát a történeti tapasztalatokból levonja. Mivel e törekvése irányadó reá nézve nem csak a főcselekvény igazolásában és tárgyalásában, hanem a mellékeselekvények megválasztásában is, ez által művének egységes jelleme még tisztábban tűnik elő. Sajnos azonban, hogy bár e törekvése jámbor olvasók vallásos és erkölcsi érzetére a legjótékonyabban hat, a tudományos történetírás általa mit sem nyert s Herodotos csak annyit lendíthetett vele a történetírás ügyén, hogy tisztába hozza azt, hogy a történelemben eszmék uralkodnak, s hogy az eseményeket nem elég csak laza pongyolaságban elbeszélni, hanem a bennök rejlő vagy általuk nyilvánuló eszmék által szerves kapcsolatba kell egymással hozni s az egyes részleteket kerek, egységes művé kell egybeolvasztani. Ekkép Herodotos csak a történetírás *művészetének* a megalapítójává lehetett, s csupán e tekintetből érdemli meg «a történetírás atyja» megtisztelő nevet.

Az a férfiú, a ki egy nagy lépéssel tovább ment s a történelmet a tudományok sorába, a történetírást tudományos polcra emelte, Thukydidés.

Az a kérdés, hogy mikép tette ő meg e nagy lépést a történetírás terén?

Midőn e kérdésre válaszólag a Thukydides munkálkodása eredményeit szemügyre vesszük, önkéntelenül eszünkbe jut az emberiség fejlődésében, művelődésében annyi fontos előre lépés által igazolt tétel, hogy az előhaladás a művelődés terén nem egyéb, mint a múlt tévedéseinek felismerése s kijavítása, hogy az emberiség a fejlődés folyamán ellentétek között halad.

A fentebbi fejtegetésből tudjuk, hogy a múlt az élénk költői szellemű hellen nép előtt a Thukydides fellépését megelőzőleg a képzelem által felékesítve, megdicsőítve, csodás fényben ragyog s a legtávolabbi őskor eseményeiben az előtérben istenek és hősök rendes emberi arányokat meghaladó alakjai mozognak.

Thukydides e csodás világot egy csapással szétrombolja. Az ő józan, fürkésző szelleme előtt a legtávolabbi múlt közönséges méreteire törpül s a jelennel szemben kisszerűséggé zsugorodik; még pedig minél távolabb esik valamely korszak a jelentől, annál kisszerűbb, jelentéktlenebb s minél kevesebb idő választ el tőle, annál fejlettebb, tökéletesebb. S ezzel meg van állapítva a nagy igazság, hogy *a történelem fokozatos fejlődési folyamat*. Egyszersmind a hősök világával szemben egész nyomatékkal van kiemelve nála az előadás folyamán, hogy az emberi természet lényeges tulajdonai mindenkor ugyanazok voltak.

Hogy ezek az ő általa megállapított s a valódi történetírás meg alapítására oly lényeges eszmék az ő kortársaira minő hatást gyakoroltak, azt nekünk most elképzelnünk bajos. Mi a hellen hőskor csodás világában, a hellen világ isteneiben és hőseiben komolyan soha sem hittünk. Tehát bajos azt a hatást most már pontosan megbecsülnünk, a melyet a hellenségre a lélekhez mintegy hozzátapadt csodás világnak amaz egyszerre való szétrombolása tehetett. De azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy e tény rendkívül nagy hatású volt, még pedig annál nagyobb hatású, minél lebűvölőbbben foglalta le az a csodás világ a maga számára a szíveket, mivel egyszersmind nemzeti dicsőségről is szólt s ennélfogva nemzeti büszkeség tárgyát is képezte.

S ez a kortársakra is oly nagy hatású, a történetírásra nézve oly nagy jelentőségű tény, hogy minden ellenmondást lehetetlenné tegyen, már mintegy eleve kizárjon, a történeti igazság kutatásá-

nak s feltalálásának eddig egészen ismeretlen módszere által jut érvényre. Eddig valamely elbeszélés feltétlen igazságához elegendő volt az, hogy a szájhagyományban élt, s arra nézve, hogy amaz elbeszélés történeti igazság gyanánt szerepeljen, elegendő volt annak a megemlítése, hogy az a forrás, a melyből merítve van, a szájhagyomány. Thukydidesnél többé ez nem elegendő. Ő nála minden elbeszélésnek, minden szájhagyomány útján átszarmazott adatnak a kritika ítélőszéke elé kell állania, a történeti ténynek, ha e névre érdemessé akar lenni, más, kétségbevonhatatlan tényre, megdönthetetlen adatra kell támaszkodnia s igaz, meghamisíthatatlan voltát bizonyságok alapján kell igazolnia. A *«bizonyosság»* szó, a melyet mindjárt műve első lapján kiejt, továbbá a *történelemnek* nem pusztá szájhagyomány után, hanem *bizonyságok alapján való tárgyalása*, a mint ezt a mű első könyvének a bevezetésében, ennek 17 első fejezetében oly szembetűnő módon, s tovább is művének minden lapján oly jól felismerhető módon teszi: az a második nagy felfedezés, a melyet Thukydides a történetírás javára tett.

Végül a Thukydides nagy elődjénél, Herodotosnál az emberi dolgokat, népek és egyesek sorsát egy felsőbb hatalom közvetlen beavatkozása intézi, igazgatja. Ez a hatalom ő szerinte a természet világában úgy nyilvánul, mint egy bölcs, az összes erők és dolgok összhangját fentartó gondviselés, a népek és egyesek életében mint egy kemény, de igazságos végzet. Ez a hatalom, ez az istenség (τὸ θεῖον) maga az örök üdv élvezetében van s az emberrel szemben irigykedő gonddal örökődik, hogy ez felül ne emelkedjék azokon a korlátokon, a melyek erejéhez s sorsúhoz képest megmásíthatatlanul eléje vannak szabva. A mit ez az istenség a halandó felől határozott, az az ő megmásíthatatlan végzete, a melyet az nem képes elkerülni sem a saját erejéből, sem mások segítségével. Azt, a ki e végzet ellenére az eléje szabott korlátokon kifelé tör, megtöri, a gógóst porig alázza; az ilyet gyakran megvakítja dölyfével és hiú reménységével; az ilyennek a füleit elzárja a jóakaró barátok intő szava elől; sokat jelentő álmaival vagy kétértelmű jósmondataival ámítja úgy, hogy midőn azt hiszi, hogy a veszély elől menekül, épen akkor rohan bele.

Könnyen belátható, hogy az ilyen irány, a melynek működése

körében a mesék, álmok, jós-igék oly fontos tényezőként szerepelnek s a melynél a rendkívüli hatalmaknak nyilvánulásai közben a természetfeletti, csodás események egyenesen szükségesek, a komolyabb történetírás szellemével nem fér össze; s hogy az által, hogy a népek és egyesek dolgainak intézésében folytonosan egy felsőbb hatalom nyilatkozik, az emberi tettek erkölcsi beszámíthatósága tetemesen csökken s ekkép az, hogy a történelem a végbe ment dolgok, a végrehajtott tettek felett szigorú, de igazságos ítéletet tarthasson s a világesemények további folyamára nézve igazi haszonnal járhatson, gyümölcsözőleg hathasson, jó részben lehetetlenné van téve.

Thukydides ezt az utolsó akadályt is elhárította az útból az által, hogy a történeti események alapjává, többé-kevésbé nyilvánosan ható tényezőjévé vagy titkos rugójává ama minduntalan beavatkozó istenséggel (το θεῖον) szemben az emberi lényt (το ἀνθρώπινον) tette. Ő nála az a rejtett műhely, a melyben a világtörténet eseményei készülnek, az emberi szív. Ez az, a melynek gyöngeségeiből és szenvedélyeiből, vágyaiból és törekvéseiből a történelem tényei, minden csodás, rendkívüli és mesés elem kizárásával, egészen természetszerűleg fejlednek. Szóval az emberi erények és bűnök azok, a melyek a történelem tényeiben nyilatkoznak.

E felfedezés az, a mely által, kapcsolatban az előbbivel, a történelem oknyomozóvá, ennek folytán igazán tanulságossá, az élet tanító mesterévé lehetett.

Azt pedig, hogy a történelem tényei és ezek forrása között az összefüggés mennél tisztább, világosabb legyen, hogy az okokból a következmények mintegy szemmel láthatólag folyjanak, az író a művébe szőtt nagy számú beszédek által éri el. E beszédek száma, a nyolcz könyvre terjedő mű hét első könyvében, ha az Archidamos és plataiabeliek közötti értekezletet, (II. k. 71—74. f.) továbbá a melosi állami főtanács és athéni követek között folyt beszélgetést (V. k. 85—113. f.) és Nikiasnak Syrakusai alól haza, Athénbe küldött levelét (VII. k. 11—15. f.) is ezeknek a sorába számítjuk, összesen 43-ra rug s oly terjedelmesek, hogy az egész műnek körülbelől $\frac{1}{5}$ -dét képezik. Már maga az a körülmény, hogy a műnek ily tekintélyes részét teszik, megkövetelné, hogy velök kissé bővebben foglalkozzunk, még ha a fentebb érintett fontos szerepüket nem tekintenők is.

A klasszikus ókor állami élete nyilvános, szabad volt s a polgárok független önelhatározásán s önkormányzatán alapult. A polgárság tömegét pedig a legkülönbélebb nézetek, törekvések és vágyak mozgatták, a melyet csak a vele való értekezés és eszmecsere által lehetett egyetértésre s ennek folytán egy célra irányuló működésre bírni. Továbbá az ókori államok szervezete a mienkhez képest nagyon egyszerű volt; a legfontosabb kérdésekben a polgárság a város főterén nyilvános gyűlésben határozott, miután már annak különféle, sőt ellentétes oldalait a legnagyobb élénkséggel megvitatták. Ily államokban aztán a meggyőző beszédnek természetesen döntő befolyással kellett lennie, mivel az élő szó, a szónoklat volt az a rugó, a mely az államot működésben tartotta.

Nem csuda, hogy Thukydides e fontos momentumot megragadta s történeti művében felhasználta, s mivel az ő álláspontja szerint a történelmet alkotó elem az ember maga s az ember törekvései, vágyai, szenvedélyei azok, a melyek a történelem tényeit alkotják, létre hozzák, a beszédek azok az eszközök nála, a melyek által a külső tényeket belső, szellemi indító okaikra visszavezeti. Ezek azok a tényezők, a melyek segítségével a legnagyobb szemléletességgel állítja elénk, hogy mikép fejlődnek az eszmékből a tények, a történelmet alkotó események. Ezek lehellenek életet az egész műbe; ezek teszik mintegy drámai elevenségüvé a történelemnek általa tárgyalt részletét. Nélkülök a tények összefüggése, az indító okok és célok, az államok politikájának vezérlő gondolatai, a különböző pártok érzülete és gondolkozása módja, s a mi a legfontosabb, a működő, cselekvő személyek jelleme teljesen homályban maradna előttünk. E fontos szerepüket tekintve tehát joggal nevezhetnők a beszédeket az egész mű lelkének, míg a többi részlet körülötte a külső burkot, a testet alkotja.

Mivel a beszédek a Thukydides művében ily szerepet töltenek be; mivel ezek foglalják magukban a tettek indító okait, az események rejtett, titkos rugóit: e beszédeket oly lényeges, szükségképeni alkotó résznek tekintették már a régiek is, hogy a mű nyolczadik könyvét, mivel benne úgynevezett egyenes beszédek közölve nincsenek, nem tartották az író saját művének.

De vannak ezenkívül még más, az előbbi könyvektől elütő sajátságai is e könyvnek, a melyek már az ókorban feltűntek. Neve-

zetesen benne az elbeszélés némely helyeken hézagossá s nem oly tiszta, világos, mint az előző könyvek elolvasása után Thukydides-től várnók. Némely helyeken bizonyos ingadozás vehető észre ítéleteiben épen úgy, mint kifejezéseiben, más helyeken ellenben nézeteit sokkal határozottabban s sokkal kevesebb tartózkodással mondja el intézményekről és személyekről, mint különben szokása.

Mindezek azonban nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy azt vitassuk, hogy a műnek ezt a részét nem maga Thukydides írta. Mert hogy ezt is ő maga alkotta meg, ennek az igazolására egyszerűen arra lehetne utalni, hogy e rész írójául az előbbi részekben szokásos módon Thukydides két helyen (VIII. k. 6. és 60. fejezet) magát nevezi meg. Már maga ez a külső bizonyíték is oly fontos, hogy pusztán ez is elegendő ama felfogásmód megegyezésére, ha azt nem tekintjük is, hogy ezt a VIII. könyvet tevő részt is a tényeknek épen az a pszichológiai alapjaikra való visszavitele, a befolyásos egyének jellemének ép oly találó rajzolása, a pártok törekvéseinek s a hadviselő népek hangulata és gondolkozása módjának ép oly gondos tárgyalása jellemzi, mint az előbbi részeket. A különbség e rész és a többi között onnan ered, hogy az író már az előző részekben alkalmazott egyenes beszédek által elérte e részletre is kihatólag azt, ^h mit általuk tárgya előterjesztésében el akart érni. A hadviselő népek állása, czélja, törekvései, a kiválóbb férfiak jelleme felől az olvasó már kellőleg tájékozva van, újabb jelentékeny tényezők már nem igen lépnek fel, a melyek feltűnnek is, azokat inkább a titkos, kéz alatti működés jellemzi; itt már tehát egyszerű oratio obliquák is elegendők, a mint hogy a mű e részében elég nagy számú, összesen hét (VIII. k. 27., 46., 48., 53., 76., 81., 86. f.) oratio obliqua is van. Az előbbi részletekben is ott, a hol a dolog nem oly nagy fontosságú, az író szintén csak oratio obliquákat alkalmaz.

A mi pedig az ezen könyvben fel-feltűnő szabálytalanságokat illeti, már itt az író oly részen munkálkodott, a melyen túl homályos, talán soha eléggé fel nem deríthető végzete működni nem engedte. Az egybegyűjtött adatoknak művészi alakba való öntése nála, a mint a munka mind terjedelmesebbé vált, igen természetesen, folyvást az előbbi részletek újra meg újra való átnézése, csi-

szolása, javíthatása mellett haladt tovább. E részen azonban ily többszöri utólagos átnézés már nem történhetett, s ez jóformán csak úgy maradt, a mint a gondolatnak a formával való olykori küzdése mellett kezei alól elsőben kikerült.

A lángeszű újítók, a kik egy-egy termékeny eszmével gazdagítják az emberi szellemet s új irányt adnak nemzedékek törekvéseinek, igen hamar beleesnek abba a hibába, hogy az általuk képviselt eszmébe magukat igen erősen beleélvén, mellette nagyon mereven állanak, azt túlságba hajtják, alkalmazása határait, korlátait nem ismerik.

Thukydides az újítók e gyarlóságában nem osztozik. Ő feltalálta, kimondta s fényesen alkalmazta a történelemre nézve oly gyümölcsöző gondolatot, hogy a történelmet az ember alkotja, a történelemben az ember lényeges tulajdonai hatnak, működnek s jutnak nyilatkozásra; azonban e tétel érvényessége nála nem kizárólagos. Ő tudja, elismeri e mellett, hogy mutatkozik olykor az eseményekben az okoknak oly szövevényes láncolata, a viszonyoknak oly bonyolulata, az eseményeket szülő tényezőknek oly messziről eredő sorozata, hogy ezeket az emberi gyarló, véges elme egészen végig nem tekintheti, teljesen fel nem foghatja. Ezt ő «sorsnak», vagy olykor «szükségességnek» nevezi.

Továbbá mivel az emberi elme véges, korlátolt voltát elismeri; mivel tudja, hogy az embert alkotó lényeges tulajdonokból az emberi történetet teljesen tisztán kimagyarázni, annak minden szálait belőlük kifejtteni nem lehet: megvan nála, nem a kortársak naiv, babonás hite, hanem az emelkedett, felvilágosult szellemek tisztult vallásossága. A korábbi időknek s jó részben még kortársainak is a jósmondatokba vetett naiv hite nála nincsen meg; a ritka természeti tűnényeket, napfogyatkozásokat, földrengéseket, viharokat nem tekintti előjeleknek a bekövetkezendő eseményekre nézve, de sőt igyekeznek azokat természeti okaikra visszavezetni. Másfelől azonban nem osztozik a sophisták atheismusában sem, mivel előtte istenfélelem és erkölcsiség, isteni törvény és emberi jog szorosan összetartozó fogalmak, az eskü fel sem vevése nagy erkölcsi romlottság jele, stb. (L. e tekintetben különösen azt, a mit a mű III. k. 82. és 83. f-ben mond.)

Továbbá azt, hogy Thukydides saját korának melyik politi-

kai pártjához számítható, határozottan eldönteni nem lehet. Ő úgy látszik, tulajdonképen nem elfogult semmiféle kormányforma iránt; kielégíti bármelyik, *csak bölcs és erős legyen*. Tehát bár születésénél, családi hagyományainál fogva szíve inkább az aristokratia felé vonzotta, mint az ingatag demokratia felé, de azért rosszalta az oligarchia fanatismusát s Perikles iránt, a nép erős kezű ura, és bölcs vezetője iránt őszinte, mély lelkesedéssel volt eltelve. Mindamellett olvassuk nála, (VIII. k. 97. f. 2. §.) hogy Athén az ő korában soha oly jól kormányozva nem volt, mint a mérsékelt demokratia uralma alatt, a miként ez Kr. e. 411-ben rövid ideig fennállott.

Hasonló állást foglalt el Thukydides a hadakozó felekkel szemben is. Természetesen kedvezőbben volt hangolva a saját polgártársai iránt, mint a spartaiak s ezek szövetségesei iránt, de nagy gondja volt arra, hogy részrehajlatlanságát megőrizze. Gylippost, s még inkább Brasidast, mivel kitünő hadvezérek voltak, félreismerhetetlen gyönyörrel állítja elénk, bár általuk Athénre sulyos csapások, nagy szerencsétlenségek hűramlottak is. Csak a Syrakusai alatti csaták leírásánál s némely más helyeken tünedezik elénk némi ironia, midőn az író a peloponnesosiak tengerészetének a leírásához fog. De viszont nem húny szemet, sőt világosan rámutat az athéni nép szakadozott-ságára, a mely a had folytatására oly káros hatású volt.

Thukydides tehát a részrehajlatlanságot, a történetíró ezen egyik nélkülözhetetlen tulajdonát, megőrizte, a mennivre emberileg lehető volt. S ezt nála a régiek csaknem kivétel nélkül magasztalják. Csak az újabb időben merültek fel e részben erős kétségek. Állítják nevezetesen némelyek, hogy Kleon iránt részrehajlatlanságát nem őrizte volna meg. Nem szándékozom s a hely szűke nem is engedi, hogy itt ezen felfogásom szerint még teljesen el nem döntött vitába egy hosszú kitérével bele bocsátkozzam; csak annyit akarok röviden érinteni, hogy azok a kik e kérdésben Kleon mellett állást foglalnak s azt vitatják, hogy Thukydides e népvézérrel szemben részrehajlatlanságát nem őrizte meg, aligha gondolták meg azt, hogy mily roppant romboló hatásúak az akadékoskodó, gyanusító, vádaskodó, zavart csináló s zavarból élőködő Kleon-féle jellemek a demokratikus szervezetekre nézve, kivált ha sikerül uralomra vergődniök. Ha már egy Periklest örökre vonzó például kell felmutatni egy hivatott történet-

írónak s ebben áll legnemesebb feladata, nem komoly kötelessége más felől Kleont, a romlott demagogoknak ezt az igazi ösképét, elijesztő példáiúl állítani az utókor elé? — A történelem legfontosabb feladata abban áll, hogy az erényt megkedveltesse, a bűnt pedig meggyűlöltesse. Ha már mindezeket meggondoljuk s a műnek Kleonra vonatkozó részleteit szemügyre vesszük, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Thukydides Kleonnal épen nem bánt el nagyon szigorúan. A modern kritikusok figyelmét nem is annyira a Kleonra vonatkozólag tett megjegyzések költötték fel, mint inkább az, hogy míg Kleon olykor elég jól kikapja a magáét, az Alkibiades tettei nem mindennütt vannak a kellő szigorúsággal megróva, s a Nikias több rendbeli nagy hibái felemlítésénél is hiányút látjuk a megrovó kifejezéseknek. Ennek a magyarázatához azonban a kulcsot könnyű megtalálni. Az Alkibiades politikai pályájának első tettei nem a szándékos, határozott célra törő rossz akarat, hanem egy hatalmas tehetség fiatalkori túlságai (extravagantiái) gyanánt tűnnek fel; s ez később nagy szolgálatoakat is tett hazájának. Az utóbbinál a nagy hibák, botlások kútforrásaiúl gyöngé, habozó szellem, a babonássáig vallásos kedély s beteges testalkat szolgálnak. Ezek miatt nem szól már, felfogásom szerint, az ítéletmondásaiban oly óvatos író az Alkibiades és Nikias tényeiről oly erős megrovó kifejezésekkel, mint talán a közérdekre való káros hatásuknál fogva megérdemelték volna.

Kimondhatjuk tehát, hogy Thukydides kortársairól írván, ezek iránt, vagy legalább közülök némelyek iránt lopózkodhatott szívébe elfogultság, de ennek sugallatain, a mennyiben talán zavarólag hathattak, igyekezett uralkodni s műve részrehajlatlanság tekintetében, emberileg szólva, teljesen megüti a mértéket. Különösen kitűnik ez akkor, midőn némely modern irodalombeli történeti művekkel hasonlítjuk össze. Ezek, bár távolabbi, sőt nagyon régen letűnt idők eseményeit tárgyalják is, részrehajlatlanság tekintetében nem egyebek vele szemben, mint politikai irányművek.

A források tekintetében Thukydides kedvezőbb helyzetben volt, mint Herodotos, mivel a bevezetést s néhány csekély terjedelmű epizódot nem számítva, csak oly eseményeket ad elő, a melyeket vagy maga látott, vagy szemtanúktól hallott. A saját határozott állítása szerint (I. k. 22. f. V. ö. V. k, 2—6. f.) nem elégedett meg azzal az

adattal, a mely épen keze ügyébe akadt, hanem mind a két fél részéről s különböző egyénektől szerzett adatokat, a molyeket a már fentebb érintett módszer szerint megrostált s feldolgozott. Az természetesen megtörtént gyakran, hogy a szemtanúk ugyanazt az eseményt emlékező tehetségük hűségének mértékéhez vagy akár az egyik, akár a másik hadakozó félhez való vonzódásukhoz képest más-másképen adták elő s különösen nehéz feladat volt egy bonyolult ütközet képének a részletekről nyújtott közlésekből való összeállítása. (VII. k. 44. f. 1. §.) Hogy a harci veszteségekről nyújtott közlések mily megbízhatatlanok, azt már Thukydides is jól tudta (V. k. 74. f. 3. §.) S ő határozott számot ezekről csak akkor közölt, ha megbízható forrásból meríthetett vagy a közlés pontosságát kipuhatolnia módjában állt.

Thukydides tehát gyakran csak combinációkra volt utalva, s azt már ki ne tudná, mily gyakran megtörténik, hogy a valószínűség nem vág össze a valósággal? Ily szirtekre azonban bármely történeti kutatás is bukkanhat. Fontosabb kifogás az, hogy olykor a helyek leírásai nem eléggé pontosak. Különösen áll ez a szigetek, főleg a kisebb szigetek alakjának a leírásáról, valószínűleg azért, mert csak hajóról, nyílt tengerről látta azokat. Továbbá néha nem eléggé hű az általa rajzolt kép, mivel az anyag nem teljes. Ennek magyarázatául szolgál némileg az, hogy míg az athéniak részéről, a mi természetes is, gazdag segédforrások álltak rendelkezésére, különösen a háború segédeszközeit illetőleg, addig az ellenfél, különösen a titkolódzó spartaiak részéről adatokhoz nehezen, vagy egyáltalában nem is juthatott. Végül Athén belső története nála nagyon háttérbe szorúl, bár a hadi eseményekre gyakran nagy befolyással volt s hogy a Thukydides művével szemben teljesség tekintetében is van hiány, az kitűnik, ha a peloponesosi háború történetének többi forrásaival összehasonlítjuk. Mindezek felemlítésénél azonban mindig eszünkben kell tartanunk azt, hogy nem egész, befejezett művel, hanem oly munkával van dolgunk, melyet írója még meglevő részleteiben is bizonyosan sok utólagos javításnak vetett volna alá.

Mivel Thukydides egy pontosan határolt, szoros körvonalak közé foglalt tárgyat, a peloponesosi háború történetét választotta, jelentékenyebb, nagyobb kitérések többé nem voltak lehetőek reá nézve az elbeszélés folyamán, mihelyt tulajdonképeni tárgyának előadásába

belefogott. Sicilia régi története (VI. k. 2—5. f.), mivel e sziget néprajzi viszonyai politikai jelentőséggel bírtak, szorosan összefügg a történeti előadással. Ugyanez áll az Odrys birodalom korábbi történetére nézve (II. k. 96. 97. f.) a thrák-makedon háborút illetőleg. A többi kitéréseknél azonban már személyes érdeklődés volt inkább az elhatározó, mint az események elbeszélésének tisztábbá, világosabbá tételére való törekvés. Az a körülmény, hogy családja északról eredt, Makedonia eredetének elbeszélésére (II. k. 99. f.) és a mythosi thrákok felemlítésére (II. k. 29. f.) vezette. Ez utóbbi helyen egyébiránt egy, ekkor Athénben valószínűleg nagyon elterjedt hibás véleményt czáfol. Akarnaniában (II. k. 102. f.) valószínűleg a Demosthenes seregével fordult meg. A többenél az Athen iránt való érdeklődés működik, a minők a régi Athén fekvésére vonatkozó megjegyzések (II. k. 15. f.) és a delosi ünnepekről való megemlékezés (III. k. 104. f.) Ha az itt felemlített helyeken végigtekintünk, egyszerre szemünkbe tűnik, hogy majd mind a mű első részében fordulnak elő. Thukydides, miután a háború tovább folytatása által munkáját jelentékenyen megnagyobbodni látta, igyekezett kerülni minden kitérést. Annál meglepőbb, hogy mégis éppen műve legérdekesebb részletében, a melyen maga is feltűnő előszeretettel s gonddal munkálkodott, a sici-liai háború történetében oly szertelenül kimerítő modorban szól Harmodiosról és Aristogeitonról. (VI. k. 54—59. f.) Ezt ő azzal igyekszik menteni, hogy az athéniak ezekről nem helyesen vannak értesülve, hogy az ezekre vonatkozó hagyomány hamis; de ez a mentség alig állhat meg, mivel már ezt a tévedést egyszer (I. k. 20. f. 2. §.) kiigazította. Az igazi ok nagyon valószínűleg abban rejlik, a mire az író családi körülményeinek vázolásánál már fentebb rámutattam.

Thukydides a Herodotos által alkalmazott betoldó rendszer helyett az idő szerinti felosztást fogadta el. A had eszközeinek és a tengerészeti ügyeknek gyarlósága, fogyatékosága folytán a téli időszak a hadi műveleteket teljesen félbeszakította, vagy a legcsekélyebb mértékre szorította. Ennek folytán az időrendi felosztás úgy szólván, önként kínálkozott. Az időrendi felosztás pontossága az előadás világosságára, tisztaságára nézve éppen nem közömbös. Különösen áll ez a peloponnesosi háború történetére nézve. E nél-

kül ugyanis a részletek egy oly eseményekben gazdag, mozgalmas korszak történetében igen könnyen összekuszálódtak volna; míg így, az időrend oly pontos követése mellett alig van a történelemnek egy-egy időszaka, a melynek oly világos képe állana előttünk, mint a peloponnesosi háború 21 első éveé, úgy, a mint azt Thukydidestől bírjuk. Ő azonban az időrend alapjául nem a hivatalnoki évet, vagy, a mint mi nevezzük, a polgári évet veszi, hanem a természetes évet. Az esztendő tehát nála két részre, nyári és téli időszakra oszlik.⁷ Itt-ott azonban az ősz, a tavasz, a vetések állása vagy a szőlő érett volta is meg van említve pontosabb időmeghatározás végett. Ezt a felosztást követi Thukydides szorosán az egész művön keresztül. Minden évet egy állandó záradéki formulával választ el a következőtől, a mely az évszámot s a szerző nevét tartalmazza. S ezen belül az egyes időszakok is pontosan el vannak egymástól különítve. E mellett az évenkénti hivatalnokok vagy az olympiai győzők neveinek felemlítése nagyon ritkán könnyíti nála az időpont meghatározását. Ez az időrendi pontosság, ez a szabályosság segítette Thukydidest arra, hogy még az oly sokféle és egymásba fonódó vállalatokról is, mint a minők a III. könyvben vannak előadva, egészen tiszta, világos képet mutathasson fel előttünk.

Mivel történetíróknak törekvése nem annyira gyönyörködésre, mint inkább a tanításra, okulás nyújtására irányult, neki bizonyos közép-utat kellett keresnie a régibb történetírás pongyola, művészietlen előterjesztés-módja és Herodotosnak a regényes felé hajló modora között. Az előbbi nem volt ínyére a retorikailag képzett férfinak, az utóbbi pedig úgy tűnt fel előtte, mintha az eseményeket kivetkőztetné eredeti alakjukból s nem volt eléggé vigyázatlan vagy költői hajlamú ahhoz, hogy oly szóváltásokat, a melyeknek a tanúja egy harmadik nem volt, széltében-hosszában előadjon. Csak egyszer (III. k. 113. f. 3—4. §.) ad elő egy párbeszédet a pathos fokozása végett, a mely annak idején bizonyosan szájról-szájra járt az Amprakia ellen harczoló athéniek között.

⁷ L. erről közelebb a II. k. 1. jegyzetét.

Hogy a beszédeknek a műbe való beleszövésére mégis mi indította az író, továbbá, hogy ezek a műre nézve minő fontossággal, jelentőséggel bírnak, arról már fentebb volt szó. Ezen beszédeknek a valósággal elmondott beszédekhez való viszonyáról az író világosan nyilatkozik műve bevezetésében. (I. k. 22. f. 1. §.) Itt tehát csak az van hátra, hogy e beszédeknek a műben való elrendezése módjáról szóljunk röviden. Leggyakrabban ott sző be Thukydides a műbe beszédek, a hol ellenséges államok vagy politikai pártok vezérlő gondolatait állíthatja általuk szembe egymással, a midőn aztán a döntés magának az olvasónak jut. Ily, egymással szembe állított beszédek közbeszövésére oly körülmény szokott alkalmul szolgálni, ha nézve, midőn két hadakozó fél egy, még kettejük közt ingadozó polgárság előtt lép fel, (például I. k. 32—36. f. 3. §. és 37—43. f. 4. §., továbbá I. k. 68—71. és 73—78. f., végül VI. k. 76—80. és 82—87. f.), vagy pedig midőn egy népgyűlés kebelében két politikai párt megy mérkőzésre egymással (például VI. k. 9—14. és 16—18. f., VI. f. 33—34. és 36—40. f.), a midőn a jövő valóban a beszédek meggyőző erejétől függ. Ezekhez csatlakoznak azok az értekezletek, amelyek az egyik fél az értekezletet vezető, egyszersmind intéző szerepét viszi. Ide tartozik az értekezlet Archidamos és a phataiabeliek között, (II. k. 71—73. f.) s különösen az athéniak és melosi főtanács beszélgetése (V. k. 85—112. f.). E helyen az író szembe állítja a nyers erő uralmát az erkölcsi felsőbbbséggel, egyszersmind a legnagyobb szemléletességgel tünteti elénk, hogy a periklesi kor józan, mérsékelt politikájának alapeszméit, vezérlő gondolatait mennyire eltorzította már Athén.⁸ A többi, már inkább egyes szereplő személyiségek eszméit tartalmazó beszédek kétfélék, ú. m. politikaiak és katonaiak. Amazok egészen meghatározott körre vannak szorítva. Athénben ugyanis Thukydides az egyetlen Periklest becsülte oly nagyra, hogy ennek ellenfelét utána nem engedi művében megszólalni. Perikles az, a ki polgártársait a háborúba belevonja, (I. k. 140—144. f.), a ki Athén dicsőségét méltán nagy hírű halotti beszédében a legmagasztosabb kifejezésekkel hirdeti (II. k. 35—46. f.) és a ki végre kevéssel halála előtt politikájáról számot ad. (II. k. 60—64. f.) Athén ellenfeleinél is szerepeltet

⁸ V. ö. e tekintetben a beszélgetéssel az I. k. 73—78. fejezeteit.

ugyan több szónokot, de közöttük hazájában oly uralkodói állása nincs egynek sem, mint Periklesnek; azért mindnyájan csak abból a czélból emelnek szót a Thukydides művében, hogy más államokat hívjanak fel segítségül Athén ellen (például IV. k. 85—87. f. és VI. k. 89—92. f.) Az ütközetek előtt tartott beszédeknek Thukydidesnél az a feladata, hogy a katonákat megismertessék azokkal a körülményekkel, a melyek közt harcolni fognak, egyszersmind tudtukra adják, hogy miért fognak küzdeni, esetleg vért, életet áldozni. Itt is alkalmaz Thukydides egymással szembe állított két beszédet három helyen (1. II. k. 87. és 89. f. 2. IV. k. 92. és 95. f. 3. VII. k. 61—64. és 66—68. f.). Ezek közül csak azok a terjedelmesebbek, a melyeket Syrakusai alatt Nikias és Gylippos tartanak a döntő csata előtt, tekintettel ennek rendkívüli fontosságára. Különbözik az ide tartozó beszédek általában csekély terjedelműek (például IV. k. 10. f. és VI. k. 68. f.). A leghosszabb, nem mondhatni beszéd, hanem katonai okirat az a fontos levél, a melyet Nikias Siciliából haza, az athéni népgyűléshez intéz. (VII. k. 11—15. f.) Ezt, a mint a nyelvezet és tartalom is mutatja, nem az állami levéltárban másolta Thukydides, hanem maga fogalmazta, s e fogalmazványához azoknak a polgároknak az értesítéseit használta fel, a kik az eredeti levél felolvasásakor jelen voltak a népgyűlésben. Ez indította az írókat arra, hogy ne ott iktassák be művébe a levelet, a hol elküldéséről épen említést tesz, hanem ott, a hol meghallgatására a népgyűlés összejön. Ezzel egyszersmind az előadás még szemléletesség tekintetében is nyer. Hasonlóképen ott, a hol Athén segédforrásai kerülnek szóba, (II. k. 13. f.) szintén nem maga az író szól róluk, mert ezek felsorolása kevésbé tűnik fel száraznak, ha ezt Perikles teszi a népgyűlés előtt.

Thukydides az események előterjesztésénél nem szól mindenről egyforma részletességgel. Reá nézve a körülményesebb, terjedelmesebb vagy vázlatosabb, rövidebb előterjesztést az események politikai vagy katonai fontossága szabja meg. Például a pylos-sphakteriai eseményeket (IV. k. 3. s köv. ff.) nagyobb részletességgel tárgyalja s körülményesebben adja elő, mivel a spartaiakat kedvezőtlen körülmények sajátságos találkozása folytán oly súlyos csapás érte általok, a mely katonai hírnevökön nagyon érzékeny csorbát ejtett s a melynek folytán a békére hajlandóbbakká lettek. A minnek ellenben semmi fon-

tossága nincs s a mit minden értelmes olvasó könnyen oda gondolhat, azt vagy meg sem említi, vagy legfőlebb csak futólag mutat rá. Azokról a dolgokról, a melyek évenként rendszeren elő szoktak fordulni, mint például az elesett harczosok nyilvános végtisztességtételénél évenként mondott halotti beszédekről, csak egyszer, egy alkalmas időpontban emlékezik meg. A mit azonban följegyez, annak előterjesztésében folyvást a legnagyobb szemléletességre törekszik, oly sikerrel, hogy műve olvasóját. Plutarchos szerencsés gondolata szerint (glor. Athen. 3.) az általa előadott történetek *nézőjévé* teszi.

A mi már a *szókincset* illeti, Thukydides kedvelte a ritkán előforduló és elavult szókat, valamint az oly költői kifejezéseket és képeket is, a melyek nagyobb részt a tragœdiából eredtek. Azonban Thukydides elég önálló volt ahhoz, hogy részint újakat alkosson, részint azokra, a melyeket kölcsön vett, sajátos bélyeget üssön. Erős és darabos kifejezések előtte mindig kapósabbak voltak, mint közhasználatban levő vagy használat által már szinte elkoptatott szólásformák. Mohón ragadta meg továbbá Thukydides a sophistáknak azt az újítását, mely szerint elvont főnevek, ha mellettök, velök szoros viszonyban genitivus állt, a megfelelő jelentésű tulajdonság-jelölő szó semleges alakja által voltak helyettesítve. Ő még tovább is ment. Nevezetesen bátorzkodott cselekvői részesülőknek semleges alakjait is főnevekül használni. A kifejezés hatályosságára való tekintetből nem idegenkedett a pleonasmusoktól, de másrészt Prodikos sophistától eltanulta a szabatos meghatározást s a rokonértelmű szók pontos megkülönböztetését is.

Ezek még nem oly dolgok, a melyek által Thukydides műve érthetőségét megnehezíthette volna. Mellettük még a retorika áttetűző arányosságát is elsajátíthatta volna. Azonban bár szerette az ellentétezéseket s bár a mondatszakaszokat alkalmmilag pontosan összhangzásba hozta egymással: *stilusában* mégis az egyenletesség és arányosság hiánya az uralkodó vonás. Vajmi gyakran alkalmazza azt az eljárást, mely szerint különeműeket, például főneveket, egész mondatrészeket és részesülöket külső egységbe kényszerít együvé. A szavak gyakran annyira össze vannak zsúfolva nála, hogy a megértés nagy mértékben nehézzé válik. S a baj annál nagyobb, mivel Thukydides azokra, a miket minden értelmes olvasója tud vagy könnyen kitalálhat, csak futólag mutat s azon gondolatait, a melyeket kifejez, a

lehető legkevesebb szóval igyekeznek elmondani s még ezen felül arra törekszik, hogy mennél többet fejezzen ki egy-egy mondatban. Így álltak elő azok a Thukydidesre nézve jellemző mondatok, a melyek darabosan, közvetlenül egymás mellé zsúfolt vagy egymásra halmozott részesülőkkel vannak megterhelve. Végül fordulnak elő nála, még pedig nem ritkán, anakoluthiak is.⁹

Ha már ezek mellett számba vesszük még azt is, hogy régente a szavak nem voltak egymástól külön írva s a mondatokban gyakran az értelem jelek is hibásan voltak felrakva, mindenki szívesen elfogja hinni Ciceronak azt, hogy a Thukydides közlöttes beszédek alig voltak képesek megérteni. (Cic. orator. IX. 30.) A Thukydides stílusának árnyékoldalai valóban beszédeiben fordulnak elő a legsűrűbben, míg az egyszerű elbeszélésben annak inkább a kiváló oldalai érvényesülnek. Szabotosság, erő, nemes egyszerűség, magas méltóság képezik fényes tulajdonait a Thukydides stílusának. Ezek a művet úgy tüntetik fel az olvasó előtt, mintha benne nem is egy történetíró, hanem a történelem műsúja szólana. S e tulajdonok benne kiváltképpen a nagy küzdelmek, megrendítő szerencsétlenségek tárgyalása alkalmával tűnnek fel a leghatásosabban, úgy, hogy éppen nem túlzás, midőn Macaulay a mű hetedik könyvéről azt mondja, hogy ez az emberi művészet netovábbja.

Már ez a rövid, vázlatos előterjesztés is, úgy hiszem, eléggé világos fogalmat nyújthat ezen írónak nagy jelentőségéről, világirodalmi fontosságáról. S mivel a mű nem csak alapvető munka a történetírásban, hanem már tisztán magában tekintve is a klasszikus ókori műveltségen alapuló, ennek legnemesebb hagyományaiból táplálkozó európai kultúrának eléggé meg nem becsülhető kincse volt mindenkor: teljesen érthető az, hogy Európának a művelődés terén előretörekvő népei, mihelyt náluk a fejlődés bizonyos magas fokát elérte, igyekeztek vele mennél behatóbban foglalkozni s gazdag tartalmát, eszme-kincseit művelődésük részévé feldolgozni.

⁹ Az anakoluthia annyi mint nyelvtani következetesség hiánya. Oly terjedelmesebb, rend szerint több részből álló mondat szerkezetek elnevezése ez, a melyekben a mondat elejének a vége nyelvtani tekintetben nem felel meg. Magyar példákat idéz Thewrewk E. a Philol. Közl. I. 264. lap.

Nálunk, magyaroknál, sajnos, bizonyosan nem a magunk hibája miatt, e részben csaknem a legújabb időig nem történt semmi, sőt, a mint az alábbi kimutatásból ki fog tűnni, most sem történik még annyi, mint a mennyit az ügy fontossága megérdemelne.

Irodalmunk régibb korszakai teljes hallgatásba vannak merülve ez író és műve felől. Még a hol a legegyszerűbb szükség hajtja is feléje az irodalmat, még ott sem töri meg a hallgatást, vagy csak futólagosan tesz róla említést. Így tesz nevezetesen *Czanaki Mathe* «Az Dóghalálról Való Rövid Elmélkedés» című s 1634-ben megjelent munkájában, a melynek VIII-ik fejezetében arról szólván, hogy «Elragadé az Dóghalál?» — példákat idéz s ezek sorában a 84-ik és 85-ik lapon ezt hozza fel: «Harmad rendbéli példák megis hozatnak ide az tartományokról, mellicskől az szelek más heliekre vittek Dóghalált, Ezek közt nevezetes igen az Athenásbéli Dóg: melihez hasonlot sem azután, sem az előt, soha talám senki nem hallot. Eszt sokan fel is jedzették; de kiváltképpen egi Thucydides nevű Görög Historicus. Ott meg olvashattia, a kinek kedve tartia: mert itt illetlen bő beszéddel mindent meg írni. Ez Dóghalál felől aszt írják, hoga Szereczen Országból haitatot az déli szeltül Görög országban, Athenásban, és ugi ragadot avagi akadot ott meg. Tehát aszt hozzák innét ki, elragad az Dóg.» stb.

Az író fontosságának e félreismerése, s ennek folytán való rideg mellőztetése csak akkor kezd szünetelni, midőn művelődésünk több oldalúvá s mélyebbé kezd válni.

1839-ben jelent meg a Thucydidesről szóló legelső értekezésünk egy rövid, 24 soros közlemény alakjában a Hasznos Mulatságok 1839-ik évi, II-ik félévi folyamának 39-ik számában, a 155-ik lapon «Thucydides» cím alatt *K. B.-tól* (Keszti Bertától). E rövid cikkecskének a fontosságot egyedül az adja meg, hogy bizonyosságul szolgál a mellett, hogy e nagy jelentőségű író iránt már ekkor nálunk is kezdtek érdeklődni. Egyéb feltűnő állításai közt a legkülönösebb az, hogy az író, bár szerinte k. e. 475-ben született, 64 éves korában, tehát k. e. 411-ben halt meg Athénben.

Ezután három évre, 1841-ben következett egy felolvasás Thucydidesről a m. t. Akadémia ez évi decz. hó 20-ikán tartott kis gyűlésében *Hunfalvy Páltól*. Közelebb, 1881-ben megjelent Hunfalvy Pál

«Tanulmányai» között a 175—213. lapokon. E terjedelmes s az ismertetett író fontosságához már igazán méltó értekezés a legjobb források teljes felhasználásával adja mindazt, a mi csak az írónak és művének teljes méltatásához szükséges. S ott, a hol e czélből maga a mű fontos támaszkodó pontokat nyújt, ebből magából több helyen hosszabb-rövidebb idézeteket közöl. Végül, hogy a mű jelessége az olvasó előtt mintegy szemmel láthatóvá legyen, közli szabatos fordításban a műnek azt a terjedelmesebb részletét, a mely a Perikles által tartott *halotti beszédet* és a k. e. 430-ik évnek, a háború második évének az elején Athénben kitört *nagy pestisnek* a leírását tartalmazza. (II. k. 34. f. — 54. f. 3. f.)

A figyelmet azonban az íróról elfordították s egészen lekötötték az ezután mind hatalmasabb hullámokat verő nagy nemzeti események. Csak ezek lezajlása után fordítja felé ismét a figyelmet *Szabó-Károly* a Magyar Múzeum 1850—1-ik évfolyama I. kötetének 204—215. lapjain az általa létesített Thukydides-fordításból közölt mutatójával e cím alatt: «Mutató Thukydidesz Peloponnészoszi Háborújából». S ez az I-ső könyv 66—88 fejezeteit, vagyis a lakadaimoni népgyűlésnek a háború megindítása feletti tárgyalásait s benne a korinthusi küldötteknek (68—71. f.), az athéni követeknek, (73—78. f.) továbbá Archidamos, lakadaimoni királynak (80—85. f.), végre Sthenelaidas ephorosnak (86. f.) nagy fontosságú beszédeit tartalmazza szabatos fordításban.

Néhány év múlva, 1858-ban *Agricola* névaláírással egy tanulmányi cikk a Magyar Nyelvészet III-ik évfolyamának a 156. 157. lapjain «Gondolatforgácsok a tanteremből» című rovat alatt Thukydidesnek a tanterembe való bevitelét sürgeti ily cím alatt: «Lehet-e Thukydides gymnasiumi olvasmány?» E cikk annyira tartalmaz, hogy lehetetlen rövid kivonatát adnom a nélkül, hogy fontos eszméket ne mellőzzek. Hogy tehát a *ma* is igen tanulságos cikk elolvasására ösztönözzem az olvasót, közlök az elejéről izelítőül egy rövid mutatót. Azt mondja, hogy «a tartalomnak tanulságos volta és az irálynak példányossága azon két döntő ok, mely legtöbbször határoz a régi írók tanodaszerűségéről. Érdekességét illetőleg *Hegel* Thukydidesnek történelmi munkájáról szólóban azt mondá, hogy ezen iratban áll az *általános* haszon, melyet az emberiség a pelopon-

nesosi háborúból vett, a mennyiben t. i. annak szerzője a valódi történetírásnak megítámadhatatlan elveit fölfedezé és megalapítá. A tárgyi kellék megvolna tehát. Az idomiról azt mondják, hogy Thukydides irányla *nehézkés!* Igaz a mi igaz: Platoné jóval szabályosabb, Isokratesé pedig hasonlíthatatlanúl zengelmesebb. De hát ha Thukydidesé velősebb és edzőbb? Azután egész terjedelmőkben csak Sophokles színműveit és Platonnak rövidebb beszélgetéseit szoktuk olvasni; ellenben ha néha Demosthenesnak koszorúérti beszédét olvassuk is egy jó készütségű VIII. osztálylyal, kihagyásokkal tesszük, az elvre emlékezve mindig, hogy a tanuló ifjúságnak épen csak a legjobb elég jó. Húsz maturus közt alig olvasta egy az egész Iliast, s ötven között nincs egy, ki végig ment volna az egész Herodotoson, habár mind a kettő tanodai olvasmány. E szerint szabad kiszemelni érdekes darabokat? Tegyük ugyanazt Thukydidessel. Találhatók nála oly szakaszok, melyek nyelvészetileg az attikai prosának legkönnyebbjei között foglalhatnak helyet, míg az elbeszélte események az összes világirodalom legvonzóbb, legtanulságosabb részleteihez tartoznak. Indokolásúl, úgy hiszem, elég a plataiai, a kerkyrai, a mirigy-haláli, a pylós-sphakteriai dolgokat említeni,» stb. stb.

Ezután kissé hosszabb szünet áll be s jó hosszú ideig, egész a 70-es évek végeig alig történik valami, a mi a figyelmet az író és műve iránt ébren tartaná. Csupán amnyi történt ez idő alatt tudomásom szerint, hogy *Récsi Emil* a Müller K. O. és Donaldson J. W. után 1861—1864. években átdolgozott «Régi görög irodalom története» II-ik kötetének 108—127. lapjain a tárgyalás sorrendje szerint ez írónak és irodalmi működésének terjedelmes méltatását adja.

Csak 1879-ben fordul ez író felé ismét a figyelem a napi sajtóban, még pedig *Molnár Aladár* útján. Ez év elején Asztrakánban kiütött a pestis. Mindenki azt hitte akkor, hogy e csapást Európa el nem kerülheti. A szorongató aggodalom közepett, a mely e rettentő kilátással szemben az európai művelt országokat, így hazánkat is elfogta, közölte Molnár Aladár rövid előszó kíséretében a Thukydides művének II. k. 47—54. fejezeteit a Pesti Napló napilap 1879. (30-ik) évfolyamának 33-ik számában a tárczarovatban e cím alatt: «Thukydides az athéni pestisről». Sajnos, hogy a napi sajtó lízas sietsége

folytán e szép részletbe számos, úgy látszik, sajtóhiba csúszott bele, továbbá hogy a fordítás háborítatlan élvezését gátolja az, hogy néhány helyen, épen a nehezebb pontokban, a mi fordításban oly különös, az eredeti szövegnek sajtóhibák által eltorzított kifejezései tarkál-
lanak.

A következő évben, 1880-ban jelent meg *Vaszary Dózsától* egy Thukydidesre vonatkozó értekezés a győri főgymnasium értesítőjében. Ez értesítőnek a címe következő: «Értesítővény a pannonhalmi szt.-Benedekrend győri főgymnasiumáról az 1879/80. tanév végén». Az értekezés ez értesítőnek 5—23. lapjain foglal helyet s címe: «Thukydides». Különösen Marcellinus és a Névtelen életrajza, továbbá halikarnassosi Dionysios nyomán szól Thukydides életéről és működéséről, végül a nevezetesebb Thukydides-kiadások jegyzékét közli, egyszersemind azokról a munkákról szól, a melyek a mi irodalmunkban Thukydidesre vonatkozólag addig megjelentek.

Ugyanebben az évben, nem sokkal ezután jelent meg *Dr. Bászeli Auréltól* az Egyetemes philologiai közlönyben egy, Thukydides magyarizójára nézve nagyon tanulságos értekezés «Thukydides» cím alatt két részletben. (IV-ik évfolyam 569—585. és 682—702. ll.) Az író t és művét behatóan méltató bevezetés után öt szakaszban szól még pedig az I-sőben főkép a magyarizónak és különösen Thukydides magyarizójának feladatáról. A II-ikban általános körvonalakban vázolja a nagy férfinak és történetírónak képét s ezzel kapcsolatban a III-ikban a Thukydides munkájába beleszótt beszédek és a negyedikben Thukydides irányát méltatja. Végre az V-ik szakaszban röviden a Thukydides életére és művére vonatkozó irodalmat ismerteti.

A következő évben, 1881-ben «Mutatványok Thucydides fordításából» címmel a kezünk közt levő fordítás negyedik átdolgozásából részletek jelentek meg a sárospataki ref. főiskola 1880/1-ik isk. évi állapotáról szóló jelentés (XXV. évf.) függelékében a 108—128. lapokon. Rövid előszó után következik két részlet a III-ik könyvből, (36. f. 4. §. —49. f. és 105—113. f.) az első «A mytileneiek ügyében tartott második athéni népgyűlés s ennek eredménye,» a második pedig «Ambracia szerencsétlensége» címmel. Mindkét részlet fordítását külön tájékoztató bevezetés előzi meg. E részleteknek rövid

ismertetését közli az Egyetemes philologiai közlöny 1882-iki (VI-ik évfolyama a 87-ik lapon, továbbá a berlini *Philologische Wochenschrift* 1882-ik (2-ik) évfolyama a 10-ik számában a 308-ik lapon.

E részletek megjelenése után néhány nap múlva, még ugyanazon hónapban (aug. havában) jelent meg egy Thukydidesre vonatkozó nagy jelentőségű munka *Dr. Bászeli Auréltól*, a kinek a nevével már fentebb is találkoztunk. A munka Thukydides művének legfontosabb részleteiről szól terjedelmesen, behatóan s kimerítőleg. A munka címe, a mely önálló terjedelmes kötet, (VII + 233. ll.) «Thukydides beszédei,» s rövid előszó és bevezetés előrebocsátása után hét fejezetben szól róluk. Az első fejezetben ismerteti a hét első könyvben található 43 beszédet s a nyolczadik könyvben található oratio obliquákat. A második és harmadik fejezetben szól a beszédek szerkesztéséről és beosztásáról, azok szónoki schemáiról, a bennök található sz. és gondolat-alakzatokról. A negyedik, ötödik, hatodik és hetedik fejezet szól a beszédek történeti jelentőségéről, az egész történeti munkához való viszonyukról, továbbá arról, hogy miképen jellemzik e beszédek a peloponnesosi háborúban szereplő vezéreket és népeket; szól aztán e beszédeknek a valóságban tartott beszédekhez való viszonyáról, végül a bennök nyilvánuló világnézeletről, Thukydides politikai párt-állásáról s ennek a beszédek csoportosításában tanusított művészi ügyességéről. S miután az egész tárgyalást egy végszó berekeszti, függelékül a beszédekben előforduló egyes kiválóbb erkölcsi és politikai tartalmú sentenciák (gnómák, velős mondatok) járulnak a műhöz. Minden egyes fejezetet bő és tartalmas jegyzetek tesznek teljessé. A bevezetéshez csatolt jegyzetek közt, a mű 7-ik és 8-ik lapján van a Görög Anthologia Thukydidesre vonatkozó négy soros epigrammjának * s *Henricus Stephanus* Thukydidesre írt tizenkét soros verse *Dr. Csengeri János* találó fordításában. E mű Thukydides magyar olvasójára nézve, ennek műve helyes felfogása s kellő értelmezése tekintetében kiváló fontossággal bír s míg a II-ik és III-ik fejezet kiválólag szakemberre nézve becses, a következő IV—VII. fejezetet művelt laikus is gyönyörrel olvashatja. E művet ez év végén s a következő elején a különböző

* Lefordította Kazinczy Ferencz is Erd. Muzéum 1814. I. füz. 70. lap és P. Thewrewk Emil is Görög Anthologia IX. 583. sz. alatt.

folyóiratokban, vagy heti és napi lapokban ismertették: *Csengeri János* (Budapesti Szemle. 28. köt. 150—152. ll.), *Kont Ignác* (Pest Napló 1881. [32-ik] évf. 316. számában a tárcza-rovatban e cím alatt: «A legnagyobb historikusról»), *Zsoldos Benő* (Protestáns egyházi és iskolai lapok 1881. [24-ik] évf. 45-ik számában az 1451—1454. lapokon), *Dr. Keleti Vincze* (Országos középiskolai tanár-egyesület közlönye 1881/2. [XV-ik] évfolyamában a 11-ik [február havi] számában, a 353—358. lapokon). Végül *Spitkó Lajos* (Középiskolai Szemle [Arad] 1882-iki évfolyamának III-ik füzetében a 232—238. lapokon).

1882-ben, márczius hó végén, jelent meg a kezünk közt levő fordítás negyedik átdolgozásából az egész első könyv fordítása mutatványul rövid előszó kíséretében külön, önálló füzetben. (VIII + 101. ll. s a végén még egy számozatlan külön lapon tartalommutató: «Az első könyv tartalma» címmel.) A munka teljes címe: «A peloponnesusi háború története, írta Thukydides, fordította Zsoldos Benő Első könyv. Sárospatak. 1882.»

Három évvel később a Budapesten megjelenő «Haza és Külföld» című folyóirat második évfolyamában, az 1885-ik évi (okt. 1-sei) első számban, a 8-ik oldalon a szerkesztő, *Thewrewk Árpád* Henricus Stephanus Thukydidesre írt versének magyar fordítására tesz rövid bíráló megjegyzéseket. E fordítás, mint a fentebb elmondottakból már tudjuk, Dr. Cséngeri Jánostól a Dr. Bászél Aurél «Thukydides beszédei» című művének bevezetéséhez csatolt jegyzetek közt jelent meg.

A Thukydidesre vonatkozó értekezések, továbbá a művéből vett töredékek fordításainak e rövid vázlatos ismertetése mutatja, hogy irodalmunkban az érdeklődés újabban, 1839 óta lassan, nehezen, több-kevesebb megszakítással ugyan, de mind jobban-jobban kezd feléje fordulni. Hogy ez az örvendetes jelenség hova-tovább mind erősebben s feltűnőbben nyilatkozzék, arra nézve első rendű szükség, hogy a magyar művelt közönség kezén Thukydidesnek teljes fordítása forogjon, mert hiába jelennek meg irodalmunkban a Thukydidesre vonatkozó legjelesebb értekezések, e nélkül a világirodalom ezen egyik legnagyobb alakja iránt az általános érdeklődés nem fog felgerjedni. E hiányt óhajtja ez a munka közművelődésünk javára betölteni,

midőn a Thukydidesre vonatkozó műveknek nem nagy, de díszes sorába belép. Ha épen más fontosabb érdemei nem lesznek is, azért legalább, ha elnézésre nem, némi figyelemre számíthat talán, hogy Thukydides művének *első teljes magyar fordítása*. Bár sikerülne neki a Thukydides eszméit közöttünk szélesebb körben ismeretessé tenni s ez író iránt a művelt nagy közönség figyelmét felgerjeszteni.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

THUKYDIDES.

Országos Széchényi Könyvtár

THUKYDIDES.

I. KÖNYV.

Az athéni Thukydides e műben megírta azon háború történetét, melyet a peloponnesosiak és athéniak folytattak egymással. Bele kezdett nyomban a kitörésekor, mert azt várta felőle, hogy nagy háború lesz s a legszámavehetőbb mindazok közt, a melyeket csak eleddig viseltek. Ezt pedig abból következtette, hogy mindkét fél mindennemű hatalmi tényező teljes birtokában fogott a háborúhoz; másrészt látta, hogy a többi hellenség is vagy nyomban, vagy hosszabb-rövidebb tanakodás után az egyik, vagy a másik fél mellé sorakozik. Ez valóban a leghatalmasabb rázkódássá is lett a helle-
nekre s a barbarok egy részére, sőt, mondhatni, az emberi nem nagy többségére nézve.¹ Mert bár az ezt éppen megelőző, vagy a még jóval korábban történt eseményekből az idő távolsága miatt vajmi kevés bizonyosat lehet kikutatni, de mégis vannak némi nyomok, a melyeket a lehető legtávolabbra visszamenő kutatásaimban eléggé hitel-érdemlőknek találtam; s ezek alapján azokat, a melyek akár hadi, akár egyéb téren régebben történtek, nem tartom valami nagy dolgoknak.

Ugyanis nyilván tudjuk, hogy a most Hellasnak nevezett területet nem régtől fogva lakja állandóan megtelepült népség, hanem korábban vándor-rajok váltakoztak rajta, s mindegyik népség könnyen oda hagyta települő helyét mindannyiszor, a mikor csak valamely erősebb raj szorította. Akkor ugyanis még nem állottak fenn kereskedelmi összeköttetések, s az em-

berek sem szárazon, sem tengeren nem közlekedhettek egymással bátorságban; az elfoglalt területet kiki csak annyira vette használatba, hogy testi életét fentartsa; vagyoni felesleget birtokában nem tartott s a föld beültetvényezésével sem törődött, mivel — főleg erősített helyek nem léteben — minden pillanatban azt várhatta, hogy jön egy más, és kifosztogatja; s más részt azt a hitet táplálta mindenki, hogy a mindennapi eletszükséglet mindenütt megszerezhető. Ezek voltak az okai annak, hogy innen az emberek könnyen felkerekedhettek lakóhelyük változtatására; de épen ennek folytán sem nagy és erős városok nem fejlődhettek ki náluk, sem egyéb hatalmi tényezők birtokába nem juthattak. A lakosok e változásának mindig a legtermékenyebb vidékek voltak legjobban kitéve; így a most úgy nevezett Thessalia, Boiotia, valamint a Peloponnesos nagy része Arkadia kivételével, s a többi vidékekből is mind a java jó terület. Ugyanis a földnek ezen termékenysége folytán némelyek tehetősebbekké lettek; ez a körülmény pedig pártvillongásokat idézett elő, a melyek emésztették a lakosságot, egyszersmind idegenek fenekedéseinek is még jobban kitétek.

3/ Azért viszont Attikát, mivel földének a soványsága miatt ősidőktől fogva nem tapasztalt oly belső rázkódásokat, állandóan ugyanazok az emberek lakták. Hogy pedig a lakosok e változása volt az oka annak, hogy a többi vidékek ehhez hasonló mértékben nem gyarapodtak, arra nézve különösen nyomós bizonyosság a következő: A kik Hellas többi részében akár háború, akár belső villongás folytán kiszorultak a maguk népe közül, azok, épen a legkiválóbb egyéniségek, mint biztos helyre, az athéniekhez vették magukat. Ekkép ezeknek az állama már ősidők óta mind nagyobb gyarapodást nyert népességben, e jövevényeknek polgárságába való olvasztása által elannyira, hogy utóbb gyarmatokat bocsátott ki Ioniába, mivel a népességnek már kicsiny volt Attika területe.

3 A régi hellenek gyöngeségére nézve nagyon nyomós

bizonyosság előttem ezen kívül még az is, hogy a trójai háború előtt Hellas, mint tudjuk, nem egyesült közös vállalatra. S én azt tartom, hogy ez még akkor nem is viselte ezt a nevet, mint egységes egész, sőt különösen a Deukalion² fiának, Hellennek a kora előtt egyáltalában mit sem tudtak e névről, hanem az egyes törzsek, s közöttük legnagyobb kiterjedésben a pelaszg törzs, adtak nevet az általuk lakott területeknek. Miután azonban Hellen és fiai Phthiotisban hatalomra jutottak és más államokba segítségnyújtásra meghivattak, akkor kezdett a hellen név egyes népségeknél amaz érülködés folytán mind jobban lábra kapni; de sokáig nem birt ez egyszersmind az összest is illető elnevezéssé felvergődni. Erre a legvilágosabb bizonyosságot szolgáltatta Homeros, a ki bár a trójai háború után jóval későbbi időben élt, nem illeti e névvel az összes lakosságot, de egyebet sem azokon kívül, a kik az Achilleus vezérlete alatt Phthiotisból valók voltak, a mely vidék népe jutott is csakugyan legelsőb a hellen névhez; hanem danaoknak, argivoknak, achivoknak nevezgeti költeményeiben. Így még barbarokról sem tesz említést, mert, vélekedésem szerint, akkor még semmi közös név nem volt, a mely a helleneket, a barbarokkal ellentétben, együttesen megjelölte volna. Tehát sem a külön államokban élő, egyes hellen törzsek, a mennyiben a közös tájszólás egyesítette őket, sem azok, a kiket később összefoglalva helleneknek neveztek, gyöngeségök és az egymással való közlekedés hiánya miatt a trójai háború előtt semmi közös ténny nem vittek véghez. Erre a hadi vállalatra is csak akkor jöttek össze, midőn már a tengeri közlekedés lendületet nyert náluk.

Tengeri közlekedésről szólván, azok között, a kikről a hagyomány útján tudomásunk van, Minos volt az első, a ki tengeri hatalmat alapított. Uralma alá hajtotta a mostani hellen tenger legnagyobb részét; így a Kykladok is uralma alatt voltak, s ezek legnagyobb részén ő volt az első gyarmattelepítő, miután a kariaikat elűzte róluk s a gyarmatok ve-

zetésére és kormányzására a saját fiait rendelte; másfelől a kalóznépségtől, a mint ez már természetes, igyekezett a tengert megtisztítani, a mennyire csak hatalma elérte, hogy az őt illető adók mennél biztosabban befolyjanak.

5 A régi hellenek ugyanis, mint szintén azok a barbarok is, a kik a szárazon a tenger partja mentén, vagy pedig szigetekeken laktak, mihelyt élénkülni kezdett a tengeri közlekedés, kalózkodásra adták magukat. Ebben mindig a leghatalmasabbak szolgáltak vezetőikül, a kik előtt e foglalkozásban részint a saját hasznuk volt a cél, részint pedig az, hogy a vagyon-talanokat életmódhoz juttassák. E kalóznép a bástyázat nélküli városokra s a falvakszerte lakozókra ütött s fosztogatta; s leginkább ebből a foglalkozásból tartotta fenn magát, mert nem hogy szegyenére vált volna, de sőt bizonyos dicsőséget

2 aratott vele. Ez nyilván látható még ma is némely szárazföldi lakóknál³, a kiknél ily vállalat ügyes végrehajtása dicsőség; továbbá a régi költőknél, a kik a hajókon parthoz érkezőkhöz mindenütt egyformán s egyenesen azt a kérdést intéztetik a partlakókkal, hogy vajjon kalózkodó-e. Ez olyanformán hangzik, mintha a kalózkodást sem azok, a kikhez e kérdés intézve van, nem tarthatnák megkisebbitő foglalkozásnak, sem pedig azok, a kik e felől bizonyost akartak tudni, nem tartanák

3 ócsárlásra méltó dolognak.⁴ De fosztogatták egymást a szárazföld belsejében lakók is. S fenmaradtak egész idáig ez ősi divatos szokás nyomai Hellas számos helyein; így az ozolai-lokrisi népségnél, Aitolia, Akarnania lakóinál s az ezekével szomszédos területeken; a mint hogy e szárazföldi lakosok közt még az a szokás is fenmaradt, hogy magukkal folyvást fegyvert hordanak a régi rabló élet maradványaként.

6 Ekkor ugyanis a miatt, hogy a lakások nem voltak megerősítve s az emberek nem érezték magukat bátorságban, mikor egymással közlekedtek, egész Hellasban mindenki fegyvert hordott magával s szokott foglalkozásait fegyveresen

üzte, mint a barbarok. Hellas azon népségei, a melyeknél 2
most is fenn van ez az életmód, bizonyságul szolgálnak
a mellett, hogy egykor az összes népségek ily életet folytattak.
Azok közt, a kik felhagytak a fegyverviseléssel s nyugalmas 3
állapotok mellett kényelmesebb életmódra tértek, elsők az
athéniiek voltak. S még nem oly rég ideje tűnt el itt a tehetős-
sebeknél az a divat, mely szerint, a mint korosabbak lettek,
puhaságból len alsó ruhát viseltek s hajukat fonatban, tücsök
formájú arany hajtűkkel megtűzdelve,⁵ fejök búbján egy cso-
móban foglalták össze. S innen ez a cziczoma az ionoknál, az
athéniakkal való rokonságuknál fogva, jó sok ideig divatos
volt az idősebb emberek között. Ellenben egyszerű ruházatmód, 4
olyan, a minő most is szokásban van, elsöben a lakedaimoniak-
nál fordult elő; a mint hogy náluk őrizték meg leginkább
a tehetősebbek egyéb tekintetben is az életmódbeli egyenlőséget
a köznéppel. Ezek voltak szintén az elsők, a kik testgyakorlat 5
alkalmával levetközvéen, egészen ruhátlanul léptek fel s mez-
telen testöket olajjal dörzsölték be. Régente pedig a verseny-
küzdök még az olympiai versenyeken is általkötöket viseltek
az ágyékuk körül s nem sok éve annak, hogy felhagytak vele.
S még most is szokásban van némely barbaroknál, különösen
az ázsiaiaknál, hogy a mint kitűzött díjért öklözö, vagy birok-
versenyt tartanak, ily általkötövel látják el magukat. De le- 6
hetne még sok más népszokást is felhozni, a melyek a régi
hellenségénél a mai barbarokéhoz hasonlóak voltak.

Továbbá míg a városok közül azok, a melyek az újabb 7
idökben voltak alapítva, a mint már a tengeri közlekedés élén-
külése következtében a vagyon-fölösleg szaporodást vett, közvet-
lenül a tengerpart szélén bástyafalakkal környezetten épültek
s földszorosokat zártak el egyfelől kereskedelmi érdekből, más-
részt hogy szomszédaikkal szemben erősek legyenek: addig
a régi városok mind a szárazon, mind a szigeteken a sokáig
tartó rabló életmód miatt a tengerparttól beljebb voltak építve;

mert a kalózok fosztogatták egymást is, azokat is, a kik tengerre ugyan nem jártak, de lent a part szélén laktak. S e városi polgári egyesületek egészen máig távol esnek a parttól.

- 8 Különösen üzték a kalózkodást a szigetlakók, mivel kariaiak és phoinikiiaiak voltak.⁶ Hogy pedig a legtöbb sziget népességét ezek képezték, e mellett tanúskodik az, hogy a mint ebben a háborúban⁷ az athéniek Delos szigetét megtisztították s mindazokat a sírokat, a melyekben e szigeten elhaltak maradványai voltak, innen eltakarították, azoknak több mint fele részében kariaikat találtak; felismerték ezt a halottakkal együtt eltemetett fegyverek szerkezetéről s arról a módról, a mely szerint
- 2 a kariaiak még most is temetkeznek. Azonban a Minos tengeri uralmának létre jötte után az emberek már szabadabban hajóztak a tengeren, mert ő a szigetekről kiirtotta a gonosztevőket, a midőn egyszersmind több szigetre új lakosokat telepített. Ekkép azok, a kik a tenger partján tanyáztak, a mint
- 3 a vagyon erősebb gyarapodásnak indult náluk, kezdtek állandóan meghonosulni, sőt némelyek annak tudatában, hogy a jólét náluk emelkedőben van, bástyafalakkal is körülvették magukat. Mindenkit csak a szerzés vágya fogott el; a szegényebbek az előkelőbbektől való szolgálai függést békével tűrték, míg a hatalmasabbak a gazdagság nyújtotta segédeszközök birtokában uralmuk alá hajtották az apróbb városokat.
- 4 S már inkább ebben az állapotban voltak akkor, midőn később Trója ellen táborozásra mentek.

- 9 E hadjáratra nézetem szerint nem annyira a Helena kérőj vezérének a szerepében, a Tyndareusnak tett eskü alapján⁸ gyűjtött sereget Agamemnon, mint inkább azért, mert hatalomban meghaladta kortársait. S azt mondják azok is, a kik a peloponnesosiakról szóló legmegbízhatóbb hagyomány letéteményesei, hogy Pelopsot az a roppant kincs juttatta elsőben is hatalomra, a melyet Ázsiából hozott magával szegény emberek közé, s kincsének köszönhette azt is, hogy bár csak jöve-

vény volt, az ő nevéről nevezték el a vidéket⁹; utóbb családjának a hatalma még jobban meggyarapodott akkor, midőn Attikában a Herakles utódai megölték Eurystheust.¹⁰ Ekkor ugyanis Atreus, ennek anyai nagybátyja, vitte Mykenailban a kormányt, kit rokon viszonyuknál fogva háborúba menetelek a helyettesítéssel megbízott. Atreus a szülei házból épen a Chrysippos megölése miatt bujdosott el atyja elől. A mint Eurystheus már többé nem tért vissza, ő a mykenaibeliek beleegyezésével is, mivel a Herakles utódaitól félték, egyszersmind mert hatalmasnak látták s a népszerűséget is meg tudta nyerni, átvette Mykenai és mindazok felett az uralmat, a kiken Eurystheus uralkodott. Így a Pelops utódai hatalmasabbakká lettek a Perseus utódainál. Nézetem szerint a trójai háborúra nem annyira a *szíves szolgálattétel vágya*,¹¹ mint inkább a félelem hozta össze a hadi népet s azt Agamemnon mint ama hatalom örököse indította, de egyszersmind mint mások nyakára nőtt tengeri hatalmasság is. Tudjuk ugyanis, hogy e hadra ő ment a legtöbb hajóval s még az arkadiabelieknek is ő adott hajókat, a mint világosan mondja Homeros,¹² ha ugyan eléggé megbízható tanúnak lehet ebben tartani. Ugyanezen Agamemnonról egy más helyen, ott, a hol az uralkodó pálcza átszármazásáról szól,¹³ azt mondja, hogy «őt az egész Argos s szigetek nagy számmal uralják.» Ha már most Agamemnon tengeri haddal nem rendelkezett volna, akkor szárazföldi lakos létére nem uralkodhatott volna szigetek felett, a parthoz közel esők kivételével; ezek azonban aligha lettek volna *nagy számmal*. E hadi vállalatból már következtetnünk lehet, hogy az ezt megelőző időkben milyenek lehettek az állapotok.

┌ A ki pedig abból, hogy Mykenai kicsiny volt, vagy abból, 10
 hogy az akkori városakból egynémelyik csekélynek látszik, azt akarja következtetni, hogy ez a hadi vállalat nem volt oly nagy, mint a minőnek a költők elmondták és a hagyomány tartja, az nem indul pontos megfigyelésre vezető nyomokon.

- 2 Mert ekkép, ha felteszem, a lakedaimoniak városát romba döntének s nem maradna belőle fenn egyéb, mint a szent helyek s az épületek talapzatai, hitem szerint sok idő multán az utódoknál nagy kétség támadna hatalmuk iránt, tekintve híroket; s bár a peloponnesosi terület két ötödrésze az övék,¹⁴ s az egész félsziget felett, de még ezen kívül is számos szövetséges társ felett ők viszik a vezéri szerepet: mindamellet, mivel városuk nincs összeépítve, sem nagyszerű templomok s egyéb épületek nincsenek benne, hanem ó-hellen modorban, falyszerű házcsoportokból áll,¹⁵ esckélyebbnek tűnhetnek fel. Történnék ellenben ugyanez az athéniakkal, a városnak tisztán kivehető nyomaiból kétszerte oly nagy hatalomra lehetne következtetni, mint a minő valósággal van. Ama hitetlenkedésnek tehát nincs helye, s nem kell a városoknak külső tekintetét venni szemügyre inkább, mint azok hatalmi súlyát; hanem azt kell hinnünk, hogy a trójai háború a legnagyobb volt az addigiak közt, de hátrább áll a maiaknál, ha itt is lehet valamit építeni a Homeros költeményének a tanúskodására, a kínél bár mint költőnél, természetesen, művészi nagyítással van e háború előadva, mindamellet még így is fogyatékosabbnak tűnik fel.
- 3 Ugyanis az ő előadása szerint a had ezerkétszáz hajón¹⁶ ment Trója ellen, s ezek közül a boiotok hajóin százhusz, a Philoktetes hajóin pedig ötven ember volt. Ezzel ő véleményem szerint, a hajók népségének legnagyobb és legkisebb számát akarja jelölni. Erre mutat legalább az, hogy a többieknél a hajók lajstromában nem tesz említést a népesség felől. Azt azonban, hogy a hajós népség egytől-egyig harezosokból állt, a kik maguk húzták az evezőt, a Philoktetes hajóiról szólván, tisztán kifejezi; azt mondja ugyanis,¹⁷ hogy az evezősök mind nyilasok. Az pedig nem valószínű, hogy tisztán hajóutasok nagy számmal szálltak volna tengerre velök a fejedelmeken s más legelőkelőbb állású férfiakon kívül, főleg mivel az állt előttük, hogy magukkal hadi szereket czipelve hajózzanak

át a nyílt tengeren, s e czélra hajóiknak nem volt fedélzete, mivel csak ódonfajta, kalózbárkaszerű építmények voltak. Ha már a hajósnépség legnagyobb és legkisebb számából a közép-⁵ mennyiséget vesszük,¹⁸ az tűnik ki, hogy erre a hadjáratra nem oly nagy számmal mentek, ha azt tekintjük, hogy ezek a hadak az egész Hellas által közösen voltak kiállítva.

Ezt azonban nem annyira a népesség csekély volta, mint ¹¹ inkább a pénz-szűke okozta. Ugyanis az élelmezés nehézsége miatt vittek csekélyebb számú hadi népet, csak annyit, a mennyiről azt remélték, hogy képes lesz az ellenséges területről a háború általt fenntartani magát. A mint azonban megérkezésük után egy győztes csatával a nyílt térnek uraivá tették magukat, — a mi pedig világos, mert különben nem hányhattak volna táborukhoz védő sáncot, — még ott sem használták egész erejüket, hanem az élelemszükség miatt a Chersonesos földje művelésére s kalózkodásra adták magukat. Így nekik, mivel erejük meg volt osztva, a trójaiak könnyebben ellenállhattak tiz éven át nyílt csatasíkon is, minthogy azokkal, a kik egyszer-másszor ott maradtak, képesek voltak megmérkőzni. Ha azonban bő élelmi készlettel mentek volna s együtt ² maradva, kalózkodás és földművelés nélkül egy húzamban folytatták volna a hadat, egy döntő csata megnyerése után könnyű szerrel kezökbe esett volna Trója, mert még erejüknek e megosztása mellett, egy állandóan ott levő töredékkel is képesek voltak helyt állani. Vagy pedig, ha rendes ostrom alá veszik a várost, rövidebb idő alatt s kisebb erőfeszítéssel foglalták volna el. Azonban pénz-szűke miatt nemesak az előbbi ³ vállalatok voltak kisszerűek, hanem maga, ez a minden többiek felett legnagyobb hírre kapott vállalat is valósággal alább áll hírénél s a költők útján felőle lábra kapott hagyományos vélekedésnél.

A vándor-élet s a más-más helyre való áttelepedések ¹² ugyanis folyvást tartottak Hellasban még a trójai események

után is, úgy, hogy a kellő nyugalom hiánya miatt nem indul-
 2 hatott gyarapodásnak. Nevezetesen a helleneknek Iliónból sok
 idő múlva való visszatérése sok újítást vont maga után, a váro-
 sokban sok mindenféle zavaros állapot köszöntött be vele,
 a melyeknek a következése azok részéről, a kik hazájukból
 3 elűzettek, új állami közösségek alapjainak a lerakása lett. Így
 telepedtek le a mai boiotok, miután a thessalok kiűzték őket
 Arnéból,¹⁹ Ilión bevétele után a hatvanadik évben a most
 Boiotiának, korábban pedig kadmosi földnek nevezett területen;
 bár e népségnek egy töredéke már ennek előtte is volt itt
 s innen vett részt az Ilión elleni táborozásban is. Továbbá így
 lettek a nyolczvanadik évben a dórok a Herakles utódaival
 4 uraivá a Peloponnesosnak. Végre azonban Hellas nagynehezen
 és sok idő múlva nyugalomra tett szert s nem folytatott többé
 vándor-életet, minek folytán gyarmat-rajokat bocsátott ki.
 Ekkor telepítették be az athéniek Ioniát s a legtöbb szigetet,
 a peloponnesosiak pedig Italiának és Siciliának legnagyobb
 részét s Hellas többi részében némely vidékeket.²⁰ Mindezeket
 a gyarmatokat a trójai háború után alapították.

13 A mint már Hellas tehetősebbé lett s a vagyonszerzésnek
 még jobban neki adta magát, mint előbb, a városokban a jöve-
 delmek szaporultával zsarnok-uralom ütötte fel a fejét, míg
 korábban apáról fiúra szálló királyi tiszt állt fenn bennök
 meghatározott tisztelet-ajándékokkal. Ebbe az időbe esik az,
 hogy Hellas hajóhadak felszereléséhez fogott s a tengeri for-
 2 galom még élénkebbé lett. A hagyomány szerint a korinthesiak
 voltak az elsők, a kik a mai hajózási viszonyokhoz legközelebb
 eső állapotokat hozták létre s szintén Korinthos volt az első
 3 város Hellasban, a hol háromsorevezős hajók épültek. Köz-
 tudomású, hogy Ameinokles, korinthesi hajóépítő mester volt
 az, a ki a samosiaknak is négy hadi hajót épített; s Ameinokles-
 nek Samosba menetele óta mintegy háromszáz év folyt le a mű-
 4 vem tárgyát képező háború végéig; a legrégibb tengeri ütközet

pedig, a melyről tudomásunk van, az, a melyet korinthusiak kerkyraiakkal vívtak, s ennek is körülbelöl kétszázhatvan éve szintén eddig az időpontig.²¹ A korinthusiaknak ugyanis, mivel az Isthmuson fekvő várost lakták, már a legrégebb idő óta nagy kereskedő piaczuk volt. Régente tudniillik a hellenek inkább szárazon, mint vizen közlekedtek egymással; ennél fogva azok, a kik bent a Peloponnesoson, s a kik ezen kívül laktak, a korinthusi területen keresztül tartották fenn egymással összeköttetéseiket. Ezért a korinthusiak vagyoniilag tehetősek voltak, a mint a régi költők is kifejezik; ezek ugyanis «a gazdag» jelzővel illetik Korinthost.²² Ezek, miután a hellenek már jobban járták a tengert, hajóhadat szereltek fel s a kalóznépséget kiirtották, mind a tengeri, mind a szárazföldi kereskedést maguk felé terelték, úgy hogy városuk a gazdag jövedelmi források által hatalmassá lett. Később, midőn az első persa király, Kyros, majd ennek fia, Kambyzes uralkodott,²³ szintén erős hajóhaduk volt az ionoknak, elannyira, hogy a Kyrossal viselt háborújuk alatt a tengernek feléjük eső részén ők voltak egy ideig az urak. Továbbá Polykrates, a ki a Kambyzes idejében volt Samosnak a zsarnoka, szintén tengeri ereje által volt hatalmas. Így hajtott ő különböző szigeteket hatalma alá s foglalta el e többek közt Rheneiát is, a melyet aztán a delosi Apollonnak ajánlott fel.²⁴ Végül a phokaiabeliek, a kik Massiliát alapították, szintén tengeri csatában győzedelmeskedtek a karthagoiak felett.

Ezek voltak a legnagyobb tengeri hatalmak. Azonban tudjuk nyilván, hogy még ezek is, bár a trójai had után számos emberöltővel később álltak elő, csak korlátolt számú háromsorevezősökkel rendelkeztek s mint a trójai háború idején még mindig csak ötven evezős hajóval és hosszú bárkákkal voltak ellátva. A persa háborúk és ama Dareios halála előtt, a ki Kambyzes után uralkodott a persákon,²⁵ csak kevéssettek szert nagyobb számú háromsorevezősökre a szicíliai

- zsarnokok s a kerkyraiak. T. i. ezeké volt az utolsó említésre méltó hajóhad a Xerxessel viselt háború kitörése előtt. Mert az aiginaiaknak, athéneieknek s még némely másoknak csekély számú hajóik voltak s ezek is nagy részben ötvenevezős bárkákból álltak. Sőt azok a hajók, melyeket az athéniak jó későre, midőn az aiginaiakkal hadakoztak s a barbar is várható volt, a Themistokles javaslatára építtettek s a melyekkel a tengeri ütközetet meg is küzdötték,²⁶ még szintén nem voltak teljes fedélzettel ellátva.
- 15 Ilyen volt a hellenek tengeri ereje a régi korban, valamint a következő időkben is. De azok, a kik neki adták magukat a hajózásnak, még így sem csekély hatalomra tettek szert vagyonuk meggyarapítása s mások felett való uralom szerzése által. Ezek ugyanis hajóra szállva a szigeteknek estek s leigázták őket; kivált ha a saját területek nem volt maguknak teljesen elegendő. Ellenben szárazföldi háború, olyan, a melyből valami hatalmi gyarapodás is származott volna, nem kelezett, s azok is, a melyek előfordultak, mindig csak szomszédnak szomszéd elleni háborúi voltak. Oly külső háborúba, a melyek távoli vidékeken lakó idegen népek meghódítására irányultak volna, nem bocsátkoztak a hellenek. Mert nem csatlakoztak hatalmasabb államokhoz alárendelt viszonyba, de másfelől önkéntesen sem bocsátkoztak hadjáratokba egyenlő rangú szövethető felek módjára. Inkább csak külön-külön, magukban esetepatáztak szomszédaikkal. A régi időkben, különösen csak a khalkisiak és eretriabeliek közt kitört háborúban történt meg az, hogy a többi hellenek szintén megoszlottak²⁷ a két fél körül.
- 16 Különben az egyik elé egy, a másik elé más akadály gördült, a mely miatt nem gyarapodhatott; így az ionok elé, midőn hatalmuk már nagy fejlődésnek indult, az, hogy Kyros és a persa birodalom Kroisos tönkre tétele s a Halys és a tenger közt eső terület elfoglalása után²⁸ őket is megtámadta s a szá-

razon levő városaikat leigázta, — később pedig Darcios a phoinikiái hajóhad erejével gyarapodva, szigeteikét is.

Ily akadályúl szolgáltak továbbá a zsarnokok, a kik csak a hellen városokban voltak. Ezek ugyanis pusztán csak a saját érdekeiket tartották szem előtt mind saját személyök, mind családjuk hatalma gyarapítása tekintetében; ugyanazért igyekeztek a biztonságra való lehető legnagyobb tekintettel kezelni a városok ügyeit. Így nem is történt részökről semmi olyas említésre méltó, kivéve, ha talán egyikök-másikuk a saját szomszédja ellen vitt véghez valamit. Nem számítom ide a sziciliabelieket, a kik rendkívül kifejlesztették hatalmukat. Ekkep Hellas sok ideig mindenfelől le volt nyűgözve, a mi miatt semmi nagyot nem művelhetett egyesült erővel; de egyes városaiban sem volt meg a kellő önbizalom ahhoz, hogy valamire vállalkozzanak.

Majd azonban Athénből s Hellas többi részeiből, a mely korábban legtöbb államában szintén zsarnokokat uralt, a legtöbb és legutoljára felemelkedett zsarnokokat a sziciliabeliek kivételével, elfűzték a lakedaimoniak. Mert Lakedaimon, bár azóta, a mióta jelenlegi dór lakosai megalapították, mindazok közt az országok közt, a melyekről csak tudomásunk van, a legtovább²⁹ volt pártvillongásoktól nyugtalanítva: mégis legkorábban jutott jó alkotmányhoz is, zsarnok-uralom alatt pedig soha sem volt; nevezetesen e háború végéig van körülbelül négyszáz s még valamivel több éve, amióta a lakedaimoniaknak ugyanazon alkotmányformájuk van. Ezek innen származó hatalmukat más államok viszonyainak a rendezésére is felhasználták. Azután már, hogy a zsarnokok uralmának vége lett Hellasban, nem sokára történt a persák csatája az athéniakkal a marathoni mezőn. Ezután pedig tíz évre tört a barbar újra nagy haddal Hellasra, hogy leigázza. A fenyegető nagy veszedelem pillanatában a lakedaimoniak, mint hatalomban legkiválóbbak, a szövetkezett hellenek élére álltak. Az

- athéniek, a mint a persák ellenök nyomúltak, arra határozták el magukat, hogy oda hagyják városukat; fel is szedték, a mijök volt, hajóra szálltak s ezzel hajós népséggé lettek. Miután egyesült erővel visszaverték a barbart, a persa király uralma alól felszabadult, valamint a szövetséget hellenség nem sokára megoszlott, s az egyik rész az athéniakhoz, a másik pedig a lakedaimoniakhoz csatlakozott, mivel e két hatalom tünt ki akkor valamennyi között a leghatalmasabbnak, az
- 3 egyik a szárazon, másik a tengeren. Kis ideig háborítatlanul fennállt a fegyveres szövetség; de nem sokára meghasonlottak, majd nyílt háborúra keltek egymással szövetségeseik társaságában. S ha a többi hellenek közt valahol akadtak egyenetlenkedők, azok már e két fel közül egyikhez, vagy másikkhoz csatlakoztak. Minthogy ekkép ezek a persa hadaktól a háborúig lefolyt egész időt³⁰ felváltva békében és majd egymással, majd pártütő szövetségeseikkel viselt háborúiban éltek át, katonailag jó karba helyezték magukat s a hadi téren folyvást nagyobb jártasságra tettek szert, mivel veszedelmek közt gyakorolták magukat.³¹
- 19 A lakedaimoniak úgy vitték vezéri szerepököt szövetségeseik felett, hogy nem róttak adót rájuk, csak arra ügyeltek, hogy oligarchiai alkotmány alapján, kizárólag lakedaimoni állam-érdekeknek megfelelőleg intézzék állami életöket; az athéniak ellenben úgy, hogy idő folytával átvették az államok hadi flottáit, egyszersmind valamennyiökre adót vetettek. Azért e két állam ebbe a háborúba külön magára hatalmasabb készüléttel is bocsátkozott, mint a minövel egykor hatalmuk legteljesebb virágában s zavartalan szövetségi viszonyuk pillanataiban *együtt* rendelkeztek.
- 20 Nyomozásaim a régi állapotokat illetőleg erre az eredményre vezettek. Azonban, megvallom, bajos az ide vágó, rendelkezésünk alá eső bizonyosságokban rendre valamennyiben megbízni. Mert az emberek a multa vonatkozó közléseket,

még ha a saját hazájukra vonatkoznak is, egyforma kritikátlansággal fogadják el egymástól. Így például az athéniaknál 2 általánosan elterjedt vélemény az, hogy Harmodios és Aristogeiton Hipparchost mint zsarnokot ölte meg, s nem tudják, hogy Hippias volt a Peisistratos legidősebbik fia, következésképp ezé volt az uralom, s Hipparkhos és Thessalos csak az ő testvéröccsei voltak; s hogy továbbá Harmodios és Aristogeiton, mivel a kitűzött napon s épen a döntő pillanatban az a gyanújuk támadt, hogy összeesküvő társaik közül egy feljelentést tett, nem merték megközelíteni Hippiast, minthogy ez, a mint hitték, már eleve értesítve volt, de mert mégis akartak elfogatásuk előtt valamit tenni s úgy várni be, a minek jönni kell, megölték Hipparkhost, a kit épen előtaláltak, a mint a Leokorionnál a panathenai ünnepi menet rendezésével foglalkozott.³² Szintén helytelen felfogás uralkodik máshelleneknél 3 is egyebekre, még oly dolgokra vonatkozólag is, a melyek egészen máig megvannak, a melyeket tehát még idő folyása meg nem homályosíthatott az emlékezetben. Ilyen például az, hogy a lakedaimoniaknál a királyoknak külön-külön két s nem egy szavazatuk van, továbbá hogy ottan egy hadosztály van «pitanei» néven, a mely soha, de soha nem létezett.³³ Annyira nem szeretnek fáradozni a legtöbbben az igazság kinyomozásában s készebbek inkább ahhoz fordulni, a mi fáradság nélkül a kezök ügyébe akad.

Ennek daczára nem igen tévedhet az, a ki az itt felhozott 21 bizonyosságok alapján azokat az állapotokat, a melyekről ez az áttekintés szól, körülbelül ilyeneknek tartja; s nem ad semmit azokra, a miket felőlük akár a költők daloltak, a kik tárgyuk előterjesztésében művészi nagyítással élnek; valamint azokra sem, a miket a logographosok³⁴ adnak elő, mivel ezek inkább a szórakozni sovárgó közönség meghódítását, mint a tiszta valóság feltűntetését tüzték maguk-elé feladatul, s adataik olyneműek, hogy sem valótlanságukat nem lehet bebizonyítani, sem hite-

lességöket igazolni, s jó részök az által, hogy sok időn át volt forgalomban, a legképtelenebb mesékké torzult; hanem inkább azt a meggyőződést táplálja, hogy ama tények, a melyeket előadtam, a legszembetűnőbb nyomok után, a mennyire csak oly régi kor dolgairól lehető, elegendőképen megállapítva vannak.

2 S így aztán, noha szokása az embereknek az, hogy azt a hadat, a mely épen folyamatban van, mindig a legnagyobbnak tartják, miután pedig megszűnt, a hajdankoriakat csodálják jobban: azok előtt, a kik maguk a tények alapján ítélnék, ama háború minden eddig viselt hadnál nagyobbak fog feltűnni.

22 A mi már azokat a beszédeket illeti, a melyeket a háború előestéjén, majd a folyama alatt tartottak, énnekem azokat, a melyeket fülem hallatára mondtak el, valamint másoknak, a kik nekem máshonnan ilyenekről tudósításokat küldtek, bajos volt szóról-szóra egészen megtartani s feljegyezni.

Úgy beszéltetem tehát a szónokokat, a mint kellett minden egyesnek mindammyszor a szóban forgó ügyben nyilatkoznia, hogy szavai memmel tárgyhoz illőbbek legyenek s e mellett tartottam magamat a lehető legszorosabban a valósággal el-

2 mondott beszéd lényeges tartalmához. A háború folyama alatt történt eseményeket illetőleg pedig nem azt tartottam tisztemben állónak, hogy az épen kezem ügyébe eső értesítést ragadjam meg, sem nem azt, hogy úgy írjam le az eseményeket,

a mint én végbemenetelőket magamnak elképzeltem, hanem azt, hogy csak azokat jegyzem fel, a melyeknek vagy magam szemtanúja voltam, vagy a melyekre nézve másoktól a lehető

legpontosabb utánjárás mellett tüzetes értesítést szerezhettem.

3 Nagy fáradsággal járt a való felderítése, mivel a szemtanúk ugyanazt az eseményt nem egyformán adták elő, hanem vagy az egyik félhez való vonzódásuk, vagy emlékező tehetségük

4 hűsége szerint. S meglehet, hogy az itt közlött történeti események, mivel mesékkel tarkázva nincsenek, azokra nézve, a kik szórakoztató felolvasást szeretnek hallgatni, nem igen

elvezetéseknék fognak feltűnni; de ha valaki majd a multrol hű képet akar alkotni s határozott ujjmutatást óhajt a jövőre nézve, ha egykor emberi mivoltunkból kifolyólag³⁵ ily, ezekhez hasonló esetek adják elő magukat, s az efféle közlések igazi értékét méltányolni tudja: azt teljesen ki fogják elégíteni. S ez a mű nem is annyira pillanatnyi szórakoztatást hajhászó csillogás, mint inkább maradandó szellemi kincs akar lenni. 23

A korábbi idők eseményei között a perszaháború fontosságra nézve meghaladja a többit. De ennek a sorsa mihamar eldőlt, a mi mindössze két tengeri és ugyanannyi szárazföldi csatába került.³⁶ A mi háborúnk ellenben nagyon hosszúra nyúlt s oly szenvedések látogatták meg vele Hellast, a minők máskor még soha ennyi idő alatt. Ugyanis soha 2 még annyi várost el nem elfoglaltak és el nem pusztítottak részint a barbarok, részint maguk, a háborúskodó felek, (voltak olyanok is, a melyek elfoglaltatásukkal más lakosságot nyertek), továbbá nem fordúlt még az elő eddig, hogy annyian lettek volna hontalan földönfutókká s annyi vér omlott volna részint maga a háború folytán, részint párttusák miatt. Egyszersmind 3 ekkor oly dolgok, a melyekről eddig csak beszélni hallottunk, de a melyeket tények által nem oly gyakran látunk igazolva, elvesztették hihetetlen voltukat. Ilyenek voltak a földrengések, a melyek a földön igen nagy kiterjedésben s a legnagyobb erőszakossággal éreztették hatásukat; a napfogyatkozások, a melyek, a korábbi időkből említettek számához képest sűrűbben fordultak elő; a némely vidékeken uralkodó nagy szárazságok s az ezektől előidézett nagy éhségek; végül az, a mi különösen nagy kárt tett s oly sok életet kioltott: a pestises kór. Mert e háborúval együtt ezek mind sujtották Hellast. E háborút az athéniek és a peloponnesosiak kezdték azon har- 4 mincz éves beke megtörésével, a mely Euboia elfoglalása után létesült közöttük. Hogy pedig mért szegték meg e békét, minde- 5 nekelőtt azt akarom megírni, hogy valaki egykor azt a kérdést ne

legyen kénytelen felvetni, miből származott ily roppant háború
 6 a hellenek között? A legigazibb, de szóval a leghomályosabban
 pengetett okának én azt tartom, hogy az athéniek hatalmának
 a növekedése félelmet öntött a lakedaimoniakba, s ennél fogva
 ezek abba a kényszerhelyzetbe kerültek, hogy háborút kezdje-
 nek; azonban a mind a két fél részéről nyilvánosan hangoz-
 tatott okok, a melyekre tolták, hogy a békét meg kellett szegniök
 s háborúra kelniök, a következők voltak.

24 Van egy város, Epidamnos, az ioniai öböl³⁷ bejáratánál
 jobbra. Szomszédságában barbarok, az illyr származású taulan-
 2 tok laknak. Ezt a várost a kerkyraiak gyarmatosították.³⁸
 A gyarmattelepítő az Eratokleides fia, a korinthusi Phalios volt,
 a Herakles utódai közül, a kit az ősi hagyományos szokás
 szerint erre az anyavárosból hívtak meg. E gyarmatosításban
 a kerkyraiakhoz társul még bizonyos számú korinthusiak s
 3 egyéb dór származású emberek is esatlakoztak. Ez az Epidam-
 4 nos városa idő jártával nagygyá és népessé lett; azonban,
 a mint beszélik, számos éven át tartó polgári villongás után
 egy háborúban, a melyet a szomszédos barbarokkal viseltek,
 súlyos csapás érte őket s hatalmuk tetemes csorbát szenvedett.
 5 Végre, kevéssel a mi háborúnk kitörése előtt, a néppárt kiűzte
 e városból az urak pártját; ez pedig eltávozván, a barbarokkal
 6 együtt fosztogatta a városbelieket szárazon és tengeren. Ezek
 a városban levők, a mint ekkép sanyarú helyzetbe jutottak,
 követek útján azt a kérést intézték Kerkyrához, mint anyaváru-
 sukhoz, hogy ne nézzék közömbösen az ő pusztulásukat, ha-
 nem szerezzenek békét a számkivetettek között és ő közöttük;
 egyszersmind vessenek véget a barbarokkal viselt háborújoknak.
 7 A követek e kérést isteni támogatáshoz folyamodók módjára,
 a Hera templomában letelepedve adták elő.³⁹ A kerkyraiak
 azonban erre mit sem adtak, hanem minden eredmény nélkül
 tova küldték őket.

25 Az epidamnosiak, a mint tudtukra esett, hogy nekik

a gyarmolításra Kerkyrából semmi kilátásuk nem lehet, nem tudták, hogy ily helyzetben mi tevék legyenek. Tehát követeket küldtek Delphoiba s megkérdezték az istent, hogy tanácsos volna-e a korinthosiaknak, mint az ő telepítőiknek, városukat átadni, s így tenni próbát a támogatás kieszközlésére nézve. Az isten azt a választ adta, hogy igen is, adják át városukat s helyezték magukat azok felsősége alá. Erre az epidamnosiak Korinthosba mentek s az isteni nyilatkozathoz képest a gyarmatvárost ennek az oltalma alá helyezték, kimutatván, hogy az ő gyarmat-telepítőjük Korinthosból való, s előadván, hogy az isteni nyilatkozat mi volt; egyszersmind azt a kérést is kifejezték, hogy ne nézzék nyugodtan az ő pusztulásukat, hanem ügyöket fogják fel. A korinthosiak az epidamnosiaknak a segítségnyújtást, e tett jogos voltának érzetében, megígérték, mert úgy vélekedtek, hogy e gyarmatváros ép úgy az övék, mint a kerkyraiaké; de ebben még az ezek iránt táplált gyűlöletüknek is volt része. A kerkyraiak ugyanis őket semmibe sem vették, bár az ő gyarmatosaik voltak, nevezetesen sem a közös ünnepi összejövetelekben nem részesítették őket a szokásos megtiszteltetésekben, sem nem korinthosi férfinak adták az ezek alkalmával tett áldozataikon a kitüntető elsőséget, mint a többi gyarmatvárosaik, hanem fennhéjázó kicsinyléssel lántak velök, mivel vagyoni képesség dolgában az idő szerint a hellenek közt a leggazdagabbakkal bátran kiállhatták az összehasonlítást, hadi készütség tekintetében még előbb álltak, sőt olykor még azzal is dicsekedtek, hogy a tengeren minden másoknál különbek, büszkén hivatkozván arra, hogy a hajózásban oly nagy hírű phaiákok laktak egykor ő előttük Kerkyrát. E miatt is buzgólkodtak jobban tengeri erejük kifejtésében. S hatalmuk valóban nem is megvetendő volt, mert százhusz háromsorevezőssel rendelkeztek, midőn hadakozni kezdtek.⁴⁰

A korinthosiak tehát, mivel mindezek miatt panaszaik voltak a kerkyraiakra, szíves-örömet adták az epidamnosiaknak

- a gyámolítást. Felszólítottak mindenkit, hogy ha akar, menjen el gyarmatosnak, s azokkal, a kik vállalkoztak, ampraktiabeliekből, leukasiakból és a saját embereikből álló csapatot
- 2 indítottak el oda őrizetül. Ezek Apolloniáig, a korinthisiak gyarmatvárosáig, a szárazon mentek, mivel attól tartottak, hogy ha a tengeren hajóznak oda, a kerkyraiak útjokat állják.
- 3 A kerkyraiak, a mint tudtukra esett, hogy a gyarmatosok s az őrizet Epidamnosba megérkeztek, s hogy e gyarmatvárosuk korinthisi felsőség alá helyezkedett, nagyon felindultak; egy huszonöt hajóra menő hajóhaddal, a mely után később még egy második indult, nyomban a tengerre szálltak s fenyegetőleg azt a követelést intézték a lakossághoz, hogy a száműzötteket fogadják vissza. Mert az epidamnosi menekültek a kerkyraiakhoz járultak, rámutattak őseiknek náluk levő sírjaira, hivatkoztak a közöttük fennálló vérség kötelekeire s kérték, hogy tekintettel ezekre, juttassák őket vissza hazájukba. —
- 4 Továbbá azt is követelték a kerkyraiak, hogy a korinthisiaktól küldött őrség, valamint a települők is küldessenek el. Az epidamnosiak azonban erről mit sem akartak hallani. A kerkyraiak tehát a száműzöttekkel együtt, a kiknek hazájukba való visszajuttatását magukban feltették, egy negyven hajóra menő hadi flottával táborozni kezdtek ellenök, a midőn az illyreket
- 5 is magukhoz vették. A mint a város alatt táborba szálltak, kihirdették, hogy az epidamnosiak közül mindazok, a kiknek tetszik, valamint az idegenek is, távozhatnak; bántódásuk nem lesz. Különben ellenségképen fognak velök bánni. Minthogy e felszólításnak semmi foganatja nem lett, a földszoroson fekvő várost ostromolni kezdték.
- 27 A korinthisiak, a mint Epidamnosból hírek érkeztek, hogy ez a város ostrom alatt van, hadi készületekhez fogtak; egyszersmind kihirdették, hogy Epidamnosba gyarmat megy s felszólítottak mindenkit, hogy a ki e gyarmatosításban részt akar venni, menjen el; ott teljes jogi egyenlőséget fog élvezni;

a ki pedig arra, hogy oda nyomban elhajózzék, nem tudja magát elhatározni, de azért szeretne a gyarmatosításban részes lenni, az ötven korinthosi drachma bánatpénz⁴¹ letétele mellett maradhat. S akadtak olyanok sokan, a kik mentek, valamint olyanok is, a kik a bánatpénzt letették. Továbbá felszólították a korinthosiak a megarabelieket is, hogy küldjenek ő velök hajókat, mert megeshetik, hogy a kerkyraiak próbát tesznek, hogy őket hajózásukban feltartóztassák. Ezek készülődtek, hogy a korinthosiakat nyolcz hajóval kísérik, valamint a paleiek is Kephalleniából, hogy négy hajót küldenek velök. Felszólították még az epidaurosiakat is, a kik aztán öt hajót adtak; a hermionebeliek egyet szolgáltatattak, a troizeniek kettőt, a leukasiak tízet, az amprakiabeliek nyolczat. A thebaiaktól és phliusiaktól pénzt kértek, az elisiektől pedig üres hajókat és pénzt. Korinthos maga harmincz hajót szerelt fel és háromezer nehéz fegyverzetű gyalogot állított ki.

A kerkyraiak e hadi készülétek hallatára lakedaimoni és sikyoni követekkel, a kiket maguk mellé vettek, Korinthosba mentek s azt követelték a korinthosiaktól, hogy Epidamnusból űrségöket gyarmatosaikkal együtt vonják ki, minthogy ehhez a városhoz semmi közük. De ha mégis valami okon a magukénak vitatják, készeknek nyilatkoztak törvényes döntésre vinni az ügyet oly peloponnesusi városok előtt, a melyekre nézve mindketten megegyeznek; s a melyiknek kettejük közül oda ítélik e gyarmatvárost, bírja az. Készek voltak arra is, hogy a delphoibeli jóshelyre bizzák a döntést; a háború indításáról pedig igyekeztek lebeszélni a korinthosiakat; mert ebben az esetben — kinyilatkoztatták — ők is kénytelenek lesznek a korinthosiak erőszakoskodó eljárásával szemben segítségnyerése végett olyanokkal kötni barátságot, a kikre különben nem vágnak s a kik koránt sem a mostani jó embereik.⁴² A korinthosiak azt válaszolták nekik, hogy ha hajóhadukat s a barbarokat elvonják Epidamnus alól, fontolóra fogják venni

a dolgot; mert nem volna rendén, hogy mialatt Epidamnos ostrom alatt van, ők törvényes útat keressenek az ügy elintézésére. A kerkyraiak erre azt mondták, hogy ők ezt is készek megtenni, ha a korinthosiaiak is kivonják embereiket Epidamnusból; de különben kész hozzájárulásukat jelentették ki ahhoz is, ha ott mindkét fél a helyén marad s fegyverszünetet kötnek arra az időre, míg a törvénykezés tartani fog.

29 A korinthosiaiak azonban ezek közül egyikre sem akartak rá állani, hanem miután hajóik teljesen fel voltak szerelve s szövetségeseik is megérkeztek, követet küldtek előre a hadizenet megvitelére, s egy hetvenöt hajóból álló hajóhaddal s kétezer nehéz fegyverzetű gyaloggal elvitorláztak Epidamnos felé, hogy a kerkyraikkal hadra keljenek.⁴³ A hajóhad vezérei voltak: a Pellichos fia, Aristeus, a Kallias fia, Kallikrates és a Timanthes fia, Timanor; a szárazföldi csapatok vezérei voltak: az Eurytimos fia, Archetimos és az Isarchos fia, Isarchidas. Midőn az anaktorioni vidéken levő Aktion irányában, a hol az Apollon temploma van, s az amprakiai öböl torkolata közelében voltak, a kerkyraiak gyors-hajón követet küldtek eléjük azzal a felszólítással, hogy ő feléjük tovább ne nyomuljanak; ⁴⁴ egyszermind kezdtek a hajóikat is legénységgel megrakni. De előbb a rozzant állapotban levő ócska hajóikat oly karba hozták, hogy hajózhatók legyenek, a többieket pedig kitatarozták.

4 A követ a korinthosiaiktól épen nem békés czélzatú válaszszal tért meg; ennél fogva hajóikkal, a melyek már ekkor meg voltak rakva legénységgel, az ellenség ellen mentek. E hajók száma nyolezvanra ment, mivel negyven Epidamnos ostromával volt elfoglalva. A korinthosiaikkal találkozáván, csatarendbe álltak s megütköztek. Ebben a tengeri csatában a kerkyraiak határozott diadalt arattak s a korinthosiaknak tizenöt hajóját tették

5 tönkre. Ugyanezen a napon sikerült Epidamnos ostromlójának is megadásra bírni e várost az alatt a feltétel alatt, hogy a jövevények rabszolgáikül eladandók, a korinthosiaiak

pedig fogságban tartandók, míg felőlük másképen nem határoznak.

A kerkyraiak e tengeri ütközet után Leukimmén, szigetöknek egyik, a tengerbe nyúló hegyfokán, diadaljelet emeltek, s mindazokat, a kiket e csatában foglyokúl ejtettek, leöldösték, a korinthesiak kivételével, a kiket fogságban tartottak; később pedig, a mint a korinthesiak és szövetségeseik azon vereség miatt, mely őket érte, hajóikkal haza húzódtak, az egész tengernek uraivá tették magukat az arra felé eső részekben; elvitorláztak Leukashoz, a korinthesiak gyarmatvárosához s a környékét feldúlták; továbbá Kyllenét, az elisiek kikötővárosát, felperzselték azért, hogy a korinthesiaknak hajókat és pénzt adtak. Ezen uralkodó állásukat a tengeren ama tengeri ütközet után megtartották ez időszak java részén át,⁴⁵ s ez alatt tengeri portyázásaikkal a korinthesiak szövetségeseinek nagy károkat okoztak, míg végre a korinthesiak, tekintettel szövetségeseik zaklatott helyzetére, a nyár vége felé hajóhadat és szárazföldi sereget küldtek, a melyek Aktionnál s a thesprotiai területhez tartozó Kheimerionnál szálltak táborba, hogy Leukast s a többi, velök barátságos lábon álló városokat fedezzék. Velök szemben a kerkyraiak is tábort ütöttek Leukimménél tengeri és szárazföldi hadaikkal; azonban egyik fél sem támadt rá a másikra, hanem veszteglő állásban néztek egymással farkasszemet, végre tél idején mindketten haza húzódtak.

A korinthesiak, a kik igen rajta voltak a kerkyraikkal való háború tovább folytatásán, a tengeri ütközet után ezen az egész éven át, valamint a következő esztendőben is⁴⁶ hajók építésével s minden erejüket megfeszítve egy hajóhad felszerelésével foglalkoztak, a melyhez részint magáról a Peloponnesosról, részint Hellas többi részéből fogadtak zsoldba evezőlegényeket. E készülődés hírére félelem szállta meg a kerkyraikat, s mivel egy hellen álammal sem álltak szövetségi viszonyban, másfelől sem az athéniek, sem a lakedaimoniak

szövetségébe nem iktattatták be magukat annak idején, abban állapodtak meg, hogy az athéniakhoz fordulnak, velök szövetségre lépnek s tőlük igyekeznek valami gyámolítást kieszközölni. Alig vették azonban ennek nesztét a korinthosiaiak, ők is szintén követeket küldtek Athénbe, hogy e hatalom hajóhadának a kerkyraival való egyesülését meggátolják, hogy így a bekövetkező egyesülés akadályul ne szolgáljon reájok nézve abban, hogy óhajításuk szerint végezhessenek e háborúval. A mint már a népgyűlés együtt volt, itt egymás ellenében szót emeltek. A kerkyrai követség ilyenformán beszélt:

«Athéniak! Múltán megvárható, hogy a kik hadi szövetség kötése végett fordulnak kérelemmel másokhoz, mint mi most, a nélkül, hogy korábbi nagy szolgálataikra, vagy előbb nyújtott hasznos gyámolításra hivatkozhatnának, igyekezzenek azokat meggyőzni részint s főképen arról, hogy a mit tőlük kérnek, az reájok nézve is hasznos, ha pedig ez nem lehetséges, legalább arról, hogy nem káros, részint még arról is, hogy halás elismerésre bizton számot tarthatnak; ha pedig mindezekből semmit sem képesek megegyezőleg kimutatni, ne vegyék rossz néven, ha siker nélkül járnak. A kerkyraiak azt hiszik, hogy midőn szövetségeket kérik, egyszersmind ama biztosítékokat is megadhatják, azért bátorzkodtak bennünket hozzátok küldeni. Az áll, hogy a mi eddigi magunk viselete olyan volt, hogy az ti előttetek, tekintve a mi kérésünket, nem következetes, a mi érdekeinket illetőleg pedig jelenlegi helyzetünkben nem hasznos. Ugyanis miután eddig még senkivel sem voltunk a magunk jószántából hadi szövetségben, most mi jövünk erre másokat felkérni, de egyszersmind most, a korinthosiaiakkal való háborúnkban elszigetelten is állunk. Sokkép az, a mi eddig részünkről nekünk böles megfontolásnak látszott, hogy idegen szövetségben mások akarására, a mások veszedelmében ne osztakozzunk, most nyilván megfontolatlanúságra s gyarlóságra vall. Ámbár mi a csak most vívott tengeri

csatában magunk, egymagunkban visszevertük a korinthosiaikat: de miután ezek még nagyobb hadi készüléssel akarnak ránk törni, a melyhez mind a Peloponnesos, mind Hellas többi része hozzájárult, mi látjuk, hogy pusztán a saját erőnkkel már nem vagyunk képesek sikeresen megmérkőzni; egyszerűmind nagy is a veszély, a mely bennünket a korinthosiaktól való legyőzetés esetére fenyeget. Ennélfogva kénytelenek vagyunk titóletek s minden mástól segítséget kérni s elnézésre számíthatunk, ha eddigi félrehúzódasunkkal, a melynek nem rossz érzület, hanem hibás számítás volt az alapja, ellenkezőt merészelünk.

«Reátok nézve azonban ez a mi szorúlt helyzetünk, ha 33
kérésünknek helyt adtok, sok tekintetben kívánatos helyzetet teremthet. Ugyanis először olyanokat részesítették védelemben, a kik bántalmat szenvednek, s nem olyanokat, a kik másokat bántalmaznak; továbbá minket az által, hogy oly időben fogadtok szövetséges társaitokká, midőn legfontosabb érdekeink forognak kérdésben, oly hálára köteleztek, melynek jelét adni szünetlenül igyekezni fogunk, végül mi oly hajóhadal rendelkezünk, a mely, nem számítva a tieteket, a legnagyobb. Gondoljátok meg már most, hogy melyik szerencse 2
lehetne a ritkább, vagy mi lehetne az ellenségre leverőbb, mint az, hogy az a hatalmasság, a melyet oldalatok mellé vonni szeretnétek sok kincs feláldozásával s nagy szolgálatok árán is, magától kínálkozva elétek áll, megadja magát nektek a nélkül, hogy véretekbe s pénzetekbe kerülne; ezen kívül nektek a világ szemében különös jelesség hírért szerzi, a megsegítésért pedig hálás elismerést s hatalmatokhoz hatalmat hoz. Mindezek együtt bizonyára ember emlékezet óta csak keveseknek juthattak osztályrészül, valamint kevés példa van még arra is, hogy az az állam, a mely fegyveres segítséget keres, azoknak, a kikhez e végből fordul, nem csekélyebb biztonságot s tekintélyt tudjon szerezni, mint a mennyit ő akar nyerni azoktól.

3 A ki pedig azt hiszi közöttetek, hogy épen nincs kilátás
 oly háborúra, a melyben nektek jó szolgálatot tehetnénk, az
 hibásan vélekedik s nem veszi észre, hogy a lakedaimoniak
 töletek való féltőkben háborún jártatják az eszöket; továbbá,
 hogy a korinthosiaiak, a kik azoknál befolyásosak, egyszersmind
 nektek ellenségeitek, azt tartják első lépésnek a ti reátok való
 támadáshoz, hogy előbb velünk végezzenek, hogy a közös gyű-
 lölet miatt majd minket együtt ne találjanak magukkal szem-
 4 ben s egyiket e két dolog közül el ne szalaszszák: vagy a mi
 megrontásunkat, vagy a maguk megerősítését. A mi dolgunk
 ezzel szemben most az, hogy vágjunk eléjük, mi a szövetség
 felajánlásával, ti pedig annak elfogadásával, s velök szemben
 inkább támadó, mint védő állásba helyezkedjünk.

34 «Ha pedig azt mondják, hogy nem igazság az ő gyarmat-
 városukat magatokhoz fogadni, tanulják meg, hogy minden
 gyarmat tiszteli anyavárosát, ha jól bánnak vele, ellenben
 igazságtalan bánásmód mellett elidegenedik; mert a gyarma-
 tosokat nem oly szándékkal küldik ki, hogy az otthoniaknak
 rabszolgái legyenek, hanem hogy velök egyenlő jogokat élvez-
 2 zenek. Hogy pedig igazságtalankodtak, az bizonyos, mert midőn
 felszólítottuk, hogy vigyük a döntést választott bíróság elé,
 panaszaik elintézésére inkább választották a háborút, mint az
 3 igazság útját. S ez az eljárás, a melyet mi velünk, vérroko-
 naikkal szemben alkalmaztak, szolgáljon nektek figyelmez-
 tetésül arra, hogy se csalfa beszédök rá ne szedjen benneteket,
 se pedig kérő szavaikra nekik szivességet ne mutassatok. Minél
 kevesebb oka van valakinek későn megbánni ellenségeivel köz-
 lött jótettét, annál nagyobb bátorságban él.

35 «De nem fogjátok megtörni a lakedaimoniakkal kötött
 békeszerződést sem, ha minket szövetségesekké fogadtok, mivel
 2 mi ily viszonyban eddig egyitekkel sem álltunk. Mert abban
 határozottan ki van fejezve, hogy azoknak a hellen államoknak,
 a melyek még egyik fellel sem léptek szövetségi viszonyba,

szabadságukban van, hogy ahhoz a félhez csatlakozzanak, a melykhez tetszik. Különös is volna, ha nekik szabad volna nemcsak a saját szövetségeseik közül, hanem Hellas egyéb részeiből, sőt még a ti alattvalóitok közül is tele toborzani hajóikat, nekünk pedig nemcsak a kilátásba vett szövetséghez, hanem más egyébféle segítséghez is útunkat akarnák állani s azután bűnül rónák fel, ha ti megteszitek, a mire kérünk. Sokkal nagyobb okunk volna nekünk a kárhoztatásra veletek szemben, ha nem sikerülne titeket megnyernünk. Ebben az esetben ugyanis a szorongatott s veletek ellenséges lábón nem álló félt útasítanátok el, ellenségeteknek s a támadó félnek pedig nemcsak hogy akadályozólag nem állnátok az útjába, hanem még azt is elnéznétek neki, hogy a ti uralmatok alatt álló városokból gyarapítsa erejét. Ez nem volna rendén, de igen az, hogy vagy tiltsátok el a magatok embereit a zsoldjukba állástól, vagy nekünk is szintén nyujtsatok segítséget olyan formában, a minőben tanácsosnak látjátok, de legjobb volna, ha velünk egész nyíltan szövetségre lépnétek. E viszonyban mi nektek, a mint mindjárt kezdetben érintettük, több tekintetben javatokra munkálhatunk, leginkább annál fogva, hogy ellenségünk egy és ugyanaz, a mi a megbízhatóságnak leghathatósabb záloga. S ez az ellenség éppen nem gyöngé, hanem olyan, hogy képes megrontani az elpártolót. Továbbá mi bennünk nem szárazföldi hatalommal van dolgotok, hanem olyannal, a mely a szövetség mellett nektek hajóhadat ajánl fel; ennek az elidegenedése pedig éppen nem lehet reátok nézve közömbös. A ti érdeketek azt követeli, hogy ha csak lehet, semmi áron ne tűrjétek, hogy más a tengeren hatalomra jusson; ha pedig ez ki nem vihető, azon legyetek, hogy a ki ott a legmegbízhatóbb, mindig a ti oldalatokon álljon.

«A ki pedig a mi javaslatainkat hasznosaknak tartja ugyan, de attól fél, hogy a rájuk hallgatással szerződészeget követ el, az jegyezze meg magának, hogy ez az ő fé-

- lelme, ha a mi részvétünkkel erőre támaszkodhatik, az ellen-ségben még nagyobb ijedelmet támaszt; ellenben a mi elúta-sításunkra építő bizakodása gyöngének fog feltűnni arra nézve, hogy oly hatalmas ellenfélben félelmet keltsen. A most kimon-dandó határozattól ép úgy függ Athén sorsa, mint a Kerkyraé. Kurta észszel rosszul gondoskodnék hazája érdekeiről az, a ki egy közeli s hova-hamarább nyíltan kitoró háborúval szemben csak ép a mára tekintene s sokáig tudna töprenkedni azon, hogy elfogadjon-e vagy ne oly országot, a melynek mind ba-ráti, mind ellenséges viszonya a legnagyobb befolyással lesz
- 2 az események fejlődésére. Ugyanis oly kedvező helyen fek-szik a Siciliába és Italiába vivő hajóút mentén, hogy onnan hajóhad nem jöhet a peloponnesosiakhoz a mi akaratunk nélkül, sem ezektől nem küldhető ama helyekre bátorságban; de még több más tekintetben is igen nagy haszonnal kecsegtet.
- 3 Hogy azonban mindazt, a mit általánosságban s részletekbe bocsátkozva el lehetne mondani, igen röviden összefoglaljuk, im ebből megtanulhatjátok, hogy minket eltaszitanotok nem lehet: Hellasban három számba vehető hajóhad van: a tietek, a mienk és a korinthosiaiaké. Ha ti megengeditek, hogy ezek közül kettő egygyé olvadjon s a korinthosiaiak kezökét jóeleve reánk teszik, tengeri háborútokban a kerkyraiakkal és peloponneso-siakkal fogmeggyűlni a bajotok; ellenben ha magatokhoz vesztek bennünket, hajóhadotok a mi hajóink számával fog gyarapodni az ellenségeitekkel vivandó küzdelemre.»
- 4 Ekkép szóltak a kerkyraiak. Utánuk a korinthosiaiak ilyen-formán beszéltek:
- 37 «Ezek a kerkyraiak beszédökben nem csupán arra szo-rítkoztak, hogy magukat nektek szövetségesekekül ajánlják, hanem olyanformát is mondtak, mintha mi igaztalanul bán-nánk velök s nem jogosan volnának haddal megtámádva. Ennélfogva mi is szintén kénytelenek vagyunk vele, hogy e két dologról szóljunk elsőben s úgy térjünk egyéb tárgyra át, hogy

a mi jogos kívánatainkat annál határozottabb szempontok szerint fogadjátok s ezeknek a kérelmét ne minden alap nélkül útasítsátok vissza. Azt állítják ezek, hogy bölcseségök nem engedte, hogy bárkinek is a szövetségét elfogadják. A való azonban az, hogy ezt az eljárásmodot nem nemes célból követték, hanem pusztán azért, hogy gonoszkodhassanak. Nem kellett nekik szövetséges, hogy igazságtalan tetteiknek se legyen tanúja senki, hogy gonoszságok elkövetésére segítséget ne kérjenek, a mit nem tehettek volna pírónság nélkül. E mellett városuknak független állást biztosító fekvése abba a helyzetbe juttatta őket, hogy bírakká tolhatják fel magukat másokat ért bántalmak esetén, s ezt akkor jobban tehetik, ha szerződéses viszonyban nem állanak; mert míg ők nagy ritkán látogatnak el hajóikon szomszédaikhoz, másokat a kénytelenség igen gyakran arra szorít, hogy partjukon kikössenek s náluk megszálljanak. És így annak a szépen kiczikornyázott *szövetségtelenségnek* nem az a nyitja, a mit nagy garral felhoztak, mintha nem akartak volna másokkal gonosz jellemű vállalatokba elegyedni, hanem az, hogy magukban gonoszkodhassanak, a hol kéz alatt lehet, a mások megrövidítésével nyereséget húzhasanak, ha pedig valahol valami martalékhoz férközhetnek, minden szemérmert levetközhessenek.⁴⁷ Ha igazán oly derék emberek volnának, mint a minőknek mondják magukat, annál jobban módjukban volna kitüntetni jellemök nemes vonásait ügyöknek az igazság útján való tisztázásában, minél kifogástalanabb a maguk viselete másokkal szemben.

«Azonban nem így viselik ők magukat sem másokkal, sem mivelünk szemben. Bár a mi gyarmatosaink, mégis eddig folyvást idegenek módjára viselték magukat irányunkban; most pedig még nyíltan hadra is keltek ellenünk s azt hánytorgatják, hogy őket nem azért küldték el gyarmatosoknak, hogy méltatlan bánásmódban részesítsék őket. Mi pedig azt mondjuk erre, hogy mi meg nem azért telepítettünk gyarmatosokat,

hogy bennünket döllyföcsen sértegessenek, hanem hogy felettök
 a vezéri szerepet viseljük s részökről illő tiszteletben részesül-
 3 jünk. Így viselik magukat a többi gyarmatosaink; azok tisztel-
 nek bennünket s irántunk igazi gyermeki szeretetet tanúsítanak.
 4 Az pedig világos, hogy ha a többi mind meg van velünk elé-
 gedve, ezeknek maguknak nincs méltó okuk arra, hogy velünk
 megelegedve ne legyenek, sem mi velök, ily rendkívüli módon⁴⁸
 nem hadakoznánk, ha valami különös nagy sérelmet nem
 5 szenvedtünk volna. De még ha talán egyben-másban mi kö-
 vettünk volna is el hibát, még akkor is az lett volna a szép
 tőlük, hogy haragunk elől kitérjenek, ránk pedig szégyent
 hozott volna, ha higgadt magukviseletére erőszakoskodással
 6 felelünk. Azonban gögös rátartiságból s abban a hitben, hogy
 mivel gazdagok, azért már nekik minden szabad, számos
 kihágásaik közt azzal is megbántottak, hogy Epidamnusra,
 a mely elvitathatatlanul a mienk, míg bajban volt, rá sem
 hederítettek, de mihelyt mi segedelmökre siettünk, erőhata-
 lommal a kezökre kerítették s birtokukban tartják.

39 «Igaz, állítják, hogy korábban készek voltak az ügynök
 törvényes úton való kiegyenlítésére. De hát a ki azt akarja,
 hogy ily tárgyú ajánlatát komolyan vegyék, ezt nem akkor
 kell tennie, midőn a másik fél ellenében már sikerhez jutott
 s biztos helyzetben van, hanem a hadra kelés előtt, midőn
 2 még minden tekintetben egyenlő lábon áll vele. Ezek azonban
 nem akkor rántották elő azt a tetszetős ajánlatot a törvényes
 kiegyenlítésre, midőn még Epidamnost ostrom alá nem vették,
 hanem csak midőn már meg voltak győződve arról, hogy mi nekik
 azt elnézni nem fogjuk. S most még ide is eljöttek s nem
 elégesznek meg csupán azzal, hogy ott maguk vétséget követtek
 el, hanem még titeket is rá akarnak venni, hogy — nem mond-
 hatjuk, fegyvertársaikká, hanem bűntársaikká legyetek, s midőn
 velünk meghasonlásban vannak, fogadjátok őket magatokhoz.
 3 Akkor kellett volna nekik hozzátok járúlni, midőn a legnagyobb

bátorságban voltak, nem most, midőn a mi rajtunk elkövetett bántalom miatt veszedelemtől tarthatnak, s midőn a nélkül kell most őket segedelemben részesítenetek, hogy eleddig tehetős voltukból valami hasznot húztatok volna, s bár vétkeik elkövetésekor tőlük távol álltatok, részünkről ép oly hibáztatás ér titeket, mint őket. Pedig ha hatalmatokat már korábban érvényesítettetek volna együtt, akkor volna csak helye annak, hogy a további következtetéseket is közösen viseljétek. 10

«Ezennel már ki van mutatva az, hogy mi méltó panaszokkal jövünk, míg ezek a gonoszok nyilvános erőszakoskodással mindent magukhoz igyekeznek rántani. Még arról kell meggyőződnotök, hogy ti ezeket igazság szerint nem is fogadhatjátok magatokhoz. Ha már a békepontok közt ott van, hogy 2
annak az államnak, a mely a szerződésbe nincs beleiktatva, a két fel közül ahhoz szabad csatlakoznia, a melyikhez akar, ez nem alkalmazható oly esetre, midőn a másik szerződő fel megkárosodik általa, hanem csak olyanra, midőn valamely állam a nélkül, hogy mástól elszakadna, védelemre szorúl s annak a nyakára, a ki józan észszel magához veszi, nem hoz háborút béke helyett. Ezt azonban ti most megkapnátok, ha ránk 3
nem hallgatnátok, mert nem csak hogy nekik segítő társaiká lennétek, hanem frigyársainkból is ellenségeinkké kellene válnotok. Ugyanis, ha ti ezekkel indúltok, nekünk lehetetlen 4
ellenök védekeznünk a ti veletek való összetűzés nélkül, bár valóban az volna részetekről az igazságos magaviselet, ha mindkettőnknek útjából felre állnátok; — s ez is lesz a legjobb; ha pedig erre nem vagytok hajlandók, akkor ép' ellenkezőleg mi velünk kell ő ellenök jönnötök; mert közöttetek s a korinthosiaiak közt frigykötés áll fenn, a kerkyraikkal pedig ily egyességre soha nem léptetek, nem, még a legrövidebb időre sem. De azt sem engedhetitek divattá válni, hogy a másoktól elpártolókat magukhoz fogadják az emberek. Ugyanis 5
akkor, midőn a samosiaiak töletek elszakadtak s mi peloponneso-

siak a felett döntöttünk, vajjon adható-e azoknak segítség, vagy nem, s a többiek véleménye megoszlott, mi sem adtunk reátok nézve kedvezőtlen szavazatot, de sőt nyíltan a mellett álltunk a más nézetűekkel szemben, hogy kinek-kinek joga van arra, hogy a saját szövetségesét féken tartsa. Ha már ti azokat, a kik valami rosszat tesznek, magatokhoz fogadjátok s oltalomban részesítitek, majd meglátjátok, hogy fognak a tieitek közül épen nem alábbvalók mi hozzánk is átállani, s ezt az eljárást inkább saját magatok ellen, mint mi ellenünk hozzátok dívatba.

11 «Ezek a mi, jogi alapon formált követeléseink tiveletek szemben; s ezek elegendő nyomóssággal is birhatnak hellen jogi fogalnak szerint. Mi azonban most még viszonzszolgálat teljesítését is kérhetjük s várhatjuk tőletek, a mit annyival inkább megtehettek, mivel ellenségeitek nem vagyunk, hogy károtokra fordíthatnók, de barátaitok sem annyira, hogy nyűgötökre lehetnének általa. Ugyanis, midőn egykor a persa háború előtt az aiginaiak ellen viselt háborútokban⁴⁹ hadi hajóknak szükében voltatok, a korinthosiaktól lúszat kaptatok. Ez a mi szívességünk, továbbá az, a melyet a samosi ügyben tanúsítottunk irántatok, mely szerint mi rajtunk múlt, hogy a peloponnesosiak a samósiaknak segítségére nem mentek, — az tette lehetővé nektek az aiginaiak legyőzését, a samósiaknak pedig a megfékezését. Ezek pedig oly időben történtek, midőn az ember ellenségei ellen kelve semmi egyébre nem ügyel, mint hogy miképen arathasson diadalt. Ilyenkor azt tartja barátjának, a ki segedelmére van, még ha az előtt ellensége volt is, azt pedig, a ki útjába áll, ellenségének tekinti, még ha épen barátja volt is, mivel a küzdelem heve még legközelebbi összeköttetései iránt is közömbösebbé teszi.

12 «Ha mindezeket megfontoljátok s az ifjabbak az idősebeiktől ily értelemben okólnak, méltányosnak fogjátok tartani a megfelelő gyámolítás viszonzását. Azt pedig senki

se higye, hogy a mit most mondunk, az igaz ugyan, de ha majd háborúja lesz, a hasznos más lesz; mert először is a legtöbb haszon ott van, a hol az ember az igazságtól a legkevésbé tér el; aztán pedig hogy ki fog-e törni az a háború, a melylyel a kerkyraiak benneteket megfélemlíteni, s ekkép igazságtalanságok elkövetésére tántorítani igyekeznek, az még nem bizonyos. Nem volna hozzátok illő, ezen felindulva, a korinthosiakkal oly ellenséges viszonyt szerezni, a melyre már teljes bizonyossággal s tüstént számíthatok. Az volna inkább a böles eljárás, ha a megaraiak miatt korábbi időkből származó bizalmatlankodást, a mely viszonyunkat meghidegítette, ezennel elenyésztetnők.⁵⁰ A legnagyobb sérelmek orvosolhatók később, alkalmas időben teljesített csekély szívességgel is. Az se tántorítson meg benneteket, hogy egy erős hajóhad segítségével kínálgatnak. Ha magunkat a velünk egyenlőkkel szemben igazságtalanságoktól menteknek tudjuk, az sokkal biztosabb hatalom, mint a minőre akkor számíthatunk, ha a pillanatnyi látszattól eltántorodva, veszedelmek közt is nekik megyünk.

«Mi most ép oly helyzetbe jutottunk, mint a minő volt az, a melylyel szemben mi korábban Lakedaimonban kimondtuk, hogy kinek-kinek joga van arra, hogy a saját szövetségeit féken tartsa. Mi töletek most hasonló magatartást várunk, s kérünk, hogy szavazatokkal kárunkra ne legyetek, mivel mi a mienkkel egy ily esetben nektek javatokra voltunk. Fizesetek nekünk hasonlót hasonlóval s gondoljátok meg, hogy ez épen az az elhatározó pillanat, a melyben a gyámolítás a legjobb barátira, az ellenkezés pedig a legmegátalkodottabb ellenségre vall. Ne fogadjátok ezeket a kerkyraikat a mi ellenünkre szövetségetekbe s ne legyetek segedelmökre igazságtalan eljárásukban. Ha ezt teszitek, kötelességetekhez hiven jártok el, egyszersmind a legjobban is határozotok saját magatokra nézve.»

44 A korinthisiak ekképen szóltak. Az athéniek a két fel meghallgatása után kétszer tartottak népgyűlést. Az elsőben inkább a korinthisiak beszéde iránt voltak kedvezőleg hangolva; azonban a másodikban más észre tértek. Ekkor abban állapodtak meg, hogy hadi szövetségre nem lépnek a kerkyrabeliekkel, úgy hogy barátaik és ellenségeik ugyanazok maradnak, mert így ha azt kívánnák a kerkyrabeliek, hogy velök támadjanak Korinthosra, szerződészegést követnének el a peloponnesosiak ellen; hanem védő szövetséget kötnek, a mely szerint egymás iránt segítség-nyújtásra kötelezik magukat arra az esetre, ha Kerkyrát, vagy Athént, vagy szövetségeseiket támadná meg valaki. Mert, gondolták, háborújok a peloponnesosiakkal különben is kikerülhetetlen; Kerkyrát pedig, a melynek oly nagy tengeri ereje van, Korinthosnak oda engedni nem akarták, hanem azt óhajtották, hogy egymással mennél erősebben tűzzenek össze, hogy így a korinthisiakkal és más tengeri hatalmakkal erejük meggyöngítése után kelhessenek, ha majd kell, háborúra. De egyszerűsrmind az Italiába és Siciliába való hajózásra is alkalmas fekvésűnek látszott nekik ez a sziget.

45 Ily tekintetek birták az athénieket arra, hogy a kerkyraiakat szövetségükbe felvegyék, és nem sokára a korinthisiak távozása után egy tíz hajóra menő hajórajt küldtek segítségükre. Ennek vezéreivé lettek: a Kimon fia, Lakedaimonios, a Strombichides fia, Diotimos és az Epikles fia, Proteas. Ezeknek útasításúl azt adták, hogy a korinthisiakkal ütközetbe ne bocsátkozzanak, ha nem maga Kerkyra ellen mennek és itt, vagy valamely hozzá tartozó más helyen kiszállani nem akarnak. De ha ez megtörténnék, minden erejükből igyekezzenek őket visszaverni. Ezeket a végből adták útasításul, hogy a békeszerződés meg ne legyen szegve. E hajók megérkeztek Kerkyrába.

46 A korinthisiak a hadi készülétek befejezése után megindultak Kerkyra ellen egy százötven hajóra menő hajóhaddal.⁵¹

Ebben volt az elisieknek tíz hajójuk, a megaraiaknak tizenkettő, a leukasiaknak tíz, az amprakiabelieknek huszonhét, az anaktionbelieknek egy, maguknak a korinthosiaknak pedig kilenczven. Hajóhadvezérek voltak minden egyes állam hajóin külön, a korinthosiak részéről pedig az Euthykses fia, Xenokleides ötödmagával. E hajóhad, a mint Leukas felől vitorlázva a Kerkyrával átellenes szárazföld közelebe jutott, a thesprotiai területhez tartozó Kheimerionban vetett horgonyt. Ez egy tengeri kikötő; felette, beljebb a parttól egy város van, a melynek Ephyra a neve. E város mellett önti vizét a tengerbe az Acherusia tó. Ebbe a thesprotiai területet átszelő Akheron folyó szakad s ettől nyerte a nevét is. A Thyamis folyó szintén e vidéken foly s Thesprotia és Kestrine közt határt képez. A két folyam közt közbül emelkedik Kheimerion hegyfok. A korinthosiak a szárazföldnek ennél a pontjánál vetettek horgonyt és ütöttek tábort.

A kerkyraiak, a mint a korinthosiak közeledése felől értesültek, megraktak hadi néppel száztíz hajót, a melyeknek a vezérei Meikiades, Aisimides és Eurybatos voltak, s annak a szigetcsoportnak az egyik tagjánál, a mely Sybota néven ismeretes,⁵² táborba szálltak. Itt a tíz hajóra menő attikai hajóraj is megjelent. Leukimme hegyfokon foglalt állást szárazföldi seregök s a zakynthosiaknak ezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló segítő hada. Gyülekezett azonban a szárazon a korinthosiak fedezésére is nagy számú segítő sereg a barbaroktól, mert az erre lakó szárazföldi népségek mindenkor barátságos viszonyban voltak velök.

A korinthosiak kellő előkészület után három napra való eleséget vettek magukhoz s egy éjjel Kheimerionból kivitorláztak, hogy az ellenségnek csatát ajánljanak. A mint javában haladnak, épen virradtakor megpillantják a kerkyraiak hajóhadát künn a nyílt tengeren s látják, hogy az szintén ő ellenök nyomúl. A mint a két fél egymással szemtől szembe jutott,

- csatára rendezkedtek. A kerkyraiak jobb szárnyán foglalt állást az attikai hajóraj; a csatavonal többi részét maguk a kerkyraiak foglalták el úgy, hogy három hajóhadosztályt képeztek, melyeket külön-külön egy-egy hadvezér vezetett. Míg a kerkyraiak ekkép rendezkedtek el, a korinthosiaiak részén a megaraiak és amprakiabeliek hajói voltak a jobb szárnyon, a csatavonal közepén többi szövetségeseik külön csoportokban, a bal szárnyon pedig maguk a korinthosiaiak álltak a legjobb hajókkal az athéniakkal és a kerkyraiak jobb szárnyával szemben.
- 19 Miután mindkét részen felvonták a csatajeleket,⁵³ megkezdődött a tengeri harc. Mindkét fél hajóinak a fedélzete nagy számú nehéz fegyverrel és koppjavetővel volt megrakva, s egész felszerelésük még régies modorú s nagyon esetlen volt.
- 2 Heves tengeri csata fejlett ki, a melyben különben a harczoló felek nem valami különös ügyességet fejtettek ki s küzdelmök
- 3 inkább szárazföldi ütközethez hasonlított. Ha egyszer két ellenséges hajó egymással összecsapott, nem könnyű szerrel vált szét a hajók sokasága és tolongása miatt, de azért is, mert azt hitte, hogy a győzelem kivívásában legtöbb függ a fedélzeten levő katonaságtól, a kik ott zárt sorokban harczoltak, mialatt a hajók mozdulatlanul álltak. A hajók keresztül törtetésére és gyors forgatására⁵⁴ nem is gondoltak, s inkább személyes bátorság tanúsításával s nyers testi erő kifejtésével folyt a harc, mint hadtani ismeretek alkalmazásával. Ekkép mindenfelől éktelen zivaj volt hallható s a hajók egymás hátán tolongtak. Az attikai hajók mindenütt ott termettek a kerkyraiak oldalán, a hol csak szorongatni kezdték ezeket, s félelmet gerjesztettek az ellenségben; azonban ütközetbe nem bocsátkoztak, mert a vezérek nem merték áthágni az athéniak meghagyását. A korinthosiaknak a jobb szárnya volt a legszorultabb helyzetben. Azokat a hajókat ugyanis, a melyek ezen a szárnyon álltak, a kerkyraiak húsz hajójukkal megszalasztották, bomlott
- 5

futásban a szárazhoz űzték, ezután a korinthisi táborig nyomultak; itt kiszálltak, az üres sátrakat felgyújtották s az értékes tárgyakat rabolták. Itt tehát a korinthisiak s szövetségeseik húzták a rövidebbet s a kerkyraiak voltak a nyertesek. Ellenben a korinthisiak a balszárnynokon, ott, a hol maguk álltak, határozottan felülkerekedtek, mivel a kerkyraiak részén húsz hajó a mellett, hogy számra különben is kisebbségben voltak, az ellenséget üldözve egészen eltávozott a csataterről. Az athéniak a kerkyraiak szorúlt helyzetének láttára már mind nyiltabban kezdtek vinni a segítő szerepét s eleinte vigyáztak ugyan, hogy senkivel se ütközzenek össze, hanem a mint a kerkyraiak részén általánossá lett a futás s a korinthisiak hevesen nekik estek, akkor már egész határozottsággal letették a tétlen néző szerepét ebben az annyira szorúlt helyzetben megtörtént, hogy a korinthisiak és athéniak egymással össze is csaptak.

A korinthisiak, miután az ellenség hátat fordított, nem ahihoz láttak, hogy a megrongált hajók teknőit a maguk hajói után csatolják s elvontassák, hanem keresztül-kasúl száguldozva a hajósnépségnek estek, hogy öldököljenek inkább, mint foglyokat ejtsenek közöttük. S mivel nem tudtak semmit arról, hogy jobb szárnyuk vereséget szenvedett, tudtukon kívül a saját embereik közül is meggyikoltak nehányat. Ugyanis, mivel a hajók mindkét részen nagy számmal voltak s nagy kiterjedésben ellepték a tengert, az összekeveredés után nem egykönnyen bírták felismerni, hogy kik a győztesek s kik a vesztesek. Ez a tengeri ütközet a hajók számát tekintve a legnagyobb is volt mindazok közt, a melyeket eddig hellenek hellekkel vívtak. A korinthisiak, miután a kerkyraikat egészen a part alá ⁵⁵ űzték, a saját hajóroncsaik és elesett embereik után néztek; kevés híjján mind a kezökhöz kerítették s el is szállították Sybotához, a thesprotiai területhez tartozó pusztá révbe, a hol a barbaroktól fedezésökre érkezett szárazföldi csapatok

álltak. A mint ezzel készen voltak, összegyülekeztek s újból
 4 támadásra mentek a kerkyraiak ellen. Ezek hajózható álla-
 potban levő s még rendelkezésükre álló hajóikkal, az attikai
 hajórajjal együtt eljök mentek, mert attól tartottak, hogy
 5 szigetökre kiszállani próbát tesznek. Már késő délutánra járt
 az idő, midőn a csatadal felharsant a támadásra; — ekkor
 a korinthosiaiak az arcvonalat megtartva hirtelen hátrafelé kez-
 denek evezni, mert meglátták azt, hogy az athéneieknek egy
 hadi flottája feljök tart. Ezt a húsz hajóra menő hajórajt
 a tíz hajó után később küldték el segítségre az athéneiek, mert
 aggodalmuk támadt a miatt, a mi épen meg is történt, hogy
 a kerkyraiak elvesztik a csatát s az ő tíz hajójuk nem lesz
 elegendő támogatásukra.

51 A korinthosiaiak tehát ezeket messziről megpillantván,
 visszavonuláshoz fogtak, mert megsejditették, hogy Athénből
 való hajók s jóval többen is gondolták, mint a mennyit való-
 2 sággal láttak. A kerkyraiak ellenben nem vették észre e hajó-
 kat, mivel oly irányból vitorláztak, a honnan kevésbé lehetett
 előttük szembe ötleniök; e miatt megfoghatatlan is volt nekik,
 hogy a korinthosiaiak arcvonala miért távolodik, míg végre
 némelyek meglátták azokat s mondták, hogy ott hajók tartanak
 feljök. Ekkor ők is visszavonuláshoz fogtak, mert már beállt
 az esti szürkület, s a korinthosiaiak megfordultak és csatarend-
 3 jöket felbontották. Így váltak szét az egymásra törő felek s ért
 4 véget a csata, mire az éj beállt. A kerkyrabeliek Leukimménéél
 szálltak horgonyra. Ide, a kikötő elé az a húsz hajóra menő
 athéni hajóraj vezéreivel, a Leagros fiával, Glaukonnal és a
 Leogoras fiával, Andokidessal, elesetteken és hajóroncsokon
 át megérkezett nem sokkal az után, hogy szem elé került.
 5 A kerkyrabeliek, mivel már éjjeli sötétség volt, megijedtek,
 hogy hátha ellenséges hajóhad; de aztán felismerték s a hajók
 befutottak a kikötőbe.

52 A következő napon az attikai harmincz hajó, valamint

a kerkyrabelieknek minden hasznavehető hajója kiszállt a tengerre s a Sybotánál levő rév irányában,⁵⁶ a hol a corinthusiak horgonyoztak, előnyomúlt azzal a szándékkal, hogy megtudja, vajjon elfogadja-e az ellenség a csatát. A korinthusiak a parttól 2
 beljebb mozdultak ugyan, s a nyílt tengeren csatarendbe is álltak, de különben vesztég maradtak, mivel csatát vívni nem akartak úgy, hogy ők kezdjék. Mert látták, hogy az Athénből érkezett hajók még egészen épek, míg ő nekik többféle bajaik akadtak, egyfelől hadi foglyaik miatt, a kiket hajóikon őrizniök kellett, másfelől a miatt, hogy e sivatag vidéken nem volt módjukban hajóik kijavítása. Minden gondjuk inkább arra 3
 irányult, hogy mikép juthassanak haza, mert attól tartottak, hogy az athéniak abban a hitben, hogy összetűzésök következtében a béke meg van szegve, nem engedik elhagyni őket.

Ennélfogva abban állapotok meg, hogy sajkán követ- 53
 pálcza nélkül⁵⁷ embereket küldenek az athéniakhoz ekkép ki-
 puhatalják, mi a szándékuk. Ezek a megbizottak következőleg
 szóltak: «Athéni férfiak! Nem igazságtöletek ez a háború kezdés 2
 és békebontás, hogy midőn mi ellenségeinken megtorlástjövünk
 venni, ti fegyvereiteket reánk emelve útunkba álltok. Ha
 néktek eltökélt szándékotok az, hogy Kerkyra ellen, vagy más
 egyéb helyre szándékolt hajózásunkban akadályozzatok s a béke
 megbontásán működtök, im itt vagyunk mi, minket ragadja-
 tok meg legelőbb és bánjatok velünk úgy, mint ellenséggel.»
 A küldöttek ekképen szóltak. Erre a kerkyraiak tábora, a meny- 3
 nyire csak szavuk hallható volt, felkiáltott, hogy tüstént fogják
 el és öljék meg őket. Az athéneiek azonban a következő választ
 adták nekik: «Peloponnesosi férfiak! Mi sem háborút nem kez- 4
 dünk, sem békét nem bontunk, hanem csupán szövetségeseink-
 nek, a kerkyraiaknak az oltalmazására vagyunk itt. Ha tehát ti
 nem Kerkyra ellen, sem nem valamely ehhez tartozó hely ellen
 akartok hajóitokkal menni, mi nem gátolunk; de ha ezek

közül valamelyik ellen akartok vitorlázni, akkor a mennyire csak erőnktől telik, nem nézzük el a dolgot.»

54 Az athénieknek erre a feleletére a korinthosiaiak a hazamenetelhez kezdtek készülődni s diadaljelet emeltek a szárazföldre tartozó Sybotán. Ez alatt a kerkyraiak összeszedték azon hajótöredékeiket és halottaikat, a melyeket a hullámverés és az éjjeli szélvihar minden irányban szétszórva partjaikra vetett, s szintén diadaljelet emeltek a Sybota szigetesoport
2 egyik tagján, mert hitték, hogy győztek. Mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet a következő okokból: A korinthosiaiak az éj beálltaig kezökben tartották a győzelmet annyira, hogy a hajótöredékeket és halottakat a legnagyobb részben elvihették magukkal; továbbá ezernél nem kevesebb hadi foglyot ejtettek s körülbelől hetven hajót tettek tönkre. Ők ezen az alapon emeltek diadaljelet, míg a kerkyraiak azon, hogy körülbelől harmincz hajót tettek tönkre s az athéniék megérkezése után a saját hajótöredékeiket és halottaikat felszedték; továbbá a megelőző napon a korinthosiaiak az attikai hajók láttára hátra eveztek ő elölük, miután pedig az athéniék megérkeztek, Sybotától ő ellenük előre nem mozdultak. Ekkép mindkét fél azt tartotta, hogy övé a győzelem.

55 A korinthosiaiak haza felé való útjokban az amprakiai öböl bejáratánál fekvő Anaktoriont, a mely közösen az övék és a kerkyraiaké volt, csellel elfoglalták s miután belé korinthosiai gyarmatosokat telepítettek, haza távoztak. Haza érkezésök után kerkyrai hadi foglyaik közül nyoleczszázat, a kik rabszolgák voltak, eladtak, a többit, kétszázötvenet pedig fogságban tartották. Ezekkel nagy kedvezéssel bántak azért, hogy ha majd visszatérnek, Kerkyrát az ő kezökre játszszaák, mivel közülök a legtöbben épen Kerkyra legelőkelőbb polgárai voltak.
2 Kerkyra tehát ily módon megtartá e háborúban a korinthosiaiak felett való elsőséget. Ekkor aztán visszatértek alóla az athéniék hajói. A korinthosiaiak előtt azonban ez első okúl szol-

gált a háborúra az athéniek ellen, a mért ő ellenök béke idején a kerkyraiak pártján tengeri ütközetbe bocsátkoztak.

Csakhamar ezután egy más vitás ügy is merült fel az athéniek és peloponnesosiak közt, a mely háború felé sodorta őket. A korinthosiaiak boszuálláson jártatták az eszöket; az athéniek azonban ezt megsejditették; ennél fogva a potidaia-belieknek, a kik a pallenei földszoroson laknak s a korinthosiaiak gyarmatosai, de egyszersmind az ő adóköteles szövetségeseik is voltak, azt parancsolták, hogy a Pallene felé néző bástyázatukat bontsák le s adjanak túszoikat; továbbá, hogy azokat az epidemiurgosokat,⁵⁸ a kiket a korinthosiaiak évről-évre küldözni szoktak hozzájuk, városukból távoztassák el s többé el ne fogadják. Az athéniek ugyanis attól féltek, hogy a potidaiaiak Perdikkas⁵⁹ és a korinthosiaiak által rá hagyják magukat vétetni az elpártolásra; ezek aztán az ő többi thrák partvidékbéli szövetségeseiket⁶⁰ is maguk után vonják.

Ezekhez az elővigyázati rendszabályokhoz a potidaiai-beliekkel szemben nyomban a Kerkyránál vívott tengeri ütközet után folyamodtak az athéniek. Mert a korinthosiaiakkal már nyílt meghasonlásban voltak s a Sándor király fia, Perdikkas, makedon király, a ki korábban szövetségben s baráti viszonyban állt velök, ellenségökké lett, mivel ennek az öcsésével, Fileppel és Dardassal, a kik vele viszálykodásban éltek s együtt tartottak, az athéniek szövetségre léptek. Perdikkast az e miatt támadt félelme oda vitte, hogy a lakedaimoniakhoz küldött követség útján azon működjék, hogy az athéniek háborúba keveredjenek a peloponnesosiakkal, továbbá hogy a korinthosiaiakat is a maga részére vonja a potidaiaibeli elpártolásának támogatására. Egyszersmind a thrák vidékbéli Khalidike és Bottike⁶¹ lakosait is szintén igyekezett az elszakadásra rábírní, mert azt hitte, hogy ha e szomszédságában eső helyek neki szövetségesei lesznek, velök együtt a hadakozás könnyebb lesz ő reá nézve. Ezeknek az athéniek nyomára jutván,

szándékba vették, hogy e városoknak az elpártolását megelőzik. Épen ekkor szándékoztak a Perdikkas területe ellen egy harmincz hajóra menő hadi flottát s ezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló hadat elindítani a Lykomedes fiának, Arkhestratosnak s vele két másnak a vezéréte alatt. Ugyanazért a vezéreknek azt is feladatává tették, hogy a potidaiabeliektől túszoikat vegyenek, bástyázatukat bontsák le s álljanak résen, hogy a szomszédos városok el ne pártoljanak.

58 A potidaiabeliek ez alatt követeket küldtek az athéni-
 2 hez, hogy, ha lehet, szép szóval rávegyék őket, hogy ő ellenük
 semmi rendkívüli intézkedéshez ne nyúljanak; de elmentek
 a korinthosiaiak kíséretében Lakedaimonba is, hogy itt szükség
 esetére maguknak gyámolítást biztosítsanak. Az athéni-
 2 hoszas utánjárás dacára sem juthattak semmi sikerhez, de
 sőt a Makedonia ellen rendelt hajóhad ő ellenük is megindult.
 Viszont a lakedaimoniak főtisztviselői megígérték nekik, hogy
 ha az athéniak Potidaiára rátámadnak, ők Attikába csapnak
 be. Erre aztán, felhasználva a kedvező alkalmat, a poti-
 daiabeliek Khalkidike és Bottike lakosaival együtt, a kikkel ily
 célra már szövetkezve voltak, nyíltan elszakadtak az athé-
 2 niectől.⁶² Perdikkas most azt tanácsolta a Khalkidike és Bot-
 tike lakosainak, hogy tenger melléki városaikat hagyják oda,
 falaikat bontsák le s húzódjanak a parttól beljebb Olynthosba
 s ekkép ezt az egyet tegyék hatalmas várossá. Azok részére,
 a kik lakóhelyöket így odahagyják, a saját területéből Mygdo-
 niában, a Bolbe tó környékén felajánlott használatra egy
 darabot arra az időre, míg a háború tartani fog. Ezek tehát
 városaikat lerombolták, a parttól beljebb költöztek s hadra
 készülődtek.

59 Ekkép midőn a harmincz hajóra menő flotta a thrák
 partokhoz érkezett, Potidaiát s a többi helyeket már nyílt sza-
 2 kításban találta Athénnel. A vezérek azonban, mivel a rendel-
 kezések alatt álló hadi erőt nem tartották elegendőnek arra,

hogy Perdikkassal, egyszersmind az elpártolt városokkal is mérkőzésre menjenek, Makedonia ellen fordultak, a mely ellen küldve is voltak eredetileg. Itt erős állásba helyezkedvén, a hadat megkezdték Fileppel és a Derdas testvéreivel együtt, a kik hadaikkal a felföldről csaptak Makedoniába.

A korinthesiaknak, a mint Potidaia Athéntől elszakadt, **60** az, hogy a macedon vizeken attikai hajóhad áll, e város sorsa nem csekély aggodalmat okozott s veszedelme úgy hatott reájok, mintha a saját tűzhelyöket fenyegetné. Tehát mi-
alatt az athéniek Makedonia ellen fordultak, a saját váro-
sukban toborzott önkéntesekből s a Peloponnesos többi részé-
ben felbérelt zsoldosokból álló sereget küldtek oda összesen
ezerhatszáz nehéz fegyverzetű és négyszáz könnyű fegyver-
zetű gyalogot tevő számban. Ennek a seregnek az élére az **2**
Adoimantos fia, Aristeus állt, a kinek a kedvéért is csatlakozott
jobbára a sereghez a legtöbb korinthesi önkéntes, mivel a
potidaiabelieknek mindenha meleg barátja volt. Ezek a thrák **3**
partvidékre negyvened napra érkeztek Potidaiának Athéntől
való elszakadása után.

De e városok elpártolásának híre ment Athénbe is. Tehát, **61**
a mint még ezen felül az is tudtúl esett, hogy oda az Aristeus
vezérlete alatt segítség is ment el, az athéniek a saját embereik
közül szintén kétezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból álló
hadat küldtek egy negyven hajóra menő hadi flottával a ten-
gerre az elpártolt helyek ellen. A vezér volt a Kalliades fia,
Kallias ötödmagával. E had elsőben Makedoniába ment s itt **2**
a korábban elküldött ezer főnyi nehéz fegyverzetű gyalogból
álló seregre talált, a mely Pellát kevéssel ez előtt vette be s
ekkor épen Pydnát ostromolta. Tehát e város alatt szintén **3**
megszállt s segített az ostrom tovább folytatásában. Majd
azonban, mivel nekik a dolguk Potidaiával, a hova Aristeus már
megérkezett, égetőleg sürgős volt, Perdikkassal kénytelen-kellet-
len egységre s hadi szövetségre léptek. Ennek következtében **4**

kivonultak Makedoniából, s Beroiába érkezvén, innen Strepsa⁶³ ellen fordultak, s miután ellene támadást intéztek, de be nem vehették, a szárazon Potidaia ellen indultak a saját, háromezer nehéz fegyverzetű gyalogból álló seregökkel, ezen felül nagy számú szövetséges haddal s Filep és Pausanias⁶⁴ vezérlete alatt egy hatszáz főre menő makedon lovas csapatral. Egyszermind a hetven hajóra menő hadi flotta a part mentén velök egy irányban húzódott. Rövid menetekkel harmadnapra Gigonosba értek, a hol aztán táborba szálltak.

62 A potidaiaiabeliek és az Aristeus vezérlete alatt érkezett peloponnesésiaiak a földszoroson Olynthos közelében táboroztak,⁶⁵ hogy az athéniakat itt várják be, s a városon kívül nyitottak piacéot. Összes gyalogságuk vezérévé Aristeust választották a szövetségesek, a lovasság élére pedig Perdikkast állították. Ez ugyanis csakhamar ismét elpártolt az athéniektől, s miután országában Iolaost rendelte uralkodó-helyettesül, a potidaiaiabelieknek ment segítségére. Az Aristeus terve az volt, hogy ő a vezetése alatt álló haddal a földszoroson elfoglalt állásban marad s innen tartja szemmel az athéniaknak netalán támadásra érzéző mozdulatait; a Khalkidike hadai s a földszoroson kívüli szövetségesek pedig a Perdikkas kétszáz főre menő lovas csapatával Olynthosnál maradjanak, s ha az athéniak ő ellenök támadásra jönnek, teremjenek a hátukban, hogy így az ellenséget közre kaphassák. Viszont Kallias, az athéni vezér és vezértársai a makedon lovasságot csekély számú szövetséges haddal Olynthos felé küldték, hogy az ott álló ellenséges csapatokat a többiek támogatására előtörni ne engedjék, ök maguk pedig táborukból felkerekedtek s Potidaia felé előre nyomultak. Midőn a földszoros elé jutottak, szemök elé került az ellenség s látták, hogy épen csatára rendezkedik. Ekkor ök is hasonlóképen cselekedtek, s erre kevés vártatva a két fél összecsapott. Az a szárny, a melyen Aristeus s vele a peloponnesusi s többi katonaság színe-java állt, megszalasztotta a vele

szemben levő ellenséget s messze elüldözte; a csatavonal többi pontjain azonban a potidaiabeliek és peloponnesosiak voltak a vesztesek az athéniek ellenében s Potidaia bástyái mögé menekültek.

Aristeus, a mint az üldözésből való visszatértében látta, **63** hogy seregének többi része elvesztette a csatát, egy ideig nem tudta magát eltökélni, vajjon mely irányban, Olynthos felé, vagy Potidaiába vágja-e keresztül magát. Végre abban állapodott meg, hogy embereit a lehető legszűkebb térre vonja össze s rohamlépésben erőszakolja a Potidaiába való bejutást. S a parti töltés mellett a tengerben meg is indult; lövedékek záporában nagy-nehezen haladt, a midőn néhány embert vesztett is, de a nagyobb részt szerencsésen bevitte. Olynthosnál, mint említettem, csapatok álltak, a melyeknek a feladata az lett volna, hogy a potidaiabelieket támogassák. Olynthos Potidaiától körülbelöl hatvan stádiumnyira ⁶⁶ van s a közöttük levő térség tisztán belátható. E csapatok a mint a csata megkezdődött s a csatajeleket felvonták, egy kissé előre mozdultak, hogy segítséget nyujtsanak; de ugyancsak a makedon lovasság is elejök sorakozott, hogy ebben meggátolja őket. A mint már a győzelem hamarosan az athéniekhez szegődött s a csatajeleket levonták, amazok visszavonultak a falak közé, a makedonok pedig az athéniekhez. Lovasság tehát az egyik félnél sem volt csatában. Ütközet után **3** az athéniek diadaljelet emeltek s a potidaiabelieknek elesett embereiket fegyverszünet mellett átadták.⁶⁷ A potidaiabeliek s szövetségeseik közül valamivel kevesebb esett el háromszáznál, maguk az athéniek közül pedig százötven s Kallias, a vezér.

Az athéniek a szoros felől nyomban ostromsánczczal **64** zárták el a várost s őrcsapatokat raktak belé; a Pallene felé néző oldal azonban ostromsáncz nélkül maradt azért, mert nem tartották magukat elég erőseknek arra, hogy a földszoroson is őrt álljanak, Pallenére is csapatokat tegyenek át sánczot hányni.

Attól tartottak, hogy ha hadi erejüket ekkép megosztják, a potidaiabeliek s szövetségeseik rajtuk ütnek. A mint már az athéniek odahaza megtudták, hogy a Pallene felé néző oldalon nincs ostromsáncz, valamivel később saját maguk közül ezerhatszáz főre menő nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek oda, s az Asopios fiát, Phormiont vezérül.⁶⁸ Ez Pallenére való megérkezése után Aphytisből⁶⁹ indulva lassan ment előre Potidaia felé, mi közben a területet pusztította. A mint azonban onnan senki sem mozdult ki eléje, hogy megküzdjön vele, Pallene felől az ostromsánczot meghányatta. S ekkép már Potidaia a szárazon mindkét oldalról kemény ostromzár alatt volt, míg a hadi flotta a tenger felől zárta el.

65 Aristeus a város ezen ostromzárólása után a menekedésre már semmi reményt nem látott, ha csak a Peloponnesosról vagy másfelől valami váratlan segítség nem érkezik. Ennélfogva azt javasolta, hogy ötszáz kivétellel a többi kedvező széllel próbálja meg hajón a kimenekülést, hogy az élelem annál tovább tartson. Ő maga szintén késznek nyilatkozott az ott maradásra. Ez ajánlata azonban nem talált elfogadásra. Tehát mivel vágyott a potidaiabelieknek javát munkálni s künn a viszonyokat mennel kedvezőbbre változtatni, az athéni őrhajók figyelmét kikerülve kimenekült a nyílt tengerre, s a khalkidikebelieknél maradván, ezeket a had folytatásában segítette, a midőn a többek közt a sermyliabeliek városa⁷⁰ alatt lest vetvén, ezek közül sokat megölt. Egyszersmind a peloponnesosiaknál is működött, hogy az ostromlottaknak valamikép segítségére legyenek. Potidaia ostromzár alá vétele után Phormion ezerhatszáz főre menő hadával Khalkidike és Bottike területét pusztította s néhány városkát ostrommal be is vett.⁷¹

66 Az athéniek és a peloponnesosiak részéről tehát egymás ellen még a következő panaszok is járultak: A korinthosziak részéről az, hogy az athéniek Potidaiaát, a mely az ő gyarmatvárosuk s a melyben ő nekik és a peloponnesosiaknak embe-

reik voltak, ostromolták ; viszont az athéniak részéről a peloponnesosiak ellen az, hogy az ő szövetséges és adóköteles városukat az elpártolásra rábirták s oda menvén, ő ellenök a potidaiabeliek oldalán egész nyíltan csatát vívtak. Az általános háború mindamellet nem tört ki s a fegyverek még nyugodtak, mivel ezeket a korinthosiak egymagukban vitték véghez.

A korinthosiak most, midőn Potidaia ostrom alatt állt, 67 nem tudtak nyugton maradni, részint azért, mert embereik voltak e városban, részint azért, mivel ennek a sorsa aggasztotta őket. Tehát a szövetségeseket haladéktalanul Lakedaimonba hívták magukkal s a mint megérkeztek, hevesen kikelték az athéniak ellen, hogy szerződészegők s sérelmeket okoznak a peloponnesosiaknak. Velök együtt az aiginabeliek 2 is, nem ugyan nyíltan küldött követség útján, mivel az athéniektől félték, hanem kéz alatt, szintén igen izgattak a háború mellett, azt panaszolván, hogy nem függetlenek, a mit pedig a békeszerződés kikötött.⁷² A lakedaimoniak tehát azon szövetségeseiket, s általában mindazokat, a kiknek az athéniekre még valami bántalom miatt szintén panaszuk voltak, felszólították, hogy jöjjenek el hozzájuk ; majd a rendes népgyűlést összehívták s felszólították őket, hogy panaszukat terjeszszék elő. Ekkor a többek közt, a mint a panaszosok sorban előlépve 4 sérelmeiket előadták, a megaraiak egyéb, nem csekély számú panaszuk közt kiváltkép azt hangoztatták, hogy az athéni felsőbbség alatt álló kikötőkből s az athéni piacról ki vannak zárva a békeszerződés kikötése ellenére. A korinthosiak hagy- 5 ták, hogy előbb a többiek izgassák fel a lakedaimoniakat, s utoljára azok nyilatkozatait a következő beszéddel tódították meg :

«Lakedaimoniak ! Nyilvános életetek s magán érülködéseitek bizalmassága gyanakodóbakká tesz benneteket mi irántunk, mások iránt ha valamit mondunk ; s e miatt a külügyek- 68

- ben minden józan megfontolásotok mellett is lazábban jartok
- 2 el. Mert midőn mi gyakran előre megjelöltük azokat a károkat, a melyek bennünket az athéniek részéről fenyegettek, ti mindannyiszor nem azoknak igyekeztetek a végére járni, a melyek felől meggyőzni igyekeztünk, hanem azokat vettétek gyanúba, a kik szót emeltek, mintha a saját magánérdekök hajtaná a szólásra. E miatt van az, hogy nem a kárvallás előtt, hanem miután már a bajban benne vagyunk, hívtátok meg ide ezeket a szövetségeseiteket, a kik közt minket illet meg leginkább az, hogy szót emeljünk, mivel nekünk vannak a legnagyobb panaszaink is egyfelől az athéniek dőlős sértetegei, másfelől a töletek való elhanyagoltatás
- 3 miatt. Ha azok valami titkos úton-módon okoztak volna sérelmeket Hellasnak, akkor volna a helyén, hogy mivel ez nem áll tisztán előttetek, bővebb felvilágosítást nyujtsunk nektek felőle. De mi szükség van hosszadalmas beszédekre most, midőn látjátok, hogy ezek közül ⁷³ az athéniek az egyik részt rabigába hajtották, a más rész ellen, s épenséggel *a mi* szövetségeseink ellen ⁷⁴ fenekednek; s hogy jó ideje már, hogy előkészületeket tesznek arra az esetre, ha majd háborút kell
- 4 viselniök? Mert különben nem ragadták volna el tőlünk Kerkyrát erőnek erejével s nem tartanák Potidaiát ostrom alatt, a melyek közül ez utóbbi a legkedvezőbb fekvésű hely a thrák parvidékhez való viszonyuk fenntartására, az előbbi pedig igen hatalmas tengeri erőt szolgáltatott volna a peloponnesosiaknak.
- 69 «S ezeknek ti vagytok az okozói. Ti hagytátok elsőben, hogy városukat a persa háborúk után megerősítsék, s azután, hogy a hosszú falakat emeljék. Ti vagytok azok, a kik mind ez ideig elvontátok a függetlenség élvezését nemcsak azoktól, a kiket azok meghódítottak, hanem már a tulajdon magatok szövetségeseitől is; mert nem a ki mást járom alá hajt, hanem a ki ezt elnézi, bár meggátlására elegendő ereje volna, *az* követi el igazabban ama tettet, kivált ha az érdemnek járó elismerést,

Hellas szabadítójának a nevét nyerte el. Nagy valahára össze- 2
jöttünk már, de még most sem vagyunk dolgunkkal tisztában,
mert különben nem azt kellene többé szemügyre vennünk,
hogy vajjon sérelmeket szenvedtünk-e, hanem hogy hogyan
vegyünk megtorlást, amnyival is inkább, mivel az athéniek
cselekvőleg, már teljesen kész tervekkel s minden tétova nélkül
törnek reánk, a kik még azt sem tudjuk, hogy mitevők legyünk.
S tudjuk, hogy ezek minő úton, s hogy lépésről lépésre foglalnak 3
tért a mások rovására, és míg az a hit él bennök, hogy ők ezt
azért művelhetik tudtotokon kívül, mivel gondatlanok vagy-
tok, kevesebb náluk a merészség, de ha megtudják, hogy tudva
vagytok elnézők, keményen nekünk fognak esni. Valóban, 4
lakedaimoniak, ti vagytok az egyetlenek a hellenek között,
a kik nem fegyveres erővel, hanem a teendők tunya elodázá-
sával védekeztek, s egyedül ti vállalkoztok ellenségeiteknek
nem gyarapodni induló, hanem megkészsereződő ereje meg-
törésére. Azt hozták felöletek forgalomba, hogy a bátorságos 5
helyzet szilárd biztosítékai vagytok; de hát ebben több a hír,
mint a való. Mert tudjuk mi azt, hogy a persa a világ másik
végéről előbb tört a Peloponnesosra, hogysen ti illendőképen
megelőztétek volna; s most szintén ép oly keveset törődtek
az athéniakkal, a kik nem messze, mint amaz, hanem kö-
zeletekben vannak, s a helyett, hogy ti támadnátok, ké-
szebbek vagytok az ő támadásuk ellen védekezni s magatokat
már sokkal nagyobb erőre kapott ellenséggel szemben tenni ki
a harcz eshetőségeinek, ámbár tudjátok, hogy a barbar nagyobb
részt a saját maga ellen elkövetett vétségei miatt szenvedett
vereségeket s maguk az athéniek ellenében is eddig már több
izben az ő hibáiknak, mint a ti segítségeiteknek köszönhattük
győzelmünket. De meg a ti bennetek vetett remények már
nem egynek romlására szolgáltak, a ki bizakodásában nem volt
teljesen elkészülve a hadra. 75 Azt azonban senki ne gondolja, 6
hogy ezt irántatok táplált ellenséges érzület mondatja velünk.

Sőt inkább ez jogos szemrehányás. Mert szemrehányással illetni egyben-másban megtévedő barátainkat, váddal terhelni pedig igazságtalankodó ellenségeinket szoktuk.

- 70 «S aztán, hitünk szerint, ha valaki, mi vehetünk magunknak szabadságot arra, hogy a hozzánk közel állóknak hibát lobbantsunk a szemére, főleg akkor, midőn oly nagy fontosságú érdekek forognak kérdésben, s midőn nektek ezekről, a mint minden jel mutatja, semmi fogalmatok nincs, sem soha nem fontoltátok meg azt, hogy az athéniakban milyen, töletek mennyire különböző s veletek mily egészen ellentétes jellemű emberekkel fog meggyűlni a bajotok. Azok ugyanis újítások emberei; tervek alkotásában, s a mit kigondoltak, annak megvalósításában gyorsak, titeket ellenben teljesen kielégít az, ha a meglevőt állandóan megtarthatjátok; titeket semmi eredeti gondolat nem bánt, s a mi a tettekre való készséget illeti, nem fárasztjátok magatokat olykor azzal sem, a mit megtenni elkerülhetetlenül szükséges volna. Aztán azok erejüket meghaladó merész vállalkozásokra is készek; a kivitelben erőfeszítésök túl megy eredeti elhatározásukon s még a szerencsétlenségek közt is jó reménységgel vannak; a ti szokásotok ellenben erőtoknél csekélyebb vállalatokba fogni, határozataitokkal szemben, ha még oly biztos kilátással kecsegtetnek is, kishitűsködni, s ha bajok környékeznek, azt gondoljátok, nincs arra mód, hogy belőlük valaha kivergődhetnétek.
- 4 Amazok serények, ha tenni kell, míg ti tétovázók vagytok; amazok járják az idegen földet, míg ti mindig csak otthon ültök. Azok ugyanis azt hiszik, hogy a hazájuktól való távollét által szerezhetnek valamit, ti ellenben azt tartjátok, hogy kifelé irányuló vállalkozások által az is megesorbul, a mi már
- 5 megvan. Azok, ha győznek, diadalukat a lehető legjobban kiaknázzák, ha pedig csatát vesztenek, oly kevésbé engedik magukat
- 6 visszaszorítani, a mint csak lehetséges. Továbbá testöket hazájok érdekében úgy dobják áldozatul, mintha valami egészen idegen

jószág volna, ellenben szellemöket, mint legsajátosabb kincsöket használják, ha azért valamit tenni kell. S ha azt, a mit kigondoltak, ki nem vihetik, ezt olybá veszik, mintha a tulajdon javaiktól volnának megfosztva, ha pedig vállalatukban valamit elérniök sikerült, úgy tetszik nekik, mintha ez csekélység volna ahhoz képest, a mit még jövőre elérni kilátásuk van. Ha aztán egy vagy más vállalatukban valami nem jól üt ki nekik, azzal köszörülük ki a csorbát, hogy új reményt kezdenek táplálni az elveszett helyett; mert ők az egyedüliek, a kiknél a tervek reménye és bírása egy, mivel gyorsan hozzá fognak annak a megvalósításához, a mit kigondoltak. Így működnek azok fáradalmak és veszedelmek között az egész életen át, s mentől kevesebb örömet éreznek azon, a mit már megszereztek, mivel mindig azon vannak, hogy gyarapodjanak s semmi ünnepet nem ismernek a kötelesség teljesítésén kívül, a munkátlan lenyelést pedig nagyobb bajnak tartják a fáradalmas foglalkozásnál. Ha tehát valaki rövideden azt mondaná róluk, hogy arra vannak teremve, hogy se maguk nyugtot ne ismerjenek, se pedig mást nyugodni ne engedjenek, talpraesetten fejezné ki magát.

«Ilyen jellemű az a nép, lakedaimoniak, a mely ti veletek szemben áll, s ti mégis késedelmeskedtek s nem tudtok rátérni arra, hogy az élvezhet csak mennél tartósabb nyugalmat, a ki katonai ügyeiben az igazságosság szemmel tartásával intézkedik ugyan, de tisztán kimutatja azt is, hogy ha sérelmet szenved, ezt elszívelni nem fogja. Ti oly igazságosságról képzelegtek, a mely mellett, ha ti mást nem bántotok, nektek sem kell a magatok érdekeinek a megsértése miatt mások ellen síkra szállani. Ezt aligha kapnátok meg, még ha magatokhoz hasonló szomszédotok volna is; míg most, a mint az imént kimutattuk, a ti dolgaitok amazokéival szemben századokra szóló elmaradásra vallanak; pedig az állami intézmények közt is ép úgy, mint a művészet terén,

szükségkép mindig az újabb alkotások uralkodnak. Az igaz, hogy oly államban, a mely nyugodtan, magában él, a változatlan intézmények a legjobbak, de azoknak, a kiket helyzetök sok vállalatba való bonyolódásra kényszerít, sok új meg új intézmény behozatalára van szükségök. Innen van az, hogy athéniak alkotmánya sokoldalú tapasztalataik alkalmazása következtében sokkal újabb keletű is a tieteknél.

- 4 «Szakítsatok tehát ezennel nehézkes lassúságokkal s nyújtsatok a többieken kívül a potidaiabelieknek is, a mint meg ígértétek, mennél gyorsabban gyámolítást egy Attikába intézendő betöréssel, hogy a veletek baráti s rokon viszonyban álló embereket ki ne szolgáltassátok halálos ellenségeiteknek s bennünket kétségbeesésünkben valamely más szövetséges
- 5 karjaiba ne űzzetek. Mi ezzel nem követnénk el semmi igaztalanságot sem azok ellen az istenek ellen, a kik esküvésünknek tanúi voltak, sem a belátással bíró emberek szemében; mert nem azok bontják meg a szövetséges viszonyt, a kik elhagyatottságukban másokhoz fordulnak, hanem a kik segítséget nem nyújtanak azoknak, a kiknek szövetségeseiül felesküdték.
- 6 Ha azonban ti buzgó készséget tanúsítotok irántunk, mi maradunk, mert sem istenes dolgot nem cselekednénk, ha ebben az esetben másokhoz csapnánk át, sem nem találnánk olyanokra, a kikkel érzelmeink jobban egyeznének. Ezekhez képest végezzetek jól s legyetek rajta, hogy a peloponnesosi szövetség a ti vezetésetek alatt összébb ne sorvadjon, mint a minőnek azt őseitek reátok hagyták.»

- 72 A korinthosiaiak ekképen szóltak. Egyéb természetű ügyekben történetesen már ezt megelőzőleg követek érkeztek Athénből Lakedaimonba. A mint ezek e beszédekről hallottak, azt látták tanácsosnak, hogy a lakedaimoniak előtt ők is fellépjenek, nem ugyan azért, hogy az államok részéről ellenök hánytorgatott vádak alól magukat csak egy szóval is menteni

igyekezzenek, hanem hogy a főkérdést illetőleg tisztán érté-
sökre adják, hogy jó lesz nem elhamarkodva, hanem bővebb
megfontolás után határozniok. Egyúttal szándékoztak fogal-
mat nyújtani hazájuk hatalmának a nagyságáról s az időseb-
beknek az emlékezetében felfrissíteni bizonyos dolgokat, a
melyekről tudomással kellett bírniok, az ifjabbaknak pedig
elbeszélni, a mi még előttük ismeretlen volt. Arra számítottak,
hogy azok ily előterjesztés hatása alatt a békén maradáshoz
fognak fordulni a háború helyett. Tehát a lakedaimoniak fő-
tisztviseléséhez mentek, s kifejezték előttük azt, hogy szeret-
nének a lakedaimoniak gyülekezetében szólni, ha ezt valami
nem gátolná. Azok felszólították őket, hogy lépjenek elő. Erre
az athéniek előlépven, a következő beszédet tartották :

«A mi követségbe jövetelünk nem a ti szövetségeseitek
vádjaira való megfelelés céljából, hanem tisztán a végett
létesült, a mi miatt államunk ide küldött. De mert vettük
észre, hogy ránk nagyban förmedeznek, előléptünk, nem azért,
hogy az államok vádjaira megfeleljünk, — mert sem mi, sem
ezek nem úgy emelünk szót előttetek, mintha *ti bíráink* volná-
tok, — hanem csupán hogy óvjunk benneteket attól, hogy oly
nagy fontosságú ügyekben ne adjatok szövetségeseiteknek
könnyedén hitelt s helytelenül ne határozzatok. Egyszersmind
szándékozunk az összes, mi reánk vonatkozó beszédekre nézve
kimutatni azt, hogy nem méltatlanul bírjuk azt, a mit meg-
szereztünk, s hogy a mi államunk tekintetét érdemel. A már
nagyon régen elpendült dolgokat mire való volna felhoznunk,
mikor azok előadásában inkább a mások szóbeli közléseire,
mint hallgatóink szemtanúskodására hivatkozhatnánk. Azon-
ban a persa háborúkról s egyéb, előttetek ismeretes dolgokról
kénytelenek vagyunk említést tenni, ha még oly terhelő is reátok
nézve, hogy mindig felhánytorgatjuk. Ama tények végrehajtá-
sakor mi egy üdvös czél érdekében ⁷⁶ kockára vetettük magun-
kat. Ha már ti ennek a sikeréből a részeteket *tettleg* kivet-

tétek, ne foszszatok meg teljesen attól, hogy ha jár valami
 3 haszonnal, felőle legalább szót tehessünk. Ezeket azonban
 nem megkérlelés czéljából akarjuk elmondani, hanem a vég-
 ből, hogy tisztán látható bizonytságot nyújtsunk arról, minő
 4 állam ellen veszitek fel a küzdelmet, ha nem jól találtok ha-
 tározni. Felemlítjük tehát, hogy mi küzdöttünk meg elsőben
 a barbarral Marathonnál egymagunkban. Majd a mint másod-
 szor is eljött, s nem voltunk képesek a szárazon védekezni,
 összes fegyverfogható népünkkel hajókra szálltunk s Salamisnál
 veletek együtt tengeri csatát vívtunk, a mi meggátolta az ellen-
 séget abban, hogy a Peloponnesosra törjön s városról városra
 pusztítsa, míg ennek lakosai nem lettek volna képesek oly sok
 5 hajó ellen segítséget nyújtani egymásnak. Erre az ellenség nyúj-
 totta a legnagyobb bizonytságot. Ugyanis tengeri csatavesztése
 után, mivel nem tartotta erejét iöbbé mérkőzésre képesnek,
 hadainak nagy részével gyorsan ellhúzódott.

74 «E fontos változás bekövetkezésekor, s midőn világosan
 kitűnt, hogy a hellenek politikai hatalma a hajóhadtól függ,
 a mi részünkről e három döntő fontosságú tényező működött
 közre: a legtöbb hajó, a legeszesebb vezér és a legserényebb
 buzgalom. Hajót a négyszázra menő hajóhadba csak csekély-
 lyel kevesebbet adtunk e szám kétharmadánál,⁷⁷ vezérül pe-
 dig egy Themistoklest, a ki főfő okozója volt annak, hogy
 a hajóhad a tengerszorosban ütközzék meg; mindennél bizo-
 nyosabb pedig, hogy épen ez mentette meg a hellenek ügyét.
 S ezért ti is a legnagyobb kitüntetéssel fogadtátok őt mind-
 2 azok közt, a kik nálatok megfordultak. Buzgalmat pedig min-
 dent messze meghaladó határozottsággal tanúsítottunk. Ugyanis
 mi, miután a szárazon nekünk senki sem jött segítségünkre s
 már a többi hellenek egészen a mi határainkig rabigában voltak,
 arra tökéltük rá magunkat, hogy oda hagyjuk városunkat,
 megsemmisítjük javainkat, s nem arra, hogy a még meglévő
 szövetségesek ügyét cserben hagyjuk, sem nem arra, hogy

szétszóródjunk s ekkép nekik többé hasznukra ne lehessünk, hanem hogy hajókra kelve, a veszedelmekkel szembe szállunk s félre tesszük a haragot, hogy korábban segedelmeinkre nem jöttetek. Ekkép, dicsekvés nélkül szólva, mi nem csekélyebb segedelmetekre voltunk, mint a milyet nekünk volt alkalmunk részetekről tapasztalni. Mert midőn ti segedelmre előállottatok, oly városokból jöttetek, a melyek még mindig fennállottak, s a végből, hogy azokat azután is lakhasátok, egyszersmind akkor, midőn már nem annyira minket, mint inkább magatokat féltettétek; mert hisz addig, míg mi teljes épységben voltunk, nem jöttetek segítségünkre. Mi ellenben oly város felől indultunk, a mely már teljesen oda volt; s egy olyanért, a melyhez már vajmi vékony reménységünk lehetett, kitettük magunkat a veszedelemnek, s ekkép vállalva, minden erőnk megfeszítésével titeket is, magunkat is megmentettük. Ha mi korábban területünket úgy féltettük volna, mint a többiek, s e miatt a persához álltunk volna, vagy később, mivelhogy városunkat már feldúlták, nem merészkedtünk volna hajókra szállani, akkor elegendő hajók hiányában szó sem lehetett volna nálatok arról, hogy tengeri csatát vívjatok, hanem az ellenség akadálytalanul kívánsága szerint haladt volna vállalatában.

«Nemde, lakedaimoniak, az akkor tanúsított buzgal- munkért s belátásunkért megérdemelnők, hogy a hellenek előtt az általunk elfoglalt uralkodói állás miatt oly szertelen irigykedés tárgyai ne legyünk. Mert mi nem is erőszakos úton jutottunk hozzá, hanem úgy, hogy mivel ti nem voltatok hajlandók a barbar ellen még hátra levő vállalatokban a végsőig helyt állani, a szövetségesek hozzánk fordultak s maguk kérték fel, hogy lépjunk a szövetség élére. A viszonyok azonban úgy alakultak, hogy mindjárt eleinte kénytelenek voltunk arra az útra térni, hogy hatalmunkat egészen idáig fejlesszük, először félelemből, azután tisztelet, majd haszon élvezése végett is,

4 s nem látszott többé reánk nézve bátorságosnak megkockáz-
tatni azt, hogy a hatalmat kiereszszük a kezünkből, mivel már
a szövetségesek nagy része meggyűlölt bennünket, némelyek
már megpróbálták az elszakadást s mi visszatérésre kényszer-
rítettük, ti pedig nem álltatok velünk oly barátságos lábon,
mint korábban, hanem gyanus szemmel néztetek reánk s
5 a kik tőlünk elpártoltak volna, hozzátok álltak volna át. Azért
pedig gáncs senkit nem érhet, hogy midőn reá nézve a legfőbb
javak forognak a kockán, úgy igyekszik eljárni, a mint érde-
keinek a legjobban megfelel.

76 «Épen ti, lakedaimoniak, szintén a magatok érdekeinek
megfelelő állapotban tartjátok az ügyeket azokban az álla-
mokban, a melyek felett a vezéri szerepet viszitek. És ha ti
akkor, mindvégig folytatva a vezéri szerep kezelését, ép oly
gyűlöletesekké lettetek volna, mint mi, bizton tudjuk, hogy
szövetségeseiteknek nem kevésbé terhére lettetek volna s
szintén az előtt a kényszerűség előtt láttatok volna magatokat,
hogy vagy nyers erőre támaszkodva uralkodjatok, vagy állami
2 életeteket vessétek kockára. Így mi sem követtünk el semmi
különöst, sem pedig az emberi eljárás módtól elütő dolgot nem
műveltünk, hogy a felajánlott uralmat elfogadtuk s többé ke-
zeinkből kibocsátani hajlandók nem voltunk, s e mindennél
hatalmasabb rúgók: a félelem, a tisztelet és a haszon, annak
megvédelmezésére hajtottak. S nem is mi voltunk az elsők,
a kik ilyen dologba fogtunk, hanem örökké érvényben állt az,
hogy az erősebb uralkodjék a gyengébb felett. Egyszer-
smind abban a hitben voltunk, hogy érdemesek vagyunk arra,
s ti is méltóknak tartottatok rá. Csak most van az, hogy
mivel érdekeitek jönnek számításba, az igazságról beszéltek,
bár még nem láttunk senkit, a ki, midőn erőhatalommal vala-
mit nyernie kilátása nyílik, azt tekintette volna inkább, mi
az igazság, s erre való tekintetből hatalma gyarapításáról kész

lett volna lemondani. A kik már az emberi hajlandóságok- 3
nak annyira megfelelő uralomvágyukat kielégítették, magasz-
talásra méltók, ha igazságosabbak, mint meglevő hatalmuknál
fogva szükséges volna. Lépnének csak az uralomban mások 4
a helyünkre, akkor tűnnék ki csak igen tisztán, ha vajjon mér-
séklettel jártunk-e el? Nekünk azonban kiméletes bánásmó-
dunk mellett minden érdemünk nélkül inkább becsmélés,
mint magasztalás lett osztályrészünk.

«Ugyanis bár a szövetségeseink számára szerződésileg 77
felállított törvényszékek érdekeinknek rövidségére szolgálnak,
s bár azoknak a magunk törvényszékein is ugyanazon törvé-
nyek szerint szolgáltattunk igazságot, a melyek szerint magunk-
nak: mégis pörhajhászok hírében állunk. S nem gondol ek- 2
kor senki arra, mért van az, hogy máshol azokkal szem-
ben, a kik uralmat kezelnek s alattvalóikkal koránt sem
bánnak annyi mérséklettel, mint mi, ez az ócsárló szó nincs
szokásban? Hiszen a kinek hatalmában van kényszert al-
kalmazni, annak semmi szüksége arra, hogy törvényszék
előtt huzalkodjék. Hanem ezek 78 annyira megszokták már 3
a velünk egyenlő lábon állást, hogy mihelyt az ő véleke-
désök szerint nem megy úgy minden, mint kellene, vagy pe-
dig a főhatalom érdekeire tekintő határozat vagy rendsza-
bály folytán csak a legkisebb rövidséget is szenvedik, nem
hogy megköszönnék, hogy tőlük többet nem vontak el, hanem
a miatt a csekélység miatt jobban elégedetlenkednek, mint ha
mi mindjárt eleve, félre téve minden jogot, hatalmunkat egész
nyíltan kiaknáztuk volna. Ebben az esetben maguk sem von-
nák kétségbe azt, hogy a gyengébbnek az erősebbel szemben
engedni kell. Az embereket, úgy látszik, jobban bántja jogaik 4
esorbitása, mint az egyenes erőszakoskodás. Amazt egy velök
egyenlő ember túlkapásának, ezt egy felsőbb hatalom kény-
szerítésének tartják. Így a persától keservesebben szenvedtek, 5
mint most. — s szenvedtek békén: a mi uralmunkat ellenben

nyomasztónak tartják. Ez különben egészen természetes. Mert a jelen mindig súlyos azoknak, a kik alattvalói helyzetben vannak. Ha minket megbuktatva ti jutnátok uralomra, szintén ép oly hamar elveszítenétek azt a népszerűséget, a melyhez a mi tőlünk való félelem folytán jutottatok, kivált ha még most is oly érülettel vagytok, mint a minőt a persa háborúk idején a fővezéri szerep rövid ideig tartó viselése alatt tanusítottatok. A ti nálatok uralkodó szokások ugyanis nem olyanok, hogy a többiekéhez simúl ni tudnának, s még ezen felül, ha töletek egyik-másik idegen földre talál menni, mind ezeken, mind a többi helleneknél uralkodó szokásokon túlteszi magát.⁷⁹

78 «Tehát elsietett határozatot ki ne mondjatok, hanem gondoljátok meg, hogy ennek a következései nem csekélyek, s a mások vélekedései s panaszai után indulva magatoknak 2 bajt ne szereztek. Vegyétek fontolóra, mennyire kiszámíthatatlan a háború kimenetele, még mielőtt bele bocsátkoznátok. Ugyanis a mint tovább-tovább foly, legtöbbynire a sors hirtelen változásai szoktak benne bekövetkezni, s hogy a győzelem melyi- 3 künké lesz, az be nem látható kockáztatásoktól függ. Az ember a háborúra való vállalkozásban rendesen tettelegességeken kezd, a melyekbe csak utóbb kellene bele fogni, s ha aztán 4 nem jól megy a dolog, akkor bocsátkozik értekezésekbe. Mivel mi semmi efféle hibás lépést nem tettünk, s még, a mint látjuk, ti sem tettetek, javasoljuk, hogy míg a józan határozat mindkettőnknek szabad választása alatt áll, a békeszerződést megsemmisíteni nem kell, sem az esküvést megszegni, hanem a vitás kérdéseket törvényes úton a békeszerződés értelmében intézzük el. Ellenkező esetben az esküvédő istenekre hivatkozunk s veletek szemben, ha háborút kezdtek, igyekezni fogunk magunkat oly úton-módon védelmezni, a minőre ti minket rávístek.»

79 Az athéniek ekképen szóltak. A lakedaimoniak, miután szövetségeseiknek az athéniekre elmondott panaszait, valamint

az athéniak beszédét is meghallgatták, mindnyájukat eltávolították a népgyűlésből s magukban kezdtek tanácskozni a fennforgó tárgy felől. A többség véleménye egyhangúlag oda irányult, hogy az athéniak már igazságtalan úton járnak s ellenük a hadat mennél előbb meg kell kezdeni. Fellépett azonban ekkor a király, Archidamos,⁸⁰ a ki általánosan böles belátású s higgadtan gondolkozó férfinak volt elismerve, s a következő beszédet tartotta :

«Lakedaimoniak ! Én magam is sok háborúban szereztem már tapasztalatokat, s közöttetek is több velem egyvivású hadviselt férfiút látok úgy, hogy sem tapasztalanlanságból nem kívánhatjuk a háborút, a mi baja lehet sokaknak,⁸¹ sem azért, mintha hasznosnak vagy biztosnak tartanók. Ha azonban azt a háborút, a mely körül most tanácskozásunk forog, higgadtan, józanul fontolóra veszitek, olyannak találhatjátok, a mely minden eddiginél jelentékenyebb. Ugyanis a peloponnesosiak és tőszomszédaink ellenében a mi hadi erőnk ugyanoly nemű s képesek is vagyunk arra, hogy náluk bárhol is gyorsan megjelenjünk. Ellenben most egy oly néppel állunk szemben, a melynek a lakóhelye távol esik tőlünk, a mely a tengeren egészen otthon van s legjobban el van látva mindennel, bőséges magán- és közvagyonnal, hajókkal, lovakkal, fegyverekkel s népséggel úgy, hogy ennyi egy-egy hellen államban máshol nem található, s a mely még ezen felül roppant sok adózó szövetségessel is rendelkezik. Nos egy ily nép ellen hogyan lehetne könnyedén fegyvert ragadni s miben lehetne bizakodnunk, ha a dolognak készületlenül neki esünk? Talán hajóinkban? De hát e tekintetben gyöngébbek vagyunk! Ha pedig gyakorolni akarjuk magunkat s megfelelő módon készülődünk, ez időbe fog kerülni. Vagy talán pénzünkben? De ebben a tekintetben még hátrább vagyunk. Nincs nekünk az állampénztárban sem, de a saját magánvagyonunkból sem tudánk egykönnyen előteremteni.

81 «Talán abban bizakodik valaki, hogy fegyver és sokaság
 dolgában felülmúljuk őket, s így ismételt betörésekkel pusz-
 2 títhatjuk területeket. Igen ám, ha nekik egy csomó más terü-
 let nem volna uralmuk alatt s a tengeren minden szükséges
 3 cikket be hem szerezhethnének! S ha másfelől szövetségeseik
 elpártoltatásába akarunk bocsátkozni, ezeknek szintén hajó-
 4 haddal kell majd gyámolítására lennünk, mivel jobbára sziget-
 lakók. Mi lesz tehát reánk nézve ez a háború? Mert ha a
 tengernek uraivá nem tesszük magunkat s ellenfeleinket
 azoktól a jövedelmektől el nem ütjük, a melyekből tengeri
 erejüket fenntartják, majd mindenütt mi leszünk a vesztesek.
 5 S ekkor majd még békét sem nyerhetünk tisztességgel, kivált
 ha a látszat minket fog terhelni, hogy inkább mi voltunk az
 6 ellenségeskedés megkezdésén. Abban a reményben pedig épen
 ne ringassuk magunkat, hogy a háború majd gyorsan véget ér,
 ha az ő területüket elpusztítjuk. Inkább attól tartok, hogy
 még gyermekeinkre is örökségül hagyjuk. Oly kevéssé való-
 színű az, hogy az athéniek büszke szelleme a röghöz kösse
 magát, s mintha a próbák tüzen már át nem ment volna,
 a háborútól megszeppenjen.⁸²

82 «Én azonban egyáltalában nem azt akarom javasolni,
 hogy hideg vérrel engedjük meg nekik szövetségeseink bántal-
 mazását, s hogy a gonosz érzületűek álarczát le ne rántsuk;
 hanem azt, hogy fegyvert még ne ragadjunk, de követtséget
 küldjünk s adjuk elő sérelmeinket nem nyílt haddal fenye-
 getődzve, de viszont azt sem éreztetve, hogy mi mindent
 nyugodtan elnézünk. Ez alatt pedig igyekezzünk ügyeinket
 jó karba hozni akkép, hogy mind hellen, mind barbar népség
 közül szaporítjuk szövetségeseink számát, ha tán valahonnan
 így tudnánk tengeri erőnk s pénzünk gyarapítására forrást
 nyitni. Azért pedig gáncs semmi esetre nem érhet, hogy mi-
 dőn bennünket egy oly ellenség fenyeget, mint a minő Athén,
 nem csak hellen, hanem barbar segítséggel is igyekezzünk me-

nekedni. Végül egyszersmind a saját segédforrásainkat is igyekezzünk kifejteni. S ha aztán ekközben a mi követünk előterjesztéseire hallgatni fognak, az esetben mi két, vagy három év múltával, ha úgy látjuk jónak, már biztosabb állapotban megyünk ellenök. S ha majd látják, hogy mi már hadi készületekhez fogtunk s nyilatkozatainknak a hangja ennek megfelelő lesz, úgy lehet, jobban engednek, mikor még területek pusztitva nincs s még meglevő s egyáltalában fel nem dült javakra való tekintettel tanácskoznak. Az ő területükre nézve nem is gondolkozhattok másképen, mint hogy nektek abban zálog van a kezetek közt, még pedig annál becsesebb, minél szebben van ellátva és beépítve. Ezt kimélni kell mind addig, a meddig csak lehetséges, s nem szabad őket kétségbeesésbe hajtani s ez által győzhetetlenebbekké tenni. Ha mi szövetségeseinknek a panaszaira egy elhamarkodott lépéssel a kellő készület nélkül feldőlünk az ő területüket, vigyázzatok, hogy ezzel nagyon szégyenletes s igen szorult helyzetet ne teremtsünk a Peloponnesos számára. Mert magán-emberek és államok panaszait el lehet intézni, de ha az összes polgárság magán sérelmei megtorlására ragad fegyvert, a miről aztán nem tudni, hogy hova vezet, nem oly könnyű dolog a háborúnak tisztességesen végét szakítani.

«Azt pedig senki se tekintse férfiatlanságnak, hogy egyetlen egy államra oly sokan hamarosan rá nem törünk. Mert annak az államnak is vannak ám nem esekélyebb számmal szövetségesei, még pedig olyanok, a kik pénzzel gyámolítják. Pedig a háború nem annyira fegyveres erőn, mint inkább pénzbeli segédforrásokon sarkallik, a melyek a fegyverek sikerét eszközlik, főleg szárazföldi népnél tengeri hatalommal szemben. Igyekezzünk tehát először pénzre tenni szert s ne engedjük, hogy szövetségeseink beszéde elkábitson; hanem mivel a következeséért, legyenek jók vagy rosszak, minket illet a felelősség oroszlánrésze, a nyugalom napjaiban is tanusítsunk bizonyos előrelátást.

84 «Azt a késedelmeskedő lassúságot pedig, a melyet leginkább gáncsolnak bennünk, ne szégyeneljétek! Mert hirtelenkedve annál később végezhetnétek, hogy készületlenül fogtatok bele a dologba. S egyszersmind ez a mi államunk független volt s a legszebb hírben állt minden időben. Ez a lassúság 2 épen csak józan meggondolásnak a munkája lehet. Mert e miatt vagyunk mi egyedül olyanok, a kiket a szerencsés helyzet meg nem szédít, a szerencsétlenségek pedig kevésbé 7 sujtanak le másoknál. Ez az, a mi miatt meg nem tántoríthat az a kellemes érzés, a melyet gerjeszteni igyekeznek bennünk dicséreteikkel azok, a kik jobb belátásunk ellenére veszedelmes vállalatokba szeretnének sodorni: épen úgy a harag sem képes kihozni a sodrunkból, ha valaki korholó szavakkal 3 igyekszik neki lovalni valaminek. Harcias szellem s meggondoltság is higgadt komolyságunknál fogva tulajdonunk; az előbbi azért, mivel becsületérvzés a józan belátással a legbensőbb összeköttetésben áll, bátor lelkület pedig a becsület-érzéssel; az utóbbi pedig azért, mert nem vagyunk úgy kinevelve, hogy a törvényt lenézzük, s a kemény nevelés fegyelmezettebb szelleműekké tett, hogysem ellenök fellázadni tudnánk. Holmi haszontalanságokkal⁸³ sem tettek oly *nagy okosokká*, hogy az ellenfél intézkedéseit derekasan ócsároljuk, de aztán, ha ellene talpra kell állni, a tettek a beszédnek megfelelőek ne legyenek; hanem azt a véleményt tápláljuk, hogy másoknak a tervei ép oly okosak, mint a mieink, s azokat a véletlen alkalmakat, a melyeket a szerencse útunkba vet, 4 nem szavak határozhatják meg. Nekünk mindig fel kell tenünk, hogy az ellenség helyesen tervel, s tetteleg ahhoz képest intézkedjünk; s ne arra alapítsuk kilátásainkat, hogy az majd hibát követ el, hanem saját magunk előre pillantó biztos számításaira. Azt sem kell hinnünk, mintha ember embertől valami nagyon különböznék; legderakabb az, a ki legfontosabb dolgok ismeretére van nevelve.

«E felfogás- és eljárásmodot, a mely minálunk ősi hagyomány s a mely mellett még eddig oly jól megvoltunk, ne hagyjuk most el s egy napnak egy kurta kis részecskeje alatt annyi ember-élet, vagyon, állam s a saját becsületünk felől ne határozzunk izgatott lélekkel, hanem nyugodtan hányjuk-vessük meg a dolgot. Ez nekünk módunkban van jobban, mint bárkinek másnak, hatalmunknál fogva. Küldjetez tehát követeket az athéniekhez Potidaia ügyében, küldjetez azon sérelmek tárgyában is, a melyek miatt szövetségeseink panaszkodnak, már csak azért is, mivel maguk az athéniek is készek törvény útján dönteni. Azt pedig, a ki erre kész, ennek az utnak a megkisértése előtt, hibásként megtámadni jogtalanság. De készülődjetez egyúttal a háborúra is. Ez lesz a leghelyesebb, egyszersmind ellenfeleitekre nézve a legjobban megfelemlítő eljárás.»

Archidamosnak e szavaira utolsónak Sthenelaidas lépett fel, a ki ekkor egyik ephoros volt, s a lakedaimoniak előtt a következő szavakban nyilatkoztatta ki véleményét:

«Nem értem, mit akartak imént az athéniek hosszadalmas beszédeikkel. Mig a maguk dicsőítésében hosszasan áradoztak, egy árva szóval sem vonták kétségbe azt, hogy a mi szövetségeseinket s a Peloponnesost bántalmakkal illetik. Pedig ha a persa ellen annak idején jók voltak, most pedig a mi irányunkban rosszak, kétszeres büntetésre méltók, hogy jókból rosszakká lettek. Mi ellenben a minők voltunk akkor, olyanok vagyunk most, s ha van eszünk, szövetségeseink bántalmazását túrni nem fogjuk, sem a megtorlást nem halogatjuk, mert hisz azok is halogatás nélkül szenvedik a sok bántalmat. Ugyanis mig másoknak sok pénzök, hajójuk és lovuk van, nekünk jóra való szövetségeseink vannak, a kik nem érdemlik tőlünk, hogy az athénieknek prédául dobjuk, nem is jogi kérdések feszegetésével s üres szóvitákkal kell küszködni, mivel azokat sem szavakkal bántalmazzák, hanem megtorlást kell

4 vennünk gyorsan és teljes erővel. Arra se igyekezzék bennün-
ket tanítani senki, hogy midőn minket sértegetnek, hozzánk
a húzamos fontolgatás illik. Inkább azokat illeti meg a hosszas
5 tanakodás, a kik bántalmakat szándékoznak elkövetni. Ugyan-
azért, lakedaimoniak, szavazatok Spártához méltóan a hábo-
rúra és ne tünjétek azt, hogy az athéniek még hatalmasabbakká
legyenek, s e szövetségeseinket áruló módon cserben ne hagyjuk,
hanem az istenek segedelmével törjünk a jogtíprókra.»

87 E szavak elmondása után ugyanő, mivel ephoros volt,
szavazás alá bocsátotta a kérdést, a lakedaimoniak népgyűlé-
2 sében. A lakedaimoniak nem szavazó kövecskével, hanem kiál-
tással szavaznak. A mint a szavazás ekkép megtörtént, Sthe-
nelaidas azt állította, hogy nem tudja jól megkülönböztetni,
melyik pártnak a hangja erősebb; célja az volt, hogy véle-
ményüket nyíltan hirdettetve velük, még inkább háborúra
tüzelje őket. Ennélfogva így szólt: «Lakedaimoniak! A ki
abban a véleményben van, hogy a békeszerződés fel van bontva
s az athéniek igazságtalankodnak, az menjen arra a helyre,»
— s ekkor egy helyet mutatott ki nekik, «a ki pedig nincs
3 ezen a véleményen, ama második helyre.» Erre megindult
a népgyűlés s két nagy csoportra oszlott fel, s azok, a kik
a békeszerződést felbontottnak tekintették, nagy többségben
4 voltak. Ekkor újra előhívták szövetségeseiket s tudokra ad-
ták, hogy ők abban a véleményben vannak ugyan, hogy az athé-
niek igazságtalankodnak, de még szándékoznak összes szövetsé-
geseiket is meghívni s szavazásuk alá bocsátani a kérdést, hogy
közös elhatározással indítsanak háborút, ha ezt látják jónak.
5 Ezek, miután a dolgot ennyire vitték, haza mentek, valamint
később az athéniek is azoknak az ügyeknek az elintézése után,
6 a melyek végett oda mentek. A népgyűlésnek ez a határozata,
a mely kimondja, hogy a békeszerződés fel van bontva, annak
a harmincz éves békének a tizennegyedik esztendejében léte-
sült, a melyet az euboiái események után kötöttek. ⁸⁴

A lakedaimoniakat különben nem annyira szövetségeseik 88
előterjesztései birták annak a határozatnak a kimondására,
hogy a béke fel van bontva s hadakozniok kell, mint inkább
abbeli félelmök, hogy az athéniek, a kiknek már Hellas nagy
részét hatalma alatt látták, még nagyobb hatalomra jutnak.
Az athéniek ezt a hatalmukat, a melylyel ekkor bírtak, a követ- 89
kező módon fejlesztették ki: Miután a persák a hellenektől
tengeren ésszárazon szenvedett vereségeik után Európából kita- 2
karodtak, s azok, a kika tengeren Mykaléhoz menekültek, tönkre
jutottak: Leothychides, lakedaimoni király, a ki a Mykalénál
küzdő hellenek felett a fővezérletet vitte,⁸⁵ a peloponnesosi
szövetségeseikkel haza ment. Ellenben az athéniek s velök
az ioniai és Hellespontos vidéki szövetségeseik, a kik a persa
királytól már elszakadtak volt, tovább is helyt álltak, a persák
birtokában levő Sestost ostrom alá vették s miután alatta az
egész álló telet kihúzták, a barbarok kivonulása után be is
vették. Ezután a Hellespontosból elvitorláztak s szétoszolva
hazájokba tértek.⁸⁶

Az athéni kormány, miután területéről a barbár kivo- 3
nult, nyomban a nők, gyermekek s megmentett javak után
küldött oda, a hol biztonságba voltak helyezve, s haza szállít-
tatta; majd a város épületeinek s a bástyáznak a felépíté-
séhez készülődött, mert a körfalból csak csekély maradvány
állt fenn, a házak is legnagyobb részben romban heverték,
s csak az a csekély számú hajlék volt épségben, a melyek-
ben a persák legelőkelőbb emberei maguk tanyáztak. A lake- 90
daimoniak, a mint tudokra esett, hogy mi van készülöben,
követség útján az athéniekhez fordultak részint azért, mert
maguk is jobb szemmel nézték, ha sem Athénnek, sem
semmi más városnak nincs bástyázata, részint s főkép szö-
vetségeseik⁸⁷ unszolására, a kik félni kezdtek az athéniek
tengeri erejének a nagyságától, a mely előbb nem volt meg,
s a persa háborúban tanúsított vállalkozó szellemöktől. Tehát 2

azzal a kívánsággal álltak elő, hogy ne csak maguk ne épít-
 senek bástyázatot, hanem fogjanak össze ő velök arra, hogy
 a többi, peloponnesosi területen kívül eső városokat is foszszák
 meg még épen fennálló kőfalaiktól. Tulajdonképeni célzatukat
 s az athéniék ellen irányuló gyanújokat azonban eltitkolták
 s azt mondták, hogy azért ajánlják ezt, hogy ekkép a barbar,
 ha még egyszer betör, ne találjon biztos pontot, honnan hadi
 műveleteit folytathassa, mint csak most Thebával történt;
 a Peloponnesos területe — ezt tették hozzá — eléggé alkal-
 3 mas visszavonuló hely s hadműveleti alap. Az athéniék
 ennek a meghallgatása után Themistokles tanácsára nyom-
 ban azzal a válaszszal bocsátották el a lakedaimoniakat, hogy
 ők ebben a tárgyban követeket fognak küldeni hozzájuk.
 Ekkor Themistokles azt sürgette, küldjék el őt Lakedai-
 monba mennél gyorsabban, a többi követtársait azonban,
 a kiket még ő mellé választanak, ne küldjék el mindjárt, ha-
 nem várakoztatassák addig, míg bástyázatukat oly magasra nem
 építik, a minő okvetetlenül szükséges ahhoz, hogy ostromot
 lehessen visszaverni róla; továbbá lássanak hozzá a bástyázat
 emeléséhez mindnyájan, férfiak, nők és gyermekek; ne kimél-
 4 anyaggal kínálkozik, hanem verjék szét valamennyit. Ezek
 kifejtése után értésökre adta, hogy az ottani többi értekezé-
 5 seket maga fogja folytatni, s útra kelt. Lakedaimonba való
 megérkezése után nem fordult a kormányhoz, hanem aprólékos
 ürügyek alatt húzta, halasztotta az időt. S ha a kormány-
 hivatal viselő férfiak közül egyik vagy másik azt a kérdést
 intézte hozzá, hogy mért nem lép fel már hivatalosan, azt
 felelte, hogy követtársaira vár, a kiket bizonyos sürgetős fogla-
 latosság tartóztatott egy kissé; megérkezéseket minden pilla-
 natban várja s különösnek tartja, hogy még sincsenek itt.
 91 Ezek eleinte hitelt adtak Themistokles szavainak iránta való
 jóindulatukból; azonban a mint Athén felől utasok érkez-

tek s egész határozottsággal hangoztatták azt a vádat, hogy a bástyázat épül s már tekintélyes magasságot ért el, akkor már nem kételkedtek többé. Themistokles, a mint ezt észre vette, arra kérte őket, hogy üres szóbeszéd után ne induljanak el, hanem küldjenek maguk közül érdemes embereket oda, a kik híven fogják őket értesíteni arról, a mit a saját szemökkel láttak. A lakedaimoniak ezt megtették. E küldöttekre nézve Themistokles titkon azt az üzenetet küldte haza Athénbe, hogy minden feltűnést kikerülő módon tartóztassák maguknál s ne bocsássák el mindaddig, míg ő követtársaival haza nem jut. Ugyanis a követség többi tagjai, Habronichos, a Lysikles fia, és Aristeides, a Lysimachos fia, már megérkeztek hozzá azzal az értesítéssel, hogy a bástyázat már elérte a kellő magasságot. Themistokles t. i. attól tartott, hogy ha a lakedaimoniak biztos tudósítást kapnak, nem fogják őket elbocsátani. Az athéniak e küldötteket úgy, a mint üzenve volt, tartóztatták. Ekkor aztán Themistokles a lakedaimoniak előtt egész nyíltan fellépett s kinyilatkoztatta, hogy az ő városuk már meg van erősítve s kellőképen oltalmazhatja lakosait; a mennyiben pedig a lakedaimoniak vagy szövetségeseik jövőre egy vagy más ügyben követeket szándékoznak küldeni, ezt csak abban a meggyőződésben tegyék, hogy ők teljesen képesek megítélni a maguk érdekét is, a közjót is. A midőn ők — így folytatta — azt látták tanácsosnak, hogy városukat hagyják oda s szálljanak hajókra, ezt a lakedaimoniak nélkül látták be s merték kivinni: másfelől a velők közösen tartott tanácskozásokban belátás dolgában senkinél sem bizonyultak alábbvalóknak. Így ők most ismét azt látják tanácsosnak, hogy városuknak bástyázata legyen, s ez az ő nézetök szerint nem csak külön polgáraikra nézve lesz hasznosabb, hanem az összes szövetségesekre is, mert a hatalom egyenlősége nélkül a közös érdekek javára a jogegyenlőség és méltányosság tekintetei nem tarthatók figyelemben. Tehát — így végezte szavait — vagy lakjék

a szövetség minden tagja nyílt városokban, vagy pedig azt, 92 a mi létre jött, szintén helyeselni kell. A lakedaimoniak e nyilatkozat hallatára semmi legkisebb jelét sem adták annak, mintha haragudnának az athéniekre, mert hát persze ők nem a munka meggátolására küldték azt a követséget, hanem hogy a közügy érdekében üdvös tanácscsal szolgáljanak; de egyszerűsmind ekkor azért a buzgalomért, a melyet a persák ellen tanúsítottak, különös jóindulatot is tápláltak irántuk. Mindamelletttitkon mégis bántotta őket az, hogy a mit akartak, el nem érték. Mindkét fél követei azonban minden további panasz emelése nélkül hazatértek.

93 Ily módon vették körül az athéniak városukat bástyá-
2 zattal rövid idő alatt.⁸⁸ S még most is tisztán látható rajta, hogy nagy sietséggel rakták. Ugyanis az alap mindenféle kövekből van rakva, néhol a nélkül, hogy egybe volnának illesztve s csak úgy, a mint épen oda vitték. Voltak bele építve szobrok a sírokról s egyéb feldolgozott kövek nagy számmal. A körfalat ugyanis nagyobbá tették s minden ponton kijebb vitték; e miatt a sietségben mindenhez egyformán hozzányúltak.
3 Themistokles tanácsára belefogtak a Peiraieus bástyázata hátra levő részének a felépítésébe is. Ebbe már korábban bele kezdtek az ő archonsága alatt, a melyet egy éven át viselt.⁸⁹ Ő ugyanis abban a hitben élt, hogy ez három, természet alkotta kikötőjével⁹⁰ derék egy hely s az athéniak hatalma kifejtésének hathatós eszköze lesz, ha majd egészen hajózásra adják magukat. Mert ő volt az első, a ki ki merte mondani, hogy
4 a tenger urává kell magukat felküzdeniök, s ama fal építésének a megkezdésével meg is tette e czél felé az első lépést. A Peiraieus körül a bástya az ő terve szerint abban a vastagságban épült, a minöben még manapság is látható; a köveket két szekér hordta az építéshez úgy, hogy az egyik jött, a másik ment. A kövek közt nem volt sem apró pótlékkövecske, sem sár, hanem az összerakott nagy szikladarabok úgy voltak kifaragva,

kogy szegleteikkel egymásba illők legyenek s kívülről vas-
 kapcsokkal és ólommal voltak összefoglalva egymással.⁹¹ Ma-
 gasságban azonban körülbelől csak felényire építették, mint
 a hogy ő tervezte.⁹² Themistokles nevezetesen arra czélzott, 6
 hogy a bástya a magasságával és vastagságával minden támadó
 kísérlettől elriaszsza az ellenséget s úgy gondolkozott, hogy
 ekkép csekély számú s tábori szolgálatra a legalkalmatlanabb
 emberekből álló őrség is elegendő lesz hozzá, a többiek pedig 7
 hajókra szállhatnak. Az ő gondoljai mindenek felett hajókra
 irányultak, még pedig, mint gondolom, azért, mert jól látta,
 hogy a persa király hadai tengeren könnyebben támadhatnak,
 mint szárazon; ő ugyancsak a Peiraieust fontosabbnak tartotta
 a felső városnál s nem egyszer intézte az athénielkhez azt az
 intést, hogy ha a szárazon valaha győzedelmeskednek rajtok,
 húzódjanak le a Peiraieusba; innen hajóikról az egész világgal
 daczolhatnak.

Az athénielk ekkép erősítették meg városukat s így he- 8
 lyezkedtek egyébkép is jó karba nyomban a persák eltávozása
 után. Ez időtájban Pausaniást, a Kleombrotos fiát Lakedaimon- 94
 ból, mint a hellen hajóhad fővezérét, egy hús hajóra menő pelop-
 onnesosi hajórajjal a tengerre küldték.⁹³ Az athénielk egy har-
 mincz hajóra menő hajórajjal csatlakoztak hozzá,⁹⁴ valamint
 a többi szövetségesek is bizonyos számú hajókkal. E hajóhad 2
 Kyprosra tört s e sziget nagy részét meghódította; majd Byzáncz
 ellen fordúlt, a mely a persák birtokában volt, s be is vette
 ugyanezen fővezérlet alatt. A mint azonban ez a fővezér már 95
 zsarnokias modort vett fel, a többi hellenek, de különösen az
 ionok s a kik csak kevés ideje szabadultak föl a persa király
 uralma alól, elkeseredtek s azzal a kéréssel az fordultak athé-
 nielkhez, hogy rokonl viszonyuknál fogva vegyék át ő felettök a
 fővezérletet s ne hagyják rá Pausaniasnak, ha valamiben zsar-
 nokiasan jár el. Az athénielk megfogadták ezt a felszólítást s 2
 ettől fogva résen álltak, ha azok érdekeit védeni kellett s egyéb

tekintetben is azon voltak, hogy a saját legjobb belátásuk szerint állapotokat teremtsenek. Ez alatt azonban a lakedaimoniak haza idézték Pausaniast, hogy kérdőre vonják azok miatt, a mit hallottak felőle. Mert hozzájuk érkező hellenek oly sok igazságtalan tett elkövetésével vádolták, hogy inkább egy zsarnok majmolójának tünt fel nekik, mint hadvezérnek. Pausanias ezt az idézést épen akkor kapta meg, midőn a szövetségesek az ő iránta táplált gyűlöletből a Peloponnesosról való hadak kivételével az athéniek mellé álltak. Lakedaimonba érkezése után egynémelyeken elkövetett magán bántalmakért büntetés alá vonták, a legterhelőbb vád alól azonban feloldozták. Ez a vád pedig nem kevesebb volt, mint hogy a persával tart, s ezt a közvélemény napnál tisztábbnak tartotta. Nem is küldték ki őt többé a fővezérlet teljesítésére,⁹⁵ hanem egy csekély számú hadi erő élén Dorkist rendelték oda másokkal együtt. Azonban a szövetségesek nem voltak többé hajlandók a fővezérletet reájuk bízni. Ők észrevették ezt és eltávoztak, s a lakedaimoniak többé nem is küldtek másokat, mivel egy részről tartottak attól, hogy embereik, ha idegen földre mennek, megromlanak, a mire nézve élő példa volt előttük Pausanias, másrészt pedig már bele untak a persa háborúba s az athénieket képeseknek is, méltóknak is tartották a fővezérlet kezelésére, egyszersmind azt hitték, hogy most épen jó lábon állanak velök.

96 Ekkép jutott a fővezérlet az athéniek kezére, épen a szövetségesek szabad választásából, a Pausanias iránt bennök felgerjedt gyűlölet következtében.⁹⁶ Ekkor mindenek előtt megszabták, hogy mely államok kötelesek pénzt, s melyek hajókat szolgáltatni a barbar ellen. Mert ürügyül az szolgált, hogy boszut állanak szenvedéseikért s e célból intéznek pusztító betöréseket a persa király területére. S ez alkalommal állították fel az athéniek először a *hellenotamiások* (Hellas pénztárosai) hivatalát, a kiknek a kötelessége volt az adó átvétele; mert így nevezték azt, a mit pénzben adtak. Az adó összege

négyszázhatvan talentumban volt megszabva. Kincstartó helyök Delos szigetén volt s gyűléseiket is az itteni szent helyen tartották.⁹⁷ Az athéniak eleinte függetleneknek tekintett s velök 97 ügyeikben együttesen tanácskozó szövetségesek felett vitték a fővezérletet. Itt még azt akarom megírni, hogy az athéniak a persa hadak és e mű tárgyát képező háború közt eső időszakban miket vittek véghez részint a barbar, részint a saját elpártolni szándékozó szövetségesek, valamint az ezek ügyeiben esetről-esetre részes peloponnesosiak ellen. Ezt a kis kitérőt 2 azért látom itt helyén valónak, mivel ennek az időszaknak története még nincs megírva; mert a hellenek történetét tárgyzó, ez előtt írt történeti művek vagy a persa hadakat megelőző időkről, vagy éppen a persa hadakról szólnak. Hellanikos⁹⁸ Attika történetét tárgyzó művében, igaz, érinti ezt az időszakot; de csak vázlatosan s nem a kellő időrendi pontossággal tesz említést róla. Ez azonban egyszersmind kimutatásúl is szolgál arra nézve, hogy az athéniaknak az uralma mi módon állott elő.

Első tettök volt ekkor az, hogy a Miltiades fiának, Kimon- 98 nak a vezérlete alatt a persák biztokában levő Eiont, a Strymon mellett ostrommal bevették s lakosait rabszolgákká tették.⁹⁹ Ezután szintén így bántak az aigai tengerben fekvő Skyros szigettel is, a melyet dolopok laktak, s maguk gyarmatosították. 2 Majd a karystosiakkal¹⁰⁰ lett háborújuk, de nem a többi euboiaiakkal is. Ennek idővel egyezés vetett végét. Ezután 4 a velök szakítani akaró naxosiakkal bocsátkoztak háborúba s ostrommal meghódításra bírták.¹⁰¹ Ez volt az első szövetséges állam, a melyet a fennálló jog ellenére ígáztak le. Ezután ez a sors érte a többit is, egyiket a másik után. 99 Az elszakadásokra egyéb okokon kívül a legfőbb volt az adók és hadi hajók szolgáltatásának elmaradozása, továbbá a hadi szolgálattól való vonakodás, ha valamelyik szövetséges erre volt kötelezve. Mert az athéniak szigorúan vették a dolgot: s mivel oly emberekkel szemben, a kik sanyarogni sem nem

tudtak, sem nem akartak, kényszerítő rendszabályokhoz nyúl-
 2 tak, nyomasztókká váltak reájuk nézve. De egyébkép sem
 voltak többé az athéniek oly népszerűek a vezéri tiszt kezelé-
 sében; szövetségeseikkel nem egyenlő rangú felek módjára
 bántak, s e mellett könnyű volt az elszakadozókat visszaterelni.
 3 Ennek az okai maguk a szövetségeseek voltak. Ugyanis a hadi
 szolgálattól húzódozva a legtöbben, csak hogy otthon marad-
 hassanak, a hadi hajók helyett a megfelelő váltságpénz lefize-
 tésére kötelezték magukat s míg ekkép az athéniek tengeri
 ereje gyarapodott abból a pénzből, a melyet a szövetségeseek
 összehoztak, ezek maguk, ha az elszakadást megkísértették,
 hadi készület s katonai tapasztalatok nélkül bonyolodtak
 háborúba.

100 Ezek után történt az Eurymedon folyó mellett Pamphy-
 liában az athénieknek és szövetségeseiknek a csatája a persák-
 kal szárazon és tengeren, s ez egy napon vívott két csatában
 az athéniek lettek a győztesek a Miltiades fiának, Kimonnak
 a vezérlete alatt; ¹⁰² s elfoglaltak vagy tönkre tettek a phoini-
 2 kiabelieknek összesen mintegy kétszáz hajóját. Ezután idő-
 jártával ¹⁰³ történt az, hogy a thasosiak felbontották az athé-
 niekkel való szövetségi viszonyukat, mivel meghasonlottak
 velök a thrák partvidéken, velök átellenben eső kereskedő
 helyek s bányák miatt, a melyeket addig ők használtak. Az
 athéniek egy hadi flottával Thasos ellen mentek; egy hajó-
 csatával a tengernek uraivá tették magukat s kiszálltak a szi-
 3 getre. Egyszersmind ebben az időtájban polgártársaik s szövet-
 ségeseik közül tizezer embert küldtek a Strymon folyóhoz
 annak a helynek a gyarmatosítására, a melynek akkor «Kilencz
 út» volt a neve, most pedig Amphipolis. Ezek a Kilencz út
 nevű helyet, a mely az edonok birtokát képezte, hatalmukba
 kerítették ugyan, de a mint a thrák vidék belsejébe nyomultak,
 az edonok területen fekvő Drabeskos mellett az összes thrák
 népség hadai, a mely azt a keletkezőben levő Kilencz út nevű

gyarmatot ellenséges helynek tekintette, tönkre tették őket.¹⁰¹
 A thasosiak csatavesztéseik után, midőn már városuk ostrom
 alatt volt, a lakedaimoniakhoz folyamodtak gyámolításért s
 arra szólították fel őket, hogy segítsenek rajtuk egy Atti-
 kába való betöréssel. A lakedaimoniak ezt úgy, hogy az athé-
 niek meg ne sejdíthessék, megigérték s célba is vették;¹⁰⁴
 de hogy teljesítsék is, abban meggátolta őket az a földrengés,
 a mely alatt a helóták, valamint a környék lakók közül Thuria
 és Aithaia lakosai is felkeltek ellenök s Ithoméba vették ma-
 gukat. A helóták legnagyobb részt a korábbi időben leigázott
 messenei őslakosoknak az utódai, s e miatt az összes helótákat
 messeneieknek is szokták nevezni.¹⁰⁵ A lakedaimoniaknak tehát
 az ithomebeliekkal gyűlt meg a bajuk. A thasosiak az ostrom har-
 madik évében¹⁰⁶ megadták magukat egyesség útján, a melynek
 értelmében bástyáik lerontására, hadi hajóik kiadására, nyom-
 ban hadi sarcz, jövőre pedig évi adófizetésre kötelezték magukat,
 egyszersmind a szárazföldről és bányatelepről is lemondtak.
 A lakedaimoniak, a mint háborújok az Ithoméban levők-¹⁰²
 kel nem akart véget érni, többi szövetségeseik közt az athé-
 nieket is segítség nyújtásra szólították.¹⁰⁷ Ezek meg is jelentek
 Miltiades fiának, Kimonnak a vezetése alatt nem csekély számú
 haddal.¹⁰⁸ Az athénieket főképen azért szólították fel, mivel
 bástya-ostromlók híreben álltak. Azonban a folyton tovább
 húzódo ostrom kitüntette, hogy ez nem áll egészen; mert
 egy rohanással bevették volna a helyet. S e háború követke-
 zésében is tört ki elsőben is a nyílt meghasonlás a lakedaimoniak
 és athéniek között. Nevezetesen a mint a helynek megrohanás
 útján való bevétele nem akart sikerülni, a lakedaimoniak félni
 kezdtek az athénieknek a vakmerőségétől és rendkívüli tettek
 véghezvitelére kész szellemétől, s tekintetbe vevén azt is, hogy
 az athéniek idegen törzsbeliek, félni kezdtek attól, hogy ha
 még tovább is ott időznek, az ithomebeliekkal összesúgnak.
 Ennélfogva elküldték őket, de csakis őket szövetségeseik közül,

nem ugyan úgy, hogy gyanújokat nyíltan kimutatták volna, hanem azzal a mondással, hogy többé semmi szükségük nincs ott reájok. Az athéniek azonban észrevették, hogy nem valami tisztességes alapon adtak túl rajtuk, hanem azért, mert valami miatt gyanúba vették őket. Ezt az elbánást nagyon zokon vették, mivel azt hitték, hogy ezt a lakedaimoniaktól nem érdemelték meg; azért nyomban hazamenetelök után felbontották azt a szövetséget velök, a mely a persa ellen közöttük fennállott, s az argivokkal, azok ellenségeivel kötöttek szövetséget; egyszersmind mindketten egyenlő rangú, eskü szentesítette hadi szövetség kötelékébe léptek a thessalókkal.

103 Az Ithoméban levők az ostrom negyedik évében,¹⁰⁹ midőn már nem bírták tovább tartani magukat, feladták a helyet a lakedaimoniaknak az alatt a feltétel alatt, hogy a Peloponnesost végkép oda hagyják; kimenetelük alatt semmi bántódásuk nem lesz; ha pedig közülök valakit ott utóbb kézre keríthetnek, rabszolgája lesz annak, a ki elfogja. Volt a lakedaimoniaknak már ennek előtte is egy pythoi jósmondata, a mely úgy szólt, hogy az ithomei Zeus pártúlfogottját útjára kell eresztetni.¹¹⁰ Kimentek tehát mind, férfiak, nők és gyermekek. Ezeknek az ügyét az athéniek a lakedaimoniakkal már fennálló ellenséges viszonyuk miatt felfogták s Naupaktosba telepítették őket, a mely helyet éppen csak kevéssel az előtt ragadtak el a lokri ozolai¹¹¹ népségtől. Elszakadtak a megarabeliek is a lakedaimoniaktól s az athéniakkal léptek szövetségre, mivel a korinthosiaiak határkérdés miatt háborúval sanyargatták őket. Ekkor az athéniek megszállták Megarát és Pegait¹¹², továbbá egy Megarától Nisaiáig terjedő hosszú falat építettek a megaraiaknak s a saját őrségüket helyezték ez utóbbi városokba. Különösen ebből az időből származik a korinthosiaiaknak az athéniak iránt táplált lángoló gyűlölete.

104 A Psammitikhos fia, a libyai Inaros, Libya Aigyptossal határos részének a fejedelme, a Pharoson felül eső Mareából

Aigyptosba tört s ennek nagy részét elpártoltatta Artaxerxes királytól.¹¹³ Miután itt kezéhez vette a kormányt, az athénieket hívta be segítségre. Ezek akkor egy hadi flottával, a mely részben a maguk, részben szövetségeseik kétszáz hajójából állt, épen Kypros ellen táboroztak. A mint a meghívást megkapták, oda hagyták Kyprost s Aigyptosba mentek. Itt a tengerből felhajóztak a Niluson; e folyamnak s Memphis kétharmadának uraivá tették magukat s ennek hátra levő egyharmadára, a melynek «Fehérvár» a neve, támadásokat intéztek. Ebben persa és méd menekültek s a pártütőkkel nem tartó aigyptosiak voltak.

Továbbá az athéniek egy hadi flottáról Haliainál kitörést¹⁰⁵ intéztek a partra. Ekkor a korinthosiak és epidaurosiak csatára keltek velök, s ebbén a korinthosiak győztek.¹¹⁴ Később az athéniek tengeri csatát vívtak a peloponnesosiak hajóhadával Kekryphaleiánál; ¹¹⁵ ekkor az athéniek lettek győztesek. Majd erre háború keletkezett az athéniek és aiginabeliek között. E háborúban a két fél közt véres tengeri ütközet fejelett ki Aiginánál, a melyben mindkét fél szövetségesei részt vettek. Az ütközetet az athéniek nyerték meg; az ellenség hadi hajóiból hetvenet kerítettek kézre s területére kiszállva városát ostrom alá vették a Stroibos fiának, Leokratesnek a vezetése alatt. A peloponnesosiak azzal a feltett szándékkal, hogy az aiginabelieknek segítséget nyújtanak, azt a háromszáz főre menő nehéz fegyverzetű gyalog csapatot, a mely előbb a korinthosiaknak és epidaurosiaknak volt segítségére, Aigina szigetére átküldték, továbbá Geranea ¹¹⁶ magaslatait megszállták, a korinthosiak pedig szövetségeseikkel a megarai területre becsaptak abban a hitben, hogy az athéniek nem lesznek képesek a megarabelieknek segítséget nyújtani, mivel mind Aigina szigetén, mind Aigyptosban nagy seregeik vannak távol; de ha mégis segíteni akarnak ezeken, Aigina alól el kell vonulniok. Az athéniek azonban seregökkel Aigina alól

nem mozdultak, hanem városukból az otthon maradt legidősebb és legifjabb férfiak¹¹⁷ mentek Megarához a Myronides vezérlete alatt. Itt csatára került a dolog a korinthisiakkal, a mely eldöntetlen maradt; elváltak egymástól a nélkül, hogy akár az egyik, akár a másik azt hitte volna, hogy ő a vesztes fél. Miután a korinthisiak eltávoztak, az athéniiek, a kik felé mégis inkább hajlott a győzelem, diadaljelet emeltek. A korinthisiaknak odahaza ezért kemény pirongatást kellett az idősebbektől kiállaniok; ennél fogva neki készülődtek s azután körülbelől tizenketted napra visszamentek s szintén diadaljel emeléséhez fogtak, mintha a győztesek ők lettek volna. Ekkor az athéniiek Megarából kitörttek, a diadaljel állításával foglalkozókat leöldösték s a többiekkel harcra kelve határozott diadalt arat-

106 tak rajtok. A csatavesztes korinthisi seregből hátrálása alatt egy nem csekély töredék, a mint erősen szorongatták, útát tévesztett s bizonyos magán-embernek a birtokára szorult, a melyet mindenfelől mély árok vett körül s a honnan kifelé vezető út nem volt. Az athéniiek, a mint ezt észrevették, a bejárást elülről nehéz fegyverzetű gyalogokkal elzárták s köröskörül könnyű fegyverzetűket állítottak fel s agyonköveztették mind azokat, a kik csak oda bementek. Ez a csapás nagyon érzékenyen sujtotta a korinthisiakat. A főszereg azonban visszajutott Korinthosba.

107 Ugyanebben az időtájban kezdtek meg az athéniiek a hosszú falaknak, a phaleroninak és a peiraieusinak az építését a tenger felé.¹¹⁸ A phokisiak Dorisba, a lakedaimoniak óshazájába becsaptak s itt Boion, Kytinion és Erineon városkák ellen támadást intéztek. Miután ezek közül egyet hatalmukba ejtettek, a lakedaimoniak a dorisiaiknak segítségére mentek a saját polgárságukból kiállított ezeröttszáz, s szövetségeseiktől szolgáltatott tizezer nehéz fegyverzetű gyaloggal.¹¹⁹ A vezér a Kleombrotos fia, Nikomedes volt, a ki e tisztségben a még kiskorú királyt, Pleistoanaxot, a Pausanias fiát, helyettesítette.

Miután a phokisiakat egyezkedésre s ennek alapján a város
 visszaadására rászorították; a hazamenetelre gondoltak. A ten- :
 geren, a krissai öblön át nem mehettek, mert az athéniek ha-
 jóikkal a Peloponnesost megkerülve, már ott voltak s várható
 volt, hogy erre útjokat fogják állani; Geranián át pedig a me-
 netel a miatt, hogy Megara és Pegai az athéniek kezén volt,
 nem látszott nekik bátorságosnak; mert azon kívül, hogy az
 útja rossz, folyvást az athénieknek az öresapatai álltak rajta.
 S vették észre azt is, hogy ezeknek szándékában van az ő
 útjokat erre is elállani. Elhatározták tehát, hogy Boiotiában 4
 yarakozó állásba helyezkednek s majd itt utána látnak, hogyan
 lehetne mennél nagyobb bátorságban átjutni. De voltak Athén-
 ben is emberek,¹²⁰ a kik kéz alatt náluk azon működtek, hogy
 őket oda vonják; ezeknek az volt a reményök, hogy ekkép
 a népujalmat megbuktathatják s a hosszú falak tovább építését
 megakadályozhatják. Azonban az athéniek a saját összes hadi 5
 erejükkel, ezer főre menő argívval s a többi szövetségeseikkel,
 összesen tizenégyezer főre menő sereggel, ellenök indultak.
 E táborozásra azért szánták rá magukat, mert azt gondolták, 6
 hogy az ellenség semmi utat-módot nem tud az átjutásra
 részben azonban azért is, mert némi gyanújuk volt, hogy a
 népujalom megbuktatása van tervben.¹²¹ Thessaliai lovasság 7
 is érkezett az athéniekhez a szövetségi viszony alapján. Ez
 azonban az ütközet alatt a lakedaimoniakhoz állt át. Tana-108
 gránál Boiotiában került ütközetre a dolog, s a lakedai-
 moniak és szövetségeseik maradtak győztesek. Mindkét rész-
 ről sok vér omlott. Ekkor a lakedaimoniak a megarai terü- 2
 letre mentek s a fákat megvagdoszták; ez után Geranián s a
 földszoroson át haza húzódtak.¹²² Azonban az athéniek e
 csata után hatvankettedik napra a Myronides vezérlete alatt a
 boiotiai területre mentek, a boiotokat Oinophytánál¹²³ egy :
 csatában megverték, a boiotiai vidéknek s Phokisnak uraivá
 tették magukat,¹²⁴ Tanagrát bástyázatától megfosztották, az

opusi lokroktól a százhusz leggazdagabb férfit túsokúl ma-
 4 gukhoz vették s a saját hosszú falaik építését befejezték. Ezek
 után az aiginaiak is megadták magukat az athénieknek egyez-
 ség útján, a melynek értelmében falaik lebontására, hadi
 hajóik átadására s jövőre rendes évi adó fizetésére köteleztet-
 5 tek.¹²⁵ Az athéniek a Peloponnesost is körülhajózták a Tol-
 maios fiának, Tolmidesnek a vezérlete alatt s a lakedaimoniak
 hajóépítő helyét¹²⁶ felperzselték, a korinthosiaknak egy váro-
 sát, Chalkist,¹²⁷ bevették, a sikyoniak területére kiszálltak s
 egy ütközetben megverték őket.

109 Az Aigyptosban levő athéniek és szövetségeseik itt
 még tartották magukat s a háborút nagyon változó szerencsé-
 2 vel folytatták. Eleinte ugyanis az athéniek voltak az urak
 Aigyptosban. Ekkor a persa király egy persa embert, Mega-
 bazost, pénzzel ellátva, Lakedaimonba küldött, hogy bírja rá a
 lakedaimoniakat arra, hogy Attika területére törjenek be s
 3 ekkép az athénieket vonják el Aigyptostól. A mint dolga
 sehogy sem akart sikerülni s a pénz hasztalanul fecsérlődött
 el, Megabazos a maradék pénzzel visszament Ázsiába. Ekkor
 a király egy más persa embert, Megabazost, a Zopyros fiát,
 4 nagy hadsereg élén Aigyptosba küldte.¹²⁸ Ez a szárazon
 bement, az aigyptosiakat és szövetségeseiket egy csatában
 meggyőzte, a helleneket Memphistől kiverte s végre Prosopitis
 szigetén¹²⁹ körülvette. Itt egy éven és hat hónapon át szo-
 rongatta őket, míg végre a csatornának a kiszáritása és a
 víznek más irányba való törelése által sikerült kieszközölnie,
 hogy a hellenek hajói megfeneklettek s a sziget legnagyobb
 részben a szárazföld kiegészítő részévé lett. Ekkor átment és a
 szigetet szárazföldi hadával elfoglalta.

110 Ekkép a helleneknek hat éven át folytatott küzdelmei
 semmivé lettek; nagy hadseregökből csak kevesen menekül-
 hettek el Libyán keresztül Kyrenébe, legnagyobb részök pedig
 2 elhullott.¹³⁰ Aigyptos ekkép visszakerült a persa király uralma

alá az Amyrtaios királyt uraló mocsárvidéken kívül.¹⁸¹ Ehhez az ingoványok nagy kiterjedése miatt nem lehetett hozzáférni; de meg a mocsárvidékiek a legjobb katonák is az aigyptosiak között. Inaros, libyai király, a ki az egész aigyptosi vállalatnak a lelke volt, árulás útján kézre került s kereszthalált halt. Ez alatt Athénből s ennek szövetségeseiből a többiek felváltására egy ötven hajóra menő hajóhad vitorlázott Aigyptosba s a Nilus mendei ágának a torkolatánál szállt horgonyra a nélkül, hogy csak sejtelve is lett volna a korábbi eseményekről. Ezt a száraz felől szárazföldi sereg, a tenger felől pedig egy phoinikiai hajóhad lepte meg s tette semmivé nagy részben, s csak kis része menekedhetett meg. Így végződött az athénieknek és szövetségeseiknek aigyptosi nagy hadi vállalata.

Thessaliából az Echekratides, thessal fejedelem fiát, Orestest, számkivetésbe küldték. Ez az athénieket kérte meg, hogy juttassák haza. Az athéniék boiotiai és phokisi szövetségeseiket magukhoz vevén, a thessalia Pharsalos ellen táborba szálltak.¹⁸² A nyílt térnek uráivá is tettek magukat, a nélkül mégis, hogy táboruktól messzebb távozhattak volna, mivel a thessalok lovassága meggátolta őket. A várost azonban el nem foglalhatták s egyéb dolgukban sem értek czélt, a mi miatt oda mentek, s kénytelenek voltak Orestessel minden siker nélkül visszatérni. Nem sokkal ezután¹⁸³ az athénieknek ezer főre menő hada Pegaiban, a mely ekkor az ő kezökön volt, hajóra szállt s a Xanthippos fiának, Periklesnek, a vezérlete alatt elvitorlázott Sikyonhoz; itt kiszállt s a vele szembe szálló sikyoniakat egy csatában megverte; nyomban erre akhiv csapatokat vett magához s áthajózott az átellenes part túlman eső pontjához; itt az akarnaniai Oiniadai¹⁸⁴ alá nyomult s ostrom alá vette; ez alól azonban a nélkül, hogy bevette volna, hazament.

Később, három év múlva, a peloponesosiak és athéniék ötéves fegyverszünetre léptek egymással.¹⁸⁵ Ezután az athéniék a hellenek elleni háborútól tartózkodtak: de részben a

saját, részben szövetségeseik hajóiból álló kétszáz hajóra menő hajóhadukkal a Kimon vezérlete alatt Kypros ellen mentek hadi vállalatra.¹⁸⁶ E hajóhadból hatvan hajó a mocsárvidék királyának, Amyrtaiosnak a hívására Aigyptosba vitorlázott, a többi pedig Kitiont vette ostrom alá. Miután ekközben Kimon meghalt s éhszükség állt be, s elvonultak Kition alól; a mint a nyílt tengeren a Kypros szigetén fekvő Salamis irányában voltak, a phoinikiabeliek és kilikiabeliek ellenében egyszerre tengeri és szárazföldi csatát kezdtek. Miután mindkét ütközetben diadalt arattak, haza indultak, s velök együtt az Aigyptosból visszatért hajók is. Ezután a lakedaimoniak az úgynevezett szent háborúba bocsátkoztak. A delphoibeli szent helyet hatalmukba kerítvén, átadták a delphoibelieknek. Alig hogy innen eltávoztak, az athéniak ismét oda mentek, s elfoglalván a szent helyet, a phokisiaknak adták át.¹⁸⁷

113 Ezek után idő jártával az athéniak Tolmidesnek, a Tolmaios fiának a vezetése alatt a saját polgárságukból álló ezer főre menő gyaloggal s ezekhez aránylagosan kiállított szövetséges csapatokkal Orchomenos, Chaironeia és más olyan helyek ellen, a melyek boiotiai politikai menekülteknek a kezén voltak, s a melyek ennél fogva reájok nézve ellenséges pontokat képeztek, Boiotiába táborozásra mentek; Chaironeiát bevették, 2 úrcsapatot hagytak benne s tovább húzódtak. Menet közben Koroneiánál a boiotiai politikai menekültek Orchomenosból, továbbá velök a lokrok,¹⁸⁸ euboiai menekültek s mindazok, a kik velök egy párthoz tartoztak, rajtuk ütöttek. Az athénieknek a veresége teljes volt; közülök az egy rész elesett, a más 3 rész pedig fogolylyá lett.¹⁸⁹ Ekkor Athén az egész Boiotiát 4 kiűritette, miután egység útján embereit visszakapta. A boiotiai politikai menekültek haza mentek városaikba s ezután a többiekkel ismét függetlenekké lettek.¹⁴⁰

114 Nem sokára ezután Euboiá elpártolt az athéniektől.¹⁴¹ Perikles, midőn már egy athéni sereggel erre a szigetre átkelt,

azt a hírt kapta, hogy Megara elszakadt, a peloponnesosiak Attika területére betörni szándékoznak s a megarabeliek az athéni őrseréget legyilkolták, azok kivételével, a kiknek sikerült Nisaiába elmenekülni; a megarabeliek a korinthosiak, sikyoniak és epidaurosiak segítségül hívása után szakadtak el Athéntől. Perikles erre a hírre nagy sietséggel vezette vissza a sereget Euboiáról. Ez után a peloponnesosiak a Pausanias fiá-
 2 nak, Pleistoanax, lakedaimoni királynak a vezetése alatt Attika területére, Eleusis határába s Thria mezejére betörték s pusztítottak; innen azonban a nélkül, hogy tovább haladtak volna, haza húzódtak.¹⁴² Ekkor az athéniak másodszor is átkeltek
 3 Euboiára a Perikles vezetése alatt s egészen hatalmuk alá hajtották. Ennek a városaiban egyesség útján rendezték a viszonyokat. Hestiaiaból azonban elűzték a lakosokat s határukat maguk foglalták el.¹⁴³ Nem sokára az Euboiáról való visz-
 4 szatérés után az athéniak a peloponnesosiakkal s ezek szövetségeseivel harmincz éves békét kötöttek, a melyben kiadták mindazokat a helyeket, a melyek a Peloponnesoson kezeikben voltak, Pegait, Nisaiát, Troizent és Achaját.¹⁴⁴

Ezután a hatodik évre a samosiak és miletosiak közt háború tört ki Priene felett. A miletosiak, mivel ez a had reájok nézve kedvezőtlenül folyt, az athéniakhoz fordultak s panaszt emeltek a samosiak ellen. Ügyök támogatásra talált az athéniak előtt oly samosi magán-emberek részéről, a kik a hazai alkotmányt szerették volna megváltoztatni. Ennélfogva
 2 az athéniak egy negyven hajóra menő hajóhaddal Samoshoz vitorláztak, népuralmi kormányt állítottak fel, ötven samosi gyermeket s ugyanannyi férfit tüzszokúl vettek; ezeket Lemnos szigetén elhelyezték, Samoson őrseréget hagytak s erre eltávoztak. A samosiak közt azonban voltak olyanok, a kik ezt nem
 3 türhették, hanem az ázsiai szárazföldre menekültek. Ezek összeköttetésbe léptek az odahaza maradottak közül a legtehetősebbekkel, egyszersmind a Hystaspes fiával, Pissuthnessel is,
 4

a ki ekkor Sardesben kormányzó volt; körülbelül kétszáz főre menő zsoldos csapatot toborzottak s az éj beálltával átkeltek
5 Samosra. Itt mindenekelőtt a néppárt ellen fordultak; ennek tagjai közül a legnagyobb részt hatalmukba ejtették, majd túszaikat Lemnosról elcsenvén, Athénnal nyíltan szakítottak s az athéni őrséget, valamint a náluk levő polgári főtisztviselőket is kiszolgáltatták Pissuthmesnek. Erre nyomban a Miletos ellen való táborozásra tettek készüléteket. Velök együtt Bizáncz is el-
116szakadt Athéntől.¹⁴⁵ Az athéniiek, a mint ezt megtudták, egy hatvan hajóra menő hajóhaddal Samos ellen mentek. Ebből ugyan tizenhat hajót nem használhattak, mivel ezek részint Karia felé távoztak a phoinikiai hajóhad kikémeelésére, részint Chiosba és Lesbosba mentek, hogy ezeket segítségnyújtásra hívják fel; negyvennégy hajóval azonban, a melyek felett Perikles tizedmagával vezérkedett, Tragia szigetnél¹⁴⁶ tengeri csatát fogadtak el a samosiaknak hetven hajója ellenében, a melyek közül húsz szárazföldi csapatokat vitt. Mindezek épen Miletos felől
2 érkeztek. Ez az ütközet az athéniiek javára dőlt el. Később ezeknek erősítésül negyven hajó érkezett Athénből, a chiosiaktól és lesbosiaktól pedig huszonöt. Ekkor a partra kiszálltak s a nyílt térnek uraivá tevén magukat, a várost három ostromsánczczal a száraz felől, egyszersmind hajóikkal a tenger felől
3 is ostromzár alá vették. Perikles az ostromzároló hajóhadból hatvan hajót magához vett s gyorsan elvitorlázott a kariai Kaunos felé, mivel arról értesült, hogy phoinikiai hajóhad jön ő ellenök; mert Samosból is elment Stesagoras¹⁴⁷ és mások
117öt hajóval a phoinikiai hajóhad után. Ez alatt a samosiak hirtelen kitörést intéztek; a meg nem erősített hajótáborra rácsaptak, az ostromvonalat képező hajókat semmivé tették, az ellenök csatarendbe sorakozó hajókat rendes ütközetben megverték s ez után a partvonaluk irányában elterülő tengernek urai maradtak körülbelül tizennégy napon át, s be is, ki is szállíthattak mindent szabad tetszésök szerint. Mihelyt

azonban Perikles visszatért, a hajóhad ismét ostromzár alá vette őket. Később erősítésül ismét érkezett Athénből egy negyven hajóra menő hajóraj Thukydides,¹⁴⁸ Hagnon és Phormion vezéréekkel; újra húsz hajóra menő Tlepolemossal és Antiklessel, Chiosból és Lesbosból pedig harmincz hajó. A samosiak, miután némi gyöngé támadó kísérletet tettek a tenger felől, nem bírván magukat tovább tartani, az ostrom kilencedik havában kénytelenek voltak városukat feladni s magukat oly egyesség feltételeinek alávetni, mely szerint bástyázatukat lebontani, túszoikat állítani, hajóikat kiadni s a hadi költségeket meghatározott időközökben való részletfizetésekkel megtéríteni voltak kötelesek.¹⁴⁹ Megadták magukat a bizáncziak is egyesség útján, a mely szerint előbbi alattvalói helyzetökbe jutottak vissza.

Ezek után merültek fel már, s csak alig néhány évvel később, a fentebb előadott kerkyrai és potidaiai bonyodalmak s mindazok az ügyek, a melyek ürügyül szolgáltak e háború megindítására. Mindezek a dolgok, a melyeket a hellenek részint egymás ellen, részint a barbár ellen vittek véghez, a Xerxes visszavonulása és ennek a háborúnak a keletkezése között eső idő alatt, kerek számmal ötven évi időközben történtek. Ez alatt az athéniek mind jobban megszilárdították uralmukat s a hatalom magas polczára emelkedtek. A lakdaimoniaknak tudtával történt ez, de meggátlására, jelentéktelen próbálkozást kivéve, nem tettek kísérletet, hanem ez időszak legnagyobb részében összetett kézzel nézték, mivel azon kívül, hogy már ennekelőtte sem voltak gyorsak a háborúindításban, ha csak kénytelenek nem voltak vele, ekkor még különböző belső bonyodalmak is tartóztatták őket, míg végre az athéniek hatalma szembeszökőleg emelkedett s már az ő szövetségeseiket is háborgatni kezdték. Ekkor aztán rátértek arra, hogy ez már nem tűrhető tovább, s hinni kezdték, hogy teljes igyekezettel munkához kell látniok s az athéniek hatal-

mát, ha csak lehetséges, e háborúra való vállalkozás által porba kell dönteniök.

3 Tehát a lakedaimoniak maguk már határoztak s a béke náluk már felbontottnak s az athéni nép békebontónak volt tekintve. Mindamellett még Delphoiba is küldtek s megkérdezték az istent, ha vajjon a háború az ő javukra fog-e eldőlni. Ez, a mint mondják, azt válaszolta, hogy ha teljes erő kifejtéssel viselik a hadat, a győzelem az övék lesz; s ehhez még azt is adta, hogy ő szintén segítségökre lesz hívásra is, hivatlanul

119is. Továbbá meghívták szövetségeseiket másodszer is, hogy szavazatuk alá bocsássák azt a kérdést, vajjon háború indítandó-e? A küldöttek a szövetséges államok részéről meg is érkeztek s gyűlést tartottak. Ebben mindnyájan függetlenül megtették a saját nyilatkozataikat, a melyek legnagyobb részt panaszokat hangoztattak az athéniak ellen s a háborút sürgették. Közöttük a korinthesiak, a kik már a miatt való töprenkedésükben, hogy idő közben Potidaia el talál esni, az egyes államokat külön-külön felkeresték s arra kérték, hogy szavazzanak a háború mellett, s itt is jelen voltak, most szintén utoljára lépvén elő, a következő beszédet tartották:

120 «Szövetségesek! Már nem okolhatjuk többé a lakedaimoniakat, mintha nem volnának a háború mellett s hogy bennünket az ebben való szavazásra most egybegyűjtöttek. Mert valóban az illik a vezéri tisztet viselőkhöz, hogy a maguk javát különösen nem istápolva, a közös érdekeket tartsák kiválóan szem előtt, mint a hogy más téren is kiváló tiszteletben részesülnek. A mi pedig minket illet, köztünk azoknak, a kiknek csak volt már ügyök az athéniakkal,¹⁵⁰ épen nincs szükségük arra a figyelmeztetésre, hogy őrizkedjünk tőlük. Azoknak azonban, a kik inkább a szárazföld belsejében laknak, s ott, a hol semmi hajóközlekedés nincs, jól meg kell jegyezniök, hogy ha a partvidék védelmezésére segítséget nem nyújtanak, saját termékeiknek a kiszállítása, valamint azoknak

a czikkeknék a behozatala, melyeket a szárazföldnek a tenger ad, meg lesz nehezítve; továbbá a most tárgyalás alatt levő kérdésben nem szabad oly ferdén itélniök, mintha az reájok mit sem tartoznék, hanem el kell fogadniok azt a nézetet, hogy ha cserben hagyják a partvidéket, a veszedelem egykor majd ő hozzájuk is elhat; s hogy jelenlegi tanácskozásaink őket ép úgy érdeklik, mint másokat. Nincs helye tehát náluk 3
hosszadalmas fontolgatásnak, hogy a hadat válaszszaak-e béke helyett. Igaz, hogy józan ember örömet van nyugalomban, ha nem bántalmazzák; de határozott jellemű férfi, ha jogaiban háborgatják, hátat fordít a békének, fegyvert ragad s elégtétel vétele után ismét hajlandó a békére; továbbá sem a hadi szerencse elbizakodottá nem teszi, sem pedig a béke puha élvezeteiért nem tűri maga felett a hatalmaskodást; hiszen a ki 4
azért kerüli váltig a hadat, mert a nyugalomban jól érzi magát, csakhamar épen az a kényelemszeretet foszthatja meg attól, a mely miatt késlekedett; s a ki hadi szerencséjében elbizakodik, az nem fontolja meg, hogy ingatag alapon nyugvó önbizalom ragadta el. Mert már sok esztelen terv ütött ki jól 5
azért, mert az ellenfél még esztelenebb, s még több oly terv, a melyről azt hitték, hogy helyesen van megalkotva, mutatott fel a várakozás ellenére szégyenletes eredményt; mert senki sem tanúsít egyenlő önbizalmat tervek alkotásában és kiviteleben. Míg biztos helyzetben érezzük magunkat, kész tervkovácsok vagyunk; ha azonban tetre kerül a dolog, félelemből késünk a végrehajtással.

«Mi azonban, a mint bennünket most a háborúra sérel-121
mek ragadnak s rá elegendő okaink is vannak: úgy ha egyszer az athénieken elégtételt vettünk, fel is hagyunk majd vele a kellő időben. Sok oknál fogva valószínű az, hogy mi leszünk 2
a győztesek. Nevezetesen mi mindjárt számban s katonai gyakorlottság tekintetében is felettök állunk; aztán pedig mindnyájan egyformán engedelmeskedünk a hadi parancso-

3 latoknak. Továbbá minthogy az ő főerejük a hajóhadban van, mi is jó karba fogjuk helyezni hajóhadunkat, részint a mindnyájunk rendelkezésére álló segédforrásokból, részint a Delphoiban és Olympiában levő kincsekből. Ugyanis ha mi kölcsönt veszünk fel,¹⁵¹ nagyobb zsoldot ígérve, idegen hajóslegénységeket¹⁵² elvonhatjuk tőlük, mivel az athéniak hadi ereje inkább pénzen szedett-vedett, mint hazai katonaságból áll. Ez a mienkkel kevésbbé eshetnék meg, mivel ennél az erő

4 forrása nem a pénz, hanem a nép. Egyetlen egy győzelmünk a tengeren valószínűleg megtöri őket: de ha még tovább is helyt állanak, akkor a huzamosabb idő alatt mi is gyakorlottabbak leszünk a tengeren, s ha aztán ügyességben utólérjük őket, bátor szellemünkkel bizonyosan föléjük kerekedünk. Mert azt, a miben mi természetünknel fogva fölebb állunk, ők nem sajátíthatják el oktatás útján, viszont az az ismeret, a melyben nálunknál különbek, részünkről szorgalmas utánlátással megszerezhető. Az erre való pénzt elő fogjuk teremteni; mert különben gyalázat volna, ha akkor, midőn az ő szövetségeik a saját szolgai helyzetök fentartására pénzt adni nem vonakodnak, mi nem volnánk hajlandók az áldozatra a végből, hogy ellenségeinken elégtételt vegyünk s egyszerűs mind, hogy magunk is menekedjünk, továbbá, hogy magunkat meg ne raboltassuk a saját javainktól s e miatt csapások ne érjenek.

122 «Lesznek azonban a had folytatásának egyéb útjai és módjai is előttünk: szövetségeik elpártoltatása, a mi a leg-hathatósabb eszköz azon jövedelmeik megapasztására, a melyek erejüknek az alapját teszik; továbbá területek ellen erősségemelésé s más egyebek, a miket előre be nem láthatni. Mert a háború épen nem foly megállapított szabályok szerint, hanem gyakran a legváratlanabb alkalmak adják elő magukat valami fontos dolog kivételére, a melyek annak, a ki okosan fel tudja őket használni különös javára, a heveskedőnek ellenben ép oly

nagy kárára lehetnek. Vegyük még itt szemügyre, hogy ha 2
egyikünknek vagy másikunknak határkérdésben támadna villongása oly ellenféllel, a kivel mérközni képes, az még hagyján volna; de most az athéniékben oly ellenfelekkel van dolgunk, a kik velünk, mindnyájunkkal szemben, megfelelő erővel bírnak s közülünk való egyes államok ellenében még hatalmasabbak. Ha tehát mi összes hatalmunkkal, egyetlen népet vagy várost sem véve ki, egy szívvel-lélekkel nem szállunk síkra ellenök, akkor egyenkint könnyű szerrel hatalmuk alá fognak keríteni bennünket. S a leveretés, akármily iszonyatosan hangzik is egy némelyik előtt, tudja meg, nem egyebet hoz számunkra, mint egyenes szolgaságot. Az pedig szégyenfölt volna a Peloponneson 3
sason, ha ez csak szóval is lehető eset gyanánt volna feltüntetve s annyi állam egyetlen egytől bántalmakat szenvedne el. Ebben az esetben azt mondhatnák rólunk, hogy igazság szerint szenvedjük ezeket, vagy hogy gyávaságból tűrjük s őseinknél alábbvalóknak tanúsítjuk magunkat, a kik Hellas szabadságát megszerezték; mivel mi nem hogy ezt biztosítanók magunknak, hanem engedjük, hogy egy egész állam fészkelje be magát zsarnoknak közénk, holott egyes állam kebelében egyes ember uralmát is feladatunknak tartjuk megdönteni. Nem tudjuk 4
elgondolni, hogyan nincs az effélékben része e három legfőbb hiba közül valamelyiknek: az értelmetlenségnek, a pulyaságnak vagy a gondatlanságnak. Mert ha e gyarlóságokat kikerültetek, abba csak még sem estetek, a mely már oly soknak romlására volt, tudniillik a fitymáló fel sem vevés hibájába, a mely, mivel oly sok embert bajba döntött már, egészen más nevet, eszeveszettség nevet kapott.

«De hát mire való volna a múltakat jobban felhánytor- 123
gatni, mint a mennyire a jelen kérdésben hasznunkra szolgálhat? A *torábbi* következményekre nézve azonban a szóban forgó érdekek mellett síkra szállva, tűrnünk kell a fáradalmakat. Hisz öröklött erényetek az, hogy erőfeszítések árán szerezzetek

érdemeket! E szokással ne szakítsatok, ha ugyan gazdagságban és hatalomban csak egy kissé is előbbre vagytok; mert nem volna igazságos, hogy a mit a nélkülözés megszerzett, azt a bővelkedés elvesztesse. Fogjunk inkább hadakozáshoz, a mit mi több okból egész bátran tehetünk. Először az isten is azt javasolja, sőt még segedelmét is igéri: továbbá az egész Hellas velünk lesz, részint, mert fél, részint, mert érdeke követeli. A békeszerződés megbontását sem ti kezdték meg, mert azt maga az isten azzal, hogy a háború megkezdésére bátorít, már szintén megbontottnak tartja. Ti inkább a megsértett szerződésnek keltek védelmére; mert nem a védekezés szegi meg a szerződést, hanem az, a ki először támad.

124 «Mivel tehát a hadban minden nektek igéri az óhajtott sikert, s mi is mindnyájunk közös érdekében ajánljuk ezt — ha különben a közös érdek mind államokra, mind magánemberekre nézve a legerősebb kötelék — ne késsetek a potidaiabelieknek segedelmet nyújtani, a kik *dór* létökre *iónoktól* szenvednek ostromot, a mi korábban épen ellenkezőleg történt; és siessetek egyszersmind a többiek felszabadításának is utána látni. S többé nem is lehetséges, hogy a várakozó állásban maradjunk, mivel közülünk az egyik rész már most szenved bántalmakat, a más rész pedig nem sokára szintén ebbe a bajba kerül, ha megtudják, hogy összegyülekeztünk ugyan, de nem volt annyi lelkünk, hogy védekező állásba helyezkedjünk. Tehát szövetséges társaink, győződjetek meg arról, hogy kényszerhelyzetben vagytok már,¹⁵³ s higgyétek el, hogy ez a mi tanácsunk a leghelyesebb s szavazzatok a háborúra! Ne retentsen el attól a vele járó pillanatnyi veszély, hanem vezéreljen az a vágy, a melyet a belőle származó tartósabb béke iránt tápláltok. Mert a háború által jobban megszilárdul a béke; viszont az, hogy nyugalomszeretetből az ember háborúba nem bocsátkozik, nem épen oly veszélytelen. Ne legyetek kétségben a felől, hogy az a zsarnok-állam, a mely Hellasban

kiképződött, kivétel nélkül mindnyájunkat fenyeget; s hogy míg egy részünket már uralma alá hajtotta, a többire gondolatban szintén ez van nála elhatározva; hadd hűtsük le a kedvét egy bátor támadással, hogy így a jövőben veszedelmektől menten éljünk s a most rabigában levő helleneket felszabadítsuk.»

Igy szóltak a korinthosiaiak. A lakedaimoniak, miután¹²⁵ valamennyinek a véleményét meghallgatták, összes szövetségeseiket, a kik csak jelen voltak, sorban, úgy a nagyobb, mint a kisebb államokat megszavaztatták. A többség háborúra szavazott. A határozat tehát ez lett; de tüstént bele kezdeniök lehetetlen volt, mivel készületlenek voltak. Mindamellett abban állapodtak meg, hogy minden egyes állam igyekezzék azt, a mi szükséges, előszerezni s halogatásnak helye nincs. Ennek dacára azonban egy teljes év ugyan nem, de mégis jó hosszú idő telt el készülődésben, míg aztán Atfikába betörték, s a háborút nyíltan megkezdték.¹⁵⁴

Ez idő alatt követségeket küldöztek az athénielkhez¹²⁶ panaszok emelése végett, hogy ekkép abban az esetben, ha semmit sem hajtanak rájuk, mennél igazságosabb szín alatt indithassanak háborút. Elsőben is azt követelték a lakedaimoniak az athénielktől, hogy az istennővel szemben vétékkel terhelteket üzzék ki. Ennek a vétéknek a mivolta a következő volt: Élt Athénben a korábbi időkben egy Kylon nevű ember, a ki az olympiai versenyen egy alkalommal győzött s egyik legrégebb és leghatalmasabb családból származott. Ez egy megarai embernek, annak a Theagenesnek a leányát bírta nőül, a ki akkor Megara zsarnoka volt. Kylon Delphoiban tett 4 kérdésére azt a választ nyerte az istentől, hogy Zeus legnagyobb ünnepén az athéni fellegvárat foglalja el. Ő hadi erőt 5 nyert Theagenestől s barátai támogatását is biztosította magának; ekkép, miután a peloponnesosi olympiai ünnepek bekövetkeztek, elfoglalta a fellegvárat, hogy az uralmat magához

ragadja.¹⁵⁵ Azt hitte ugyanis, hogy azok Zeusnak a legnagyobb ünnepei s hogy egyszersmind vonatkozásban vannak vele mint olympiai győzővel. Azt azonban, hogy vajjon nem az Attikában, vagy más valahol előforduló ünnep volt-e értve, sem ő nem tette bővebb megfontolás tárgyává, sem a jós-ige nem fejezte ki különösen. Van pedig Athénben egy ünnep, a Diasia, a melyet Zeus Meilichios legnagyobb ünnepének neveznek. Ezt az ünnepet a városon kívül ünneplik meg, s ezen az egész nép áldozik, még pedig többnyire nem véráldozattal, hanem itt országúl szokásos áldozati süteménnyel.¹⁵⁶ Mivel tehát azt hitte, hogy elérte a mondást, belefogott a dologba. Az athéniék ennek a hírére a vidékről mindannyian elősiettek a mentésre s a fellegvár alatt megszállván, a benn levőket ostromzár alá vették. Azonban, a mint az ostromzárolással több idő telt el, ebbe belefáradtak s a legtöbben el is távoztak, a midőn rábízták a kilencz archonra az ostromzár fentartását s teljesen szabad kezet engedtek nekik, hogy intézkedjenek, a mint a legcélszerűbbnek látják.¹⁵⁷ Akkor az állami ügyek java részét a kilencz archon intézte. A Kylonnal ostromzár alatt levők élelemszükség és vízhiány miatt gonosz helyzetbe jutottak. Ekkor Kylon és öcscse elillantak, a többiek pedig, mivel állapotuk gyötrelmessé kezdett válni s néhányan éhhalált is haltak, mint isteni ótalom alá menekülők, a fellegvárban levő oltárra ültek.¹⁵⁸ Az ostromzár fentartásával megbízott athéniék látván, hogy ezek a szent helyen már a halál révén vannak, azt ígérték nekik, hogy nem lesz semmi bántalmuk; így elvonták onnan és legyilkolták őket. Néhányan menet közben észrevevén, hogy halálra viszik, a tiszteletes istennők¹⁵⁹ oltárára telepedtek. Ezeket ott végezték ki. Innen van, hogy ezeket, valamint utódaikat is, «vétekkal terhelteknek» s «az istennő ellen vétőknek» nevezték. Kiűzték ezeket a vétekkal terhelteket az athéniék is, kiűzte őket a pártoskodó athéniékek együtt a lakodaimoni Kleomenes is, a ki nemcsak az élőket

számkivetette, hanem az elhaltak csontjait is felszedette és a határokon kidobatta.¹⁶⁰ Később azonban visszatértek ezek a száműzöttek s nemzetségek mind maig a városban van.

E vétekekkel terhelt emberek eltávolítását a lakedaimoniak¹²⁷ állítólag mindenekfelett azért hagyták meg az athéniaknek, hogy az isteneknek elégtételt szerezzenek, valósággal azonban azért, mert tudták, hogy Xanthippos fia, Perikles, anyai ágon érdekelve van ebben a bűnügyben,¹⁶¹ s azt hitték, hogy ha ezt számkivetés éri, követeléseikkel könnyebben boldogulhatnak az athéniaknál. Azonban hogy Periklest ez a csapás érné, ezt még sem remélték annyira, mint inkább azt, hogy közte és a polgárság közt a visszavonás magvait hintik el, ha látszólag részben legalább az ő szerencsétlen viszonyai miatt támad háború; mert a maga korában ez volt kétségkívül a legbefolyásosabb férfi Athénben, s ő volt az is, a ki a polgárság vezetésében minden ponton ellene működött a lakedaimoniaknak s nem tűrte, hogy irántuk engedékenységet tanúsítsanak, de sőt háborúra sarkalta az athéniakat.

Erre viszont az athéniak azt követelték a lakedaimoniak¹²⁸ tól, hogy a Tainaronról reájok háruló yérbűnt törüljék el. Ugyanis a lakedaimoniak egykor Poseidonnak a Tainaronon levő templomából isteni oltalom alá menekült helótákat hívtak ki szép szóval, vittek halálra s végeztek ki. S hiszik is, hogy a később Spartát ért nagy földrengés e miatt sujtotta őket.¹⁶² Továbbá azt is követelték az athéniak, hogy üzzék el a Chalkioikos Athene ellen vétett embereket. E vétek mivolta a következő volt: Pausanias, miután a lakedaimoniak a Hellespontosban hadakozó szövetségesek fővezérletétől, ekkor első ízben, visszahívták, majd a törvényes nyomozás után felmentették s bűntelennek nyilvánították, többé nem nyert hivatalos kiküldetést. Ő azonban a maga költségén egy hermionei háromevezőst fogadott a nélkül, hogy erre a lakedaimoniak kérték volna, s újra elvitorlázott a Hellespontosba, szímlég a végből, hogy a

hellenek táborozásában részt vegyen, tényleg azonban azért, hogy a persa királylyal megkezdett titkos tárgyalásait folytassa, a melyeket az egész Hellas feletti uralom elnyerése céljából már korábban megkezdett. A Pausanias első szolgálattétele, a melyet a királynak tett s a melylyel az egész dolog kezdetét vette, a következő volt: Első otlélétekor a Kyprostól való elvonulás után Bizánczot elfoglalta s ez alkalommal itt foglyul esett a persa őrsereg, a melyben a királynak távolabbi és vészerinti rokonai is benne voltak. Ezeket a foglyokat Pausanias a többi szövetségesek tudta nélkül elküldte a királynak s úgy tettette, mintha maguk szöktek volna meg tőle. Ezeket pedig ő az eretriaí Gongylos közreműködésével művelte, a kire Bizánczot és a hadi foglyokat is rábízta. Küldött Gongylossal a királynak egy levelet is; ennek a tartalma pedig, a mint utóbb kiderült, következő volt: «Pausanias, Sparta fővezére, neked kedveskedni kívánván, e hadi foglyait neked ezennel visszaküldi. Feltett szándékom, ha neked is úgy tetszik, hogy leányodat elveszem, továbbá Spartát s Hellas többi részét uralmad alá hajtom. Gondolom, vagyok oly helyzetben, hogy ezt kivihetem, ha veled együtt e végből terveket szövök. Ha tehát van ezekben valami olyas, a mi tetszésedet megnyerheti, küldj egy megbízható embert a tengerhez,¹⁶³ a kinek az útján a további tárgyalásokat folytathassuk.» Az irat ezt a nyilatkozatot tartalmazta. Xerxes kapott rajta s a Pharnakes fiát, Artabazost, a tengerhez küldte azzal a megbízással, hogy a daskylioni helytartóságot¹⁶⁴ vegye át s Megabatest, a ki itt addig helytartó volt, e tiszt alól oldozza fel. Ugyanennek egy Pausaniashoz szóló választ adott át, hogy Bizánczba mennél előbb juttassa el hozzá a királyi pecsét előmutatása mellett; továbbá feladatává tette, hogy ha Pausanias az ő érdekeit illetőleg valamivel megbizza, abban mennél nagyobb gonddal és hűséggel járjon el. Ez megérkezése után mindent teljesített akként, a mint meg volt hagyva, s a levelet is átküldte. Ez a következő választ

tartalmazta: «Ezt mondja Xerxes király Pausaniasnak. Az a jó 3
cselekedeted, hogy embereimet a tengeren át Bizánczból szá-
momra megmentetted, házunkban mindenha felírva marad,
s javaslataid tetszésemmel találkoznak. Ne tartóztasson téged
sem éj, sem nap, hogy felhagyj valamivel azokból, a miket
nekem ígérsz; ne szolgáljon előtted ebben akadályul költekezés
aranyban, ezüstben, sem hadak sokasága, ha ennek valahol a
kezed ügyében kell lennie, hanem ezzel a derék Artabazossal
együtt, a kit hozzád küldök, teljes bátorsággal intézd mind az
én ügyeimet, mind a tiedet úgy, a mint mindkettőnk méltó-
ságának s érdekeinek a legjobban megfelel.» Pausanias koráb-130
ban is el volt kaptva már, mivel nagy becsben tartották a hel-
lenek a plataiai fővezérlet miatt: ekkor azonban, a mint ezt a
levelet kapta, még sokkal jobban elbizta magát s nem tudott
többé a hagyományos mód szerint élni. Persa ruhába öltözve
ment ki Bizánczból s Thrakián át való utazásában persa és
aigyptosi testőrökkel környezettette magát, továbbá persa asztalt
tartott s nem bírta magát türtőztetni, hanem jelentéktelen cse-
lekedetekkel elárulta azt, a mit majd később, nagyobb mérték-
ben szándékozott folytatni. Nehezen megközelíthetővé tette ma- 2
gát s oly fenhéjazó modort vett fel mindenkivel szemben, hogy
senkire nézve sem volt lehetséges vele bizalmasan érintkezni.
Ez is volt épen egyik fő oka annak, hogy a szövetség az athéniék-
hez állt át. A lakedaimoniak, mihelyt erről értesültek, visszaren-131
delték őt épen e miatt elsőben is; most pedig, a mint a her-
mionei hajón az ő megbízásuk nélkül másodízben kivitorlázott,
s ismét ily magaviseletűnek tanúsította magát; továbbá a
mint az athéniék őt erőszakos rendszabályok alkalmazásával
Bizánczból elűzték,¹⁶⁵ (s ekkor nem Spártába tért vissza,
hanem a troasi Kolonaiban szállt meg); végül a mint hozzájuk
jelentések érkeztek, hogy a barbárokkal titkos tárgyalásokat
folytat s ott időzése jóra nem vezet: szakítottak a további
halogatással s az ephorosok követet küldtek hozzá egy titkos

irattal,¹⁶⁶ a melyben meghagyták neki, hogy a követtel jöjjön haza, mert ha nem, akkor a spartaiak neki ezennel hadat üzennek. Pausanias kerülni akarta a gyanút, a memmyire csak lehetett, s azt hitte, hogy pénzzel sikerül neki a vádagnak élet venni; ugyanazért másodizben is visszatért Spartába. Az ephorosok először hörtönbe vetették. Az ephorosoknak jogában van ezt megtenni a királylyal.¹⁶⁷ Később azonban kieszközölte azt, hogy szabad lábba helyezték, a midőn késznek nyilatkozott bárkivel szemben is, a ki ellene valamit felhoz, magát törvényszéki 132nyomozásnak vetni alája. A spartaiaknak, mind az ő személyes ellenségeinek, mind az összes polgároknak, semmi olyan világos bizonyosságuk nem volt, a mely szilárd alapúl szolgálhatott volna arra, hogy büntetéssel sujtsanak egy oly embert, a ki királyi vérből való volt s ekkor fényes állást töltött be. Pausanias ugyanis a Leonidas fiának, a még kiskorú Pleistarchos királynak volt a gyámja, mint ennek atyai nagybátyja. Azonban törvényellenes eljárás módjával s a barbárok szokásának utánzásával sok okot szolgáltatott arra a gyanúra, hogy magát a fennálló rend korlátai közt nem akarja tartani. A mint sorra fontolóra vették mindazon kihágásait, a melyekkel az érvényben levő törvények ellen vétett, különösen szembeszökő volt az, hogy egykor arra a háromlábura, a melyet a hellenek¹⁶⁸ Delphoiban a persáktól nyert zsákmány zsengeje gyanánt az istennek felajánlottak, nem állotta kizárólag a maga nevében ezt a verset rávésetni:

«Pausanias, Hellas vezetője, legyőzve a persát,
Phoibos Apollonnak nyújtja e szent adományt.»

3 Ezt a verset akkor a lakedaimoniak nyomban levakaratták arról a háromlábúról s helyette azoknak a városoknak a neveit vésették rá, a melyek a barbáron nyert győzelem részesei voltak s ezt a szent ajándékot felállították. Mindamellettt ezt ekkor Pausaniasnak bűnül rótták fel, s miután már ennyire

haladt, ez az akkor elkövetett cselekedete még sokkal összhangzóbbnak tünt fel ekkori célzatával; kaptak értesítéseket arról is, hogy a helotákkal titkos tárgyalásokat folytat; s a dolog valósággal úgy is állt; mert ezeknek szabadságot s polgárjogot ígért, ha ügyének a támogatására fölkelnek s az ő egész tervét győzelemre segítik. De nem voltak hajlandók annyi hitelt adni még maguknak a helotáknak sem, a kik közül néhányan a dologról följelentést tettek, hogy ellene valami rendkívüli lépés tételére feljogosítva érezzék magukat. Ebben őket az a rendes eljárás módjuk vezérelte, a melyhez egymással szemben szokták tartani magukat, mely szerint kétségbevonhatatlan bizonyosságok nélkül, elhamarkodva nem tudtak egy spartai férfira nézve oly határozatot hozni, a melyet aztán nem lehet orvosolni. Végül azonban, a mint beszélük, egy Argilosból¹⁶⁹ való ember lépett fel ellene feljelentőül, a kire a királyhoz intézett utolsó levelének Artabazoshoz való megvitelét bízta s a ki neki egykor szeretője, ekkor pedig legbizalmasabb embere volt. Ez valami olyast vett észre, hogy a Pausanias küldte követek közül ő előtte még senki sem tért vissza s e miatt félelme támadt. Ugyanazért azt tette, hogy pecsét-utánzatot kerített magának, hogy ha csalatkozik abban, a mit sejt, vagy Pausanias még valamit változtatni akar s a levelet előkéri, a dologot észre ne vegye; ekkor feltörte s csakugyan nem csalatkozott abbéli gyanújában, hogy valami mellesleges megbízás is van benne, mert meg volt benne írva, hogy őt ölje meg. Ekkor, amint ez az írást előmutatta, az ephorosok¹³³ már hajlandóbbak voltak a dologot elhinni. Mindamellettszerettek volna saját fülökkel magának, Pausaniasnak a szájából is hallani a dologról. Ezt úgy eszközölték ki, hogy az az ember a Tainaronhoz isteni oltalom alá menekült s itt egy oly kunyhót készítettett magának,¹⁷⁰ mely belül közfallyal kettős rekeszre volt osztva, s a belső rekeszbe néhány ephorost rejtett el. A mint Pausanias ide hozzá eljött s az isteni oltalom alá me-

nekülésnek az okát kérdezte, megtudtak mindent világosan. Ugyanis az az ember Pausaniasnak a szemére hányta, hogy ő reá vonatkozólag mit írt; s előadott egyebeket is sorban; hogy ő Pausaniast a királylyal folytatott tárgyalásaiban mindenkor híven, igazán szolgálta, s mindennek daczára őt ép úgy, mint többi összes szolgálait, halálra kárhóztatta. Pausanias mindezen szavainak igazat adott s csak arra kérte, hogy azt, a mit tett, oly rossz néven ne vegye, becsületszavával biztosította a szent helyről való távozása esetére és sürgette, hogy mennél előbb keljen útra s a tárgyalások menetét meg ne akasztza.

- 134 Az ephorosok, miután mindent tisztán meghallottak, ekkor ugyan eltávoztak, de a városban, miután már határozott tudomásuk volt, intézkedéseket tettek a Pausanias elfogására. Azonban, a mint beszélik, midőn már épen el akarták fogni az utcán, egyik, vele szembe jövő ephoros arczkifejzéséből észrevette, hogy mi végből tart feléje, egy másik pedig iránta való jó indulatból lopva feléje intett s ekkép a dolgot értésére adta. Ekkor futásnak eredt a Chalkioikos Athene szent helye felé, a mely nem messze esett, s ide jőve bemenekedett. Itt egy nem nagy hajlékba, a mely a szent helyhez tartozott, belépett, hogy szabad ég alatt ne sanyarogjon, s
2 csendesen meghúzta magát. Az ephorosok tehát ekkor épen el nem érhatték; azután azonban lebontották a fedelet a hajlékról s meglesték, mikor van benn; ¹⁷¹ ekkor ott rekesztették s a kijárókat berakták; ott maradtak maguk is a közelben,
3 míg csak végkép agyon nem éhezttették. Midőn már az épületben Pausanias ebben a helyzetben oda jutott, hogy lelkét kiadja, s azok ezt észrevették, kihozták a szent helyről még úgy, hogy élet volt benne; de alig hogy kihozták, tüstént
4 meghalt.¹⁷² Testét eleinte a Kaiadasba ¹⁷³ akarták dobni, a hová a gonosztevőket szokták vetni; utóbb azonban jónak látták valahol a közelben elásni. De az isten Delphoiban azt a

rendeletet adta később a lakedaimoniaknak, hogy a sírt oda vigyék át, a hol a haláleset történt; s még most is a templomudvar előtti téren nyugszik, sírszobrokon levő felirat tanúskodása szerint. Továbbá, mivel az, a mit véghez vittek, őket vétékkép terhelte, a Chalkioikos Athenének két embert kellett az isten meghagyásából visszaadni egy helyett. A lakedaimoniak két ércz-szobrot készíttettek¹⁷⁴ s mintegy Pausanias gyanánt ezeket ajánlották fel az istennőnek. Az athéniek tehát¹³⁵ a lakedaimoniaktól viszont azt követelték, hogy e vétket, mivel Apollon is annak ítélte, hárítsák el.

A lakedaimoniak Athénbe küldött követség útján a² Pausanias persákkal való czimboráskodásában részességgel vádolták Themistoklest is, mivel a Pausanias ügyének vizsgálata alkalmával ennek nyomára jutottak; azt kívánták tehát, hogy Themistoklest hasonló büntetés alá kell vonni.¹⁷⁵ Az³ athéniek ennek helyt adtak. Themistokles ekkor épen egy cserép-szavazat útján létesült népitélet következtében számkivetésben volt;¹⁷⁶ tartózkodó helye Argosban volt, de a Peloponnesos többi részében is járt-kelt. Az athéniek tehát azokkal a lakedaimoniakkal együtt, a kik az üldözésben részt venni készek voltak, embereket küldtek el azzal a meghagyással, hogy vezessék elő onnan, a hol megtalálják.¹⁷⁷ Themistokles erről jólevele értesülvén, a Peloponnesosról¹³⁶ elmenekült a kerkyrabeliékhöz, a kikkel ő egy alkalommal jót tett.¹⁷⁸ Ezek azonban kimondták neki, hogy nem merik maguknál tartani, mert azzal a lakedaimoniak és athéniek haragját vonhatnák magukra. Ennélfogva áttétette magát velök a szárazföldnek szigetökkel átellenben eső részére. Mivel azonban az üldözésével megbízott emberek tudakozódás² útján, a merre haladt, folyvást a sarkában voltak, szorúlt állapotában kénytelen volt a molossosok¹⁷⁹ királyához, Admetoshoz betérni, bár az neki nem volt jó embere. Ez épen nem³ volt odahaza. Themistokles tehát a királynéhoz folyamodott

oltalomért, a ki megtanította arra, hogy az ő édes gyermeköket
 4 kajára vevén, a házi tűzhelyhez üljön. Midőn nem sokkal
 ez után Admetos haza érkezett, felfedezte előtte, hogy kicsoda,
 s kérte, ne tegye azt, hogy ő rajta most, midőn üldözik, boszút
 álljon, habár egykor az athéniakhoz intézett kérése¹⁸⁰ tárgya-
 lásakor ellene nyilatkozott is. Az ő jelenlegi helyzetében ugyan
 is egy magánál sokkal gyengébbnek okozna bajt; nemes jel-
 lem pedig csak magával egyenlő lábon állókkal szemben gya-
 korol megtorlást. Egyszersmind ő Admetosnak csak egy
 mellékes kérdésben működött ellene s nem olyanban, a mely-
 től élete megmentése függött; Admetos ellenben, ha őt most
 kiszolgáltatja, megfosztja attól, hogy életét megmenthesse.

137 Ekkor elmondta neki, hogy kik s mi végből üldözik. Admetos
 ezek hallatára felszólította Themistoklest, hogy az ő fiával,
 úgy amint letelepedett, álljon fel. Ez az oltalom-kérés
 leghathatósabb módja is volt.¹⁸¹ Nem sokára ez után meg-
 érkeztek a lakedaimoniak és athéniak; ezeknek azonban,
 beszélhetek akármennyit, nem szolgáltatva ki, hanem mivel
 a persa királyhoz akart elmenni, elküldte a szárazon a túlsó
 2 partra,¹⁸² a Sándor uralma alá tartozó Pydnába. Themistokles
 itt egy kalmárhajóra talált, a mely épen indulóban volt Ionia
 felé. Erre rászállt. Azonban útközben vihar lepte meg s ez
 ahhoz az athéni hajóhadhoz sodorta, a mely Naxost tartotta
 ostrom alatt. Ez eset okozta rémültében, mivel különben
 ismeretlen volt a hajószemélyzet előtt, tudtára adja a hajó-
 tulajdonosnak, hogy kicsoda s mi miatt menekül; hozzá tette,
 hogy ha őt megmenteni nem igyekszik, azt fogja vallani, hogy
 pénzen vásároltatta meg magát s azért szállítja őt; az ő bátor-
 ságban való létele különben csak attól függ, hogy a hajót senki
 el ne hagyja mindaddig, míg a hajózást nem folytathatják;
 ha ezt megteszi, méltóképen meg fogja neki hálálni. A hajó-
 tulajdonos teljesítette ezt a kívánatát. Ennél fogva egy nap és
 egy éjszaka a hajóhadon túl horgonyoztak. Utóbb megérkeztek

Ephesosba. Itt Themistokles a hajótulajdonost szép összeg 3
 pénzzel ajándékozta meg, mert ez alatt tőkepénzei, a melyek
 Athénben s Argosban barátainál voltak elhelyezve, ezektől már
 megérkeztek; majd a tengervidékről egy persa ember társasá-
 gában a szárazra beljebb költözött s innen levelet intézett
 a Xerxes fiához, Artaxerxeshez, a ki csak kevéssel ez előtt
 lépett a trónra. Ennek a tartalma a következő volt: «Im itt 4
 járul hozzád az én személyemben az a Themistokles, a ki
 a ti családodoknak több kárt tett, mint bármely más hellen,
 de csak addig, míg atyád reám támadva kényszerített az ön-
 védelemre. Én azonban neki még több jó szolgálatot telje-
 sítettem, mihelyt magamat biztonságban kezdtem érezni,
 ő előtte pedig veszélyeztetett visszavonulás állt. Ekkép nekem
 már is vannak elismerést érdemlő jó szolgálataim» — s itt
 felhozza azt, hogy ő kellő időben figyelmeztetést intézett
 a Salamistól való visszavonulásra nézve, továbbá azt, hogy
 csak ő rajta múlt, hogy a hajóhid lerombolása, a mely ezélba
 volt véve, meg nem történt, a mit hogy a maga javára rótt fel,
 abban ugyan füllengett,¹⁸³ «s most szintén vagyok oly hely-
 zetben, hogy neked nem kevésbé fontos szolgálatot tehetek:
 én a miatt is vagyok itt, mivel a hellenek engem hozzád való
 vonzódásomért üldöznek. Szándékom az, hogy egy évi itt
 tartózkodásom után személyesen adom elő neked, a mi végett
 ide jöttem.»

A király, a mint beszélük, e szándékot igen eredetinek találta 138
 s ráhagyta, hogy cselekedjék ekképen. Themistokles az alatt az
 idő alatt, a melyet magának fentartott, igyekezett a persa nyel-
 vet, a mennyire csak bírta, elsajátítani s az ország szokásaival
 megismerkedni. Az egy év leforgása után ¹⁸⁴ csakugyan elment 2
 a királyhoz s oly nagygyá lett nála, a minővé még soha egy
 hellen se. Ezt pedig egyfelől korábbi tekintélyének, másfelől
 annak a reménységnek köszönhette, a melyet a királyban Hellas
 leigázására nézve támasztott, de legfőképp annak, hogy eszességé-

Ephesosba. Itt Themistokles a hajótulajdonost szép összeg 3
 pénzzel ajándékozta meg, mert ez alatt tőkepénzei, a melyek
 Athénben s Argosban barátainál voltak elhelyezve, ezektől már
 megérkeztek; majd a tengervidékről egy persa ember társasá-
 gában a szárazra beljebb költözött s innen levelet intézett
 a Xerxes fiához, Artaxerxeshez, a ki csak kevéssel ez előtt
 lépett a trónra. Ennek a tartalma a következő volt: «Im itt 4
 járul hozzád az én személyemben az a Themistokles, a ki
 a ti családotoknak több kárt tett, mint bármely más hellen,
 de csak addig, míg atyád reám támadva kényszerített az ön-
 védelemre. Én azonban neki még több jó szolgálatot telje-
 sítettem, mihelyt magamat biztonságban kezdtem érezni,
 ő előtte pedig veszélyeztetett visszavonulás állt. Ekkép nekem
 már is vannak elismerést érdemlő jó szolgálataim» — s itt
 felhossa azt, hogy ő kellő időben figyelmeztetést intézett
 a Salamistól való visszavonulásra nézve, továbbá azt, hogy
 csak ő rajta múlt, hogy a hajóhid lerombolása, a mely czélba
 volt véve, meg nem történt, a mit hogy a maga javára rótt fel,
 abban ugyan füllengett,¹⁸³ «s most szintén vagyok oly hely-
 zetben, hogy neked nem kevésbé fontos szolgálatot tehetek:
 én a miatt is vagyok itt, mivel a hellenek engem hozzád való
 vonzódásomért üldöznek. Szándékom az, hogy egy évi itt
 tartózkodásom után személyesen adom elő neked, a mi végett
 ide jöttem.»

A király, a mint beszélük, e szándékot igen eredetinek találta 138
 s ráhagyta, hogy cselekedjék ekképen. Themistokles az alatt az
 idő alatt, a melyet magának fentartott, igyekezett a persa nyel-
 vet, a mennyire csak bírta, elsajátítani s az ország szokásaival
 megismerkedni. Az egy év leforgása után ¹⁸⁴ csakugyan elment 2
 a királyhoz s oly nagygyá lett nála, a minővé még soha egy
 hellen se. Ezt pedig egyfelől korábbi tekintélyének, másfelől
 annak a reménységnek köszönhetette, a melyet a királyban Hellas
 leigázására nézve támasztott, de legfőképp annak, hogy eszességé-

3 nek bizonyosságát próbákkal adta. Mert valóban Themistoklesben lehetett legerősebb bizonyosságát látni annak, hogy mire képes egy áldott tehetség, s e tekintetben ő minden másnál csodálatra méltóbb. Ő ugyanis a maga természetes eszével, a nélkül, hogy akár előbb, akár később ismeretekkel gyarapította volna, képes volt az épen feuforgó ügyekben a lehető leggyorsabb megfontolással a legtalpraesettebb ítéletet formálni, a bekövetkezendő dolgok lefolyását pedig, legtöbbsnyire a legodavágóbb hozzávetéssel sejdítette meg. Azon dolgok felől, a melyekkel foglalkozott, szép és kimerítő előterjesztést tudott tenni, de azokról sem volt képtelen találó ítéletet formálni, a melyekben járatlan volt, egyszersmind különös ügyességgel birt annak a meglátására, hogy egy, még homályba burkolt dologban mi a hasznos, vagy nem hasznos. Egy szóval lángesze hatalmával rövid latbavetés után mindennél képesebb volt hamarosan fején

4 találni a szeget. Életének betegség vetett véget. Némelyek azonban azt is beszélik, hogy méreggel ölte volna meg magát, mivel lehetetlennek tartotta a királynak tett ígérete beváltását. Sírja Ázsiában Magnesia¹⁸⁵ piacán van, mert életében e vidék felett uralkodott, miután neki a király Magnesiát, a mely évenként ötven talentumot¹⁸⁶ jövedelmhezett, kenyérre, Lampsakost, a melyet ekkor a leggazdagabb bortermő helynek tartottak, borra, Myust pedig kenyérhez valóra oda adományozta. Csontjait, a mint rokonai beszélik, a saját meghagyásából haza hozták s Attikába temették el az athéniak hire-tudta nélkül, mivel nem illette meg hazai sírlaut, mert hazaárulásért volt számkivetésben. Így véget ért a lakedaimoni Pausanias és az athéni Themistokles, kik a saját korukbeli hellenek között a leghírnevesebb férfiak voltak.

139 Ezek voltak már azok a követelések, a melyeknek a teljesítését a lakedaimoniak első követségök elküldése alkalmával meghagyták, valamint azok, a melyeket viszont hozzájuk intéztek a vétékkel terheltek eltávolítására nézve. Később¹⁸⁷

a lakedaimoniak ismét Athénbe küldtek s felszólították az athéniakat, hogy Potidaia alól távozzanak s Aiginának függetlenségét adják vissza; a leghatározottabban s legfélreérthetlenebb szavakban azonban azt hangsúlyozták előttük, hogy ha a megarabeliekre vonatkozó néphatározatot eltörölnék, háború nem törne ki. Ebben az van kimondva, hogy a megarabeliek az athéniak uralma alatt álló kikötőkből s az athéni piacszól kitiltatnak. Az athéniak azonban valamint egyéb kérdésekben, úgy a néphatározat eltörlésére nézve sem voltak hajlandók engedni a megarabelieket illetőleg, mivel azzal vádolták őket, hogy egy darab felszentelt földet,¹⁸⁸ valamint egy oly területet, a mely elhatárolva nem volt, használnak: továbbá még azzal is, hogy az ő szökött rabszolgáikat magukhoz fogadják. Végre Lakedaimonból még egyszer és utoljára jelentek meg követekül Athénben Rhamphias, Melesippos és Agesandros. Nem hoztak fel semmi olyast, a mit a korábban küldött lakedaimoni követek beszélni szoktak, hanem csupán ezt: «A lakedaimoniak szeretnék, ha a béke tovább is fentartható volna. Ez megtörténhetnék, ha ti visszaadnátok a helléneknek függetlenségöket.» Ekkor az athéniak népgyűlést tartottak, a melyben a dolgot tanácskozás tárgyává tették azzal az elhatározással, hogy az összes kérdésekben most egyszerre döntsenek s mondják ki válaszukat. Ez alkalommal sokan emeltek szót egymással ellentétes nézetek mellett; egy rész a háború megindítása mellett nyilatkozott, a másik rész pedig azt vitatta, hogy az a néphatározat ne szolgáljon a béke akadályául s meg kell semmisíteni. Ekkor azonban fellépett a Xanthippos fia, Perikles is, a ki ebben az időben Athén legkiválóbb férfias úgy szólani, mint tenni a legképesebb volt. Ez az athéniaknak a következő tanácsot adta:

«Athéniak! Tántoríthatatlanul ragaszkodom ahhoz a nézetemhez, hogy a peloponnesosiakkal szemben engedékenyeknek lennünk nem szabad, noha jól tudom, hogy azt a buzgal-

mat, a melylyel a háborúnak való neki tüzeltetésök alkalmával telnek el az emberek, nem őrzik meg a küzdelem folyama alatt, hanem a szerencse határozza meg lelkök hangulatát. Ehhez képest nincs előttem semmi más, a mit most az eddigitől eltérőleg javasolhatnék; egyszersmind, úgy hiszem, teljes joggal megvárhatom, hogy közületek azok, a kik közérvényre emelkedő határozatunk megalkotásában velem egy nézetten vannak, ha netalán valami nemszeretem dolog történik velünk, még akkor is mellettem álljanak,¹⁸⁹ vagy pedig ha ezt szerencse kíséri, ne a saját okosságuk javára rójják fel. Mert az események folyamában a dolgok ép oly váratlan fordulatokat vehetnek, mint egy ember bangulatai vagy ötletei. E miatt van az, hogy oly esetekért, a melyek számításaink ellenére történnek, a sorsot szoktuk kárhoytatni.¹⁹⁰ A lakdaimoniak nyilván eddig is ellenséges szándékkal voltak irányunk, de ez most tűnt ki a legvilágosabban. Ugyanis bár szerződésileg meg van állapítva, hogy vitás ügyeink elintézésére egymással szemben a törvény útjára lépünk, továbbá hogy kiki bárja háborítatlanúl azt, a mi je van: sem maguk nem emeltek szót a törvényes úton való kiegyenlítés mellett, sem elfogadni nem akarják, midőn mi nekik felajánljuk, hanem inkább fegyverrel, mint beszédekkel akarják orvosolni sérelmeiket s már többé nem panaszkodnak, hanem parancsolnak.

3 Meghagyják nekünk, hogy Potidaia alól távozzunk, Aiginának függetlenségét adjuk vissza s a megarai néphatározatot semmisítsük meg. Sőt ezek, a kik most legutoljára jelentek meg nálunk, már azzal a parancsolattal álltak elő, hogy a helleneknek függetlenségöket adjuk vissza. Csak azt ne gondolja közületek senki, hogy csekélység miatt bocsátkozunk háborúba, ha meg nem semmisítjük a megarai néphatározatot, a mely felől azok leginkább hánytorgatják, hogy meg nem semmisítése lesz oka a háborúnak, s ne is nehezkedjék a lelketekre annak a szemrehányásnak a lidércznyomása, hogy csekélység miatt

keltetek háborúra ; mert ez a *csekélység* szilárdságotok tanújele s gondolkozástok módjának próbaköve. Ha ebben engedtek, nyomban egy más, fontosabb tárgyban fogtok rendeletet kapni, mert azt gondolják, hogy eléggé meg vagytok szeppenve ahhoz, hogy ebben is engedjétek. De ha erősen tartjátok magatokat, belátják, hogy jobb, ha veletek, mint magukkal egyenlő lábon állókkal bocsátkoznak érintkezésbe. Határozzátok el tehát ebben a nyomban vagy azt, hogy engedelmeskedtek, még mielőtt valamiben kárt vallanátok, vagy pedig, ha háborúra engedjük menni a dolgot, a mi az én nézetem szerint legalább a helyesebb, határozzátok azt, hogy **141** nem engedünk semmi szín vagy ürügy alatt, legyen az akár kicsiny, akár nagy, sem félelemnek nem engedünk helyet, a midőn meg akarjuk őrizni szerzeményeinket ; mert úgy a legnagyobb, mint a legcsekélyebb követelés, a melyet egy velünk egyenlő ember a törvényes eljárás mellőzésével hozzánk intéz, egyformán szolgálai lealacsonyítást foglal magában.

«A mi pedig a hadi szükségleteket illeti, s a nekünk **2** valamint azellenfeleinknek rendelkezésére levő segédforrásokat, hogy ezekben nem mi vagyunk a gyengébbek, azt megítélhetitek azokból a részletekből, a melyeket ezennel elétek terjesztetek. A peloponnesosiak kezök munkája után élnek s nincs **3** sem az egyeseknek, sem állampénztárukban pénzök ; aztán ők gyakorlatlanok hosszan tartó s tengeren túli háborúhoz, mivel azokkal a hadakkal, a melyeket maguk közt folytatnak, szegényes körülményeik miatt hamarosan végezni szoktak. Azily **4** helyzetben levő emberek nem képesek sem arra, hogy hajóhadakat szervezzenek, sem arra, hogy több ízben szárazföldi hadakat küldjenek a csataterre, mivel így nem csak a maguk dolga marad, hanem még a sajátjukból is kell fedezniök a költségeket, s ezen felül a tengert is zárva találják maguk előtt. Pedig inkább tele kincstár tartja fenn a háborút, mint a rendkívüli adó kivetések. Továbbá a saját kezök munkája után élő **5**

emberek készebbek életök, mint javaik koczkáztatásával viselni háborút, mert abban a hitben élnek, hogy amazt a veszedelmekből megmenthetik, arról azonban, hogy javaik nem fognak-e még előbb felemésztnödni, semmi sem kezeskedik előttök, kivált ha az, a mi valószínű, várakozásuk ellenére hosszúra nyúlik. Egy csatában a peloponnesosiak szövetségeseikkel együtt képesek az összes hellenséggel szemben helyt állani; azonban egy teljesen másféle hadi készületű ellenféllel hadat folytatni képtelenek, még pedig egyrészt azért, mert nincs egységes intézkedő testületök egy tervnek haladéktalanul való keresztülvitelére, másrészt pedig azért, mert egyenlő szavazati jog és törzsbeli különbség mellett mindenikök főképp a saját külön érdekeit tartja szem előtt. Ezekből pedig semmi tökéletes nem szokott származni. Ugyanis, míg az egyik mentől nagyobb kárt igyekszik okozni az ellenségnek, a másik azon van, hogy mentől kevesebb romlás érje a saját javait. S ha úgy hosszas időközben összejönnek, ideje legnagyobb részét kiki a saját külön érdekeinek szenteli s vajmi keveset foglalkoznak a közös érdekekkel. Mindenik abban a hitben él, hogy a közügy nem hogy rövidséget szenvedne az ő gondatlansága miatt, de sőt más még ő helyette is gondoskodik. Ekkép míg mindenik külön magában ezt képzei, az összes közös érdekre észrevétlenül veszendőbe megy. Legfőbb bajuk azonban az, hogy a pénz szüke fogja őket dolgukban hátráltatni, mivel annak előteremtése idővesztéssel fog járni reájok nézve. Pedig a háborúban nem várakoznak a kedvező pillanatok.

«De bizonyára az ellenünk emelendő erősségtől is ép oly kevéssé érdemes megijednünk, mint ellenfeleinknek a tengeri erejétől. Mert a mi az előbbit illeti, bajosan lehetne egy velünk teljesen egyenlő erővel rendelkező városnak előállani még békés viszonyok között is, nem hogy háborúban s ellenséges területen, akkor, midőn majd ellenök szintén emelhetünk erősségeket. Ha azonban kisebbszerű erősséget emelnek, akkor

talán képesek lesznek némi kárt okozni területünk egy részére kiterjedő rabló portyázásaikkal s átszöktetésekkel. Ez azonban nem lesz elegendő területünk elzárására, sem arra, hogy meggátoljon bennünket abban, hogy őket a tengerről megtámadjuk s hajóhadunkkal adjunk megtorlást, mert épen abban van a mi erőnk. Nekünk a tengeri hadakozásban való jártasságunknál fogva több gyakorlottságunk van a szárazföldi hadakozásra, mint ellenfeleinknek a szárazon való katonáskodásuknál fogva a tengeri szolgálatra; az pedig, hogy a tengeren gyakorlottakká legyenek, nem megy olyan könnyen. Mert bár a persa háború után nyomban ráadtátok magatokat a tengeri életre, mindamellett még ti sem vagytok benne kellőleg kiképezve: hát még földművelő és hajózással nem foglalkozó emberek hogyan vihetnének véghez valami figyelemre méltót a tengeren? — kivált ha még meg sem lesz engedve nekik az, hogy magukat gyakorolják, mivel a mi erős hajóhadaink szünetlenül a nyakukon lesznek. Meghiszem, hogy kiseded, kalózbecsapást intéző hajórajok ellen talán mernek ütközetre vállalkozni, számmal pótolva tudatlanságukat; de ha egy hatalmas hajóhad szorongatja őket, moczanni sem bátorkodnak. Tehát mivel nem gyakorolhatják magukat, bárdolatlanok maradnak, s ezért bátortalanok is lesznek. Mert ha valami, épen a tengeri hadakozás az, a mely mesteri ügyességet feltételez; azt pedig nem lehet úgy alkalmoszerűleg, mellékes foglalkozással elsajátítani, sőt inkább az semmi mellékes foglalkozást meg nem tűr. Azonban ha az olympiai és delphoibeli kincsekhez nyúl-**143** nának s nagyobb zsold ígéretével igyekeznének a mi idegen hajós-legénységünket tőlünk elvonni, az komoly baj lenne, ha mi a saját magunk kebeléből és zselléreink ¹⁹¹ között hadi néppel nem volnánk képesek úgy megrakni hajóinkat, hogy nekik helyt állhassunk. De hát ügyünk úgy áll e tekintetben, hogy, a mi a legderekből, csak polgáraink között való hajókormányosaink vannak, a többi hajószemélyzetünk is nagyobb számú

2 és jobb, mint a többi helleneké együttvéve. A hajóhadunknál szolgáló, idegen származású hajóslegénység közül pedig aligha vállalkoznék arra csak egy is, hogy veszedelemre adja a fejét s hazájának hátat fordítson,¹⁹² egyszersmind a győzelemre való csekélyebb kilátás mellett ellenfeleink részén harcoljon csak azért, hogy néhány napig nagyobb zsoldot húzhatson.

3 «A peloponnesosiak ügyei, felfogásom szerint, ilyen formán állanak; ellenben mi azoktól, a miket bennök gáncsol-
4 tam, mentek vagyunk s egyéb tekintetben is hasonlíthatat-
lanul felettök állunk. Ha azok a szárazon a mi területünkre törnek, mi az övékre a tengeren, s ekkor aztán még az egész attikai terület feldúlására is sokkal hatalmasabb visszavágás lesz részünkről a Pelopónnesos egy részének az elpusztítása, mert a peloponnesosiaknak nincs semmi más területök, a honnan magukat kárpótolhatnák a nélkül, hogy érte megviaskodni ne kellene; mi ellenben jelentékeny területekkel rendelkezünk mind a szigeteken, mind a szárazföld némely partvidékein.¹⁹³

5 Roppant jelentőségű az a tengeri uralom! Gondoljátok csak meg, hogy ha mi szigetlakók volnánk, ki volna nálunk megközelíthetlenebb? Most ehhez mentől közelebb eső állapotba kell magunkat beletalálnunk. Ehhez képest hagyjuk oda a szabad térséget s ott levő lakásainkat; csak a tengernek s városunk területének¹⁹⁴ megtartására szorítkozzunk s ne tegyük azt, hogy azok feldúlása miatt haragra lobbánva a sokkal számosabb peloponnesosiakkal nagy ütközetbe bocsátkozunk, mert ha mi győzünk, újra nem csekélyebb számú ellenséggel gyűlik meg a bajunk, ha pedig mi húzzuk a rövidebbet, azzal a szövetségeseinktől nyert hatalmi tényezőket, melyek erőnk forrásait teszik, elveszítjük. Szövetségeseink ugyanis nem fognak nyugton maradni, mihelyt nem lesz elég képességünk ellenök sikra szállani. Félre tehát a házakon és földbirtokokon való sajnálkozással! Sajnáljuk inkább az emberéletet! Mert nem azok urai az embernek, hanem az ember

az úr rajtuk. Ha azt merném hinni, hogy képes vagyok rábeszélni titeket, azt tanácsolnám, hogy menjetek s a saját kezeitekkel pusztítsátok el azokat, ekkép a peloponnesosiaknak mutatassátok meg, hogy azokért ugyan ti nem fogtok hajtani reájok.

«Tudnék még sok egyebet is felhozni a mellett a kilátás¹⁴⁴ mellett, hogy a végleges diadal a mienk lesz, — feltéve, hogy e háború folyama alatt egyszersmind uralmatok gyarapítását is czélül nem tűzitek s magatok csinálta veszedelmekkel a helyzetet nem súlyosbitjátok, mert megvallom, jobban félek a saját magunk balfogásaitól, mint az ellenség terveitől. Azok azonban² egy más beszédem tárgyát fogják tenni,¹⁹⁵ majd ha már a háború folyni fog. Most csak bocsássuk el ezeket a következő válaszszal: Mi a megarabeliek számára megnyítjuk piacunkat s kikötőinket, ha viszont a lakedaimoniak is felhagynak az idegenek kiutasításával¹⁹⁶ mi velünk s a mi szövetségeseinkkel szemben; mert az ép oly kevésbé van a békeszerződés ellenére, mint emez. Továbbá mi visszaadjuk az államoknak függetlenségöket, a melyekkel akkor birtak, midőn a békeszerződést kötöttük s mihelyt a lakedaimoniak is teljesen szabad kezet engednek a felsőségek alatt levő államoknak arra, hogy ne az ők, tudniillik a lakedaimoniak érdekeinek megfelelőleg intézzék állami életöket, hanem úgy, a mint azok külön-külön maguk akarják. Végül mi hajlandók vagyunk a békeszerződés értelmében a törvényes kiegyenlítésre. Háborút kezdeni nem fogunk, de ha megkezdik, védekezni fogunk. Ez az igazságos, egyszersmind ezen állam méltóságához illő válasz. De jegyezzük³ meg magunknak jól, hogy a háború kikerülhetetlen; továbbá, hogy ha nagyobb készséggel fogadjuk el a háborús állapotot, kevesebb határozottsággal támad az ellenfél; s hogy a legnagyobb veszedelmek után végül mind az államra, mind ennek egyes polgáira a legnagyobb kitüntetések háramlanak. Ime⁴ a mi apáink a persa háborúban megállták helyöket az ellenséggel szemben, pedig nem hogy ennyivel kezdték volna, de

még azt is oda hagyták, a mijök volt! — S midőn ekkép több belátással, mint szerencsével, nagyobb bátorsággal mint hatalommal visszaverték a barbárt, e nagy gyarapodáshoz utat nyitottak. Ezek mögött elmaradnunk nem szabad, hanem az ellenség ellen minden módon védekeznünk kell s rajta lennünk, hogy hatalmunkat esonkítatlanul hagyhassuk gyermekeinkre.»

145 Ekképen szólt Perikles. Az athéniek az ő tanácsát igen helyesnek találták s azt mondták ki határozatképen, a mit ő javasolt. A lakedaimoniaknak szintén az ő felfogásának megfelelőleg adtak választ minden egyes pontra nézve úgy, a mint ő előadta; általában pedig kinyilatkoztatták, hogy parancsra hallgatni nem fognak, arra azonban készek, hogy a békeszerződés értelmében a vitás kérdéseket törvényes úton egyenlítsék ki, mint teljesen egyenlő rangú felek. A követek e válaszzsal haza tértek s ez után több követség nem jött.

146 Ezek voltak azok a sérelmes esetek és vitás ügyek a háború előtt, a melyek mindkét részen nyomban az Epidamnosnál és Kerkyránál végbement események után merültek fel. Mindamellet az alatt, míg ezek fenforogtak, fentartották egymással az érülközést, a háborús viszony formáságai mellözésével ugyan, de nem minden gyanús tartózkodás nélkül, mert a mik történtek, békebontásra s a háború megkezdésére ürügyül szolgáló dolgok voltak.

THUKYDIDES.

II. KÖNYV.

Ezennel ahhoz az időponthoz jutottunk már el, a melyben a háboru nyíltan kitör az athéniek és peloponnesosiak, valamint e két fél szövetségesei között, a melyen túl többé nem érülköznek egymással a háborús viszony formaságai nélkül, s hadi lábra állva szakadatlanul háborúskodnak. Meg van ez itt írva időrendben, a mint az események egymás után következnek, nyári és téli időszakok szerint.¹

Tizennégy év óta volt érvényben a harmincz éves béke, a mely Euboiá elfoglalása után létesült. E béke tizenötödik évében, akkor, midőn Chrysis papnő Argosban hivataloskodásának negyvennyolczadik évét töltötte,² Spartában az ephoros Ainesios, Athénben az archon Pythodoros volt, s ennek e hivatala idejéből még négy hónap volt hátra, továbbá a Potidaiánál történt ütközet után hat hónapra s tavasz nyiltával³ egy thebai csapat, a mely kevéssel volt több háromszáz embernél, két boiotarchosnak,⁴ a Pylides fiának, Pythangelosnak s az Onetorides fiának, Diemporosnak a vezetése alatt éjjel előálomkor teljes fegyverzetben bement az athéniakkal szövetségben álló boiotiai Plataiába. Bizonyos plataiabeli polgárok, nevezetesen Naukleides és pártja⁵ hívták ezt ide s nyitották is ki előtte a kaput, a végből, hogy a saját személyes hatalmukat oly polgártársaik romlására építsék, a kik ennek az útjában álltak, aztán pedig, hogy a várost a thebiaiak részére megnyerjék. Ezt ők a Leontiadés fiának, Eurymachosnak, Theba egyik

legtehetősebb polgárának az útján eszközölték ki. A thebaiak előre látták azt, hogy háborúra fog kerülni a dolog; ennél fogva örömezt ráálltak, hogy Plataiát, a mely velök állandóan visszavonásban élt, még a béke idején s a háború nyílt kitörése előtt kézre kerítsék. E miatt annál könnyebb szerrel is belopakodhattak, mivel semmi őrizet sem volt kiállítva. Miután a piacon hadi rendbe álltak, nem úgy igyekeztek eljárni, a mint ohajtották azok, a kik őket oda behívták, melynélfogva nyomban dologhoz látva politikai ellenfeleik házaira⁶ törtek volna; hanem inkább az volt a tervök, hogy nyilvános kihirdetés útján békés szellemű nyilatkozatot tesznek s a polgárságot barátságos egyesség kötésére igyekeznek rábírní. Kikiáltójuk ki is hirdette azt a felhívást, hogy a ki az összes boiotok ősi szövetségi viszonya alapján⁷ velök hadi szövetségre hajlandó lépni, az fegyveresen csatlakozzék ő hozzájuk. Azt hitték, hogy ezen az úton a várost könnyű szerrel magukhoz vonhatják. A plataiabeliek, a mint észrevették, hogy a thebaiak városukban vannak s ez nagy hirtelenséggel kezökbe esett, megdöbbenésökben s az éjjeli sötétség okozta téves vélekedésök miatt, a mely a behatolt thebaiak számát sokkal nagyobbra tette, hajlandók voltak az egyezkedésre, a felajánlott szövetséget elfogadták s nyugton viselték magukat, kivált miután azok részéről senkit semmi bántódás nem ért. Azonban mialatt a thebaiakkal értekeztek, észrevették, hogy ezek nem oly nagy számmal vannak, s az a reménységök támadt, hogy öök, ha támadást intéznek, rajtuk könnyű szerrel erőt vehetnek; mert a nagy tömegnek nem volt kedve az athéniektől elszakadni.

Ennél fogva arra határozták magukat, hogy a thebaiakat megtámadják; s összegyülekeztek olyanformán, hogy az egyes házak közt levő közfalakat átvágják, hogy az útra ne kelljen kerülniök s ekkép észre ne vegyék öök: továbbá üres szekereket toltak az útra, hogy torlaszokúl szolgáljanak, s nem mulasztottak el semmi egyéb olynemű intézkedést sem, a mely

ily körülmények közt támogatásukra szolgálónak mutatkozott. Miután, a mennyire lehetett, mindennel készen voltak, a hajnal hasa.lta előtti időpontot várták be, hogy az ellenség a nappali világo.s.ság elérkezésével nagyobb bátorságot ne kapjon s ekkép ő velök egyenlő helyzetbe ne jusson, hanem az éjjeli homályban a megrémülésre hajlandóbb fél, s ő velök szemben, kiknek a város területén teljes helyi ismeretük volt, kisebbségben legyen. Ez időpont elérkeztével a plataiabeliek haladéktalanul támadásra mentek s gyorsan tusába bocsátkoztak. A thebaiak annak láttára, hogy ki vannak játszva, zárt csapatot formáltak s mindazokon a pontokon, a melyeken megrohanták őket, visszaverték a támadásokat. Két vagy három támadás visszaverése után, a mint a plataiabeliek roppant csatazajjal új támadásra törtek elő s ugyanekkor a házokról a nők és házi szolgálólárma, kiabálás között cserép- és kőzárport ontottak reájok, ezen felül már az egész éjen át nagy esőszakadásban voltak, erkölcsi erejük megtört s hátat fordítva futásnak eredtek a városon keresztül. A sötétben, mivel ezek az események a hónap vége felé történtek,⁸ s a sáros, sikos utczákon a legtöbbben nem tudtak rátalálni a kijáróra, a melyen meneküléseket kellett keresniök, míg üldözőik nagyon is jól ismerték a helyi viszonyokat, hogy előlük el ne menekülhessenek; ekkép közülök sok odaveszett. Egy plataiabeli azon a kapun, a melyen a thebaiak bementek s a mely egyedül volt kinyitva, závárszög helyett egy lándzsa-hegyet dugott a tolózárho s ekkép elzárta, hogy ott se lehessen többé kimenniök. A városban való üldözés közben a thebaiak közül némelyek a bástyákra hágtak föl, innen a külső oldalon leugráltak, mi által a legnagyobb részök elveszett; mások pedig egyik őrizetlen állapotban levő várkapun egy fejszével, a melyet egy nő juttatott a kezeikhez, a závárt titkon átvágták; de itt kevesen mehettek ki, mert mihamar észrevették őket; ismét mások a város különböző pontjain más-másképen találták vesztöket. Ez alatt a főtömeg,

a csapatnak az a része, a mely a legjobban összetartott, ott rekedt egy nagy épületben, a mely a bástyázathoz volt ragasztva s a melyen az ajtó nyitva állt, mivel azt hitte, hogy ezen az épületen levő nyílás képezi a város kapuját s egyenes átjáróul szolgál kifelé.⁹ A plataiabeliek, a mint ezt a csapatot itt kelepcebébe esve látták, azon kezdtek tanácskozni, vajjon rágyujtsák-e az épületet s elhamvaszszák-e úgy, a mint van, vagy valami más eljárásmodot alkalmazzanak. Végül azonban ez a csapat is, valamint a thebaiak közül mindazok, a kik a városban szerte bolyongtak, egyességre léptek a plataiabeliekkel, mely szerint a fegyvert lerakták s magukat feltétlenül megadták. Erre jutottak azok a thebaiak, a kik Plataiába behatoltak. Ez alatt a többi thebaiak, a kiknek még éjjel teljes erővel meg kellett volna jellemniök, ha azok, a kik Plataiába bementek, netalán kudarcot vallanának, mihelyest útközben hírt kaptak a történekről, nyomban segítségre siettek. Plataia Thebától hetven stádiumnyira van,¹⁰ s ekkor még az éjen át szakadó eső is késleltette haladásukat, mert az Asopos folyó erősen megdagadt s nem könnyű volt rajta átgázolni. Mivel tehát zuhogó esőben haladtak előre s csak nagy ügygyel-bajjal tudtak a folyón áthatolni, későn, már csak akkor érkeztek meg, midőn embereik részint leölve, részint fogva voltak.

A thebaiak megtudván mi történt, azoknak a plataiabelieknek a kézre kerítésére gondoltak, a kik kint a vidéken laktak s a kikkel minden házi felszerelésök velök volt, mivel azt hitték, hogy még béke van s ily szerencsétlenségről senkinek semmi sejtelve nem volt. Szándékoztak azokat a plataiabelieket, a kiket talán elfogniok sikerül, túsok gyanánt tartani azokért az emberekért, a kik talán bent foglyul estek. Ezen a terven jártatták az eszöket a thebaiak. Míg ezek még mindig ezzel foglalatoskodtak, a plataiabeliek, mivel megsejdtették azt, hogy ilyes valami van készülóban, s aggódtak a kint levőkért, követeket küldtek a thebaiakhoz azzal a nyilatkozattal, hogy

már azzal is menthetetlen dolgot követtek el, hogy béke idején az ő városuk elfoglalására kísérletet tettek; ne tetézzék ezt még azzal is, hogy a kint levőkön bántalmat követnek el. Ellenkező esetben, kinyilatkoztatták, ők a thebaiaknak azon embereit, a kik élve a kezeik közt vannak, szintén le fogják gyilkolni; viszont ha területökről visszavonúlnak, azt ígérték, hogy ezen embereiket nekik visszaadják. A thebaiak ezt beszélik, s még azt is állítják, hogy ez az ígélet esküvel is meg volt erősítve. Másfelől a plataiabeliek azt mondják, hogy ők nem így egyenesen ígérték meg a thebaiaknak embereik visszaadását, hanem csak úgy, ha megelőző értekezletet útján valami egyességet köthetnek; azt pedig, mintha ők esküt tettek volna, kereken tagadják. — Nos hát a thebaiak a plataiabeliek területéről kitakarodtak a legkisebb bántalom elkövetése nélkül. Erre a plataiabeliek, miután a vidékről nagy sietséggel behordozkodtak, azokat az embereket nyomban legyilkolták. Az elfogottak szám szerint száznyolczvanan voltak s közöttük volt az az Eurymachos is, a kivel az árulók titkos terveiket szőtték. E tett elkövetése után hírvivőt küldtek Athénbe, a thebaiaknak halottaikat fegyverszünet engedélyezése mellett kiadták s ügyeiket a városban rendezték, a mint a viszonyokhoz képest a legczélszerűbbnek gondolták. Az athéniek, mihelyt a plataiai eseményekről hírt kaptak, mindazokat a boiotiabelieket, a kiket csak Attika területén találtak, nyomban elfogták s követet indítottak Plataiába azzal a rendelettel, hogy azokkal a thebai emberekkel, a kik kezeik közt vannak, semmit ne cselekedjenek, míg felettök ők is nem határoznak. Az athéniekhez ugyanis arról, hogy azok halva vannak, még nem érkezett jelentés, mert az első követ Plataiából Athénbe a thebaiak bemenetelével egyidejűleg indult el, a második pedig pár pillanattal ezek leveretése és fogságba esése után; azokból, a mik ezután történtek, már mit sem tudtak. E tájékoztatlanságukban küldték az athéniek azt a rendeletét. A követ megérkezéttével már azokat az embereket nem találta

- 4 életben. Ezután az athéniek Plataiában hadsereggel megjelentek, élelmiszereket szállítottak bele s őrséggel látták el, végül a férfiak közül a leghasznavehetetlenebbeket, valamint a nőket és gyermekeket is kiszállították.
- 7 Mivel a Plataián elkövetett csín által a béke már csattanósan meg volt szegve, az athéniek a legkomolyabb hadi készülétekhez láttak; ugyanezt tették a lakedaimoniak és szövetségeseik is. Mindkét fél szándékba vette, hogy a persa királyhoz s a barbarokhoz máshova, a honnan csak némi támogatást remélt, követeket küld, továbbá, hogy szövetségbe vonja azokat az államokat is, a melyek felsősége alatt nem álltak. A lakedaimoniak szövetségeseiknek meghagyták, hogy azokhoz a hajókhoz, a melyeket a velök tartó államoktól Italiából és Siciliából nyertek, s a melyek már náluk voltak, még építsenek, még pedig mindenik állam nagyságához mért arányban úgy, hogy hajóik száma egészen ötszázra kerekedjék ki; továbbá, hogy egy határozott összegre menő pénzt tartsanak készen; de különben nyugton legyenek s az athénieket, ha egyes hajókkal mennek hozzájuk, ne utasítsák vissza, míg e készülődéseikkel
- 3 készen nem lesznek. Az athéniek latolgatták azon szövetségeseik erejét, a kikre számíthattak, s különösen a Peloponnesost környező helyeket, Kerkyrát, Kephalleniát, Akarnaniát és Zakynthost járatták be követeikkel, mert látták, hogy ha ezek szilárdul mellettök állanak, ők a Peloponnesosnak minden
- 8 oldalról keményen neki eshetnek. Szóval, mindkét fél nem közönséges dolgokon jártatta elméjét s a legnagyobb hévvel készülődött a háborúra. S ez nagyon természetes, mert a hév kezdetben mindig a legerősebb. Ekkor még a fiatalság is nagy számmal volt a Peloponnesoson, nagy számmal volt Athénben is. Ez, mivel még nem próbálta, kapott rajta, hogy háború lesz. A többi összes hellenség feszült érdeklődéssel nézett a két
- 2 legelső állam mérkőzése elé. Sok jósmondat járt szájról szájra, sok ilyesről zengett a jóslatfejtők ajka mind a háborúra készü-

lödő, mind a többi hellen államokban. Ezenkívül Deloson ez 3
 előtt kevéssel földrengés volt, a mely itt ember emlékezet óta
 nem fordult elő. Ezt is szintén a bekövetkezendő események
 jelének hitték s vallották. S ha még valami más ilyenféle eset
 történt, azt mind előkutatták. A közvélemény, mondhatni, 4
 legnagyobb részt a lakedaimoniak ügye iránt volt kedvezőleg
 hangolva, kiváltképen azért, mert ezek azt nyilatkoztatták ki,
 hogy Hellast akarják megmenteni. Ez okozta aztán, hogy
 minden egyes ember, minden egyes állam azon törte magát,
 mikép segítsen rajtuk szóval is, tettel is, s mindenki azt hitte,
 hogy a vállalat jó előmenetelet épen az akasztja meg, hogy ő
 nem vesz részt benne. Oly rossz hangulatban volt a nagy többség 5
 az athéniek iránt, mert az egy rész szeretett volna uralmuk
 alól felszabadulni, a más rész pedig attól félt, hogy alattvaló-
 jukká lesz.

Ily készülődésekkel s ilyen érzület és gondolkodásmód 9
 mellett folytak a háborús mozgalmak. Azok a szövetséges
 államok, a melyek a háború kezdetén mindkét fél oldala
 mellett álltak, a következők voltak: A lakedaimoniak oldalán
 voltak az isthmoson belül¹¹ a peloponnesosiak valamennyien, 2
 az argívok és az achívok kivételével. Ezek mindkét
 féllel barátságos lábon álltak; azonban az achívok közül
 mindjárt kezdetben részt vettek a háborúban a pellenebe-
 liek, később pedig valamennyien mind. A földszoroson kívül
 lakók közül a lakedaimoniak oldalán álltak a megarabeliek
 a phokisiak, a lokrok,¹² a boiotok, az amprakiabeliek, a
 leukasiak és az anaktorionbeliek. Ezek közül hajókat szolgál-
 tattak a korinthosiak, a megarabeliek, a sikyoniak, a pelle- 3
 nebeliek, az elisiek, az amprakiabeliek és a leukasiak; lovas-
 ságot állítottak a boiotok, a phokisiak és a lokrok, gyalog-
 ságot pedig a többi államok. Ez volt a lakedaimoniak szövetsé-
 sége. Az athéniek részén álltak a chiosiak, a lesbosiak, a päl- 4
 taiabeliek, a Naupaktosban lakó messeneiek, az akarnania-

beliek nagy része, a kerkyrabeliek, a zakynthosiai, továbbá még egyéb oly államok, melyek adókötelesek voltak, a következő népségek közt: Kariának a tenger mellett eső része, a Kariával szomszédos dorisiai, Jonia, a Hellespontos vidékén lakók, a thrák partvidék, mindazok a szigetek, a melyek a Peloponnesos és Kreta szigete között kelet felé fekszenek, az
 5 összes Kykladok Melos és Thera kivételével.¹³ Ezek közül a chiosiai, a lesbosiai és a kerkyrabeliek hajókat szolgáltatottak, a többiek pedig gyalogságot és pénzt. Így állt mindkét félnek a szövetsége és hadi készülete.

10 A lakedaimoniai a plataiai események után a Peloponnesoson, valamint az ezen kívül lakó szövetségeseikhez nyomban azt a rendeletet küldötték szét, hogy katonaságukat állítsák hadi lábra s magukat egy távoli vidékre intézendő hadi vállathoz a kellő szükségletekkel lássák el, hogy Attikába betörést
 2 intézhessenek. A mint már ezzel mindenki készen volt, a kitűzött időre minden állam részéről a hadi erő kétharmada
 3 a földszoroson megjelent. Miután ekkép az egész hadsereg itt együtt volt, Archidamos, lakedaimoni király, a ki ebben a hadi vállalatban a fővezérletet vitte, az összes államok vezéreit, legfőbb tisztjeit, valamint a seregben levő többi legtekintélyesebb férfiakat is egybegyűjtötte s előttük a következő intó beszédet tartotta:

11 «Peloponnesosiai! Szövetségés társaink! A mi őseink sokat táboroztak részint magán a Peloponnesoson, részint ezen kívül eső helyeken; közülünk az idősebbeknek szintén volt elég módjuk tapasztalásból megtudni, mi az a háború; azonban e jelenleginél nagyobb hadi, készülettal még nem jöttünk ki táborozásra. Mi most egy roppant hatalmas államra szándékozunk támadást intézni; azért szintén igen nagy számú
 2 s nagyon derék hadi néppel fogunk táborozáshoz. Méltán megvárható tehát, hogy magunkat őseinknél alábbvalóknak ne tanúsítsuk, se pedig a saját hírnevünkön szennyfoltot ne ejtsünk.

Mert e mozgalmat az egész Hellas feszült figyelemmel kíséri s az athéniiek iránt táplált gyűlöletből vállalatunkhoz sok szerencsét kíván. Tehát bárha még úgy hiszi is valaki azt, hogy mi az ellenségét meghaladó erővel támadunk, s majdnem bizonyosnak tartja, hogy az ellenség nem fog velünk nyílt ütközetbe bocsátkozni, azért nem szabad az óvó intézkedések elhanyagolásával tenni lépéseinket. Ellenkezőleg minden egyes állam vezére, sőt minden egyes katona a maga részéről folyvást azzal a várakozással legyen, hogy csata előtt áll. A had eshetőségei bizonytalanok; a legtöbb csak pillanatokon fordul meg s a támadások a szenvedély heve első kitérésének módjára következnek be. Gyakran a gyöngébb fél, ha óvatosan jár el, sikerhez jut egy oly erősebb féllal szemben, a mely lenézte s e miatt a harcra kellőleg elkészülve nem volt. Ellenséges területen való táborozásnál bátor érzület s óvatos eljárás mód az, a melyre folyvást szükség van; mert így lehetünk a támadásra folyvást eléggé vállalkozó szelleműek, a támadás ellen pedig elegendőkép biztosítva. Mi egy oly állam ellen szállunk síkra, a melyet nem hogy képtelennek lehetne mondani az önvédelemre, de sőt a védelmi eszközökkel minden tekintetben a legjobban el van látva; s így csaknem bizonyosnak tekinthetjük, még ha most, midőn távol vagyunk, nem mozognak is, hogy velünk szembe szállnak, — majd akkor, ha bennünket területökön dűlva, pusztítva megjelenni látnak. Mert mindenkit harag fog el, midőn a saját szemével s amúgy melegeben valami szokatlan sérelmet kénytelen látni; s a kik mennél kevésbbé szoktak megfontolással eljárni, azok állnak a leggyakrabban indulatuk tette izgató hatása alatt. Az athéniokról pedig még jobban fel lehet tenni, mint bárkiről másról azt, hogy így viselik majd magukat, mivel azt tartják, hogy nekik van csak joguk arra, hogy másokon uralkodjanak, s hogy másokra törve, azok területét dűlják inkább, mintsem a magukét pusztítva lássák. Mivel tehát ily hatalmas állam ellen

fogunk táborozáshoz és a következesekhez képest öseinkre is, a magunk fejére is a legnagyobb dicsőséget vagy a legnagyobb gyalázatot fogjuk vonni: készségesen menjete, a merre vezetnek benneteket; fegyelmet s óvatosságot mindennél előbbvalónak tartsatok s a parancsolatokat pontosan teljesítsétek, mert nincs annál szebb és bátorságosabb dolog, mint ha egy nagy hadsereg egyetlen intéző szellemtől áthatottnak tanúsítja magát.»

- 12 E beszéd elmondása után Archidamos felozlatta a gyülekezetet s még egyszer és utoljára a Diakritos fiát, a spartai Melesippost Athénbe küldte, ha talán az athéniek engedékenyebbekké válnának, látván azt, hogy ők már útban vannak.
- 3 Ezek azonban nem bocsátották városukba, sem közhatóságuk elé, mert már ezt megelőzőleg győzött a Perikles abbeli nézete, hogy sem üzenethozót, sem követséget nem lehet elfogadni a lakedaimoniaktól, mihelyt táborozásra kimozdulnak. Tehát Melesippost kihallgatatlanul küldték vissza s kimondták neki, hogy még az nap a határokon túl kell lennie, jövőre pedig, ha valamit akarnak, területekre való visszahúzóadás után küldjenek követséget. Adtak mellé kísérőket is, hogy
- 4 senkivel szóba ne állhasson. Midőn a határra ért s kísérőitől elváló félben volt, e szavakkal ment tovább útjára: «Ez a nap a hellenekre nézve nagy szerencsétlenségek kezdete lesz.»
- 5 Midőn a táborba érkezett s Archidamos megtudta, hogy az athéniek semmi áron nem akarnak engedni, hadaival felkerekedett s területekre benyomult. A boiotok szintén elküldték hadjuttalékukat, valamint lovasságukat is a peloponnesosiaknak a táborozásban való részvételre, többi hadi néppel pedig Plataia alá mentek s ennek a vidékét dúlták.
- 13 Mialatt még a peloponnesosi hadak a szoroson gyülekeztek s az atikai határok felé közeledtek, de még oda be nem csaptak, a Xanthippos fia, Perikles, a ki ekkor az athéniéknél a vezéri tisztet tized magával viselte, mintán meggyö-

zódést szerzett magának arról, hogy az ellenséges betörés való-
 sággal bekövetkezik, azt kezdte gyanítani, hogy az ő javait
 Archidamos alkalmasint kiméltni fogja, s pusztításuktól tar-
 tózkodni fog, akár vendégbaráti viszonyuknál fogva magától,
 a mint ez gyakran megesik, hogy ő neki személyesen jó szol-
 gálatot tegyen, akár pedig azért, mert neki azt a lakedaimo-
 niak egyenesen meghagyják, hogy őt polgártársai előtt nép-
 szerütlenné tegyék, a mint már a vétekek terhelt emberek
 kiűzését is ő miatta követelték. Ennélfogva kinyilatkoztatta az
 athéniek előtt a népgyűlésben, hogy Archidamos ő neki ven-
 dégbarátja ugyan, azonban ez a viszony a közügynek hátrá-
 nyára ne szolgáljon. Ha az ellenség az ő birtokait s épületeit
 nem dúlja épen úgy, mint a többiekét, hadd legyenek állam-
 javakká s miattuk ő reá semmi gyanú ne háruljon. Ugyan-
 ekkor ismételte a létező helyzetre vonatkozólag korábbi inté-
 seit is, hogy készüljenek a háborúra, hurezolkodjanak be a
 vidékről, rendes ütközet elfogadására a városból ki ne tör-
 jenek, hanem behúzódván a városba, őrizzék azt; továbbá
 hajóhadukat, a mely erejüket képezi, hozzák jó karba s kezö-
 ket tartsák szövetségeseik felett, mert, úgymond, erejük forrá-
 sát az ezektől fizetett adójárulékok teszik; a háborúban pedig
 többnyire az okosságé a döntő szerep s a pénzbeli gazdag
 forrásoké. Egyszersmind elmondta, hogy a mi ez utóbbiakat
 illeti, teljesen nyugodtak lehetnek, mivel évenként hatszáz
 talentumnyi¹⁵ adó foly be a szövetségeseiktől az államnak
 egyéb jövedelmeken felül; készletben van még a fellegvárban
 hatezer talentumnyi vert pénz. Ez, midőn a legnagyobb ösz-
 szegre ment, kilenczezerhétszáz talentumnyi volt. Ebből az, a
 mi már hiányzott, a fellegvár előcsarnokaira, egyéb épületekre
 s Potidaiára volt fordítva.¹⁶ Ezen kívül pénzzé fel nem dolgo-
 zott arany és ezüst magánosok és az állam részéről adott
 fogadalmi ajándékokban, az ünnepi meneteknél és verseny-
 játékoknál használatos edényekben, eszközökben, persa zsák-

mányokban s egyéb, ezekhez hasonló tárgyakban nem kevesebb, mint ötszáz talentumnyi érték van.¹⁷ Ehhez számított még egyéb szent helyekről is nem csekély összegre menő értéket, a melyet szintén hasznukra fordíthatnak; sőt ha mindentől el találnának is esni, felhasználhatnák még magát az Athene szobrán levő aranyat is; kimutatta, hogy e szobron negyven talentumnyi súlyú tiszta színarany van,¹⁸ a mely egészen levehető. Ezt, ha a város megmentése czéljából felhasználják, tartoznak egyenlő mértékben visszatéríteni. A pénzbeli segédforrásokra nézve ekkép igyekezett a polgárságba bizalmat önteni. Ez után azt mondta el, hogy van tizenhárom ezer nehéz fegyverzetű gyalogjuk az őrségekre s a városi bástyázat mellvédeihez rendelt tizenhatezer nehéz fegyverzetű gyalogon kívül. Mert kezdetben, midőn az ellenség becsapott, emyien képezték az őrsereget a legidősebb és legifjabb korosztálybeli polgárokból s a zsellérek közül azok, a kik nehéz fegyverzetű gyalogok voltak. A phaleroni bástya harminczöt stádium hosszú volt a város körfaláig, s e körfalnak őrizet alatt álló része negyvenhárom stádium volt; ennek egy része, az, mely a phaleroni és a hosszú fal között volt, nem állt őrizet alatt; továbbá a Peiraieus felé húzódó hosszú falak negyven stádiumnyira nyúltak, s ezeknek külső része állt őrizet alatt; a Peiraieusnak Munychiával együtt az egész körfala hatvan stádiumnyi volt, s ennek fele állt őrizet alatt.¹⁹ A lovasság számát ezerkétszáz főre tette, ide számítva a lovas nyilazókat is, továbbá a gyalog nyilasokét ezerhat százra s a hasznavehető háromsorevezős hajók számát háromszázra. Ily, s a részleteket tekintve, egy pontban sem gyarlóbb lábón állt az athéniek hatalma akkor, midőn a peloponnesosiak első betörése a küszöbön állt s a háború kitört. Beszélt ezen kívül Perikles szokása szerint még egyebeket is annak a kimutatására, hogy a háborúból győzelmesen bontakozhatnak ki.

14 Az athéniek hajtottak az ő előterjesztéseire. Beszállították a vidékről a nőket és gyermekeket, valamint házi felszere-

lésül szolgáló ingóságukat is; egyszersmind még maguknak a házaknak a fa-anyagát is kiszedték. Az apróbb lábas jószágot és az igavonó harmokat Euboiára s a szomszédos szigetekre küldték át. Mivel a legtöbben állandó vidéki lakáshoz voltak szokva, nehezen esett nekik ez az átköltözés. Pedig ez megtörtént, s épen különösen az athéniakkal már az ősrégi időkben. Attikát ugyanis Kekrops és az első királyok alatt egészen Theseusig városi kerületekben laktak; ²⁰ mindeniknek megvolt a maga prytaneuma (városháza) és felsősége; ha nem volt mitől félniök, nem gyülekeztek egybe a királyhoz tanácskozás végett, hanem mindenik magában intézte a saját polgári ügyeit s tanácskozott teendői felől. Közülök némelyek még hadat is viseltek egymással, mint pl. az eleusisiak Eumolpos alatt Erechtheus ellen. Azonban midőn Theseus lett királylyá, a kinél okosság hatalommal egyesült, egyéb derék dolgokon kívül azt is megtette, hogy a többi városi kerületek tanácsait és főhatóságait feloszlatta, s az által, hogy egy tanácsházat és egy prytaneumot mutatott ki, az egész népet e mostani városba hozta össze, s a mellett, hogy kiki használhatta javait úgy, mint addig, egyszersmind kényszerítette, hogy ennek a városnak a polgárságához tartozzék. Ez a város, miután már ekkép valamennyien ennek a polgári kötelékébe tartoztak, nagygyá is lett s ily állapotban származott át Theseustól utódaira. Az ő idejétől fogva ülnek az athéniak az (Athene) istennő tiszteletére egy nyilvános ünnepet még most is, a melynek a neve Synoikia (összetelepedés, egyesülés ünnep). ²¹ Ezt megelőzőleg város volt a mai fellelgyvár s a városnak alatta eső, leginkább dél felé fekvő része. Ezt bizonyítja az, hogy magában a fellelgyvárban vannak az Athene istennőén kívül a többi istenek templomai is; továbbá, hogy azok a templomok, a melyek rajta kívül találhatók, inkább a város ezen része felé vannak építve; így például az olympiai Zeusé, a Pythion, a Gé szent helye s a limnai Dionysosé, ²²

a kinek a tiszteletére a régibb Dionysia nevű ünnepet ülik Anthesterion hónap tizenkettedikén,²³ a mint ez az athéniéktől származó ionoknál egészen máig szokásban van. De vannak még más ősrégi szent helyek is ezen a részen alapítva. S van itt egy forrás, a melynek a neve most, mióta a zsarnokok²⁴ kütfő-csatornákkal ellátták, Enneakrunos (kilencz kütfő), az előtt pedig, míg tisztán látható volt a forrás vizének a fakadása, Kallirrhoé volt. Ennek a vizét, miután közelsége miatt,²⁵ akkor fontos alkalmaknál használták, s ama régi időből leszármazó szokásképen a lakodalmi szertartások előtt s egyéb ünnepi szertartásoknál még most sem nélkülözhetik. A fellegvárat már, mivel ősidőkben ez szolgált lakó helyül,²⁶ az athéniék egész máig «a város» néven nevezik.

16 Tehát az athéniék sok ideig független vidéki életet éltek; s azután is, a politikai egyesülés daczára, nagy részök megszokásból régesrég-től fogva egész e háborúig összes háztartásával a vidéken lakott; e miatt nem esett könnyen a bevándorlás, főképen miután nem oly rég ideje múlt, hogy a persa háborúk után helyreállíthatták gazdaságukat. Kedvetlenül, nehéz szívvel fordítottak hátat hajlékaiknak s szent helyeiknek, melyeket az ősi alkotmányos viszonyok megszünte óta is állandóan apáról fiúra szálló örökségkép bírtak; egészen új életmódot kellett kezdeniök; épen úgy esett valamennyiöknek, mintha hazájokból kellene kivándorolniok.

17 A mint végre megérkeztek a városba, csak kevesen találtak rendes lakást vagy szállást barátaiknál vagy rokonaiknál. A legtöbben kénytelenek voltak a város szabad térségeit építeni be s valamennyi istennek és hősnek a szent helyeit foglalni el a fellegvár és Eleusinion,²⁷ valamint azoknak a szent helyeknek a kivételével, a melyek jól elzárhatók voltak. Az úgynevezett pelasz téren a fellegvár alatt²⁸ a lakás átokkal volt terhelve, s még egy pythói jósmonda következő végső szavai által is tilalmazva volt: «Jobb a pelasz térnek meghagyni

nyugalmát.» Mindezek daczára a pillanatnyi szükség nyomása alatt még azt is beépítették. Az én véleményem szerint az említett jósmondat egészen más vonatkozású, mint közönségesen felfogták. Nevezetesen az nem arra vonatkozik, mintha az utóbb bekövetkező szerencsétlenségek a miatt érték volna a várost, hogy ama térnek a beépítésével vétket követtek el, hanem arra, hogy a háború folytán fog bekövetkezni az a kényszerűség, hogy rajta éljenek: s tudta a jóshely a háború egyes megnevezése nélkül is azt, hogy az itteni lakás soha sem fog jóra szolgálni. Továbbá sokan a bástyatornyokban rendezték be magukat házilag úgy, a hogy épen tudták; mert a mint összegyülekeztek, a város nem volt elég nagy arra, hogy őket befogadhassa. Sőt utóbb laktak magukon a hosszú falakon is, a melyeket maguk közt felosztottak, s a Peiraieusból is elfoglaltak egy jó darabot. Ez alatt folytatták készülődéseiket, igyekeztek szövetségeseiket összevonni s egy, száz hajóra menő hadi flottát szereltek fel a Peloponnesos megtámadása végett.

Midőn az athéniek hadi készületeikben erre a pontra jutottak, a peloponnesosiak hadai az attikai területhez tartozó Oinoé alá nyomultak, a hol betörni szándékoztak. Itt táborba szálltak s e hely bástyázatának ostromgépekkel s egyéb útonmódon való megostromlására tettek készüléteket. Ez az Oinoé erősített határhelyiség Attika és Boiotia között s az athéniek háborús időkben őrsereget szoktak tartani benne. Alatta részint az ostromhoz való készülődésekkel, részint egyéb dolgokkal jó sok időt vesztegettek el. Ezért Archidamost nem csekély szemrehányás érte. Már a háborúra való előkészületnél is lanyhának és az athéniek felé szitónak tűnt fel, mivel nem volt egész határozottsággal a háború mellett; a mint pedig ekkor, midőn a sereg összegyülekezett, a földszoroson veszteglett, majd az előnyomulást késedelmesen intézte s Oinoé alatt oly sokáig időzött: mindezek miatt, de legfőkép az utóbbi dolog miatt, semmikép sem voltak vele megelégedve.

- 4 Mert az Oinoé alatt való időzéskor hordozkodtak be az athé-
 niek a városba s azt hitték a peloponnesosiak, hogy gyors
 támadás mellett még mindent kint értek volna, ha ez az ő
 5 késedelmeskedéseim nem múlik. A sereg ily elégedetlenséget
 táplált Archidamos iránt a hosszadalmas megszállás alatt;
 ő azonban, a mint beszélük, még mindig arra várt, hogy az
 athéniek most, midőn területek még nincs pusztítva, engedni
 fognak s nem bírnak hozzá törődni, hogy azt szemök láttára
 dúlják; azért még várt.
- 19 Miután azonban Oinoé bevétele, daczára annak, hogy
 megrohanták s minden eszközt felhasználtak ellene; nem
 akart sikerülni s az athéniek sem kezdtek semmiféle alkudo-
 zást: e hely alól felkerekedtek s a thebaiaknak Plataiába való
 betörése után körülbelül nyolczvanad napra, nyár közepén,
 midőn az élet a fejét hányta,²⁹ Attikába betörték. A vezér a
 2 Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt, s tá-
 borba szállva, elsőben is Eleusist és Thria mezejét dúlták. Itt
 egy csapat athéni lovast az úgynevezett Rheitoi³⁰ mellett
 megszalasztottak. Ez után az Aigaleos hegyet jobb felől
 hagyva, Kropián³¹ át Acharnaihoz nyomultak, a mely Attika
 demos (község) néven nevezett helyei között a legnagyobb. Itt
 megszálltak, tábort ütöttek s jó hosszú ideig benne maradva
 20 pusztítottak. Archidamost, a mint mondják, a következő tekin-
 tetek birták arra, hogy Acharnainál maradjon csatakészzen s e
 2 becsapás alkalmával a sikra³² alá ne bocsátkozzék: Remelte,
 hogy az athéniek, a kiknél a fiatalság nagy számmal s a hadi
 készület oly nagy volt, a minő még eddig soha, nyílt ütközetet
 fogadnak el s nem nézik el, hogy területeket pusztítsák.
 3 Miután tehát már Eleusishoz s Thria mezejére ki nem mentek
 eleje, próbálta, vajjon az ő Acharnainál való állásfoglalása
 4 által nem fogják-e magukat támadásra ragadtatni. Ugyanis a
 mellett, hogy a helyet alkalmasnak találta a táborozásra, azt
 hitte, hogy az Acharnaiba való emberek, a kik a polgárságnak

jelentékeny részét tették, a mennyiben háromezer nehéz fegyverzetű gyalogból állottak, nem fogják nyugodtan hagyni, hogy javaikat szétdűlják, hanem az egészet ütközet elfogadására fogják bírni. De ha az athéniek ezen betörés alkalmával nem csapnak is ki ő ellene a városból, ezután már bátorságosabban foghat a síkság pusztításához s nyomulhat maga a város bástyái alá, mivel az acharnaibeliek, miután a saját javaiktól már úgy is meg vannak fosztva, nem lesznek többé oly készségesek a mások javaiért magukat kockára tenni s polgári meghasonlás fog bekövetkezni. Ily tekintetből maradt Archidamos Acharnainál.

Az athénieknek, míg a peloponnesusi sereg Eleusisnál s Thria mezején állt, még mindig volt némi reménysége, hogy az tovább nyomulni nem fog, mert emlékezetökben volt még, hogy a Pausanias fia, Pleistoanax, lakedaimoni király, midőn ezelőtt tizenmegy évvel az attikai területre Eleusisba s Thria mezejére becsapott, a nélkül, hogy tovább haladt volna, innen szintén visszahúzódott. Ezért az Spartából számkivetésbe is ment, mivel úgy látszott, mintha pénzzel vesztegették volna meg, hogy térjen vissza. A mint azonban a sereget az athéniek Acharnai körül pillantották meg, a mely a várostól csak hatvan stádiumnyi³⁸ távolságra van, ezt többé nem tartották elsenvedhetőnek s — a mi könnyen felfogható — midőn a területet szemök láttára pusztították, a mit a fiatalabbak még soha sem láttak, de még az idősebbek sem a persa idők kivételével, ez szörnyű dolognak tűnt fel nekik, s abban a véleményben voltak sokan, de különösen a fiatalság, hogy ezt nem szabad elnézni az ellenségnek s ki kell rá törni. Tömeges összejövetelek voltak, a melyekben heves viták folytak, némelyek a kitörés mellett, mások pedig ellene nyilatkozván. Jósok ajka különféle jós-igéket hangoztatott, a melyeket mindenki a szerint hallgatott, a mint épen a kérdés iránt hangolya volt. Az acharnaibeliek, a kik azt tartották, hogy ők nem csekély

részét teszik a polgárságnak, különösen izgattak az ütközet mellett. Ekkép a polgárság mindenképen fel volt izgatva s haragudott Periklesre. Mindabból, a mire korábban intette őket, semmire sem emlékeztek már, hanem ócsárlásokkal halmozták el, hogy vezér létére ütközetre nem vezet, s őt okolták minden

22 szenvedéseikért. Perikles azonban látván azt, hogy a polgárok a létező helyzet miatt békétlenkednek s épen nem jóban törik a fejüket, egyszersmind meg levén győződve arról, hogy az ő nézete a helyes, a melynél fogva az ellenségre ki nem csap, nem tartott népgyűlést, sem semmi egyéb összejövetelt; mert attól tartott, hogy ha inkább heves felindulás, mint józan megfontolás vezetí összejövetelükben, valami nagy hibát követnek el. Csak azt cselekedte, hogy a várost őriztette szorosán s a csendet fentartotta benne, a mennyire csak képes volt. Mindamellettt lovasságot küldözött ki folytonosan, hogy portyázó csapatok az ellenséges hadból a városhoz közel eső területekre ne csapjanak s rajtuk kárt ne tegyenek. S egy nem épén nagy csatája fejtett ki az athéniek egy lovas hadosztályának és a thessaliali lovasoknak a boiotiai lovasság ellen Phrygiánál.³⁴ Ez az ütközet inkább az athéniekre és thessalokra nézve folyt kedvezően mindaddig, míg a boiotoknak segítségnyújtásra nehéz fegyverzetű gyalogságuk a csatatéren megjelenvén, meghátrálni nem kényszerültek. A thessalok és athéniek ekkor néhány embert vesztek. Ezeket az elesetteket még az nap, a nélkül, hogy fegyverszünetet kértek volna, fel is szedték. A peloponnesosiak a következő napon emeltek diadaljelet.³⁵ A thessaloknak ez a segítségnyújtása az atheniek részére a régi szövetség alapján történt.³⁶ Érkeztek hozzájuk larisabeliek, pharsalosiak, kranoniak, pyrasosiak, gyrtoniak és pheraibeliek.³⁷ Ezeknél vezérek voltak Larisából Polymedes és Aristonus, Pharsaloból pedig Menon. Voltak még a többieknek is külön-külön városoként vezetőik.

23 * A peloponnesosiak, miután az atheniek a városból ütkö-

zetre nem mozdultak ki, felkerekedtek Acharnaiból s néhány oly község pusztításához fogtak, a melyek a Parnes és Brilessos hegység³⁸ közt feküdtek. Mialatt még attikai területen voltak, az athéniek azt a száz hajóra menő hadi flottát, a melyet felszereltek, a Peloponnesost környező vizekre küldték; rajta ezer nehéz fegyverzetű gyalogot s négyszáz nyilast a Xenotimos fiának, Karkinosnak, az Epikles fiának, Proteasnak és az Antigenes fiának, Sokratesnek a vezetése alatt. Ezek e haddal felszedvén a horgonyt, a körülhajózáshoz fogtak. A peloponnesosiak még tovább is Attika területén maradtak, de csak addig, míg élelmi készletök tartott; ez után pedig visszahúzódtak, nem arra, a merről betörték, hanem Boiotia felé. Oropos³⁹ mellett való elvonulásuk alatt feldúlták a «Graia» néven nevezett területet, melyet az athéni felsőség alatt álló oropusiak használnak. A Peloponnesosra való érkezésök után mindnyájan a saját hazájukba oszlottak szét.

Az ellenséges hadak visszahúzódása után az athéniek szárazon és tengeren felállították őrségeiket úgy, a mint az egész háború alatt az őrizetet ellátni szándékoztak. Ez után elhatározták, hogy abból a pénzből, a mely a fellegvárban van, ezer talentumot kivesznek s félre tesznek; ⁴⁰ ebből nem költekeznek, hanem a többiből fedezik a háború költségeit. Ha pedig valaki javaslatot tesz vagy szavazást indítványoz arra nézve, hogy ehhez a pénzhez nyúljanak hozzá valami egyéb czélból s nem a végből, hogy az ellenség tengeri haddal nyomúl a város ellen s ezt védelmezni kell, arra halálbüntetést határoztak. Egyszersmind azt is elhatározták, hogy száz háromsorevezőst, a legjobb hajókat, évről évre különösen kiszemelik, valamint ezek számára hajóskapitányokat is: s ezek közül egyet sem szabad más egyéb esetben alkalmazni, csak a fentebb említett veszedelem bekövetkezésekor a pénzzel együtt, ha szükség lesz.

Azok az athéniek, a kik a száz hajóra menő hadi flottán

- a Peloponnesost környező vizekre hajóztak, s velök a kerkyra-
beliek, a kik hozzájuk ötven hajóval csatlakoztak, valamint
más, arra lakó szövetségeseik is, azonkívül, hogy a partvonal
több pontját pusztították, a lakedaimoni területen levő Metho-
nénál a partra kiszálltak s ennek gyöngé s védtelen állapot-
ban levő falait megrohanták. Azonban épen e vidéken állt
egy őrcsapattal egy spartai férfi, a Tellis fia, Brasidas. Ez a
hely megrohanása felől vett első hírre annak oltalmára sietett
száz nehéz fegyverzetű gyalogból álló csapattal. Miután az
athéni hadakon, a melyek a környéken szét voltak szóródva s
a falak felé voltak fordúlva, gyorsan átvágta magát, bejutott
Methonéba. E csekély emberveszteséggel keresztülvitt behato-
lásával a várost megmentette. S ez volt e háború első merész
hadi ténye, a melyet Spartában dicsérőleg említettek fel.
- 3 Az athéniak innen tovább vitorláztak a part mentén, s mi-
után az elisi területhez tartozó Phiához⁴¹ értek, itt a vidé-
ket két napig dúlták s egy háromszáz kiszemelt harcusból
álló csapatot, mely az elisi lapályról⁴² a hely oltalmára elősic-
tett, s vele együtt az Elis környékén lakó népség hadait ren-
des ütközetben megverték. Miután itt erős szél kezdett
4 támadni s e kikötő nélküli helyen a viharnek védtelenül vol-
tak kitéve, nagy részök hajóra szállt s az Ichthys nevű hegy-
fok megkerülésével Phia kikötőjébe hajózott. Ez alatt a mes-
seneiek s némely mások, kiknek nem sikerült a hajókra eljutni,
a szárazon húzódtak tovább s Phiát hatalmukba ejtették.
- 5 A többiek később ezeket a hegyfok megkerülése után felszed-
ték a hajókra s Phiát odahagyván, kihajóztak a nyílt tengerre.
Már ekkor az elisieknek egy nagy hadserege közelgett a terü-
let védelmére. Az athéniak azonban a part mentén más felé
hajóztak s pusztítottak.
- 26 Ugyanebben az időtájban az athéniak egy más, harmincz
hajóból álló hadi flottát küldtek a Lokris⁴³ környékén elterülő
tengerre, egyszersmind Euboia oltalmára. E hajóhad vezére a

Kleinias fia, Kleopompos volt. Ő több ponton kiszállt, a ten- 2
 gervidék némely helyét feldúlta, Throniont elfoglalta, belőle
 túsokat vett s Alope mellett a területök védelmére elősiető
 lokrokat rendes ütközetben megverte. Ugyanezen a nyáron 27
 elűzték Aiginából az athéniek az aiginabelieket, férfiakat,
 gyermekeket, nőket, azt hozván fel ellenök, hogy ő előttök
 főképen ezeket terheli vád a háborúért; de biztosabbnak is
 tartották, ha a Peloponnesoshoz oly közel eső Aiginát ők ma-
 guk a saját gyarmatosaikkal foglaltatják el. Ide nemsokára
 ezután a gyarmatosokat el is küldték. Az elűzött aiginabeliek 2
 nek a lakedaimoniak Thyreát adták át lakóhelyül s ennek
 vidékét használat végett, egyfelől az athéniakkal való ellenséges
 viszonyuk miatt, másrészt azért, mert az aiginabeliek jó szol-
 gálatot tettek nekik a földrengés és a helota-lázadás idején.
 A thyreai föld határvidék az argívok és a lakedaimoniak terü-
 lete között s egészen a tengerig lenyúlik. Az aiginabeliek közül
 egy rész itt telepedett meg, a más rész pedig Hellas többi
 részében széledt el.

Ugyanebben a nyári időszakban a nap délután elsötéte- 28
 dett, de teljes fényét csakhamar újból visszanyerte. Ez hold-
 ujság idején történt, a mint hogy, úgy látszik, csak is ilyenkor
 eshetik meg. Ez alkalommal a nap olyan volt, mint a hold
 sarlója s néhány csillag látható volt az égen.⁴⁴

Még szintén ugyanebben a nyári időszakban az athéniek 29
 a Pythes fiát, az abderai Nymphodorost, a kit eddig ellen-
 ségöknek tekintettek, nyilvános vendégbarátjokká⁴⁵ tették s
 meghívták magukhoz, hogy hozza létre az általuk óhajtott
 szövetséget közöttük és a Teres fia, Sitalkes, thrakiai király
 között, a ki ennek a Nymphodorosnak a testvérét vette
 nőül s a kinél ennek nagy befolyása volt. Ez a Teres, a Sital- 2
 kes atyja volt az, a ki az Odryszai törzs felett uralkodó családjának
 a hatalmát a többi thrákok legnagyobb részére is kiter-
 jesztette; mert a thrákok nagy része függetlenségben él. Ez 3

- a Teres azonban azzal a Tereussal, a ki Athénből Proknét, a Pandion leányát bírta feleségül, semmi rokoni összeköttetésben nem áll,⁴⁶ s ezek nem is ugyanarról a thrák földről valók, hanem emez, Tereus, Dauliában lakott, azon a földön, a melynek most Phokis a neve s a melynek lakosai abban az időben thrákok voltak. Azt a tettet is Ityssel a nők ezen a földön követték el. Innen van, hogy sok költő a fülemile említésénél ezt dauliai madárnak nevezi. S inkább is valószínű az, hogy Pandion a leányát ily közelre adta férjhez kölesönös segítség biztosítása végett, mint oly sok napi járó földre az Odryszai törzs közé. Teres nem is névrokona amannak s az
- 4 Odryszai törzsnél ez a legelső hatalmas király. Ennek a fiát, Sitalkest igyekeztek már az athéniek szövetségesökül megnyerni, mivel szerették volna támogatását a thrák partvidék s
- 5 a Perdikkas legyőzésére kieszközölni. Nymphodoros Athénbe való megérkezése után létre is hozta a szövetséget köztük és Sitalkes között, továbbá kivitte azt, hogy a Sitalkes fiát, Sadokost, athéni polgárrá tegyék, végre magára vállalta, hogy a thrák földön dúló háborújoknak véget vet akkép, hogy rá fogja bírni Sitalkest arra, hogy lovasokból és könnyű fegyverzetű gyalogokból álló hadat küldjön az athénieknek. Ugyanez
- 6 kibékeltette Perdikkast is az athéniakkal akkép, hogy ezeket rábírta arra, hogy Thermát adják vissza annak. Perdikkas tüstént táborba is szállt az athéniakkal és Phormionnal⁴⁷ együtt a Chalkidike lakosai ellen. Ekkép már az athénieknek a Teres fia, Sitalkes, thrák király, valamint a Sándor fia, Perdikkas, makedon király is szövetségese volt.
- 30 A száz hajóra menő hadi flottán levő athéniek, kik még mindig a Peloponnesost környező vizeken voltak, Solliont,⁴⁸ a korinthosiaknak egy kis városát bevették s az akarnaniabeliek közül egyedül maguknak, a Palairos lakóinak engedték át a területet s a várost használat végett. Astakost, a melynek a zsarnoka Euarchos volt, megrohanás útján szintén bevették

s e helyet a zsarnok elűzése után szövetségökhöz csatolták. Ez 2
 után Kephallenia szigethez vitorláztak s harcz nélkül meg-
 nyerték. Ez a Kephallenia Akarnaniával és Leukassal átellen-
 ben fekszik s négy város van rajta: Pale, Kranioi, Same és
 Pronnoi. Nem sokkal ezután e hajóhad Athénbe hazatért. 3

Ezen év nyári időszaka kában,⁴⁹ ősszel, az athénieknek 31
 polgárokból és zsellérekből álló összes hadi népe a megarai terü-
 letre tört a Xanthippos fiának, Periklesnek vezetése alatt.
 Azon a száz hajóra menő hadi flottán levő athéniak, a mely a
 Peloponnesost környező tengerről haza térőben volt, már épen
 Aiginánál voltak. Ezek arra a hírre, hogy az otthoniak összes
 hadaikkal a megarai területen vannak, ide hajóztak s hozzájuk
 csatlakoztak. Ez volt az athénieknek egy tömegben fellépő 2
 legnagyobb hadi ereje, mivel még a város java erejében volt s
 pestis nem sujtotta. Nem kevesebbre, mint tizezer nehéz fegy-
 verzetű gyalogra ment maguknak az athénieknek száma; ezen
 kívül még háromezeren voltak Potidaia alatt; zsellérek pedig
 szintén nem kevesebb, mint háromezer nehéz fegyverzetű gya-
 logot tevő számban csaptak be velök együtt. E számon felül
 volt a könnyű fegyverzetű gyalogoknak nem csekély számra
 menő tömege. A terület legnagyobb részének elpusztítása után
 visszavonultak. Intéztek még e háborúban más betöréseket is 3
 a megarai területre az athéniak később szintén minden évben,
 pusztán lovasságukkal is, összes hadaikkal is, mindaddig, míg
 végre Nisaiát sikerült elfoglalniok.⁵⁰ Ugyanennek a nyári 32
 időszaknak a végén az athéniak megerősítették Atalantét.
 Ez az opusi Lokris partja közelében fekvő, ennek előtte pusztá
 sziget. Ez a végből történt, hogy Opusból s Lokris többi részé-
 ből intézett kalóz-kirándulások Euboian kárt ne tehessenek.
 Ezek történtek ebben a nyári időszakban, a peloponnesosiak-
 nak Attikából való visszahúzódlása után.

A következő téli időszakban⁵¹ az akarnaniabeli Euar- 33
 chos, ki akarván eszközölni az Astakosba való visszajutást,

rábírta a korinthosiakat, hogy negyven hajóra menő hadi flottával s ezerötszáz nehéz fegyverzetű gyaloggal menjenek el ő vele s igyekezzenek városába visszahelyezni. E célra ő maga is fogadott zsoldba bizonyos számú segítő hadat. E hadi erő vezérei az Aristonymos fia, Euphamidas, a Timokrates fia, Timoxenos és a Chrysis fia, Eumachos voltak. Ezek oda
 2 elmenvén, vissza is helyezték. Szándékoztak ezenkívül Akarnania tengervidékének némely pontjait is magukhoz csatolni. Miután e részben a kísérletek nem vezettek sikerhez, a haza felé
 3 való vitorlázáshoz fogtak. Hajózás közben Kephallenían, a mely útjokba esett, Kranioi területén kiszálltak. Itt azonban e város lakosságával kezdett egyezkedés alatt rászedetvén, néhány embert vesztettek; a városbeliek ugyanis véletlenül rajtok ütöttek. Erre erősen szorongatott hajóra szállás után haza mentek.

34 Ugyanebben a téli időszakban az athéniek ősi szokás szerint országos halotti ünnepet rendeztek e háborúban leg-
 2 elsőben elesett embereiknek⁵² a következő módon: A megholtak csontjait egy nyilvános helyen emelt ravatalra harmad nappal a temetés előtt kiteészik; ez alatt kiki, ha akar, hozzátartozójának halotti áldozatot nyújt.⁵³ Ha a temetés ideje
 3 elérkezik, halottas kocsik viszik a ciprusfából készült hamvvedreket, minden törzs részéről egyet.⁵⁴ Ezekben vannak a csontok, mindeniké azon törzsében, a melyhez tartozott. Egy ravatalt üresen visznek az eltűnteknek, azoknak, a kiket a
 4 halottak felszedésekor nem találtak meg. A halottas menet-
 5 hez hozzá csatlakozhatik mindenki, a ki akar, polgár, idegen egyaránt. Megjelennek a temetkezésnél azok a nők is, a kiknek az elesettek közt valakijök van, s siránkoznak. A temetés
 6 azon az állami temetkező helyen történik, a mely a legszebb külvárosban⁵⁵ van, s mindig ide szokták temetni a hadak áldozatait a Marathonnál elesetteken kívül. Ezek vitézségét oly kitünőnek találták, hogy ott helyben készítettek számukra
 6 temető helyet.⁵⁶ Miután a csontokat eltemették, egy férfi, a kit

a polgárság e czélből megválasztott s a kit kiváló tehetségnek tartanak s a tekintélye is nagy, az eltemetettek tiszteletére egy, azokat megillető magasztaló beszédet tart. Ezután eltávoznak. Ez a temetkezésnek a módja, s az egész háború alatt, 7 valahányszor alkalom volt rá, gyakorolták ezt a szokást. Ez 8 első elesettek felett beszéd tartására a Xanthippos fia, Perikles volt megválasztva. Ez, a mint a kellő időpont elérkezett, a sírtól egy magas emelvényre lépett fel, hogy szava a gyülekezésben mennél messzebb hallható legyen s a következő beszéd et tartotta:

«Azok, a kik e helyen már én előttem szót emeltek, 35 beszédökben többnyire magasztalják azt, a ki divatba hozta, hogy itt még ily beszéd is legyen,⁵⁷ s azt bizonyítják, hogy mily derék dolog ezt tartani azok felett, a kik a csatatérekén hagyták életököt. Az én véleményem szerint ellenkezőleg elegendő volna, ha oly férfiak iránt, kik tettekkel szereztek maguknak érdemeket, tettekkel mutatnók ki elismerésüket is, olyanokkal, a minők most ez államilag rendezett halotti ünnepnél előttetek kifejezésre jutnak, hogy így azon szolgálatok értékének a megállapítása, melyeket oly sokan teljesítettek, egyetlen ember előadó képességének ügyességétől vagy gyarlóságától ne volna függővé téve. Különben is oly dologban, a melynél már az előterjesztés tárgyilagossága iránt is 2 bajos hitet támasztani, nem egykönnyen lehet a szólónak a középútat közmegelegedésre eltalálni. Az a hallgató ugyanis, a ki a tárggyal szintén ismerős s kedvezőleg is van hangolva, könnyen arra a gondolatra juthat, hogy az előterjesztés nem fejezi ki mindazt, a mit ő még szeretne s a mennyit ő tud; az ellenben, a ki a dolgot nem ismeri, kajánságból azt gondolja, hogy a szóló némelyeket erősen túloz, ha olyakat hall, a melyek az ő képességét meghaladják. Mert csak addig bírja mindenki szívelni a mások felett elmondott magasztalásokat, míg abban a hitben van, hogy az előtte elmondott dolgok

véghez vitelére ő is bír elegendő erővel; mihelyt azonban
 3 nagyobbat hall, kajánul rögtön kétségbe vonja. Minthogy azon-
 ban őseink előtt ez dicséretes dolognak bizonyult, köteles-
 ségem nekem is a szokás előtt meghajolni s rajta lenni, hogy
 összes hallgatóim óhajtásának s várakozásának mennél telje-
 sebb mértékben megfeleljek.

36 «Őseinkkel kezdem. Egy ily alkalommal, a minő a jelen-
 legi, e megtisztelő megemlékezésre kötelezve vagyunk ő irán-
 tuk; egyszersmind ez egy ily alkalomhoz nem is illetlen. Ők
 voltak ugyanis azok, a kik állandóan egy és ugyanazon országot
 lakván, hazafias erényeikkel nemzedékről nemzedékre függet-
 len állapotban megtartották s mi reánk örökségül hagyták.
 2 Méltók arra, hogy magasztalva említsük őket, de még jobban
 megérdemlik ezt a mi apáink, a kik az ősoktól örökbe kapott
 hatalmukat a jelenlegi magas fokra fejlesztették s nem küz-
 3 delmek nélkül reánk hagyták. Legerősebb gyarapodást azon-
 ban ez a hatalom leginkább mi általunk nyert, a kik most
 épen a megállapodott korban vagyunk; mi juttattuk hazánkat
 abba a helyzetbe, a melyben kifelé a legtekintélyesebb, bent
 4 pedig a legvirágzóbb. Nem akarok én itt azon hadi tetteknél,
 a melyek által mindezekhez jutottunk, sem pedig azon önvé-
 delmi harczoknál, a melyekben vagy mi, vagy a mi apáink a
 rajtunk ütő barbárral, vagy más hellen néppel oly készségesen
 szembeszálltak, hosszadalmasan időzni, mivel előttetek nem
 ismeretlenek. Azt terjesztem inkább elő, minő volt a mi cse-
 lekvésünk összes iránya, egész nyilvános életünk folyama s
 magánviszonyainkban követett eljárásunk módja, a melyek
 segedelmével e nagy sikerekhez jutottunk, s az után térek
 majd át ezen elesett polgártársaink érdemeinek a feltün-
 tésére. Azt hiszem, hogy ez a jelen alkalomhoz épen nem illet-
 len, s nem mondhatni, hogy az összes jelen levő hallgatóságra
 nézve, városunkbeliekre valamint idegenekre nézve, épületes
 nem volna.

«A mi alkotmányunkat illeti, ez olyan, hogy szervezeté- 37
ben nincs semmi, a mi mások utánzására vallana; ellenkező-
leg mi szolgálunk inkább egynémelyeknek mint a gyanánt,
mintsem mi utánoznánk másokat. Ennek az alkotmánynak a
neve demokratia (a polgárság uralma), mivel állami életünk
intézése nem néhány embernek, hanem a polgárok többségé-
nek a kezébe van letéve.⁵⁸ A magán-ügyekben a törvény előtt
mindenkinek egyenlő jog van biztosítva; abban a tekintet-
ben pedig, hogy kiki mennyiben érvényesítheti magát a nyil-
vános életben, nem pártok vagy osztályok érdeke s befolyása
a döntő, hanem a személyes képesség, s ugyancsak valaki
azért, mert szegény, de különben van képessége a hazának
valamiben jót tenni, ebben társaséleti helyzetének alacsony-
sága nem gátolja. A mily szabadelvű a mi eljárásunk módja 2
a nyilvános élet viszonyaiban, épen úgy állunk, a mi a gán-
csoskodást illeti, a magán-élet dolgaiban is egymás iránt. Mi
bennünk nem forr fel a méreg másra, ha olykor kedvét tölti,
sem oly bajt nem okozunk neki, a mely nem büntet ugyan,
de a melyet látni mégis kellemetlen. De a mig ekkép mi a 3
magán-életben egymással minden nehézkesség felretételével
érülközünk, a nyilvános életben a legnagyobb aggságoskodás-
sal őrizkedünk a törvénytelenések elkövetésétől. Hallgatunk
az időről-időre választott főtisztviselők rendeleteire s a törvé-
nyek parancsolataira, még pedig főleg azon törvényekére, a
melyek a megbántott polgár oltalmára állanak fenn, s azokra,
a melyek írásba foglalva ugyan nincsenek, de áthágóikra a
közvélemény előtt szőgyen-bélyeget ütnek.

«A mi foglalatosságaink épen nem oly megszakítás 38
nélküliek, hogy közöttük a szellemnek felüdítő pihenést ne
tudnánk nyújtani. Vannak nekünk évről-évre előkerülő ver-
senyjátékaink s áldozati ünnepélyeink nagy számmal; továbbá
hajlékaink izléssel, csinnal vannak berendezve. Ezeknek lélek-
derítő hatása komorrá lenni nem enged. Városunk nagysága 2

folytán mindenféle termék a világ minden tájékáról állandóan hozzánk foly. Így történhetik meg azután az, hogy mi az idegen országok javait ép úgy élvezhetjük, mint a hazai föld áldásait, a nélkül, hogy ez nálunk a hazafias érzület legkisebb csökkenését vonná maga után.

- 39 «A katonai téren való intézkedéseinkre nézve is különbözünk ellenfeleinktől abban, hogy mi városunkat mindenki előtt nyitva tartjuk, s nincs eset arra, hogy az idegeneket kiutasítanók s ekkép akadályára volnánk annak, hogy megismerjen vagy meglásson valami olyat, a minek el nem titkolása folytán az ellenfél hasznot húzhat a megtekintéséből. Mi ugyanis nem annyira bizonyos készülétekben s mesterfogásokban, mint inkább bátor érzületünkben bizakodunk. S míg amazok nevelésök elvei szerint kora ifjuságuktól sanyarú edző gyakorlatokkal igyekeznek a katonai éreneyeket elsajátítani: mi kényelmes életmódot folytatunk, de tudunk, ha kell, csak úgy, ha nem jobban, a veszedelmekkel is szembe szállni.
- 2 Ennek a bizonyosságául szolgál az, hogy a lakedaimoniak nem hadi erejük egy részével, hanem összes hadi népökkel szokták területünket megrohanni; hogy másfelől mi, midőn a mások országába betörünk, az ellenséges területen, oly emberek felett, kik tűzhelyeiket oltalmazzák, többnyire egész könnyűséggel diadalmaskodunk; továbbá a mi összes hadi erőnkkel ellenség még a csatamezőn nem találkozott, részint azért, mert mi egyidejűleg tengeri hadunkról sem veszszük le gondunkat, részint mivel katonaságunkat a szárazon számos ponton kell megosztanunk; azonban, ha a mi hadi népünk egy részével a csatamezőn találkozhatnak s felette talán győzelemhez jutnak, nagyra vannak vele s azzal kérkednek, hogy összes hadainkat visszaverték, ha pedig ők húzzák a rövidebbet, azt
- 3 vitatják, hogy mi összes erőnkkel győztük le őket. S elvégre is, ha mi inkább könnyű vérű elevevésséggel, mint töprengő bajlakodással, s nem annyira a törvények által belénk diktált,

mint inkább velünk született bátor érzülettel készek vagyunk a veszedelmekkel szembe szállni, abban mégis miénk a felsőbbség, hogy a közelgő bajokhoz nem szoktatjuk magunkat előízélítőkkel, s ha már bennök vagyunk, nem tanúsítjuk magunkat kevésbé bátraknak azoknál, a kik folyvást bajlakodnak. Különben a mi hazánk nemcsak ezek miatt érdemli meg, hogy csodálattal tekintsenek reá, hanem még egyebek miatt is.

«Mi szeretjük a szépet könnyelmű pazarlás nélkül s 40
 ápoljuk a tudományt beteges puhaság nélkül; nekünk a gazdagság nem hiú kérkedés tárgya, hanem csak eszköz arra, hogy jót tegyünk; szegénységét megvallani közöttünk senki sem tartja szégyennek, de azt igen, ha nem igyekszik magát kiküzdeni belőle. Mi továbbá egyesíteni tudjuk magunkban, 2
 egy és ugyanazon személyben mind a magán-, mind a közügyekről való gondoskodást s ha mi egyéb irányban vagyunk is elfoglalva dolgainkkal, azért belátásunk az állami ügyekben még nem fogyatékos. A mi városunk ugyanis az egyetlen, a hol az olyat, a ki ezekbe nem avatkozik, nem nyugalomszerető embernek tekintik, hanem a közállomány haszontalan tagjának. Mi magunk ítélünk vagy határozunk az ügyek felől, a nélkül, hogy attól tartanánk, hogy az eszmecsere a tettek nézve káros, de sőt ezt a végből teszszük, hogy akkor ne legyünk majd kénytelenek tanulni, midőn már tettekhez fog-nánk. Tehát mi abban is felette állunk másoknak, hogy a 3
 legmerészebb vállalkozók vagyunk, de egyszersmind a legnagyobb körültekintéssel fontoljuk meg, a mibe bele akarunk fogni, holott másoknál a tájékozatlanság szül merészséget, de másfelől a megfontolás félenk tartózkodást is. A legerősebb lelkek pedig azok, a kik bár a legpontosabban ismerik, mi a veszedelmes, mi a kellemes, mindamellet a veszedelmeknek magukat kitenni nem vonakodnak.

«Mi a szolgálatkészség tekintetében is ellentétben állunk 4

sokakkal. Nevezetesen mi nem jöttek elfogadásával, hanem jöttek közlésével szerezzük barátainkat. Ragaszkodóbb barát pedig az, a ki szívességet közlött, hogy neki az, a ki iránt ezzel barátságát tanúsította, lekötelezettje maradhasson; míg az, a ki hálával tartozik, lanyhább, mert tudja, hogy szolgáltatékességét nem szívességből, hanem tartozásból fogja tanúsítani. Egyedül minálunk uralkodó szokás az, hogy másokon minden aggodalom nélkül segítünk, nem a saját érdekeinkre tekintő számítással, hanem azok nemes érzületében vetett bizalommal.

41 «Az egészet röviden egybefoglalva, azt állítom, hogy egész államunk Hellasnak mintaiskolája, polgárságunk minden egyes tagja pedig, a mint én tartom, az élet legkülönbözőbb foglalatosságába magát bele találó, kellemmel egybekötött legnagyobb ügyességgel bíró, önálló egyéniségnek tanúsítja magát. (Hogy pedig ez nem a jelen alkalomra kicsinált szóbeszéd, hanem a tények által megállapított való, mutatja maga, hazánknak ez a hatalma, a melyet épen ezen magunk viselete módjával szereztünk. Mert ez egymaga az, a mely a most létező államok között nagyobb hírénél, a minek épen most adja próbáját, s ez az egymaga, mely az ellenséget nem hozza ingerültségbe, ha támadásában kudarcz éri, hogy ezt mifélekkel szemben kell vallania, sem pedig alattvalójának nem lehet kisebbitésképen oda vetni, hogy nem érdemesek uralkodnak felette. Mi hatalmunkról a legfontosabb bizonyosságokat szolgáltatjuk, s ennek oly tanú-jeleit nyújtjuk, a melyek miatt mind a jelenkor, mind az utóvilág előtt csodálat tárgyai leszünk. S e végből nincs szükségünk egy Homerosra sem, hogy felmagasztaljon, sem semmi más költőre, a kinek a dalai pillanatra elbűvölnek ugyan, de a tárgy felfogása s előterjesztésének a módja a tényeket nem a maguk tiszta valóságában tünteti elő. Nem, mi minden tengert s minden földet útnyitásra kényszerítettünk vállalkozó szellemünk előtt s mindenütt

ott hagytuk áldást hintő s ostorozó kezünknek tisztán felismerhető nyomait.⁵⁹ Tehát ily haza az, a melyért ezek azon 5 kötelességek tudatában, hogy ezt maguktól elragadni ne engedjék, vitéz küzdelemben életüket feláldozták, s a melynek érdekében azoktól, a kik életben maradtak, szintén mindenkitől megvárható, hogy bárminemű bajt is készek legyenek magukra vállalni.

«S épen azért is időztem hosszabb ideig közviszonyaink 42 fejtegetése körül, hogy először kimutassam azt, hogy mi becsebb pályabérért küzdünk, mint azok, a kiknek ezekben ily mértékben épen nincs részök; hogy továbbá ezeknek az érdekeit, a kik felől most beszélek, bizonyságokkal a kellő világításba helyezzem. S valóban az én magasztaló beszédemnek a 2 java része már el is van mondva, mert hazánkat azzal a dicsőséggel, a melyet én az imént ennek tulajdonítottam, ezen, s hozzájuk hasonló férfiak kitünő érdemei tisztelték meg; s kevesen vannak a hellenek között, a kiknél a szavak a tényeknek olyannyira megfelelőeknek tűnhetnének fel, mint ezeknél. Úgy tetszik nekem, hogy az a mód, a melyen ezek halálukat lelték, a férfias erény leghatározottabb bizonyága, legyen bár ebben annak első próbájával, vagy a hősi tettek sorozatának 3 végső megpecsételésével dolgunk. Sőt a kiknek a magánéletére még némi folt tapadt is, azok is méltók arra, hogy a hadakban a haza érdekében tanúsított hősies magukviselete amazt feledtesse, mert jótettel ütötték helyre hibájukat s a köznek nyilvánosan több hasznot tettek, mint a mennyit magán életökben ártottak. Közülök senkit sem tett félénkké azokhoz az élvezetekhez való ragaszkodás, a melyeket a gazdagság nyújtani szokott; s olyanféle reménykedés, mintha földhöz ragadt szegénységből lehetne gazdaggá is, ha még megmenekedhetnék, egyiket sem tántorította arra, hogy az egyszer a veszedelem elől kitérjen. Erősebb volt náluk a vággy arra, hogy az ellenfélt megtorolják; az életveszélyes helyzetek közt a legdicsőbbnek

ezt tartották s ekkép inkább választották a bosszúállást s vele az élet javairól való lemondást; a vállalat szerencsését, a mely még rejtve volt, a reményre bízták, feladatukat illetőleg pedig, a mely már szemök előtt volt, abban a meggyőződésben voltak, hogy csak önmagukra támaszkodhatnak. Midőn ekkép előbbvalónak tartották azt, hogy bátor helytállás mellett valami érje őket, mintsem hogy meghátrálva megmenekedjenek, a gyalázó szó okozta sérelmet kikerülték, de a harcz küzdelmének testöket alája vetették, s ekkor a hadi szerencse pillanatnyi közrehatása mellett nem félelemmel, hanem a kiküzdendő dicsőség gondolatával a legnagyobb mértékben eltelve, az életből eltávoztak.

- 43 «Ezek e derék magukviseletével e haza méltó polgárainak tanúsították magukat. Ezzel szemben az életben maradtakra az a kötelesség vár, hogy ép oly hősiecs érzületet tápláljanak az ellenséggel szemben, noha jó lesz óhajtaniok, hogy mellette bátorságosabbak legyenek. Egyszersmind a haza javát ne pusztán egy beszéd alapján vegyétek szemügyre, a melyben talán valaki hosszadalmasabban mutogatja előttetek, a mit különben ti is ép oly jól tudtok, hogy mily sok jó rejlik abban, ha az ellenség ellen hazánkat védelmezzük. Jobb, ha a haza hatalmának a maga valódiságában nap-nap melletti szemléletéből merítitek hazafiúi lelkesedésteeket. S midőn ama hatalom előttetek nagynak tűnik fel, jusson eszetekbe, hogy vállalkozó szellemű, kötelességeiket ismerő s a küzdelmek között nemes önézrettel bíró férfiak szerezték azt meg nekünk, a kiknek, ha olykor egy-egy kísérletük balúl ütött is ki, azért még nem kivánták hazájuk ügyét bátor közreműködésüktől megfosztani, hanem annak a legdicsőbb szeretet-adományt szolgáltatatták.
- 2 Mert midőn ekkép a közjó érdekében testi életöket feláldozták, a maguk részére soha el nem enyésző érdemet szereztek s a legdicsőségesebb temetőt. Nem ezt a helyet értem, a hol feküsznek, hanem azt, a hol dicsőségük, midőn szép tetteket

említenek és szemlélnék, minduntalan fölelevenítve tovább
 él. Mert kiváló férfiaknak temetője az egész világ; dicsőségük 3
 nem korlátozódik a hazai földön levő síroszlopok magasztaló
 felirataira, hanem túl még a haza határain is, a nélkül, hogy
 lelketlen kő vagy érc hirdetné sírira nem szoruló emléke-
 zetöket, mindenkinek a szívében lelkesítő hatással él. Ezeket 4
 vegyétek magatoknak követendő példaképül s ne féljetek a
 háború veszedelmeitől, meg lévén győződve arról, hogy a bol-
 dogság a szabadságon, a szabadság pedig a nemes bátorságon
 alapul. Mert nyomorúlt helyzetben levő emberek, a kiknek 5
 jobb sorshoz már semmi reménységök nincs, nem vethetik
 oda méltóbb okon, nagyobb halálmegvetéssel életöket, mint
 azok, a kikre nézve a szerencsének épen ellenkező fordulata
 forog kérdésben, s a kik, ha szerencsétlenül járnak, roppant
 magas polczról eshetnek alá. Egy önérzetes férfira nézve 6
 ugyanis fájdalmasabb a gyáva magaviseletből eredő megalázás,
 mint a vitéz küzdelemben s a hazafias reménykedések közepette
 észrevétlenül bekövetkező halál.

«Épen ezért az ezek itt jelen levő szüleivel szemben 44
 részemről nem a sajnálkozó, hanem a fájdalom-enyhítő sza-
 váknak van helye. Mert tudják ők, hogy ezek a sors mily
 soknemű változásainak voltak kitéve életökben, s hogy sze-
 rencse az, ha, mint ezeknek itt, a legszebb halál, nekik pedig
 a legdicsőbb gyász jutott osztályrészül, s ha szerencsés viszonyok
 között élni s ugyanezek közt az étellel leszámolni meg-
 adatott. Jól tudom ugyan, mily nehéz feladat a rábeszélés 2
 azokra vonatkozólag, a kikre sokszor fog emlékeztetni benne-
 teket a mások boldogsága, azokra, a kik egykor szintén büszkeségetek
 tárgyai voltak; s a bánat nem azokért a javakért szokta a lelket emészteni,
 a melyektől elesik a nélkül, hogy élvezte volna, hanem azokért,
 a melyeket akkor ragadnak el tőle, midőn birásuk előtte megszokottá vált. Ennek daczára 3
 azonban közöttetek azoknak a lelkét, a kik még a család sza-

porítására alkalmas korban vannak, erősítse meg más, ezután születendő fiakhoz való remény; így aztán közülök némelyek, míg a maguk számára a már nem élő gyermekekre nézve az utóbb született magzatok a feledés balzsamát meg fogják hozni, a hazának kétszeres hasznára lesznek. Ez ugyanis ekkép népességben nem csökken, másodsor biztonságban nyer; mert lehetetlen, hogy olyanok, a kiknek gyermekeik nincsenek, ép oly hasznos és jóra czélzó tanácsot adjanak a közérdekben, mint azok, a kik a rossz tanácsból származható veszedelmekben gyermekeik kockáztatásával is osztoznak.

4 Ti pedig, a kik a férfikor életszakaszán már túl vagytok, életeteknek azt a nagyobb részét, a melyben boldogok voltatok, tekintsétek nyereségnek s gondoljatok arra, hogy az a rész, a mely még hátra van, úgyis kicsiny már, s ezek dicsőségében találjatok könnyebbülést; mert mondja bár akárki, hogy az élet hajlottabbak korában a nyereség vágya erősebb, mint a becsvágy, igaz az, hogy a dicsőség után való sovárgás az, a mely bennünk nem vénül el soha.

45 «Ti elöttetek pedig, elesett polgártársaink gyermekei, testvérei, kik itt jelen vagytok, nehéz versenypályát látok megnyilni; mert azt, a ki már nincs életben, mindenki magasztalni szokta, titeket pedig, még akár a minden mértékét meghaladó jelesség mellett is, alig fognak nem ezekkel egyenlőknek, hanem náluknál csak kevéssel alábbvalóknak is ítélni. Annak a tetteit ugyanis, a ki még él, versenytársak kisebbitésre kész indulata kíséri, ellenben annak, a ki az élet versenyén útban már nem áll, tetteinek jó indulatú mérlegelésével adóznak. S a mennyiben végül még azokról a derék nőkről is meg kell emlékezmem, a kik ezennel özvegy sorsra jutnak, reájok vonatkozó intésemet abban a néhány szóban akarom egybefoglalni, hogy a ti nagy dicsőségetek az, ha a nemi rendeltetésetek által kijelölt szerepkört méltóképen betölteni igyekeztetek, s ha oly életet folytattok, hogy akár erényeitekről,

akár gáncsoló megjegyzések alakjában mennél kevesebb hír szivároghasson ki a férfinépség közé.

«S ezzel én is elmondtam mindazt, a mit, hogy a hagyományos szokásnak eleget tegyek, ez alkalommal szavakba foglalni jónak láttam. A mi pedig ezen elesett polgártársainkat megillető tényleges tisztelet-nyilvánításokat illeti, ők ezekben e halotti ünnepély rendezése által részesültek részben már eddig is, de részesülnek ezután is az által, hogy fiaikat az állam egészen felserdült korukig a saját költségén nevelteti, hogy ekkép úgy ezek, mint az utódok elé ily harczokat megillető s haszonnal is járó pályakoszorút tűzzön ki. Mert a hol a legnagyobb jutalmak vannak kitűzve az érdemnek, ott állnak elő a legszebb polgári erényekkel jeleskedő férfiak. Most pedig, miután elsirattátok kedveseiteket, távozzatok.»

A halotti ünnepély ekkép ment végbe ebben a téli időszakban. Ennek a lefolyása után e háború első éve ért véget. A nyári időszakban, mindjárt az elején a peloponnesosiak és szövetségeseik, hadi erejük két harmadával, úgy, mint első ízben, betörték Attikába. A vezér a Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt. Itt táborba szálltak s a terület pusztításához fogtak. Alig voltak néhány napig Attikában, midőn az athénielnél a pestis először kezdett mutatkozni. Beszéli, hogy ez már korábban sok helyen kiütött, így Lemnoson, valamint az erre eső helyeken s egyéb vidékeken is; azonban oly roppant döghalált s oly nagy pusztulást az emberekben más helyről sehonnan sem emlitenek, mint a milyen Athénben volt. Mert orvosai sem akadtak, miután ezek csak most először s természetének minden ismerete nélkül bántak vele; sőt még épen ezek haltak legjobban, mivel a legtöbbet is érülköztek a betegekkel. De nem bírt itt vele semmi egyébféle emberi ügyesség sem. Az imádkozás a templomokban, a jóshelyekhez való folyamadás s más effélék, mind semmit sem értek. Végre a csapás súlya alatt megtörve, fel is hagytak velök.

48 Ez a vész, a mint mondják, legelsőben Aigyptoson túl Aithiópiában tört ki, s innen tovább terjedt Aigyptosba és Libyába is s a persa király uralma alatt levő területek nagy
 2 részébe. Ez alatt Athén városába nagy hirtelenséggel becsapott s elsőben a Peiraieusban támadta meg az embereket, úgy, hogy azt is állították akkor, hogy a peloponnesosiak hánytak mérget a víztartókba; mert forráskútak ott még nem voltak. Később azonban az a felső városba is átterjedt s az emberek
 3 már sokkal sűrűbben haltak. Ám beszéljen más, szakértő, úgy, mint nem szakértő, arról, hogy az ő felfogása szerint e betegség valószínűleg miből származott, s hogy melyek az ő véleménye szerint azok az okok, a melyek képesek voltak az egészségügyi viszonyokban oly meglepő változást előidézni. Én csak annak a leírására akarok szorítkozni, hogy e betegség minő kórtünetek közt folyt le; s ezek közt is a leglényegesebbeket emelem ki, hogy legyen mikből az észlelőnek felismernie, ha netalán majd egykor újból kitör, s iránta eleve tájékozva lévén, felre ne ismerje. Engem ezek előterjesztésében a közvetlen tapasztalat vezet, a mennyiben nemcsak hogy másokat láttam benne szenvedni, hanem magam is átestem rajta.

49 Ez az év, a melyben ez a pestis kitört, a mint mindenki egyértelműleg vallja, egyéb betegségek tekintetében egyike volt a legegészségesebbeknek; s ha még valakit a korábbi időből valami baj gyötört is, az mind ezen betegséggé fajult
 2 el, másokat pedig a legkisebb egészség-zavaró körülmény közbejötté nélkül teljesen egészséges állapotukban nagy hirtelenséggel elsőben is a fejben erős hőség s a szemek vérbeborulása s gyuladása támadta meg, a belső részek pedig, a nyeldeklő és a nyelv, vérpirosakká lettek s sajátságos nehéz
 3 szagú lélekzetet bocsátottak; majd erre tüszkölés és rekedt hákogás jelentkezett, s kevés időre már a mellre is leszállt a baj erős köhögés kíséretében; ezután a gyomorba is belevette magát; mihelyt ez megtörtént, azt felforgatta s az epetisztulás

mindazon nemei, a melyek csak orvosilag névszerint ismeretesek, járultak az elősorolt bajokhoz, még pedig roppant fájdalmak kíséretében. A nagyobb részt hányásra való erőltetés is rohanta meg, a mely erős görcs-rohamokat idézett elő; ez az erőltetés megszűnte után némelyeknél mindjárt elmúlt, másoknál azonban csak jóval később. A test kívülről, ha az ember megtapintotta, nem volt szerfelett forró, sem halavány, hanem vöröses, ólomszínbe játszó, s apró pörsenések és kelések voltak kiötölve rajta. Belsőleg azonban a beteg oly roppant égető hőséget érzett, hogy a legvékonyabb szövetből, vagy a legfinomabb gyolcsból való takarót sem szívelte magán, hanem teljesen betakaratlanul kellett hagyni, a legörömostebb pedig hideg vízbe szeretne volna magát belevetni. Azok közül az emberek közül, a kikre senki nem ügyelt, sokan valósággal bele is rohantak a víztartókba a csillapíthatatlan szomj gyötrelmei között. S egyforma volt a hatás a betegre nézve akár sok, akár kevés vizet ivott. Végül szünet nélkül való nyughatatlankodás és teljes álmatlanság gyötörte a beteget mindvégig. A test mindaddig, míg a kór dülása fokozódó erővel folyt benne, nem esett össze, hanem a várakozás ellenére ellenállt a gyötrelmeknek, annyira, hogy a legtöbbben kilenceded, vagy heted napra még jelentékeny erő birtokában haltak el a belső hőség folytán. Vagy ha ekkor megmenekültek, a betegség az altestbe vette magát s itt mérges genyedző daganatokat támasztott s erős hasfolyást idézett elő. Sokan aztán e bajok kimerítő hatása alatt veszttek el. Ekkép húzódott végig e baj a főtől, a melybe eredetileg bevette magát, lefelé az egész testen át, s ha valakinek sikerült is ama legsúlyosabb bántalmakkal megküzdeni, a betegség legalább a test legvégső részein hatásának maradandó nyomait hagyta hátra. Nevezetesen belevette magát a szemérem-tagokba, a kéz és láb hegyébe, s sokan ezekben megbénulva épültek fel; de voltak olyanok is, a kik szemök világát veszítették el. Ismét másokat a betegségből való fel-

üdülésük után közvetlenül még feledékenység is lepett meg mindennel szemben egyiránt, s sem magukra nem eszméltek, 50 sem hozzátartozóikat nem ismerték meg. Általában ez a betegség olyan volt, hogy nincs szó, a mely teljesen megfelelő képét tudniá adni, s nem említve azt, hogy mily emberi természetet meghaladó erővel rohanta meg a testet, kiváltképen a következőből világlik ki, hogy más valami volt, mint a közönségesen előforduló betegségek: Azok a ragadozó madarak és négy lábú állatok, a melyek emberi testhez nyulni szoktak, ekkor, bár sok halott hevert eltemetetlenül, ezekhez vagy nem közelítettek, 2 vagy ha megízéltették, elpusztultak. Ez utóbbira enged következtetni az a tény, hogy az efféle madarak szembetűnőleg megfogytak, s hogy nem voltak láthatók sem egyebütt, sem e halottak körül. Különösen az ebeken lehetett ezt észrevenni, a mi ezeknek az állatoknak az emberi társasággal való élése miatt sokkal könnyebben történhetett.

51 Ez a kór általában, lényeges tüneteit tekintve, ilyen volt, számos más, kevésbé jelentékeny kórjelenséget, a melyek személyenként külön-külön még előfordultak, nem is említve. A közönséges betegségek közül ez alatt az idő alatt egy sem járult e bajhoz sanyargatásaival, s ha mégis akadt másnemű 2 megbetegedés, az ebbe szakadt bele. Haltak benne, a kik ápolva nem voltak, s haltak, a kik nagyon is nagy ápolás alatt voltak. Egy bizonyos orvosi szert, a melyről azt lehetett volna mondani, hogy azoknak, a kik bevették, okvetetlenül használt, nem találtak fel ellene, mert a mi egynek használt, az másnak 3 ártalmára volt. Azt sem lehetett észrevenni, hogy egyik ember erősebb vagy gyöngébb testalkotásánál fogva nagyobb ellenálló képességgel bírt volna e kórral szemben egy másiknál. Mindenkit, bárminő testi szervezettel bírt is, s bárminő gyógyításmód szerint volt is kezelve, egyformán pusztított. Az egész 4 csapatnál azonban a legijesztőbb volt az az elcsüggedés, a mely erőt vett az embereken, mihelyt észrevették, hogy a kór

bennök van ; mert tüstént elvesztvén a reményt, képzeletben még sokkal jobban oda dobták magukat a bajnak s nem tanúsítottak ellenállást; továbbá az, hogy mivel egyikre a másiknak az ápolása folytán a betegség elragadt, úgy hulltak, mint a juhok. S a legnagyobb pusztulást épen ez okozta. Ugyanis, ha 5
 félelemből nem akartak az emberek egymáshoz menni, akkor elhagyatottságukban haltak ; s sok házból a lakók úgy is vesztettek ki, hogy nem volt, a ki ápolja a betegeket : ha pedig eljárógattak egymáshoz, ez okozta vesztöket. S leginkább azok jártak így, a kik társas életi kötelezettségeikhez magukat híveknek iparkodtak tanúsítani. Ezek ugyanis álszeméremből legkisebb óvakodás nélkül el-ellátogattak barátaikhoz, miután már végre a sok szerencsétlenség súlya alatt megtört kedélylyel még a családtagok is szinte belefáradtak a halál révén levők miatt való sajnálkozásba. De senki sem volt oly nagy 6
 részvéttel a haldoklók és betegek iránt, mint azok, a kik e betegségből kiláboltak, nemcsak azért, mert ezek tudták a legjobban, mi az, ha valaki e betegségben szenved, hanem azért is, mert a saját személyökre nézve már bátorságban voltak ; ez a kór ugyanis másodszor ugyanazt nem támadta meg, legalább annyira nem, hogy halálos kimenetelű lett volna. Ezeket a többiek szerencse fiainak tekintették, maguk pedig míg jelen állapotuk miatt túláradó örömben voltak, a jövőt illetőleg abban a hiú reményben ringatták magukat, hogy öket többé semmi más betegség sem lesz képes elpusztítani. E szerencsétlenséghez a sanyaruságokat fokozólag járult 52
 a vidékről a városba való behordozkodás, különösen épen a beköltözöttekre nézve. Ezek ugyanis, mivel kész lakásokat 2
 nem találtak, nyár idején fulasztó levegőjű kalibákban tanyáztak s e miatt pusztultak is szertelenül ; részint egy rakásban feküdtek ott a halál révén, s úgy is haltak el, részint pedig az útakon s az összes forráskútak körül fetrengtek félholtan epeesztő szomjukkal. Maguk a szent helyek is, a melyeket szál- 3

lásoknak lefoglaltak, tele voltak azok holt testeivel, a kik ott
 lelköket kiadták. Mert a csapás okozta túlságos gyötrelmek
 közepette az emberek nem tudva hova lenni, mindazt, a mi
 4 szent és kötelességszerű volt, kezdtek semmibe venni. Külö-
 nösen mindaz a jó szokás és gyakorlat, a melyek szerint eddig
 a temetkezéseknél eljártak, teljesen veszendőbe ment, s ki-ki
 temetkezett úgy, a mint módjában állt. S sokan még szemér-
 metlen módon való temetkezésre is vetemedtek, a kellő anyag-
 nak szűkében lévén a miatt, hogy már előbb sok halottat
 kellett eltakaríttatniok. Voltak ugyanis olyanok, a kik azokra
 a máglyákra, a melyeket mások emeltek, ezeket megelőzve, a
 magukét ráhelyezték s alája gyújtottak; de még olyanok is, a kik
 akkor, midőn már mása máglyán a maga halottját hamvasztotta,
 ennek a magukkal odavitt halottjukat a tetejébe dobták s eltá-
 53 vozták. De a törvények lábbal tiprása egyéb téren is nagyobb
 mértékben kezdett divatba jönni, a polgárság kebelében, a
 minek szintén ez a kór volt az oka. Ugyanis az emberek keve-
 sebb tartózkodást kezdtek tanúsítani azon szenvedélyeik kielé-
 gítésében, a melyeket korábban rejtegettek. Mert látták, hogy
 mily rohamos változások következnek be; a vagyonosak nagy
 hirtelenséggel elhalnak, azok pedik, a kiknek addig semmijök
 2 sem volt, amazok javaiban ülnek. Ennélfogva azt tartották
 okos dolognak, ha vagyonukat mohó gyorsasággal élvezik s
 kedvök töltésére fordítják, mert életöket úgy, mint javaikat
 3 mihamar elmulóknak gondolták. S egy nemes czél érdekében
 küzdeni, szenvedni senki sem volt többé hajlandó, mert nem
 volt bizonyos a felől, hogy nem fog-e, még mielőtt azt elérné,
 az életből elpusztulni; ellenben a mi amúgy melegeben élvez-
 zettel kecsegtetett, s a mi bárhonnan is hozzá segítő eszköznek
 mutatkozott, az *tisztességessé* is, *hasznossá* is lett az emberek
 4 előtt. S nem birt már fékező erővel sem az istenektől való
 félelem, sem az emberi törvény. Ugyanis mivel látták, hogy
 ők mindnyájan, kivétel nélkül egyformán vesznek, az a gon-

dölködésmód kapott lábra, hogy egyre megy, akár kegyes valaki, akár nem. Másfelől vétségeit illetőleg senki sem hitte azt, hogy élni fog addig, míg ő reá nézve a törvény útján a megtorlás bekövetkezik, hanem azt igenis, hogy sokkal nagyobb az, a mi már felőlük elvégezve fejök felett lebeg. Rendén valónak tartották tehát, hogy míg ez rajtuk betelnék, élvezzék az életből azt, a mit még lehet. Az athéniek ily szenvedésektől megkörnyékezve, keserves időket éltek, mert a mellett, hogy bent a városban a nép pusztult, kint a területet pusztították. E szerencsétlenség közepette, a mi különben természetes, megemlékeztek a következő jóslatról is, a melyről az idősebbek azt mondták, hogy eredetileg így hangzott:

«Dór hadat és vele egy limoszt⁶¹ hoz ránk a jövendő.»

A vélemények eddig meg voltak oszolva a felett, hogy vajjon a jós-igében *döghalált*, vagy pedig *éhhalált* értettek-e a régiek. Ekkor azonban természetesen az a vélemény jutott általános érvényre, hogy *döghalált* értettek; mert az emberek emlékezéseiket ahhoz alkalmazták, a mit épen szenvedtek. És én úgy tartom, hogy ha még ez után valaha egy másik dór háború fog kitörni s vele netalán éhség fog bekövetkezni, a jóslat minden valószínűség szerint ezt fogja nekik jelenteni. Megemlékeztek a lakedaimoniaknak adott isteni válaszról is azok, a kiknek róla tudomásuk volt. Midőn ugyanis a lakedaimoniak azt a kérdést intézték Apollonhoz, hogy kell-e háborút indítaniok, ez azt a választ adta, hogy ha teljes erő kifejtéssel viselik a hadat, a győzelem részökre fog eldőlni, s azt adta hozzá, hogy ő is segítségökre lesz. Úgy találták, hogy a dolgok eddigi folyása a jós-igének teljesen megfelelő. Nevezetesen a pestis nyomban a peloponnesosiak becsapása után tört ki,⁶² a Peloponnesost pedig nem támadta meg annyira, hogy említésre méltó volna. Leginkább Athént tarolta le, azután pedig a többi helyek közül a legnépesebbeket. Ezek azok, a mik a pestist illetőleg itt megemlíthetők.

- 55 A peloponnesosiak a síkság elpusztítása után az attikai területnek arra a részére mentek, a melynek «tengermellék» a neve.⁶³ Itt egészen Laurionig hatoltak, a hol az athénieknek az ezüstitűnyárai vannak. S ebből elsőbben azt a részt dűlták fel, a mely a Peloponnesos felé néz, ez után pedig azt, a mely Euboia és Andros felé esik. Perikles, a ki ekkor is vezér volt, ekkor is, mint az ellenség első betörésekor, azt a nézetet
- 56 vallotta, hogy az athéniak ki ne menjenek az ellenség ellen. Mindamellet még akkor, midőn a peloponnesosiak a síkságon voltak, s még mielőtt ezek a tengermellékre nyomúltak volna, egy, Peloponnesosra törő, száz hajóra menő hadi flotta szervezéséhez fogott, s miután készen volt vele, tengerre szállt.
- 2 Vitt ő ezen a hadi flottán négyezer főre menő athéni nehéz fegyverzetű gyalogot s háromszáz főre menő lovas csapatot, ez utóbbit oly hajókon, a melyek e czélból ócska hadi hajókból voltak épen ez előtt átalakítva. E hadi vállalatra a chiosiak
- 3 és lesbosiak ötven hajóval csatlakoztak hozzá. Az athénieknek ez a hadi ereje, midőn a nyílt tengerre kiszállt, a peloponnesosiakat az attikai terület tengermelléki részén hagyta a háta
- 4 mögött. Miután a peloponnesosi területen fekvő Epidauroshoz érkeztek, ennek a területéből a legnagyobb részt feldűlták, majd a város alá hatoltak s reményök támadt, hogy kézre keríthetik. Ez azonban nem teljesedett be. Tehát tovább húzódtak Epidaurostól s Troizen, Haliai és Hermione területét dűlták fel. Mindezek a Peloponnesos tengermelléki helyei.
- 6 Majd ezektől felszedvén a horgonyt, Prasiai előtt, egy peloponnesosi területhez tartozó tengermelléki városka előtt jelentek meg. Ennek területe egy részét feldűlták s magát a városkát is bevették s felprédálták. Ezek végrehajtása után haza vitorláztak, a peloponnesosiakat azonban nem érték többé ott Attikában. Ekkor már ezek eltávoztak onnan.
- 57 Az alatt az egész idő alatt, míg a peloponnesosiak az athéni területén, az athéniak pedig hajóhadukkal oda jártak,

a pestis pusztította az athénieket mind a hajókon, mind a városban, elannyira, hogy még azt is beszélték, hogy a peloponnesosiak, a mint a szökevényektől megtudták, hogy ez a járvány a városban van, egyszersmind észrevették,⁶⁴ hogy ott javában temetkeznek, e betegségtől való félelmökben gyorsították a területről való kitakarodásukat. Egyébiránt ez a becsapásuk a leghosszabb ideig tartó volt s az egész területet pusztították. Ekkor ugyanis körülbelül negyven napig voltak az attikai területen.

Még e nyári időszak alatt Hagnon, a Nikias fia és Theopompos, a Kleinias fia, a kik a Perikles vezértársai voltak, annak a hadi erőnek az élére állva, a melynek ez a fentebb említett hadi vállalatban vezére volt, a hazaérkezés után tüstént a thrák partvidékbeli chalkisiak ellen s a még folyvást ostrom alatt álló Potidaia alá mentek. Megérkezésök után Potidaianak ostromgépekkel álltak neki s elfoglalására minden útat-módot megkisértettek. Azonban sem a város bevétele, sem egyéb törekvésök nem akart sikerülni úgy, a mint oly neki készülés után méltán várható lett volna, mert az athénieket a reájok szakadt pestis csak itt sanyarta el a leg-erősebben a seregben tett pusztításaival. S még azok közt a katonák közt is fordultak elő megbetegedések, a kik korábban mentek oda, a Hagnon vezérlete alatt levő csapatok ragályozó érülközése folytán, holott köztük azelőtt semmi járvány nem dült; de már Phormion sem volt többé a vezérlete alatt álló ezerhatszáz emberrel a chalkisi vidéken. Hagnon tehát a hajóhaddal visszatért Athénbe, miután négyezer nehéz fegyverzetű gyalogból nem több, mint negyven nap leforgása alatt ezerötvenet pestisben elvesztett. A többi katonák, a kik korábban mentek oda, tovább is helyt állva folytatták Potidaia ostromát.

Az athéniek a peloponnesosiak második betörése után, midőn területek már másodízben fel volt dűlva s pestis és

háború egyszerre sanyargatta őket, más gondolatra tértek ;
 2 egyfelől Periklesre kezdtek vádakat szórni, hogy ő volt az, a
 ki a háborút javasolta, s hogy ő az oka annak, hogy ily sze-
 rencsétlen körülmények közé jutottak; másfelől hajlandóságot
 kezdtek mutatni a lakedaimoniakkal való kiegyezésre. S küld-
 tek is hozzájuk követségbe némelyeket, a kik azonban minden
 3 siker nélkül jártak. Ekkor, mivel egyáltalában nem tudtak
 már mihez fogni, Periklesnek estek keményen neki. Perikles,
 a mint látta, hogy helyzetök felett békételenkednek, s magu-
 kat épen azon módon viselik, a mint ő várta, népgyűlést hívott
 egybe, mivel még vezéri tisztet viselt. Szándékozott a polgá-
 rokat csüggeteg hangulatukból kiragadni, sötét gondolatokkal
 foglalkozó szellemöket ezektől eltéríteni s szelidebb indulattal
 és a jövőbe vetett nagyobb bizalommal tölteni el. Ennélfogva
 fellépván, a következő beszédet tartotta :

60 «Haragotok, a melyet most irányomban tápláltok, engem
 egyáltalában nem lep meg, mert okait ismerem. E népgyűlést
 épen a végből hívtam össze, hogy figyelmeztesselek benneteket
 s szemetekre lobbantsam, hogy reám, egészen helytelenül,
 nehezteltek s a szerencsétlenségekkel szemben úgy elhagyjátok
 2 magatokat. Én ugyanis azt tartom, hogy ha az állam maga,
 összességében jólétben van, ez az egyeseknek hathatósabb
 segedelmére van, mintha az, bár külön, egyes polgárainak a
 3 dolga jól megy, veszteségeket szenved. Azt a polgárt ugyanis,
 a kinek a dolgai egyénileg jól folynak, ha a hazája pusztúl,
 ez szintén a vesztébe sodorja: míg egy szerencsétlen ember
 kedvező körülmények közt levő hazában sokkal hamarább
 4 menekedik bajaiból. Ha tehát a haza az egyesek bajain segí-
 teni képes, a polgárság pedig egyéenként a hazáét kiheverni
 nem bírja: akkor hogyne volna kötelesség mindenkire nézve
 ennek védelmére kelni s őrizkedni attól, a mit most ti mű-
 veltek: családi szerencsétlenségeitől lesújtva, a közérdekek
 védelmezésével felhagytok s vádakkal halmoztok el, nemcsak

engem, a ki háborút javasoltam, hanem tulajdon magatokat is, a kik javaslatomat elfogadtátok. Mondhatom pedig, hogy 5
 én bennem oly ember iránt tápláltok haragot, a ki, hitem szerint, senkinél sem alábbvaló a helyesnek felismerése, ennek előterjesztésére való képesség, hazaszeretet s megvesztegethetlenség tekintetében. Már pedig a kinek vannak ugyan esz- 6
 méi, de tisztán kifejtteni nem képes, egyre megy azzal, mintha nem is volnának; a kinél viszont ez a kettő megvan, de nincs jó indulattal a haza iránt, az nem fog ennek az érdekét szíven viselő polgár módjára szólani; de ha még szereti is hazáját, azonban megvásárolható jellem, ama tulajdonok nála ez egy miatt mind vásári czikkel képeznek. Ha tehát megengeditek, 7
 azt, hogy ezek a tulajdonok csak némi részben is nagyobb mértékben vannak meg nálam, mint másoknál, azért, hogy az én javaslatomra nyugodtatok bele a háború megindításába, érdememen kívül nehezedik reám az igazságtalankodás vádjá.

«Azoknak ugyanis, a kik előtt szabad választás áll, s a 61
 kikenél különben minden jól megy, mindenesetre nagy botorság háborúra vállalkozniok; de ha az ember az előtt a kényszerűség előtt áll, hogy vagy engedékenység útján rögtön mások alattvalójává legyen, vagy pedig kockáztatások mellett menekedjék, az, a ki a veszedelem előtt meghátrál, ócsárlásra méltóbb, mint az, a ki szembe száll vele. S én részemről nézetem mel- 2
 lett most is állok s nem ingadozom; ti ellenben véleményeiteket cserélgetitek, mert megtörtént az, hogy midőn teljesen ép erőben voltatok, hajtottatok szavamra, most pedig, midőn bajok közt vagytok, megbánást éreztetek, s az én okaim a ti felfogásotok gyöngesége miatt nem igazi színben tűnnek fel, mert azt, a mi kellemetlenül hat, már mindenki érzi, ellenben a haszon, a mely felé kellemetlenségek között vezet az út, még nincs tisztán mindenkinek a szeme előtt; s hogy végre, mert egy roppant változás, még pedig nagy hirtelenséggel ért

benneteket, elég kislelkűek vagytok, hogy ahhoz, a mit egyszer
 3 elhatároztatok, szilárdul ne ragaszkodjatok. Igaz, hogy lehan-
 goló hatással van a büszke önbizalomra a hirtelen s váratlanul
 bekövetkező s minden fogalmat meghaladó eset, — a mi ben-
 4 neteket egyebeken kívül különösen e pestissel ért. De mégis,
 mivel egy nagy állam polgárai vagytok, s ennek megfelelő
 hagyományos elvek hatása alatt nevedtetek fel, kötelezve
 vagytok arra, hogy még a legnagyobb szerencsétlenségeket is
 nyugodt lélekkel tűnjétek s méltóságos állásokokra homályt ne
 vonjatok, mert az emberek ép úgy feljogosítva hiszik magukat
 annak ócsárlására, a ki a felőle táplált jó véleménynek gyöngé-
 lelkűségből meg nem felel, mint annak gyűlölésére, a ki negé-
 desen jogot mer formálni ahhoz, a mi meg nem illeti; s azt
 kell inkább tennetek, hogy elnyomva a családi szerencsétlen-
 ségeitek miatt érzett fájdalmat, a közjó megvédelmezésére
 adjátok magatokat.

62 «A mi pedig a háború nehézségeit illeti, s azt az aggo-
 dalmatokat, hogy azok túlságosan nagyok lesznek, de a győzelem
 ennek daczára sem a mienk lesz, e tekintetben elégedjétek
 meg azzal, hogy elöttetek már máskor több ízben eléggé meg-
 győzőleg kimutattam, hogy félelmetek alaptalan. Most még
 csak jelenlegi hatalmatok nagyságát akarom szemetek elé
 tünteni, mivel, a mint én látom, nem fogtátok fel s nem be-
 csültétek meg eddig kellőleg, de én sem fejtettem ki eddig
 beszédeimben. S megvallom, hogy én ezt, mivel a hiú kérdés
 látszatától nem ment, most sem hoznám fel, ha túl a rendén
 2 elcsüggedve nem látnálak benneteket. Ti abban a vélekedésben
 vagytok, hogy uralmatok csupán annyiból áll, hogy szövetsé-
 gesekkel rendelkeztek, én pedig kinyilatkoztatom elöttetek azt,
 hogy ezen, ember előtt nyitva álló két tér közül, a szárazföld
 és a tenger közül, ez utóbbi felett, még pedig nem csak a most
 birtokotokban levő rész felett, hanem oly rész felett is, a minő
 felett nektek tetszik, ti vagytok a korlátlan urak, s nincs ebben

a korban sem monarchia, sem semmi köztársaság a világon, a mely abban a helyzetben volna, hogy a ti összes tengeri erő-
 tökkel szemben sikeres ellenállást tudna kifejtteni. S az már 3
 világos, hogy eme hatalmi állással távolról sem hasonlítható
 egybe az a haszon, a melyet területetekből s építményeitek-
 ből ígérhettek magatoknak s a melytől való megfosztásokat oly
 zokon veszitek; s hogy továbbá nem való utánuk magatokat
 annyira emészteni s amahhoz képest holmi diszkerteknél s
 a szerencsés vagyoni helyzet külső cziczomáinál többre tartani
 s be nem látni azt, hogy ha az ezek árán felkarolt függetlenség
 ügyét megmentjük, ezeket könnyen helyreállíthatjuk, s hogy
 másfelől azok, a kik másoktól függő helyzetbe jutnak, még
 a már korábban megszerzett javaikban is rövideséget szoktak
 szenvedni; de az sem illik, hogy akár egy, akár más tekintet-
 ben alábbvalóknak tanúsítsuk magunkat apáinknál, a kik ama
 hatalmat nem örökségképen kapták, hanem véres verejtékökkel
 szerezték s még meg is oltalmazták, hogy reánk hagyhassák.
 Megbecstelenítőbb, ha azt ragadják el tőlünk, a mi már a ke-
 zünk közt van, mint ha akkor, midőn valamit szerezni akarunk,
 czélt érni nem bírunk. Rá kell támadnunk az ellenségre nem
 csak önbizalommal, hanem lenézéssel is. Mert hiú önteltség 4
 még egy gyáva lelekbe is befészkei magát, ha tudatlanságát
 szerencse gyámolítja, de a lenézés érzelme csak annál van meg,
 a ki magát ellenfelénél belátás dolgában is különbnek tart-
 hatja; s éppen így áll a dolog mi reánk nézve. S a belátás, 5
 a mely szellemi felsőbbbsége érzetétől van áthatva, a vállalko-
 zásnak egyenlő szerencse mellett biztosabb sikert ígér, s nem
 annyira a reménytől kölcsönzi bizakodását, a melynek csak
 ott van ereje, hol biztos számítás már nem lehető, mint inkább
 a tényleges viszonyok beható mérlegelésétől, mely nagyobb
 bizonyossággal enged a jövőbe pillantanunk.

«Továbbá kötelességetek, hogy azt a tiszteletet, a mely 63
 hazátokat uralkodó állása folytán környezi, s a mely minden

mások felett büszkeségetek, megőrizni segítsetek s a fáradalmak elől magatokat elvonni ne igyekezzetek, vagy ne hajhászszátok a megtiszteltetéseket se. Azt sem szabad gondolnotok, hogy csupán arról van szó: szolgálak legyünk-e vagy szabadok? Uralmatok az, a mely most a koczán forog, s még hozzá mindentől félhettek azok részéről, a kiket uralkodó állásokban ellen-
 2 ségeitek tettek. S ezt már önkéntesen letenni sem áll hatalmatokban, még ha talán valaki a jelen körülmények közt támadt remegésében békeszeretetének tanúsításával szeretné is játszani a kedves jó embert.⁶⁵ Nem, mert már ti ezzel odáig juttatotok, hogy zsarnokuralom-számba veszik, a melynek a kézre kerítése ép oly jogtalanak tünik fel, mint a mily veszedel-
 3 mesnek a letétele. Az efféle emberek mihamar enyészetbe döntenének egy államot, ha sikerülne másokat az ő vélekedésekre téríteniök. Hát még ha magukban külön népet alkotnának! A nyugalom szeretete nem nyújt ám menedéket, ha csak tette kész határozottsággal nincs egybekapcsolva s egy uralkodó államra nézve nem hasznos az, hanem csak egy rabnépre, hogy szolgaságát biztonságban viselhesse.

64 «Ne hagyjátok tehát az efféle polgártársaitoktól magatokat félre vezetetni, se pedig én irántam, a kivel egyértelműleg ti szintén a háború megindítása mellett szavaztatok, ne tápláljatok haragot azért, hogy az ellenség, miután egyszer támadáshoz fogott, azt vitte véghez, a minek a véghezvitele várható volt tőle, mivel akarata előtt meghajolni hajlandók nem voltatok. Járult még egy azokhoz, a miket magunkra vártunk,— ez a pestis, az egyetlen, a mi bennünket mindnyájunk várákozásán felül ért. S tudom, hogy jó részben épen ez az, a mi miatt az irántam való kedvezőtlen hangulat oly magas fokra hágott nálatok, egyáltalában nem igazság szerint, ha csak majd, midőn netalán szintén véletlenül valami szerencse ér, ezt is
 2 nekem nem rójjátok fel érdemül. Azt, a mi istentől jó, viselnünk kell a változhatatlanban való megnyugvással, a mi pedig

az ellenség részéről ér bennünket, férfias szilárdsággal. E ma-
 gaviselet módja jellemezte eddig e haza polgárait. Vigyázzatok,
 hogy ebben most tinálatok hiba ne legyen! Gondoljátok meg 3
 azt, hogy ez a város a világ minden népe előtt épen a miatt
 jutott a legnagyobb hírnévre, hogy a szerencsétlenségtől nem
 engedi magát leveretni, hogy a legtöbb életet áldoz s a legna-
 gyobb erőfeszítéseket fordítja a had műveire, s hogy végül oly
 nagy hatalomra tett szert, a minőre még eddig egy más állam
 sem, a melynek az emlékezete az utókor előtt a beláthatatlan
 jövő messzeségeig fenmarad, még ha talán most kissé meg-
 fogyatkoznánk is, mert mindennek, a mi lett, természetében
 rejlik a hanyatlás is. Igen, emlegetni fogják, hogy mi hellen
 létünkre a legtöbb hellen állam felett uralkodtunk, a legna-
 gyobb háborúban álltunk helyt egyszer az összes, másszor az
 egyes államok ellenében, s egy minden tekintetben legvirág-
 zóbb s legnagyobb város lakosai voltunk. Egy tunyálkodó 4
 ember az effélékről kicsinylő lenézéssel szólhat; azonban
 az, a kiben van kedv valamire vállalkozni, ezeket szintén
 törekvése tárgyának fogja tekinteni, ha pedig el nem érheti,
 irigyelni fogja. Az, hogy most reánk ellenséges szemmel tekin- 5
 tenek s bennünket kiállhatatlanoknak tartanak, oly állapot,
 a mely mindazoknak osztályrésze volt még eddig, a kik magu-
 kat a mások felett való uralkodásra hivatottaknak tartották;
 azonban a ki a legnagyobb dolgokért gyűlöletet kész vonni ma-
 gára, az helyesen végez, mert a gyűlölet nem sokáig tart, azonban
 a mellé a fény mellé, a mely a hatalmat a jelenben környezi.
 egyszersmind az utókor által folyton ünnepeelt dicsőséget biztosít
 magának. Fontoljátok meg te hát jó eleve, hogy mi az, a mi 6
 reátok nézve a jövőt tekintve tisztességes, a jelent illetőleg nem
 szégyenletes s mostantól kezdve buzgón ezeknek az elnyerésére
 törekedjetek. Ne küldözzetek a lakedaimoniakhoz követeket,
 s ne adjátok előttük világos jeleit annak, hogy reátok a jelen
 csapásai lesújtó hatással vannak; mert a kiknek az önbizalmát

a csapások a legkevésbé csökkentik s a kiknek a tett-ereje épen ezekkel szemben a legnagyobb, azok úgy egyénenként, mint államilag a legkiválóbbak az emberiség között.»

65 Ily előterjesztésekkel kísértette meg Perikles az athéni-
 nek ellene való felindulását csillapítani s kedélyöket a jelen
 2 helyzettel kibékíteni. A közügyeket illetőleg hallgattak is rá s
 nem küldtek többé a lakedaimoniakhoz, a hadat pedig na-
 gyobb buzgalommal folytatták; de magán veszteségeik miatti
 fájdalomuk tovább is sajgott. Bánkódott a szegény azon, hogy
 bár akkor is vajmi csekély vagyona volt, midőn háborúba
 bocsátkoztak, most még ettől is meg van fosztva, a gazdag
 pedig, hogy oly gyönyörű javakat kellett elvesztenie a vidéken
 3 épületekben s nagy értéket tevő felszerelésben, de a mi fő,
 addig, míg csak egyesülve ki nem öntötték rá haragjukat
 4 akkép, hogy pénzbírsággal sújtották.⁶⁶ De csakhamar, a mint
 már ez a tömegnek rendes szokása, ismét vezérnek választották
 s az összes közügyek intézését rá bízák: mert azokhoz a fáj-
 dalmakhoz, a melyek az egyes családokat ért csapások folytán
 őket egyénenként emésztették, kissé hozzá voltak törődve már,
 a közjó előmozdítását érző munkakörben pedig őt tartották a
 5 legjobban helyén valónak. Igaz is, hogy míg béke volt, az ügyek
 intézésében nagy mérséklettel járt el, az állam biztonságát sér-
 tetlenül megőrizte s alatta is lett az a legnagyobb; midőn pedig
 a háború kitört, ekkor is kimutatta, hogy az állam erő kifejtésre
 6 való képességét mily helyesen tudta megítélni. E háborúból
 harmadfél évet élt át s halála után derült csak ki igazán, mily
 7 éles látással ítelt felőle. Ő ugyanis az athénieknek ígérte a győzel-
 met, ha az állam belső nyugalalmát megőrzik, tengeri erejük
 fentartására fordítják gondjukat, uralmuk gyarapítására, míg
 e had tart, nem gondolnak s az államot kockáztatott vállalatokba
 nem sodorják. Ezek azonban nemcsak hogy mindenben ellen-
 közöleg jártak el, hanem személyes becsvágy és haszonlesés su-

galmainra hajtva a maguk és szövetségeseik állami érdekeivel nem egyező s a háború céljával összefüggésben levőknek nem látszó vállalatokba fogtak, a melyek aztán, ha sikerültek, inkább csak egyeseknek hajtottak hasznót és dicsőséget, ha pedig rosszul ütöttek ki, az államnak szolgáltak kárára a hadi téren. Ennek az oka az, hogy a Perikles hatalma erkölcsi és szellemi felsőbbségén alapúlt, továbbá azon, hogy jelleméhez a megvesztegethetőség gyanújának még csak árnyéka sem férhetett; ő tehát uralma kezelésében függetlenül állt a tömeggel szemben s nem hogy hagyta volna magát ettől vezettetni, de sőt ő vezette ezt, mert annál fogva, hogy befolyását nem helytelen eszközökkel szerezte, nem csak hogy nem igyekezett soha a népnek szája-íze szerint való dolgokat beszélni, hanem, ha kellett, személyes tekintélyére támaszkodva olykor keményen is oda mondogatott neki. Így ha észrevette azt, hogy polgártársai negédes önhittségből valaminek nem a kellő időben melegednek neki, lehűtötte őket úgy, hogy félelembe is estek; s ha viszont oktalan csüggettség lepte meg, önbizalmukat ismét helyre állította. Ekkép az államban névleg a polgárság, de tényleg a legjelesebb polgár uralkodott. Ellenben az utána következők, mivel egymással nagyon is egyformák voltak s e mellett mégis mindenik első igyekezett lenni, kezdtek a tömegnek kedvében járni s ennek a szeszélyét tenni irányadóvá az államügyek intézésében. Ebből származott aztán, a mi egy oly nagy s még hozzá mások felett uralkodó államban máskép nem is történhetik, számos politikai botlás s közöttük főkép a Siciliába intézett tengeri vállalat, a melynél nem annyira abban gyökeredzett a hiba, hogy azok felől, a kik ellen irányúlt, nem volt meg a kellő tájékozottság, mint inkább abban, hogy azok, a kik ezt a hajóhadat elküldték, a helyett, hogy további megfontolás tárgyává tették volna, mi szolgál javára azoknak a hadaknak, a melyek eltávoztak, az ügyben a népvézérség felett való személyes patvarkodások által vezettették magukat, a melyek aztán nem csak hogy

a hadak működésére hatottak bénítólag, hanem az első lökést
 12 is adták az állam belső nyugalmának megzavarodására. Dac-
 zára azonban a siciliai szerencsétlenségnek, a melyben egyéb
 hadi készleteiken kívül tengeri erejöknek a java része is sem-
 mivé lett s daczára annak, hogy egyszersmind már a polgárság
 kebelében is pártok tusája dült, még tíz éven át tartó ellen-
 állást tudtak kifejteni nem csak korábbi ellenségeikkel szemben,
 hanem az ezekhez csatlakozó siciliabeliek, valamint szövetsé-
 geseik nagy része ellen, a kik tőlük elszakadtak, s az ellenfeleik
 számát utóbb szaporító Kyros, persa királyfi ⁶⁷ ellenében is,
 a ki a peloponnesosiakat, hogy hadi flottát tarthassanak fenn,
 pénzzel látta el; s nem hagyták el magukat mindaddig, míg
 személyes húzavonáik alatt megtörve erejüket el nem vesz-
 13 tették. Ily roppant s még a Perikles fogalmát is szinte meg-
 haladó segédforrások birtokában volt az állam, a melyeknek
 a felhasználásával, a mint ő előre belátta, nagyon könnyen
 diadalmaskodhatott volna maguk, a peloponnesosiak felett
 ebben a háborúban.

66 A lakedaimoniak és szövetségesaik egy, száz hajóra menő
 hajóhaddal ugyan ebben a nyári időszakban az Elissel átellen-
 ben fekvő Zakynthos szigetére törtek. Ennek a lakosai a Pelo-
 ponnesos területéről, Achajából való gyarmatosok voltak s az
 2 athéniakkal álltak szövetségben. A lakedaimoniak részéről ezer
 főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból álló sereg hajózott elle-
 nök. A hajóhad vezére Knemos volt, Spartából. Kiszállásuk
 után a terület nagy részét elpusztították s miután a lakosok
 meghódolni nem akartak, haza vitorláztak.

67 Ugyanennek a nyári időszaknak a vége felé ⁶⁸ Aristeus
 Korinthosból, továbbá egy lakedaimoni követség, a melynek
 a tagjai Aneristos, Nikolaos és Stratodemios voltak, úgy szintén
 Timagoras Tegeából, végül Pollis Argosból, ez utóbbi nem
 hivatalos minőségben, ⁶⁹ elindultak Ázsiába a persa királyhoz,
 hogy kísérletet tegyenek nála pénzbeli segítségnyújtás és fegy-

veres támogatás kieszközlésére. Út közben még előbb a Teres fiához, Sitalkeshez mentek Thrakiába részint a végből, hogy ha csak lehet, az athéniakkal való szövetségi viszony megszakítására bírják, egyszersmind a Potidaia alá nyomulásra is, a hol az athéniaknak egy ostromló hada állt; részint pedig azért is, hogy célba vett útjokat a Hellespontos tulsó partjára a Pharnabazos fiához, Pharnakeshez, a ki őket innen a persa királyhoz juttatta volna el, ennek az oltalma alatt tehessék meg. Épen 2
akkor azonban az athéniak részéről követek voltak jelen, Learkhos, Kallimachos fia, és Ameiniades, a Philemon fia, a Sitalkes udvarában. Ezek Sadokost, a Sitalkes fiát, a ki athéni polgárrá lett, arra kérték, hogy szolgáltassa nekik a kezökbe azokat az embereket, hogy a persa királyhoz el ne jussanak s ekkép Athénnek, a mely, miután Sadokos is polgára, részben az övé is kárt ne okozhassanak. Ez hajtott a kérésökre s azokat, épen 3
midőn Thrakián való átútazásuk után a Hellespontoson való átkelés céljából hajóra akartak szállani,⁷⁰ elfogatta. S ez úgy történt, hogy Learchossal és Ameiniadessel embereket küldött utánuk, a kiknek meghagyta, hogy azokat, ha elfogják, adják át ezeknek az athéniaknak. Ezek a foglyokat átvevén, elvitték Athénbe. Az athéniak nyilván tudták, hogy a potidaiai bonyo- 4
dalmak indításánál s a thrák partvidékbeli mozgalmaknál az intéző szellem nem más volt, mint Aristeus. Tehát, mihelyt ezek az emberek Athénbe kerültek, az athéniak attól félvén, hogy Aristeus, ha megmenekül, nekik újból még több galibát fog okozni, valamennyit, noha mondták, hogy valami mondani valójuk volna, minden formális ítélet nélkül még az nap kivégeztették s testöket a hegyszakadékokba⁷¹ dobatták. Ezt azért művelték, mert azt hitték, hogy joguk van épen olyan eljárás-móddal venni megtorlást, mint a minőt a lakedaimoniak fogatosítottak, a kik, ha az athéniak, vagy ezek szövetségesei közül való s a Peloponnesos partvidékei közelében kalmárhajókon utazó kereskedőket kerítették kézre, megölték s a hegy-

szakadékokba dobták. Az tény is, hogy a lakedaimoniak a háború kezdetén mindazokat, a kiket csak a tengeren elfoghattak, tartoztak legyen akár az athéniek oldalán küzdő, akár semleges állam polgárságához, személyválogatás nélkül, mint valami ellenséget, legyilkolták.

- 68 Ugyanebben az időtájban, a nyári időszak vége felé, az amprakiabeliek a barbarok közül magukhoz toborzott nagy tömegekkel együtt az amphilochiai Argosra s Amphilochia többi részére törtek. Az amprakiabelieknek az argosiak iránt táplált ellenséges indulata ebből eredt: Az amphilochiai Argost Amphilochia többi részével együtt az Amphiaraos fia, Amphilochos alapította az amprakiai öböl mellett, a mint a trójai háború befejezése után hazájába visszatérvén, Argosban a helyzetet kielégítőnek nem találta,⁷² s a saját szülőházája nevéül Argosnak nevezte el. Ez volt aztán Amphilochia legnagyobb városa s lakosai amphilochiaszerte a legtehetősebbek voltak. Azonban számos embernyommal később felettök nagyon megnehezült az idők járása. Ekkor a velök határszomszédos amprakiabelieket meghívták, hogy közöttük telepedjenek le. Az amprakiabelieknek közójök való letelepedései következtében sajátították el aztán a hellen nyelvet, a melyet manapság is beszélnek; mert a többi amphilochiabeliek barbarok. Idő jártával⁷⁸ aztán az Amprakiából valók a törzslakos argosiakat kiverték városukból s ezt a saját magukénak foglalták le. Az amphilokhiabeliek, a mint ez megtörtént, alá vetették magukat az akarnaniabelieknek s mindketten az athénieket hívták segítségül. Ezek Phormiont küldték hozzájök vezérül egy harmincz hajóra menő hadi flottával. A Phormion megérkezése után Argost megrohanás útján hatalmukba ejtették s az amprakiabelieket rabszolgákká tették. A városban az amphilochiabeliek és az akarnaniabeliek közösen telepedtek meg. Ez után jött létre az első szövetség az athéniek és az akarnaniabeliek között.
- 9 Az amprakiabeliek ettől fogva ellenséges érzülettel voltak az

argosiak iránt a miatt, hogy az ő népükből valókat rabszolgaságba döntöttek, s innen eredt utóbb ebben a háborúban ez az ellenséges betörések az argosi területre a chaonokkal és némely más, közelökben lakó barbarokkal együtt. Argos alá nyomulásuk után a nyílt térnek uraivá tették magukat, a várost azonban, bár megrohanták, hatalmukba ejteni nem bírták. Elhúzódtak tehát alóla s feloszolván, minden törzs a saját lakó földére távozott. Ebben a nyári időszakban ezek történtek. A következő téli időszakban ⁷⁴ az athéniek egy húszerhajóra menő hajórajt küldtek a Phormion vezérlete alatt a Peloponnesost környező vizekre. Ez e hajórajjal Naupaktosnál állást foglalva őrt állt, hogy se Korinthos felé és a krisai öbölbe ⁷⁵ be, se pedig innen ki egy hajó se mozdulhasson. Egy másik, hat hajóra menő hajórajt pedig a kariai és lykiai partok felé küldtek el Melesandros vezetése alatt részint hogy e vidékek lakosaitól pénzt hajtson be, részint pedig, hogy onnan, a Phaselistól, ⁷⁶ Phoinkia és az ottani szárazföld partjától induló kalmárhajókat a kalózoknak nyugtalanítani ne engedje. Melesandros athéni hajóskatonákból s szövetséges csapatokból álló sereg élén benyomult Lykia belsejébe. Itt azonban vesztett csatában hadinépének egyrészevel együtt elesett.

Ugyanebben a téli időszakban következett be az is, hogy a potidaiabeli ostromlottak sem bírták már magukat tovább tartani; a peloponnesosiaknak Attikába való betörései városuk alól az athénieket épen nem vonták el, náluk pedig élelem-szükség állt be annyira, hogy az éhség csillapításának egyéb sokféle hallatlan módjain kívül már egymás megevéséhez is hozzá kezdtek fogni. Ennél fogva az athénieknek ellenök kirendelt vezérei előtt, nevezetesen az Euripides fia, Xenophon, az Aristokleides fia, Hestiodoros és a Kallimachos fia, Phanomachos előtt az egyezkedés iránt ajánlatot tettek. Ezek, mivel látták, hogy seregök e zord, hideg tájékon sok sanyargásnak vannak kitéve s az állam már kétezer talentumot ⁷⁷ költött el erre az

3 ostromra, az ajánlatot elfogadták. Az egyesség tehát létre jött, a mely szerint a városbelieknek a nőkkel, gyermekekkel és segédesapatokkal együtt szabad elvonulás engedtetett; a férfiak egy, a nők pedig két öltő ruhát vihetek ki a városból magukkal, egyszersmind bizonyos meghatározott összegre menő
4 pénzt útra valóúl. Ekkép a népség Potidaiából az egyesség védelme alatt kiment Chalkidikére s ki hova tudott. Az athéniek azonban hibáúl rótták fel vezéreiknek azt, hogy ő náluk nélkül egyeztek ki; mert azt hitték, hogy a városnak kívánságuk szerint tehettek volna uraivá magukat. Később Potidaiába, hogy újból benépesítsék, az athéniek a saját kebelökből valókat küldtek s telepítettek le. Ezek történtek ebben a téli időszakban.⁷⁸ S ezzel második éve végződött be ennek a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

71 A következő nyári időszakban a peloponnesosiak és szövetségeseik nem törtek be Attikába, hanem Plataia alá nyomultak.⁷⁹ Vezérök a Zeuxidamos fia, Archidamos, lakedaimoni király volt. Ez táborba szállás után készülteket tett a terület pusztítására. A plataiabeliek azonban követeket küldtek hozzá, a kikkel a következő előterjesztést tétették neki:
2 «Archidamos és ti lakedaimoniak! Ti most azzal, hogy a plataiai területet belevonjátok a háborúba, nem igazságos dolgot követtek el, sem nem olyat, a mi akár magatoknak, akár azoknak az apáknak, a kiktől származtok, becsületére válnék. A Kleombrotos fia, Pausanias, Lakedaimonból, miután Hellast a persáktól megszabadította, azoknak a helleneknek a társaságában, a kikben megvolt a bátorság ahhoz, hogy a mi területünkön vívott ütközet veszedelmeiben osztozzanak, Plataia közterén a felszabadító Zeusnak áldozatot mutatott be; majd az összes szövetségeseiket oda gyűjtván, előttük a plataiabelieket biztosította arról, hogy jövőre területöket s városukat teljes függetlenségben bírhatják s lakhatják, és hogy igazságtalanúl vagy leigázás végett senki reájok haddal nem támad.

Ellenkező esetben nekik a jnen levő szövetséges tagok minden erejükből védelmükre leszek. Ezeket biztosították a mi szá- 3 munkra a ti őseitek azért a vitéz magunk viseletéért és buzgalmunkért, a melyet ama nehéz időkben tanúsítottunk. Ti pedig most épen ellenkezőleg cselekesztek. Ti ugyanis a thebaiakkal, a mi halálos ellenségeinkkel, a mi rabigába hajtásunkra jöttök. Mi tehát ezennel a ti apáitok és a mi hazánk isteneire ⁸⁰ hivatkozunk, a kik az esküvel erősített fogadásoknak tanúi voltak, s azt kívánjuk, hogy a plataiai területet ne bántsátok, se az esküt meg ne szegjétek, hanem hagyjatok továbbra függetlenségünk élvezetében, mint ezt Pausanias elismerte.»

A plataiabelieknek erre az előterjesztésére Archidamos ⁷² a következő választ adta : «Plataiabeli férfiak ! Teljes igazságtok van abban, a mit mondotok, ha tetteitek szavaitoknak megfelelőkké válnak. Ugyanis élveztétek függetlenségeteket úgy, a mint Pausanias elismerte, hanem egyszersmind igyekezzetek azok függetlenségének a kivívásában is közreműködni, a kik akkor osztoztak veletek a veszedelmekben s az esküvel erősített fogadás részesei voltak, most pedig az athénieknek az alattvalói. Épen ezek és a többiek felszabadítása végett van ez a nagy készülétek mellett indított háború. S az volna a legjobb, ha ebben velünk részt venni s az eskü szentesítette szerződés mellett ép ezzel volnátok hajlandók állani ; ha pedig nem, legalább annyit tegyetek meg, a mire már korábban felhívtunk benneteket, ⁸¹ hogy legyetek nyugton, bírjátok, a mitek van, békességben s ne tartsatok egyik féllel sem, hanem fogadjatok el mindkettőnket barátaitokul s egyikünket se tekintsétek ellenfélnek. Ez nekünk elég lesz.» Archidamos ekkép nyilatkozott. A plataiabeliek ezek ² meghallgatása után bementek a városba s a mondottakat a néppel közölték, majd ettől azzal a válaszzsal tértek meg, hogy nincs módjukban megtenni azt, a mire őket felhívja, mert az ő asszonyaik és gyermekeik az athénielnél vannak ; de ők aggodalomban lehetnek egész városukra való tekintetből

is, hogy az athéniek a lakedaimoniak eltávoztása után oda mennek s nekik azt helyben nem hagyják, vagy pedig a thebaiak annak a békepontnak a támogatása mellett, mely szerint nekik, mivel a szerződésbe bele vannak foglalva, a bemenetel szabad, az ő városuk hatalmukba való kerítésére újból próbát tesznek. Archidamos, hogy e tekintetben megnyugtassa őket, így szólt: «Adjátok tehát át nekünk, lakedaimoniaknak, városotokat s házaitokat, jelöljétek meg területek határait, számoljátok át fáitokat nekünk, s mindazt, a mit még felszámolni lehet, magatok pedig menjetek el oda, a hova akartok, arra az időre, míg e háború tartani fog. Ennek a bevégződése után mi nektek pontosan visszaadjuk mindazt, a mit átvettünk; mindaddig mi bizományképen fogjuk őrizni; földeteket művelni fogjuk s fizetünk nektek a hasznáért annyit, a mennyivel ti beérhetitek.»

73 Ezzel a felelettel a követek ismét a városba mentek, majd, miután a néppel tanácskozás tárgyává tették a dolgot, visszatértek hozzá s azt mondták, hogy azt, a mire őket Archidamos felhívja, szeretnék előbb az athéniakkal közölni s ha beleegyezésüket kieszközölhetik, úgy cselekesznek; kérték tehát, hogy erre az időre adjon fegyverszünetet s területöket ne pusztítsa. Archidamos adott nekik annyi időre terjedő fegyverszünetet, a mennyi elegendőnek látszott arra, hogy Athént ebben az ügyben megjárják, s ez alatt a területet nem pusztította.

2 A plataiai követek tehát elmentek az athéniakhoz s miután ezekkel együtt a dolgot megfontolás tárgyává tették, küldetésök eredményéről az otthoniaknak a következő jelentést tették:

3 «Plataiai férfiak! Az athéniek azt mondják, hogy valamint ezelőtt, a mióta csak szövetségeseik vagyunk, nem engedték meg azt, hogy bennünket a legkisebb bántalom érjen: úgy most sem tűrik azt el, hanem minden erejükből oltalmazni fognak. Azért ünnepélyesen hivatkoznak azokra az eskü szentesítette kötésekre, a melyekkel apáink magukat lekötelték,

hogy a szövetségi viszony tekintetében semmi változás ne történjék.»

A követeknek erre a jelentéstételére a plataiabeliek abban 74
 állapotok meg, hogy az athénieket nem hagyják cserben,
 hanem megadással türik, ha úgy kell lenni, hogy területöket
 szemök láttára pusztítsák s alávetik magukat mindannak, a mi
 meg ezen kívül bekövetkezhetik; végül kimondták, hogy többé
 a városból senki ne mozduljon ki, hanem csak a bástyatetőről
 adják tudtúl válaszukat, hogy ő nekik nincs módjukban
 megtenni azt, a mire a lakedaimoniak felszólítják. A mint 2
 e válaszukat ekkép elmondták, Archidamos király első tette
 erre az volt, hogy a helyi istenekhez és hősökhoz fordult, tanú-
 bizonyságul híván fel a következő szavakkal: «Ti istenek, 3
 a kik Plataia földét bírjátok, és ti hősök, legyetek tanú-
 ink, hogy mi e területre, a melyen a mi apáink ti hozzátok
 fohászokodva diadalt arattak a persák felett, s a melyen ti a
 helleneknek szerencsés csatatért adtatok, már eleve sem igaz
 ok nélkül nyomúltunk be, hanem a miatt, hogy ezek szét-
 szaggatták az eskü szentesítette szövetség kötelékeit, s hogy
 most sem követünk el igazságtalanságot, ha valamit teszünk;
 mert a mi legméltányosabb ajánlataink sem találnak kedvező
 fogadtatásra. Engedjétek meg tehát kegyelmesen, hogy azok,
 a kik megkezdték az igazságtalanságok elkövetését, elvegyék
 méltó büntetésöket, azok pedig, a kik jogos megtorlást akarnak
 venni, e szándékukban sikerrel járjanak.»

A mint ezt az istenekre való hivatkozást megtette, az 75
 ellenségeskedést megkezdte. S elsőbben is azzal a fával, a me-
 lyet kivágtak, körülkerítettette a várost, hogy többé senki ki ne
 jöhessen belőle. Majd a város ellen ⁸² sánczot kezdtek hányni
 abban a reményben, hogy így majd mihamar a kezökre kerül,
 mivel egy olyan roppant hadsereg foglalozik sáncz-emeléssel.
 A Kithairon hegyről fát hordtak oda s ezt két oldalt a sáncz- 2
 mübe palánszerűleg rakva, beleépítették oldalfalak gyanánt,

hogy a felhányt föld messze szét ne ömöljön. Hordtak különben ide rözsét s követ ép úgy, mint földet, valamint más egyebet is, a mi csak a sáncz magasabbá tételére szolgálhatott.

3 Hetven álló napon át éjjel és nappal megszűnés nélkül hányták a sánczot, a midőn felváltva pihentek; a sereg egyik része dolgozott addig, míg a másik aludt vagy evett. Azok a lake-daimoniak, a kik a szövetséges államok hadainál vezérkedtek,⁸³ a csapatoknak szintén felette álltak s folyvást buzdították

4 a munkára. A plataiabeliek annak láttára, hogy a sáncz mind jobban emelkedik, fából bástya-vázat róttak össze s ezt bástyázatuknak az ostrom-sáncz által fenyegetett részére felállítván, téglával rakták ki, a melyet a közeli házak falaiból bontottak. Foglaltványképen szolgált nekik a bástyázathoz az a fa-

5 váz, hogy a falazat, ha majd magas lesz, gyöngye ne legyen; védő-takarókül pedig rá nyers és kidolgozott bőrök voltak akasztva, hogy a munkálkodókat és a fa-anyagot gyűjtő nyilak

6 ne érhessék s biztonságban legyenek. Ekkép a bástyázat csakhamar nem csekély magasságot ért el, de a sáncz is nem kisebb gyorsasággal emelkedett ellene. Ekkor a plataiabeliek a következő fogást eszelték ki: Bástyázatukon ott, a hol a sáncz érte,

76 rést nyitottak s belőle a földet városukba húzkodták. A peloponnesosiak, a mint ezt észrevették, nádfonatokba sarat göngyöltek s ezeket vetették a réstre, hogy ekkép az anyag egy tömegben maradván, behúzóható ne legyen, mint a pusztá

2 föld. A plataiabeliek, a mint itten munkájuknak ekképen gátat vetettek, felhagytak vele s városukból aknát vezettek a sáncz alá, s a mint hozzávető számítással megállapíthatták, hogy már alája jutottak, a földet belőle ismét magukhoz kezdték húzogatni, s sikerült is nekik ebben a kívül levők figyelmét jó sokáig kikerülni. Ekkép ezeknek a munkájuk, bár folyvást hányták a sánczot, nem igen akart haladni, mivel alulról a sánczot mindig hordták s a föld az üres helyre folytonosan

3 sülyedt. Az ostromlottak mindamellert féltek attól, hogy kevés

számukkal oly roppant tömeggel szemben még így sem lesznek képesek megállani; azért még a következő védő intézkedést is kigondolták: A sánczczal szemben a nagy bástya tovább építésével felhagytak; e helyett azonban ennek a két vége mellett, az eredeti, alacsonyabb bástyázatból kiindulva, befelé egy félhold alakú bástyát vontak, hogy ha a nagy bástyát elfoglalják, még ez védelmet nyújtson s kénytelen legyen az ellenség ellene újból sánczot hányni s ekkép a beljebb hatolás reá nézve kétszerte nagyobb munkával járjon s mellett az ő lövedékeinek két oldalról jobban ki legyen téve. Más felől a peloponnesosiak a mellett, hogy ostromsánczokat hánytak, egyszersmind faltörő kosokat is toltak a város bástyáihoz. Egyet a sánczon a nagy bástya ellenében hoztak működésbe, a melyet ez a plataiabeliek rémületére hatalmasan megrázott. Más faltörő kosok is működtek a bástyázat más pontjai ellen; ezekre azonban a plataiabeliek hurkot löktek, s gyorsan felrántva összetörték, vagy pedig roppant gerendákat mindkét végökön reájok erősített hosszú lánczoknál fogva két más olyan gerendához kötöttek, a melyek a bástyán keresztben, ezen túl kifelé nyúltak, s aztán vízszintes irányban a magasba felhúzták. A mint már a faltörő kos a bástyára lecsapó félben volt, a gerendát, a melyet a láncz estében nem gátolt, kezökből eleresztették s ez teljes súlyával alázuhánván, a faltörő kos előre nyúló részét eltörte.

A peloponnesosiak annak láttára, hogy az ostromgépekkel sehogy sem boldogúlnak, az ostromsáncz ellenében pedig védő bástyázat emelkedett, arra a gondolatra tértek, hogy azoknak az erőszakoló eszközöknek a segedelmével, a melyeket eddig alkalmaztak, a várost nem lehet bevenni; ennél fogva a körülfalazáshoz kezdtek készülödni. Ezt megelőzőleg azonban jónak látták még, hogy tűzzel is tegyenek próbát, hát ha sikerülne nekik, ha szél kerekedik, lángba borítani a nem nagy kiterjedésű várost. Mert minden kigondolható eszközt elő

akarták venni, a mely a nagy költekezéssel járó ostromzár nélkül ejthetné a várost hatalmukba. Tehát rőzsét hoztak elő, a melyet a sánczról elsőben a bástya és a sáncz között eső mélyedésbe dobáltak, majd pedig, miután ez a temérdek kéz munkája következtében csakhamar megtelt, tovább hányták le a városra oly nagy kiterjedésben, a mily nagyot csak a magasból érhettek; ezután a rőzsehalmazt égő kénkövel és szurokkal lángra lobbantották. Támadt aztán erre oly hatalmas tűz, a minőt ez ideig szem nem látott, t. i. olyan, a melyet emberi kéz csinált; mert erdő a hegyek közt az által, hogy a szél a gallyakat összedörzsölte, magától is fogott már tüzet s lobbant lángra. Ez tehát hatalmas egy tűz volt s csak alig egy hajszálon múlt, hogy a plataiabeliek a többi veszedelmekből való menekedésök után el nem vesztek benne; mert bent a városnak egy jókora része felé közelíteni sem lehetett, s ha a tűzhöz még abból az irányból fúvó szél is hozzájárult volna, a mit épen remélt is az ellenség, vesztöket ki nem kerülhették volna. Ekkor azonban, a mint mondják, még az a szerencsés eset is előadta magát, hogy égi háború tört ki, a mely erős záporával a tüzet eloltotta s ekkép a veszedelem elhárult.

78 A peloponnesosiak, miután ezzel sem értek czélt, csak hadaik egy részét tartóztatták ott tovább, a többit pedig elbocsátották. A városon köröskörül falat vonattak úgy, hogy minden államnak ki volt jelölve a maga része. E fal tövében mind belül, mind kívül árok húzódott, a mely téglavetés folytán keletkezett. S a mint a medve-őr csillagzat feltűnése körül eső időre⁸⁴ az egészszel készen voltak, csapatokat hagytak ott a körfal felének az őrzésére, míg a másik felét a boiotok tartották őrizet alatt; ezután hadaikkal eltávoztak s hazájokba szélylyel oszlottak. A plataiabeliek gyermekeiket, asszonyaikat, a legidősebb férfiakat s városuk népségének hasznavethetetlen részét már korábban elszállították Athénbe; maguk, a kik a városban maradtak s ostromzár alá is kerültek, négyszázan voltak;

továbbá volt még ott nyolczvan athéni, végül száztíz asszony ételkészítőnek. Ennyien voltak összesen akkor, midőn ostromzár alá kerültek, s e számon felül több nem volt falaik közt sem rabszolga, sem szabad ember. Plataia megszállása ekképmént végbe.⁸⁵

Ugyanebben a nyári időszakban, a Plataia alá való nyomúlással egyidejűleg, az athéniak saját maguk közül való kétezer főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból s kétszáz lovasból álló sereggel a thrák partvidéken levő Chalkidike és Bottike lakossága elleni táborozásra mentek, midőn az élet a fejét hányta.⁸⁶ Vezérok voltak Xenophon, az Euripides fia, harmadmagával. A Bottike területére, Spartolos⁸⁷ közelébe való nyomulásuk után az életet elpusztították a földeken. Kilatásuk volt itten arra is, hogy e város előttük megnyitja kapuit, mivel voltak benne olyanok, a kik ebben az irányban működtek. Azok azonban, kik ezt nem akarták, Olynthosba küldtek. Erre nehéz fegyverzetű gyalogság és egyéb hadi népség érkezett a város oltalmára. Ezek Spartolosból kitörést intéztek, mire az athéniak közvetlenül a város alatt csatára keltek. A Chalkidike nehéz fegyverzetű gyalogjai s még némely, velök együtt küzdő csapatok elvesztik a csatát az athéniak ellen s Spartolosba hátrálnak; de viszont ugyancsak a Chalkidike lovasai és könnyű fegyverzetű gyalogjai diadalt aratnak az athéniak lovasai és könnyű fegyverzetű gyalogjai felett. Az athéniaknak ugyanis volt egy, nem nagy számú könnyű fegyverzetű gyalogból álló csapata is a Krusisnak nevezett területéről.⁸⁸ Alig hogy a csata megtörtént, könnyű fegyverzetű gyalogból álló friss csapatok jelentek meg Olynthosból segítségnyújtás végett a csatátéren. A Spartolosból való könnyű fegyverzetű gyalogok annak láttára, hogy hozzájuk friss segítő csapatok érkeztek, neki bátorodva a miatt, hogy már az imént sem ők húzták a rövidebbet, a Chalkidike lovasságával s a hozzájuk érkezett friss csapatokkal újból megtámadták az athé-

nieket. Ekkor ezek visszahúzódnak ama hadosztályaikhoz, a
 6 melyeket a hadi podgyász fedezésére rendeltek. A hányszor
 csak az athéniek támadólag léptek fel, amazok meghátráltak,
 de viszont mindannyiszor, a hányszor csak ezek visszahúzó-
 d-
 tak, utánuk estek s hajító dárdákat szórtak közójök. E mellett
 a Chalkidike lovassága az athénieknek az oldalában volt's a
 hol csak alkalmasnak mutatkozott, közójök csapott. Ez utóbbi
 is öntött aztán leginkább félelmet az athéniekbe s kényszerítette
 őket a megfutamodásra s egyszersmind nagy távolságra is elül-
 7 dözte. Az athéniek Potidaiába menekültek be, a honnan utóbb,
 miután elesett embereiket fegyverszünet kieszközlése mellett
 megkapták, hadaik maradványaival visszatértek Athénbe.
 Négyszázharmincz emberök esett el s vezéreik valamennyien.
 A Chalkidike és Bottike hadai diadaljelet emeltek s a saját
 halottjaik felszedése után városaikba oszlottak.

80 Ugyanebben a nyári időszakban, nem sokkal ezek után,
 az amprakiabeliek és a Chaonok abból a célból, hogy az egész
 Akarnaniát leigázzák s Athén pártjáról elvonják, a lakedaimo-
 niakhoz fordultak s azt javasolták neki, hogy a szövetséggel
 egy hajóhadat szereltesse fel s ezer főre menő nehéz fegy-
 verzetű gyalog hadat küldjenek Akarnaniába; ha, úgymond,
 őket egyidejűleg egy tengeri és szárazsi erő támogatná, mivel így
 a partvidékről a lakosok a beljebb lakó akarnaniabeliek sege-
 delmére nem mozdulhatnának, könnyű volna nekik Akarna-
 niát hatalmukba keríteni s magukat Zakynthosnak és Kephala-
 leniának uraivá tenni; s ekkor aztán az athéniekre nézve a
 Peloponnesos körülhajózása nem oly könnyen fog menni; de
 2 így kilátásuk van Naupaktos elfoglalására is. A lakedaimoniak
 elfogadták a javaslatot s Knemost, a ki még hajóhadvezér
 volt. valamint a nehéz fegyverzetű gyalogokat is, néhány
 hajón nyomban útnak indították, a hajóhadra nézve pedig
 rendeletet küldtek szét szövetségeseikhez, hogy mennél rövi-
 3 debb idő alatt szereljenek fel egyet s küldjék Leukashoz. Az

amprakiabeliek mellett ebben az ügyben a korinthosbeliek a legnagyobb hévvel buzgólkodtak, mivel Amprakia korinthisi gyarmat. A tengeri erőhöz a hadjuttalék kiállításával s felszerelésével Korinthos, Sikyon és az erre eső helyek népsége még foglalatoskodott, midőn a leukasi, anaktorioni és amprakiai már megérkezett a kitűzött helyre s Leukasnál a többiekre várakozott. Mihelyt ide Knemosnak ezer nehéz fegyverzetű gyalog katonájával sikerült eljutnia a nélkül, hogy Phormion, a ki húsz hajóra menő attikai hajórajjal Naupaktosnál őrt állt, észre vette volna, nyomban készüléteket tettek a szárazföldre intézendő betörésre. E végből Knemosnak rendelkezésére álltak hellenek közül amprakiabeliek, leukasiak és anaktorionbeliek, továbbá az az ezer főre menő peloponnesosi hadi erő, a melyet ő hozott magával; barbarok közül pedig ezer főre menő oly khaon törzsbeli, a kik királyi uralmat nem ismernek; ezek vezérei Photyos és Nikanor voltak abból a családból, a melynek a tagjai a törzset évről évre történő választás mellett kormányozni szokták. Jöttek e táborozásra a chaonokkal királyi uralom alatt nem álló thesprotok is. A moloszosokat és atintánokat⁸⁹ Sabylinthos vezette, a kiskorú Tharyps királynak a gyámja, s a parauaiosokat királyuk Oroidos. Az Orestai népségből, a mely felett Antiochos uralkodott, ezer főre menő sereg táborozott a parauaiosokkal együtt Oroidos alatt Antiochos engedelmével. Küldött Perdikkas is úgy, hogy az athéniek meg ne tudják, ezer makedoniait. Ezek azonban megkéstek. Ezekkel a hadakkal Knemos a nélkül, hogy Korinthos felől a hajóhadat bevárta volna, megkezdte az előnyomulást. Az argosi területen való húzódásuk közben Limnaiát, egy bástyáktól nem védett falvat⁹⁰ elpusztítottak. Majd Stratos, Akarnania legnagyobb városa⁹¹ ellen nyomúltak, úgy gondolkozván, hogy ha először ezt sikerül hatalmukba ejteniök, a többi majd könnyen a birtokukba kerülhet. Az akarnaniabeliek, miután tudomásukra jutott, hogy 81

a szárazon már egy nagy hadsereg tört be területökre, egyszer-
smind a tengeren egy hajóhadnak partjuknál való megjelenése
is minden pillanatban várható, erejüket közös védelemre nem
egyesítették, hanem külön-külön a saját tűzhelyeiket őrizték
s Phormionhoz küldtek oltalom kérésére. Ez azonban azt
felelte, hogy neki lehetetlen Naupaktost fedezetlenül hagyni
most, midőn Korinthos felől egy hajóhadnak az öbölből való
2 kivitorlázása folyvást várható. A peloponnesosiak és szövetsé-
geseik három hadoszlopban nyomultak Stratos városa felé,
hogy közelében táborba szálljanak, s ha szóval nem érnek
3 czélt, a bástyát megrohanják. Ezen előnyomulás alkalmával a
középső hadoszlopot a chaonok és a többi barbarok képezték,
az ettől jobbra esőt a leukasiak, anaktorionbeliek és az ezek-
hez tartozók,⁹² a bal felől esőt pedig Knemos a peloponneso-
siakkal és amprakiabeliekkel. Az egyes hadoszlopok közt nagy
hézagok voltak s olykor el is vesztették egymást szem elől.
4 A hellenek hadi rendben s a kellő óvatossággal nyomultak
előre, míg végre alkalmas helyen táborba szálltak. A chaonok
ellenben, a kik maguk is nagyra tartották magukat s a száraz
földnek az ő környékükön lakó népsége előtt is a legjobb kato-
nának voltak elismerve, nem akartak még táborhely elfogla-
lásával is bajlódni, hanem a többi barbarokat is magukkal
ragadva nagy hévvel rohantak előre abban a hitben, hogy a
várost az első neki futamodásra kézre keríthetik s ekkép ez a
5 hadi tény egyedül az övék lesz. A stratosbeliek észre vették
őket, még midőn felejük előnyomulóban voltak; ekkor, miután
úgy voltak meggyőződve, hogy ha ezeket sikerül nekik a többi
hadaktól elvágni és megverni, a hellenek nem fognak többé
oly hévvel törni ő reájuk, lesvető csapatokkal rakták meg a
város környékét s midőn már közel voltak, a városból, a les-
6 helyekről is előtörték s reájuk vetették magukat. Erre a cha-
onokat rémület fogja el s közülök sok elhull; a többi barbarok,
a mint látják, hogy a chaonok meghátráltak, szintén nem áll-

nak helyt, hanem futásnak crednek. A hellen hadakból senki 7
sem vett észre semmit e csata felől, mert a barbarok jóval
elhagyták őket s az volt náluk a hit, hogy ezek táborhely
elfoglalására sietnek. A mint azonban ekkor a menekülő bar- 8
barok vad futásban jöttek feléjük, ezeket felfogván, egy
táborba húzódtak össze s ott vesztegeltek az nap. A stratosiak
ez alatt nem keresték ugyan az alkalmat tusába való bocsát-
kozásra, mert a többi akarnaniabeliek még nem jelentek meg
segítségnyújtásra, de a távolból folyvást parittyáztak reájok s
ekkép szorult helyzetbe jutottak, mert teljes fegyverzet nélkül
semerre sem mozdúlhattak. Az akarnaniabeliek kitünő parity-
tyásoknak vannak elhiresztelve. Éj beálltával Knemos gyor- 82
san visszahúzódott az Anapos folyóhoz, a mely Stratostól
nyolezvan stádiumnyira⁹³ van. Elesett embereit a követ-
kező napon fegyverszünet kieszközlése után ide megkapta.
Majd, miután ez alatt az oiniadai⁹⁴ népség hozzácsatlako-
zott, ennek a területére húzódott, mielőtt az akarnaniabeliek
összegyülekeztek volna; innen pedig hazájokba távoztak csa-
patai. A stratosbeliek, mivel a barbarok ellenében sikert vívtak
ki, diadaljelet emeltek.

A korinthosbeliektől és a többi szövetségesektől a krisai 83
öbölből azok a hajók, a melyeknek Knemoshoz meg kellett
volna érkezniök, hogy a partvidéken lakó akarnaniabeliek a
többiek segedelmére ne mozdúlhassanak, nem jelentek meg,
mert kénytelenek voltak épen abban az időtájban, midőn Stra-
tosnál a csata megtörtént, ütközetbe bocsátkozni Phormionnal
és azzal az athéni hajórajjal, a mely Naupaktosnál őrt állt.
Mig ugyanis azok az öbölből ki, a part hosszában húzódtak, 2
Phormion reájok lesett azzal a szándékkal, hogy majd a nyílt
tengeren megtámadja őket. A korinthosiak és szövetségesaik 3
azonban nem annyira tengeri csatára, mint inkább az Akar-
naniában való szárazföldi táborozásra felkészülve hajóztak s
azt sem bírták elhinni, hogy az athénieknek volna annyi

bátorságuk, hogy az ő negyvenhét hajójuk ellen húsz hajójukkal csatára keljenek. De azt kellett látniok, hogy míg ők a Peloponnesos partvonala mellett húzódnak, az athéniek a tulsó part alatt velök átellenben haladnak; s hogy a mint ők az achajai Patraitól az átellenes akarnaniai part felé épen átkelőben vannak, azok Chalkistól és az Evenos folyótól eléjük jönnek és így a figyelmet kikerülni nem képesek, bár az éj homályában fogtak ehhez az átkeléshez. Így tehát kénytelenek voltak az átkelés alatt a fele úton tengeri ütközetet vívni.

4 Náluk külön mindazoknak az államoknak volt hajóvezére, a melyek csak ehhez a hadi flottához hadjutalékot állítottak ki; közöttük a korinthosiaké Machaon, Isokrates és Agatharchidas

5 volt. A peloponnesosiak oly állásba helyezkedtek, hogy hajóikkal a lehető legnagyobb kört képezzék, hajó-orral kifelé, hajó-farral befelé, hogy ekkép a keresztül törtetés lehetetlen legyen. Az apró vízjáró műveket, melyek velök voltak, a körön belülré vették. Itt bent foglaltattak állást öt leggyorsabb hajójukkal is a végből, hogy a mely ponton az ellenség támadást intéz,

84 hamarosan ott legyenek ennek a felfogására. Az athéniek ekkor egy vonalba helyezkedtek s az ellenséget körül-körülhajózták úgy, hogy folyvást majdnem hajóik orrát horzsolták, s oly mozdulatokkal, a melyek részükről minden pillanatban várhatóvá tették a támadást. Ekkép az ellenfélt kis körbe tolták össze. Phormion már előbb meghagyta, hogy addig ne

2 támadjanak, míg ő jelt nem ad reá. Azt hitte pedig, hogy az ellenséges csatarend nem lesz képes magát egy helyben úgy megtartani, mint például szárazon egy hadsereg, hanem a hajók egymáshoz fognak verődni s az apró vízjáró művek rendetlenséget fognak előidézni, ha majd az öböl felől szél emelkedik; s épen erre is várt, midőn e mozdulatokat tette, mert ez a szél hajnálban ki szokott törni, s ekkor, gondolta, ezek egy pillanatig sem maradnak egy helyben; azt is tartotta, hogy a támadás pusztán ő tőle függ, mivel az ő hajói

jobban mozognak, s hogy ez majd akkor a legsikeresebb lesz. A mint már a szél feltámadt, a kis körbe összezsufolt hajók, 3 melyeknek egyszerre a széllel is, meg az ellenséges hajókkal is meggyűlt a bajuk, rendetlenségbe kezdtek jutni; hajó hajóhoz csapódott s egyiket a másiktól csákllyákkal igyekeztek távol tartani; a hajósnép lármát csapott, részint mert egymást vigyázatra intette, részint mert szitkokra fakadt; e miatt aztán egy szót sem bírtak meghallani sem a katonatisztek, sem az evezősök felügyelőinek parancs-szavaiból; másfelől az evezősök sem voltak gyakorlottak abban, hogy a tenger zajlásában az evezőket felemeljék, s e miatt a kormányosok még kevésbbé bírtak a hajókkal. A mint ez a kedvező pillanat elérkezett, Phormion megadta a csatajelt. Ekkor az athéniek támadásra mentek s az admirallhajók közül egyet az első rohamra tönkre tettek, majd ezután mindazokat, a melyeket csak megtámadtak; s ellenfeleiket annyira zavarba ejtették, hogy ellenállásra nem is gondoltak, hanem az achajai Patrai és Dyme felé menekültek. Az athéniek üldözés közben még tizenkét hajót kerítettek kézre, a melyekről az embereket a legnagyobb részben saját hajóikra szedték fel, azután elhajóztak Molykrion felé. Itt a Rhion⁹⁵ hegyfokon diadaljelet emeltek, egy hajót Poseidonnak szent ajándéknál adtak s visszahúzódtak Naupaktoshoz. 4 5 A peloponnesosiak is csakhamar elhúzódtak megmaradt hajóikkal Dymétől és Patraitól Kyllenéhez, az elisiek kikötővárosához. Ekkor Leukastól Knemos az ottani hajókkal, a melyekkel egyesülni kellett volna, a stratosi ütközet után szintén megérkezett Kyllenéhez.

Ide a lakedaimoniak is elküdték Timokratest, Brasidast 85 és Lykophront Knemosnak tanácsadókul azzal a meghagyással, hogy egy más tengeri csatára tegyenek készülteket, s egy oly kiseded hajóraj által ne hagyják maguk elöl elzárni a tengert. Nekik ugyanis ez a dolog, különösen a miatt, hogy elsőben próbáltak ütközetet a tengeren, nagy csalódást hozott s

úgy vélekedtek, hogy a hiba nem annyira tengerészetők fej-
 letlenségében mint inkább embereik rossz magaviseletében
 rejlik, a helyett, hogy az athénieknek e téren való hosszas
 gyakorlat szülte ügyességét a maguk rövid idő óta tartó utána
 látásával egybehasonlították volna. Ez az elégedetlenkedé-
 3 sők volt már az oka e férfiak elküldésének. Ezek megérkezé-
 sők után Knemossal egyetértőleg mindenféle rendeletet küld-
 tek szét az államokhoz hajók szolgáltatása végett, a meglévő
 hajókat pedig oly karba igyekeztek hozni, hogy tengeri ütkö-
 4 zetet vívhaszanak velök. Másfelől Phormion követeket küldött
 Athénbe, hogy e készülődések felől értesítsék az otthoniakat s
 a szerencsés ütközetnek a híret megvigyék, egyszersmind azt
 a kívánatát is tolmácsolják, hogy ő neki a lehető legrövidebb
 idő alatt memmel több hajót küldjenek, minthogy tengeri ütkö-
 5 zet nap nap mellett folyvást várható. Az athéniak erre egy
 húsz hajóra menő hajórajt indítottak el neki; azonban annak,
 a kire az elvezetése bízva volt, még azt is meghagyták, hogy
 előbb Kreta szigetéhez hajózzék el. Ugyanis a kretai Nikias,
 Gortynából, az athéniak nyilvános vendégbarátja, rábírta az
 athéniakat, hogy Kydonia alá hajóhadat küldjenek, azt ígervén,
 hogy így ezt a velök ellenséges viszonyban álló várost megnyeri
 számukra. Valósággal azonban a kydoniabeliekkel határszom-
 szédos Polichne város lakosainak⁹⁶ a kedvéért hívta őket ide.
 6 A megbízott a hajórajjal Kretához távozott s a polichnebeliekkel
 a kydoniabeliek területét pusztította; ezután pedig kénytelen
 volt szelek és a hajózásra kedvezőtlen időjárás miatt itt jó sok,
 86 időt elvesztegetni. Mialatt az athéniak Kreta szigetén ekkép fel
 voltak tartóztatva, a Kyllene előtt horgonyzó peloponnesosiak
 teljesen felkészültek a tengeri csatára s elhajóztak az achajai
 Panormoshoz,⁹⁷ a hola peloponnesosi szárazföldi hadsereg szin-
 2 tén megjelent támogatásukra. Ekkor Phormion is elmozdult
 helyéről, elhajózott a molykroni Rhionhoz s ezen kívül hor-
 gonyra szállt azzal a húsz hajóra menő hajórajjal, a melylyel

már egyszer csatát vívott. Ez a Rhion az athéniakkal állt 3
 barátságos viszonyban. A másik Rhion ezzel éppen átellenben
 van a Peloponnesoson. Ezeket körülbelöl hét stádiumnyi szé-
 lességben⁹⁸ választja el a tenger egymástól. Ez képezi a krisai
 öböl nyílását. A peloponnesosiak az athéniak e mozdulatának 4
 láttára az achajai Rhionnál, nem messze Panormostól, a hol
 szárazföldi hadaik álltak, szintén horgonyra szálltak hetvenkét
 hajóra menő hadi flottájukkal. Ebben az állásban maradtak 5
 egymással szemben hat vagy hét napon át, mialatt minden
 szükséges intézkedést megtettek s előkészítették magukat a
 mérkőzéshez. A peloponnesosiaknak ép oly kevéssé volt ked-
 vük arra, hogy a két Rhionon túl a nyílt tengerre induljanak,
 mivel a korábbi vereség ismétlődésétől félték, mint az athé-
 nieknek a szoros helyekre való behajózásra, mert azt tartot-
 ták, hogy amazoknak szolgál javára, ha kis térségen történik
 a csata. De végre is Knemos, Brasidas és a peloponnesosiak 6
 többi vezérei rá gondolták magukat, hogy hamarosan döntésre
 viszik a dolgot, még mielőtt Athénből is erősítés érkezék.
 Ugyanezért elsöben is összegyűjtötték katonáikat, s mivel azt
 rétték észre, hogy a korábbi vereség miatt nagy részük le van
 hangolva s nem valami nagy készséget mutat, a következő
 beszéddel igyekeztek felbátorítani öket:

«Peloponnesosi férfiak! A múltkori hajócsata, a mely 87
 miatt talán egynémelyitek a küszöbön állótól fél, éppen nem
 szolgáltathat igazi alapot az ijedelemre. Abban ugyanis elő- 2
 ször, a mint tudjátok, készültségünk hiányos volt s mi akkor
 nem tengeri ütközetre, hanem inkább szárazföldi táborozásra
 hajóztunk; másodszer a szerencse is nem csekély mértékben
 ellenünkre volt; de végül, mivel ez volt az első tengeri csa-
 tánk, némileg a saját tapasztalásunk is kárt tett nekünk.
 E csatavesztés tehát nem gyávaságunk folytán ért bennünket. 3
 S nem volna helyes, ha bátor lelkületünk meggyöngülne a
 szerencsétlen sorsban, a memyiben az erőszaktól nincs

legyőzve,⁴⁹ hanem némi mentséget még rejt magában. Nem, nekünk úgy kell meggyőződve lennünk, hogy midőn a siker a sors szeszélyétől függ, csalódní emberi dolog; de a mellett az a helyes, ha a bátor lélek magához mindenkör hí marad; s ha a vitézségben nincs hiány, a gyakorlat szülte ügyesség hiánya gyarló mentségül szolgál arra, hogy magát az ember bizonyos dologban derekasan ne viselje.

- 4 «Mindamelletti ti gyakorlatlanságotok miatt nem álltok annyival hátrább ellenfeleiteknél, mint a mennyivel vitézségeteknél fogva különbek vagytok. Ezeknek az ügyessége, a melytől leginkább félték, ha bátor lelkülettel jár, elég okos is lesz arra, hogy veszedelmes helyzetben végrehajtsa azt, a mit tud; azonban bátorság hiányában semmiféle tudománynak nincs hatalma a veszedelmekkel szemben, mert a félénknek az eszéből minden ismeret kisiklik s tudomány vitézség nélkül mire sem képes. Tehát azok jártasságával bátorságot állít-
- 5 satok szembe s a korábbi veszteség miatt támadt félelmeteket szüntesse meg annak a tudata, hogy ti akkor nem voltatok
- 6 kellőleg felkészülve. Ti továbbá felette álltok ellenfeleiteknek hajóitok sokkal nagyobb számánál fogva, továbbá avval is, hogy a saját partvonalatok közelében, nehéz fegyverzetű gyalogság jelenlétében vívtok tengeri csatát; legtöbbsnyire pedig a nagyobb számhoz és azokhoz szokott szegődni a győzelem,
- 7 a kik jobban fel vannak készülve. Így mi egyetlen egy esetre sem tudunk gondolni, a melyben a valószínűség a mellett szólna, hogy a harc reánk nézve üt ki kedvezőtlenül; sőt még mindama tévedéseink is, a melyeket nem rég elkövettünk,
- 8 most okulásunkra fognak szolgálni. Tehát ti kormányosok és hajóslegénység, teljesítétek rendíthetetlen bátorsággal mindnyájan a reátok váró kötelességet s oda ne hagyjátok azt a
- 9 helyet, a hová rendelve lesztek. Mi, a mi minket illet, oly derekas neki készülés után fogunk a támadáshoz, a minővel csak valaha hajóhadvezér fogott s nem adunk senkinek semmi

ürügyet arra, hogy rosszul forgassa magát; ha pedig valaki mégis gyáva akar lenni, megérdemlett büntetését el fogja venni, a vitézeket ellenben jó magukviselete méltó jutalmával fogjuk megtisztelni.»

E szavakkal igyekeztek a peloponnesosiakat vezéreik 88 neki bátorítani. Másfelől Phormion, a kit szintén aggasztott katonáinak a csüggetegsége, a mint észrevette, hogy kisebb-nagyobb csoportokban össze-összejönnek s az ellenséges hajóknak az övéiket jóval meghaladó számát félénk szemmel méregetik, szándékozott őket összegyűjteni s neki bátorítani, egyszersmind a fennálló helyzetre nézve hozzájuk emlékeztető szavakat intézni. Korábban ugyanis azzal beszélte tele a fejöket, s akkép hangolta őket már jó eleve, hogy nincs az a nagy számú hajókból álló hadi flotta, a melynek a támadó fellépésével szemben helyt állaniok ne kellene. S katonái már jó idő óta oly jó vélekedéssel is voltak maguk felől, hogy nincs a peloponnesosi hajóknak oly nagy tömege, a mely előtt nekik, mivelhogy athéniek, meghátrálni illő volna. Ekkor azonban, 3 a mint látta Phormion, hogy az előttök levő ellenség láttára a bátor önbizalom eltűnt, szándékba vette, hogy emlékeztető szavaival újra felébreszti bennök. Összegyűjtván tehát az athéniakat, a következő beszédet tartotta előttök:

«Férfiak! Vitézek! Úgy látom, hogy az ellenség nagy 89 tömege bátortalanító hatással van reátok. Összegyűjtöttelek tehát benneteket, mert nem szívelhetem, hogy olyas miatt, a mi nem félelmetes, csüggetegség vegyen erőt rajtatok. Ugyanis 2 elsőbben ezek azért készültek fel ily nagy számú hajóval ellenünk s a miatt nem bátorkodnak velünk, a mienkkel egyenlő erővel szembeszállni, mert mi őket már egyszer megvertük s maguk sem tartják magukat velünk felérőknek. Azután pedig az, a minél fogva leginkább ki mernek előnkbe állani, mintha nekik a vitézség velök született tulajdonuk volna, semmi másra nem alapul, mint hogy a szárazföldi hadakban gyakorlott-

ságuknál fogva többnyire szerencsések. Azt hiszik már, hogy
 3 a tengeri háborúban is így fog a dolguk állani. Pedig ha már
 azon a téren amazoké is az elsőség, ez a tengeren határozottan
 minket illet. Mert bátorság tekintetében semmikép sem álla-
 nak felettünk, hanem tapasztaltságánál fogva egyikünk is,
 4 másikunk is merész. Továbbá a lakedaimoniak, a kik a szövetségesek felett a vezéri szerepet viszik, legtöbb szövetségesüket, akarata ellenére, csupán a saját dicsőségük végett kényszerítik rá a csatára, mert különben egy ily hatalmas vereség után soha sem merészkedtek volna újra tengeri ütközetbe bocsátkozni. Bátorságuktól tehát nincs mit félnetek. Sokkal erősebb és alaposabb félelmet plántáltok ti azok szívébe azzal, hogy már egyszer megvertétek, továbbá azzal, hogy meg vannak győződve arról, hogy ti épen nem szálltatok volna szembe velök, ha számbeli kisebbségeteket elszánt derekas
 5 magaviselet nem pótolná. Mert azok az ellenfelek, a kik, mint ezek, sokkal nagyobb számban vannak, inkább tömegök súlyában, mint határozottságukban bizakodva támadnak; ellenben azok, a kik sok tekintetben csekélyebb készültséggel s minden kívülről ható kényszer nélkül szállnak velök szembe, ezt csak roppant erős elhatározás következtében teszik. Azok ezt fontolóra vévén, jobban félnek a mi rendkívüli magunkviseletétől,
 7 mint ha megfelelő erővel szállnánk velök szembe. Sok hadsereg vesztett már csatát csekélyebb számú hadak ellenében vagy azért, mert a kellő gyakorlottság, vagy azért, mert a kellő bátorság hiányzott bennük.

8 «A mi engem illet, én, ha rajtam áll, a tengerszorosban nem fogok ütközetet elfogadni, sem oda be nem hajózom, mert nyilván tudom, hogy kis számú, könnyebben mozgó s ügyesebben kezelt hajóknak egy nagy csomó nehézkes és esetlenül forgolódó hajó ellenében a szűk térség nem hasznos. Ugyanis nem lehet úgy, a mint kellene, a hajó orrával rohanást intézni, ha az ellenség jókora távolságból meg nem

látható, sem a kellő időben vissza nem húzódhatni, ha a helyzet szorongatottá kezd válni. Nincs ott tér sem az áttörtetéshez, sem a gyors visszaforduláshoz, a melyek a jobban mozgó hajók fogásai szoktak lenni, hanem a tengeri ütközetnek szükségkép szárazföldi csatává kell válnia; ez pedig a nagyobb számban levő hajóknak van javára. Ezekre tehát, a mennyire módomban lesz, gondolok. Ti pedig maradjatok a kellő rendben hajóitokon s erősen figyeljetek arra, a mit parancsolnak, kivált miután a támadás közléről történik. A küzdelem alatt mindennél előbbvalóan tartsátok a rendet és a csendet, mert ezek azok, a mik a hadban általában, de különösen a tengeri csatában sikerre vezetnek, s védjétek magatokat ezek ellen az emberek ellen korábbi tetteitekhez méltólag. E harc pályá-
 10 bére reátok nézve nagy, mert ezzel vagy megsemmisítitek a peloponnesosiak reménységét, hogy tengeri hatalommá lehetnek, vagy pedig közelebb juttatjátok az athénieket ahhoz a helyzethez, a melyben tengeri uralmukat félthetik. Arra szintén emlékeztetek benneteket, hogy ezen ellenfeleitek közül a legtöbbet már megvertétek; oly emberek pedig, a kiket már egyszer vereség ért, akkor, midőn ismét ugyanez a veszedelem fenyegeti, nem szoktak megfelelő bátorságot tanúsítani.»

Ekkép igyekezett Phormion is katonáit felbátorítani. 90
 Mivel az athéniek az öbölbe és a szoros helyekre a peloponnesosiak felé mozdulni nem akartak, ezek feltették magukban, hogy akarataik ellenére is oda szoritják őket. Ennélfogva hajnalban felszedték a horgonyt s miután négy soros csatarendet formáltak, kezdtek a saját partjuk mentén befelé húzódni a szorosba, úgy, hogy a jobb szárny ment legelől, a mint épen csatarendben is álltak. Erre a szárnyra húsz leggyorsabban
 2 mozgó hajójukat rendelték, hogyha netalán Phormion azzal a gondolattal, hogy ők Naupaktos ellen mennek, ennek az oltalmazására a part mentén szintén arra húzódik, az athéniek az ő hajóhaduk elől a támadás pillanatában a jobb szárny

kikerülésével el ne menekülhessenek, hanem a hajók körülke-
3 rítsek. Phormion valósággal úgyszólván cselekedett, a mint amazok
várták. Ugyanis annak láttára, hogy az ellenség a tengeren
húzódik, a védtelen állapotban levő helyet féltvén, katonáit
nagy sietséggel a hajókra parancsolta s kénytelen-kelletlen
4 szintén megkezdte a vonulást a part mentén, a melyen támo-
gatása végett vele egy irányban húzódott a messeneieknek a
szárazföldi hada. A peloponnesosiak, a mint azt látták, hogy
az athéni hajók egy vonalban egymás után húzódnak s már
az öbölben vannak, nem is messze a parttól, mivel ez volt
épen az, a mit mindenekfelett kívántak, egyetlen jelre bal
oldalra fordultak s ekkép arcvonalban oly gyorsan, a mint
5 csak tőlük telt; neki mentek az athénieknek abban a remény-
ben, hogy az összes hajókat elfogják. Az athéni hajók közül
tizenegy, a melyek elől haladtak, a peloponnesosiak túlszár-
nyaló mozdulatai elől kimenekültek a nyílt tengerre, a többit
azonban elérték, menekülésökben a partra vetették s tönkre-
tették, a hajósnép közül pedig azokat, a kik úszva nem bírtak
6 elmenekülni, legyilkolták. A hajók közül néhányat hajóik
után csatoltak s üresen magukkal vontatták; egyet épen
legénységével együtt kerítették kézre. E hajók közül némelye-
ket a messeneiek mentettek meg úgy, hogy nehéz fegyverze-
tökkel a tengerbe begázoltak, innen pedig a fedélzetre hágtak
s oly vitézül viselték magukat, hogy oly hajókat is ragadtak el
az ellenségtől, a melyeket már magával kezdett hurczolni.
91 Itt¹⁰⁰ tehát a peloponnesosiak kerekedtek felül s rongál-
ták meg az attikai hajókat. A húsz hajó ezalatt a jobb szárnyról
üzőbe vette az athénieknek azt a tizenegy hajóját, a melyek
a túl szárnyaló mozdulatok elől a nyílt tengerre kimenekültek.
Ez utóbbiaknak egy híján sikerült Naupaktoshoz jőve elme-
nekülni, a hol Apollon temploma irányában az ellenség felé
arcvonalat formálva állást foglaltak s védelemre készülődtek
2 arra az esetre, ha az a part alatt reájok támadna. Kis vártatva

a peloponnesosiak meg is jelentek diadaléneket zengedezve, mintha már kezökben volna a győzelem. Egy leukasi hajó jó messze kivált a többi közül s azt az athéni hajót üldözte, a mely a többitől elmaradt. Esetleg ott a parttól beljebb épen egy kal- 3
márhajó horgonyzott. Az attikai hajó ezt igyekezett jóeleve elérni; ekkor körülfutva rajta a leukasi hajó derekának neki csapott s alámerítette. Ez a váratlan és rendkívüli tett meg- 4
hökkentette a peloponnesosiakat. S mivel ezen felül üldözés közben annál fogva, hogy ők kerekedtek felül, a rendet megbontották, a hajók közül némelyek azzal a szándékkal, hogy a többi-eket bevárják, az evezőlapátok alásülyesztésével megszüntették haladásukat, a mi pedig, tekintve azt, hogy ekkép a roham-távolság csekélylyé lett, nem volt üdvös cselekedet; mások pedig, mivel a térviszonyokkal nem voltak ismerősek, zátonyokon feneklettek meg. Az athéniak ezek láttára újra neki bátorodtak s 92
egyetlen jelre rivalgani kezdtek s neki mentek az ellenségnek. Ez az elkövetett öreg hibák s az uralkodó rendetlenség miatt csak kevés ideig bírta magát tartani s csakhamar Panormos felé menekült el, a honnan épen kiindult. Az athéniak üldözéshez 2
fogtak, s a melyeket legközelebb értek, elfogtak s a magukéi közül is, azokat, a melyeket az ellenség kezdetben a partnál tönkre tett s a saját hajói után csatolt, visszavették; az emberek egy részét leölték, más részét pedig foglyul ejtették. Azon 3
a leukasi hajón, a mely a kalmárhajó mellett elmerült, volt a lakedaimoni Timokrates. A mint a hajó sülyedni kezdett, megölte magát; testét a tenger naupaktosi kikötőben vetette partra. Az athéniak az üldözésből visszatértek arra a helyre, 4
a honnan a győzelmes csatára kiindultak, ¹⁰¹ s ott diadaljelet emeltek; a saját elesett embereiket és hajóroncsaikat összegyűjtötték, az ellenségnek pedig fegyverszünettel adtak erre módot. A peloponnesosiak szintén emeltek diadaljelet s ma- 5
guknak tulajdonították a győzelmet azoknak a hajóknak a megszállásáért, a melyeket a partnál tönkre tettek, egy-

szersmind azt a hajót, a melyet elfogtak, az achajai Rhionnál
 6 a diadaljel mellett szent adományképen elhelyezték. Ezután,
 félvén attól, hogy Athén felől segítség érkezik, éjjel a leukasi
 hajók kivételével mind elhajóztak a krisai öbölbe és Korinthos
 7 felé. Távozásuk után az athéniek azzal az húsz hajóra menő
 hajórajjal, a melynek még az ütközet előtt kellett volna Phor-
 mionhoz megérkezni, nem sokára megjelentek Naupaktosnál.¹⁰²
 S ekkor ez a nyári időszak beveződött.

93 Még mielőtt az a hajóhad feloszlott volna, a mely Ko-
 rinthoshoz és a krisai öbölbe visszatért, Knemos, Brasidas és
 a peloponnesosiak többi vezérei a megarabeliek tanácsára a
 téli időszak kezdetén¹⁰³ feltették magukban, hogy a Peiraieust,
 az athéniek kikötőjét megtámadják. Ez ekkor sem őrizve, sem
 elzárva nem volt, természetesen, mert a tengeren határozottan
 2 az athéniek voltak az urak. Azt határozták tehát, hogy a hajós-
 népség, mindenki evezőlapáttal, ülővánkossal és evező-szíjjal¹⁰⁴
 Korinthosból gyalog az Athén felé eső tengerhez menjen s itt
 gyorsan Megarához húzódván, ennek a kikötő helyéről, Ni-
 saiából azt a negyven hajót, a melyek ott találhatóak voltak,
 vontassa le a tengerbe s egyenesen a Peiraieus ellen hajózzék.
 3 Mert nem volt ez előtt semmi őrálló hajóraj, sem senki nem
 táplált valami olyanféle aggodalmat, hogy ez oldalról az ellen-
 ség ily hirtelen rajtuk üthetne; ugyanis azt gondolták, hogy
 nyílt támadásra nem lehetne háborítatlanul vállalkoznia, s ha
 4 mégis eszében forgatná, ők azt okvetetlenül megtudnák. A mint
 a határozat meglett, nyomban menni is kezdtek. Miután éjjel
 Nisaiába megérkeztek, innen levezették a hajókat a tengerre
 s elindultak — már nem a Peiraieus ellen, a mint eredetileg
 tervezték, mert a veszedelmes vállalatból elvégre is megijedtek :
 de mondják, hogy szél is gátolta volna őket ebben. Csak a Sa-
 lamison levő s Megara felé néző hegyfok ellen mentek. Itt egy
 kisebbszerű erősség volt¹⁰⁵ s három hajóból álló tengeri ör-
 állomás, hogy a megarabeliek ne hajózhassanak se be, se ki,

E kiseded erősséget tehát megrohanták, a hajókat üresen elhúrezolták, Salamis területének a többi részét pedig, a hol mit sem vártak kevésbbé, pusztították. Erről a betöresről 94 tüzjelzés útján csakhamar hírt adtak Athénbe. Erre támadt itt oly riadás, a minőnél nagyobb soha e háború folyama alatt. A városban levők ugyanis azt hitték, hogy az ellenség már a Peiraieusba hatolt, azok pedig, a kik a Peiraieusban voltak, azt gondolták, hogy Salamis már el van foglalva s az ellenség nyomban a nyakukon fog teremni. Ez könnyen is megeshetett volna, ha a peloponnesosiak bírtak volna annyira magukkal, hogy határozottan járjanak el, — no meg ha szél nem gátolta volna őket. Virradatkor az athéniak 2 mindannyian a Peiraieusba rohantak, hajókat vontak alá a tengerbe, lázas sietséggel és nagy lárma között felszálltak s elhajóztak Salamis felé, míg a szárazföldi hajókkal a Peiraieust őriztették. A peloponnesosiak e védelmi intézkedésekről érte- 3 sülvéni, miután Salamis nagy részét rabló portyázásokkal bekalandozták, a három hajóval, valamint az általuk ejtett foglyokkal és zsákmánynyal Budorontól nagy sietséggel Nisaia felé hajóztak, — igen, mert az a körülmény is félelmet okozott nekik, hogy hajóik, a melyek már régóta nem voltak vizre bocsátva, nagyon vették magukba a vizet. Megarába való érkezésük után gyalog ismét Korinthosba tértek. Az athéniak, miután az ellenséget nem érték már ott Salamison, szintén eltávoztak s ettől fogva a Peiraieust is gondosabban őrizték a kikötők elzárása s más egyéb nemű előrelátó intézkedések útján is.

Ugyanebben az időtájban, e téli időszak kezdetén a Teres 95 fia, Sitalkes, thrák király az Odrysai törzsből. táborozásra ment a Sándor fia, Perdikkas, makedon király és a thrák partvidékbeli Chalkidike lakosai ellen, hogy két ígéretből az egyiket teljesíttesse, a másikat pedig maga teljesítse. Perdikkas ugyanis, 2 a mint a had kezdetén szorult helyzetbe jutott, bizonyos

igéretet tett neki, ha az athénieket rá bírja az ő vele való egyezésre s testvérét, Filepet, a kivel háborúja volt,¹⁰⁶ a trónra nem segíti, s ezt az ígérteét még mindig nem váltotta be; viszont ő maga, midőn az athéniakkal szövetséget kötött, ezek irányában azt a kötelezettséget vállalta magára, hogy

3 a thrák partvidéken véget vet a chalkidikei háborúnak. E két-
tős érdekből ment tehát erre a táborozásra, a melyen kísérté a
Filep fia, Amyntas, hogy a makedoni trónt elfoglalja, továbbá
az athénieknek egy követtsége; a mely ezekben az ügyekben
épen nála volt, végre Hagnon vezéri tiszt viselésére;¹⁰⁷ mert
a chalkidikebeliek ellen hajóhaddal s mennél nagyobb szá-
razföldi sereggel az athénieknek is szintén meg kellett jelen-
96 niök. Sitalkes az Odrysai törzs területéről¹⁰⁸ felkerekedvén,
elsőben is a Haimos és Rhodope hegységek közt lakó thrákokat
szólította fegyverbe, mint a kik felett csak uralkodott, egészen
a tengerig, azaz a Pontos Euxeinosig s a Hellespontosig;
azután pedig a getákat túl a Haimoson s mindazokat a népsé-
geket, a melyek az Istros folyón innen, jobbra a Pontos Euxei-
nos felé laknak.¹⁰⁹ A geták s az arra felé lakók határosak
a skythákkal s ezekkel egyforma fegyverzetűek; mindannyian
2 lovas nyilazók. Fegyverbe szólított sokat azok közül a kurta
szablyás thrákok közül is, a kiket Dioi néven neveznek s leg-
nagyobb részt a Rhodope hegység közt laknak. Ezek egy részét
zsoldba fogadta, a más rész önkéntesen csatlakozott hozzá.

3 Fegyverbe szólította az agrianokat, a laiaiokat s az összes
paion törzseket mind, a melyek felett uralkodott s a melyek
birodalmának végvidékbéli lakosságát képezték. Mert a laiai-
paionok területéig és a Skomios hegységből eredő s az agriánok
és a laiaiok területét hasító Strymon folyóig terjedt birodalma;
4 inmentől kezdve a független paionoké a terület. A szintén füg-
getlen triballok felől a trerek és a tilataiosok képeztek ha-
tárt; ezek pedig észak felé a Skomios hegységig laknak, nyugot
felé az Oskios folyóig terjednek. Ez abból a hegységből ered.

a melyből a Nestos és a Hebros fakad.¹¹⁰ Ez a hegység pusztaság és nagy terjedelmű s a Rhodope hegységgel függ össze. Az odrys birodalom, a mi nagyságát illeti, a tenger felől Abdera városától a Pontos Euxeinos mellett az Istros torkolatáig terjed. Ez a vidék egy vitorlás kalmárhajóval, ha a legközelebbi útat veszszük, kedvező széllel négy nap és négy éjjel hajózható körül; a szárazon pedig egy jó gyalogló embernek Abderától az Istrosig a legegényesebb irányban tizenegy nap alatt tehető meg az út.¹¹¹ Ily kiterjedésű ez a birodalom a tenger felől; a száraz belseje felé pedig Bízánctól a laiai népség lakta helyig s a Strymonig, a melybe a száraz felé a legnagyobb távolságban esik a tengertől, annak a határszélét egy jó gyalogló ember tizenhárom nap alatt gyalogolhatja végig.¹¹² Az adók, a melyeket az összes barbar népségek, valamint a hellen városok a Sitalkes utóda, Seuthes idejében fizettek, a mikor is a legnagyobb összegre emelkedtek, körülbelül négyszáz talentumra rugtak s aranyban és ezüstben folytak be. Ezen kívül az ajándékok, a melyeket szintén aranyban és ezüstben adtak, ennél az összegnél nem csekélyebb értéket tettek, nem számítva ide az ábrás és sima szöveteket s egyéb értékes tárgyakat. Efféléket nem csak magának a királynak, hanem híbéreseinek s az odrysai törzs főrangú embereinek is szolgáltatottak. Mert náluk e tekintetben a többi thrákoknál is elterjedt szokás uralkodik, a mely éppen ellentétes a persákéval, s ez az, hogy örömeztőbb fogadnak el ajándékot, mint adnak, s szívesebben dolog előttük valakinek a kérését elutasítani, mint valakitől a hozzá intézett kérésre elutasító választ kapni. Mindamellet az a szokás náluk a befolyás mértékéhez képest volt érvényben; mert mindenki csak úgy vihetett ki valamit, ha ajándék-adással működött. Így ez a birodalom nagy hatalomra emelkedett, mert azok közt a birodalmak közt, a melyek Európában az ioniai öböl és a Pontos Euxeinos között vannak, rendes adójövedelem és vagyonosság tekintetében ez a legjelen-

tékenyebb: de a harczyi képesség és a hadi nép sokasága tekintetében messze elmarad a skythák mögött. Ezekkel különben nem csak hogy az európai népségek nem állhatják ki az összehasonlítást, hanem még magában Ázsiában sincs egy nép sem, a mely egy magában képes volna a skythák együttesen működő hadának ellenállani. De az még sem áll, mintha ezek böles intézmények s az élet szükségéinek okos kielégítése tekintetében más népekkel egy vonalba volnának állíthatók.¹¹⁴

98 Sitalkes tehát mint egy ily nagy terület ura szervezett sereget. Mihelyt készen volt, felkerekedett s Makedonia ellen megkezdte az előnyomulást. Elsőben a saját területén haladt, azután Kerkinén, egy pusztá hegységen át, a mely határt képez a sintoi és paion törzsek között. Itt azon az úton hatolt át, a melyet korábban az erdőség fáinak a kivágásával készítetett akkor, midőn a paionok ellen indult. A seregnek, mialatt az Odryszai törzs laktá területéről a hegységen keresztül haladt, a paionok jobb, a sintoi és maldi nevű törzsek balfelől estek. 2 A mint ezen túl jutott, a paioniai Doberoshoz ért. E vonulás alatt a Sitalkes serege nem hogy apadt volna, legfeljebb talán megbetegedés miatt, de sőt inkább szaporodóban volt. Ugyanis a független thrákok közül zsákmányszerzés végett, minden felszólítás nélkül, sokan csatlakoztak hozzá annyira, hogy, 4 a mint mondják, összes hada százötvenezer főre ment. Ebből a nagyobb rész gyalogság, körülbelül egy harmada pedig lovas-ság volt. A lovassághoz a legnagyobb számot maga az Odryszai törzs szolgáltatta, utána pedig a geták. A gyalogság között azok a kurta szablysok voltak a legharcziasabbak, kik a Rhodope hegységéből szálltak alá s a független thrákokhoz tartoztak. A többi gyülevész nép volt, a mely csak roppant tömege miatt volt különösen félelmetes.

99 Doberosban ezek a hadak összegyülekeztek s készüléket tettek, hogy felülről a Perdikkast uraló Makedoniába alácsapjanak. Mert Makedoniához tartoznak ugyan itt a felvidéken is

a lynkestai, elimiotai nevű törzsek, valamint más egyéb népségek is, s szövetséges és alattvalói viszonyban vannak vele, de a saját fejedelmeik alatt állanak. A mai Makedoniát a tengerpart mentén Sándor, a Perdikkas atyja s ennek az ősei, a temenidák, a kik eredetileg Argosból valók, szerezték meg eredetileg s hajtották uralmuk alá, miután fegyveres hatalommal kiűzték Pieriából a piereket, a kik azután a Pangaion hegy alatt, túl a Strymon folyón, Phagresben és más helyeken telepedtek meg; a mint hogy az a terület, a mely a Pangaion hegy alatt a tenger felé húzódik, maig «pieriai völgykatlan» nevet visel. Elűzték továbbá Bottiából a bottiaioi nevű népséget, a mely most tőszomszéd a Chalkidikét lakó népséggel. Paioniából meghódították az Axios¹¹⁵ folyó mentén felfelé Pelláig terjedő s le egészen a tengerig nyúló keskeny területet; túl az Axioson pedig egészen a Strymonig bírják azt a földet, a mely Mygdonia nevet visel. Ez utóbbi helyről az edonokat űzték el. De kiszorították még a most Eordianak nevezett területről az eordokat is, a kik közül a legnagyobb rész ekkor elpusztult, egy töredékek pedig Physka környékén telepedett le. Kiűzték végre Almopiából az almopokat. Hatalmuk alá hajtották ezek a makedonok mindazokat a többi törzseket is, a melyek felett még most is uralkodnak, Anthemost, Grestoniát és Bisaltiát, valamint a tulajdonképeni Makedonia nagy részét. Ezt az egészzet Makedonia név alatt foglalták egybe s királya Perdikkas volt akkor, midőn Sitalkes hadaival megtámadta. A makedonok, mivel nem voltak képesek egy oly roppant hadsereggel, a mely feléjük nyomult, nyílt téren mérközni; az erősített helyek oltalma alá s az országukban található városok falai mögé húzódtak. Ily helyek akkor nem oly nagy számban voltak. Azokat, a melyek most ott találhatók, később a Perdikkas fia, Archelaos¹¹⁶ építtette, a mint királylyá lett, s egyenes utakat is vágatott hozzájuk; de tett még egyéb czélszerű intézkedéseket is, kiváltképen az ország har-

ezi képességének a kifejtésében, lovasság és gyalogság szervezése s a had egyéb eszközei tekintetében úgy, hogy ez irányban többet tett, mint az előtte uralkodó nyolcz király együttvéve.

- 3 A thrák hadsereg Doberosból elsőben azokra a vidékekre tört be, a melyek előbb a Filep birtokát képezték s Eidomenét rohammal bevette, Gortyniát, Atalantét s néhány más helyet pedig egység útján foglalt el. Ezek a Filep fiához, a táborozásban részt vevő Amyntáshoz való vonzódásuknál fogva hódoltak meg neki, Europost ostromolta ugyan, de bevenni
- 4 nem bírta. Ezután Makedonia azon része felé nyomult, a mely Pellától és Kyrrhostól balra esik. Ezeken a helyeken innen eső területre, Bottiába és Pieriába nem tette a lábát, hanem
- 5 csak Mygdoniát, Grestoniát és Anthemost pusztította. A makedonok gondolni sem mertek arra, hogy gyalogságukkal csatába bocsátkozzanak, de meglevő lovasságukhoz felvidéki szövetségeseiktől is vontak magukhoz lovascsapatokat s ezekkel, bár még így is aránytalanul kisebb számot képezték, a thrák seregre alkalmas pontokon támadásokat intéztek. Ez a lovasság
- 6 derék s felpáncélozott hadi népből állt s a mely pontra rávetette magát, ott senki sem volt képes vele szemben megállni. De elvégre is a nagyobb szám túlszárnyalta s ekkép a sokkal nagyobb tömeggel szemben folyvást veszedelmes helyzetbe került. Ezért végre nyugton viselte magát, mert nem tartotta magát elég erősnek arra, hogy a nagyobb szám ellenében valamit merhessen.

- 101 Sitalkes ez alatt tárgyalásba bocsátkozott Perdikkással azokra az ügyekre nézve, a melyek ennek a táborozásnak az okai voltak. Az athéniek, mivel ennek előtte az ő táborba szállításában nem bíztak, nem jelentek meg hajóhadukkal; ekkor azonban, a mint ez még is bekövetkezett, ajándékkal követiséget küldtek hozzá. Ennélfogva hadainak egy részét, ama lépés megtételével egyidejűleg Chalkidike és Bottike területére küldte s ezt, miután a lakosságot a falak mögé vonulásra

kényszerítette, pusztította. Ezen a környéken való táborozása 2
 alatt a dél felé lakó thessalok, magnetek s a thessaloktól függő
 egyéb népségek, valamint a Thermopylaiig lakó hellenek is
 megijedtek, hogy e hadak az ő területökre is betörnek, s fegy-
 verbe álltak. De félelem szállta meg a Strymonon túl, észak 3
 felé a síkokon lakó thrákokat, a panaiosokat, odomantosokat,
 dróusokat és dersaiosokat is, a kik mind függetlenek. Aggoda-
 lombba ejtette azonban még az athéniakkal ellenséges viszony-
 ban álló helleneket is, hogy hát ha ezek a szövetségi viszony-
 nál fogva kieszközlik azt nála, hogy az ő területökre is betörjön.
 Sitalkes azonban csak Chalkidike, Bottike és Makedonia terüle- 5
 tére szorítkozott s ezeket dülta. S miután egyfelől semmit
 sem bírt megnyerni azokból, a melyek végett ezt a betörést
 intézte, másfelől pedig serege élelemszükséget kezdett látni s
 a téli fagyasztó hidegtől is szenvedett: engedett unokaöcscse,
 Seuthes rábeszélésének, a ki országában ő utána a legnagyobb
 befolyással bírt, ¹¹⁷ arra nézve, hogy sietve vonúljon vissza.
 Ezt a Seuthest pedig Perdikkas titkon úgy nyerte meg a maga
 ügyének, hogy nőtestvérének a kezét neki ígerte s nászhozó-
 mányképen jó összeg pénzét ígért. Sitalkes tehát unokaöcscse 6
 szavára hajtva, teljes harmincz napi időzés után, a melyből
 Chalkidikére nyolcz esett, hadaival gyorsan hazatért. ¹¹⁸ Ké-
 sőbb Perdikkas nőtestvérét, Stratonikét, Seuthesnek felesé-
 gül adta, a mint megígérte. A Sitalkes táborozása ekképen
 ment végbe.

A Naupaktosnál levő athéniak ennek a téli időszaknak 102
 a folyama alatt, a peloponnesosi hajóhad feloszlása után,
 a Phormion vezérlete alatt elhajóztak Astakoshoz. Itt partra
 szállván, a hadi flottáról való négyszáz athéni és ugyanennyi
 messenei nehéz fegyverzetű gyaloggal Akarnania belsejébe
 hatoltak s Stratosból, Korontából és más helyekről azokat
 a lakosokat, a kik megbízhatóknak nem látszóttak, elűzték,
 a Theolytos fiát, Kynest pedig Korontába visszavitték; ¹¹⁹ ez

- 2 után visszatértek hajóikhoz. Oiniadai ellen, a mely egyedül volt irántuk ellenséges indulattal, azért nem szálltak táborba, mert nem látták lehetségesnek téli időben az ellene való táborozást, még pedig a miatt, mert az Achelus folyó, a mely a Pindos hegységből ered, majd Dolopián, az agraiói nevű törzs területén s Amphilochián át foly, aztán az akarnaniai síkot szeli át, a melyet fent Stratos mellett ér el, végül Oiniadai mellett a tengerbe ömlik, mocsaraival, melyeket télen e város körül vizével megtölt, lehetetlenné teszi ilyenkor a táborozást e vidéken.
- 3 Az echinad szigetesoport legtöbb tagja Oiniadaiak ellenben s az Achelus torkolatától igen csekély távolságra esik. Így történik az, hogy a ragadó sebességű folyam folyvást földet hord hozzájuk s némelyek közülök már a szárazföld részévé is lettek s várható, hogy nem sok idő múlva valamennyivel ez történik. Ez a folyam ugyanis ragadó sebes, bővizű és iszapos, a szigetek pedig sűrűn és egymás mögött nem egy vonalban, hanem rézsútosan fekszenek, így a folyamnak nincs közöttük a tengerbe egyenes lefolyása; emélfogva ezek az uszadék földet az által, hogy szétmosódni nem engedik, maguk közt megkötik. Ezek a szigetek lakatlanok s nem nagy terjedelműek. A hagyomány szerint az Amphiaraos fiának, Alkmaionnak,¹²⁰ midőn anyjának a meggyilkolása után nyugtot nem lelve bolyongott, Apollon egy jós-igében ezt a földet jelölte ki lakóhelyül, a mennyiben azt adta értésére, hogy rémlátásaitól megszabadulni mindaddig nem fog, míg csak oly helyet nem vesz lakóhelyül, a mely akkor, midőn anyját meggyilkolta, nap látta s szárazföld nem volt, mert nincs egyetlen talpalatnyi föld sem más olyan, a mely tette nek a mocskát
- 4 ne érezné. Alkmaion, a mint beszélik, egy ideig nem tudta, hogyan értse ezt: végre nagy nehezen eltalálta, hogy a jós-ige az Achelusnak erre az iszap-torlatára ezélez s úgy látszott neki, hogy elegendő lakóhelynek való föld képződött egy lélek
- 5

számára az alatt a nem csekély idő alatt, míg ő anyjának a meggyilkolása után bujdokolt. Ő tehát Oiniadai környékén 6 megtelepedett, uralmat alapított s fia, Akarnan után a területnek nevet hagyott. Az Alkmaion felől reánk szállt hagyomány ekképen hangzik.

Az athéniak Phormion vezetése alatt Akarnania partjaitól 103 távozván, Naupaktoshoz tértek vissza s tavasz nyiltával¹²¹ haza vitorláztak Athénbe, a midőn magukkal vitték a tengeri ütközetekben elfogott szabad születésű embereket is, a kiket azután a maguk embereiért, egyet egyért kiéseréltek; valamint azokat a hajókat is magukkal vitték, a melyeket kézre kerítettek. S ezzel a teli időszak a végére ért s vele egyszersmind 2 a harmadik éve is annak a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

THUKYDIDES.

III. KÖNYV.

A következő nyári időszakban, abban az időben, midőn 1
az élet a fejét hányja,¹ a peloponnesosiak és szövetségeseik
a Zeuxidamos fiának, Archidamos, lakedaimoni királynak ve-
zérlete alatt betörték Attikába. Itt táborba szálltak s a területet
pusztították. Az athéni lovasság, ha alkalom mutatkozott
mint eddig, úgy ekkor is támadásokat intézett ellenök, s ezzel
meggátolta azt, hogy a könnyű fegyverzetűek nagy tömegekben
messzebb távozzanak a tábortól s a város közelében eső helyen 2
kárt okozzanak.² Addig időztek, míg az élelem tartott,
aztán visszavonultak s haza oszlottak.

Nyomban a peloponnesosiak ezen betörése után történt 2
az, hogy Lesbos Methymna kivételével³ elszakadt Athéntől.
Volt ez szándékában a lesbosiaknak még a háború előtt, csak-
hogy a lakedaimoniak nem fogadták el őket.⁴ De most is ko-
rábban voltak kénytelenek ezt a szakítást megtenni, mint
tulajdonképen tervezték. Ők ugyanis azt akarták, hogy előbb 2
kikötőjüknek védő-töltésekkel való ellátásával, bástyák eme-
lésével s hajók építésével legyenek készen, továbbá, hogy
a Pontosból várt segedelem, nyilas csapatok, élelmi szerek
s más egyebek érkezzenek meg, a melyek után küldtek. Azon- 3
ban a tenedosiak, a kikkel feszült viszonyban álltak, továbbá
a methymnabeliek, valamint maguk a mytilenebeliek közül is
egyesek, a kik párt-állásuk folytán az athénieknek nyilvános
vendégbarátai voltak, jelentést tettek Athénben, hogy a myti-

lenebeliek Lesbos lakosságát erőhatalommal városukba telepítik s egész készülődésükben, a melyet a lakedaimoniak s törzsrakonaik, a boiotok ⁵ támogatnak, elszakadás czéljából sürgölődnek; ha azokat hamarosan meg nem előzik, Athén Lesbost el fogja veszteni. Az athénieket ekkor különben is nagyon sanyargatta a pestis és a háború, a mely épen ez időre fejlődött ki teljesen s dúlt teljes erővel. Ezért mivel roppant bajos dolognak tartották, hogy Lesbosban, a melynek hajóhada volt s még teljesen ép erőnek örvendett, eddigi ellenségeikhez újat szerezzenek: eleinte nem adtak helyt a vádaknak, hanem inkább arra hajlottak, a mi óhajtásuknak a tárgya volt, hogy tudniillik azok nem igazak. De miután követek nem tudták kivinni a mytilenebelieknél azt, hogy a lakosság betelepítésével és a hadi készülétekkel felhagyjanak, megijedtek s rászánták magukat arra, hogy eléjök vágnak. Ennélfogva egy negyven hajóra menő hajóhadat, a mely épen indulásra készen állt, hogy a Peloponnesost környező tengerre induljon, nagy hirtelenséggel oda küldtek. E hajóhadnak a vezére a Deinias fia, Kleipidas volt harmadmagával. Jelentették ugyanis nekik, hogy a mytilenebeliek maloeis ⁶ Apollon tiszteletére a városon kívül ünnepet akarnak tartani, a melyen a város összes népsége, apraja, nagyja meg szokott jelenni, s kilátás van rá, hogy ha nem késlekednek, ezen az ünnepen váratlanul meg lehet őket lepni. S ha sikerül ez a próba, jó, ha pedig nem, az esetben utasították a vezéreket, hogy szólítsák fel a mytilenebelieket, hogy adják ki hajóikat s bontsák le bástyaikat, s ha ezt tenni vonakodnának, kezdjék meg ellenök a hadat. Ezzel a hajóhad a tengerre ment. Azt a tíz, Mytilenéből való hajót, a melyek a szövetségi viszonymnál fogva az athéni hajóhadnál voltak, az athéniek letartóztatták, a hajók személyzetét pedig őrizet alá helyezték. Mindamellettt egy ember átkelt Euboiára; itt Gerastoshoz ⁷ gyalogolt, a hol egy épen tengerre szállni készülő kalmárhajóra talált, a melyen kedvező széllel Athénből való

távozása után harmadnapra Mytilenébe jutott s itt a hajóhad közalgése felől hírt adott. Így a nép nem ment ki a malocis Apolon templomához, hanem falait és kikötőt szoros őrizet alatt tartotta s a mi belőlük még befejezve nem volt, biztosította. ⁸

Az athéniek nem sokkal ezután oda érkezvén, a mint ezeket látták, vezérek a meghagyás szerint megtették a felszólítást s mivel a mytilenebeliek nem hajtottak rá, megkezdték az ellenségeskedést. Ekkor a mytilenebeliek, a kik még nem voltak hadra készek s ezen állapotukban nagy hirtelenséggel voltak háborúba sodorva, eleinte tették magukat, mintha tengeri ütközetet akarnának vívni s hajóikkal kikötőjükből kissé előre mozdultak, de aztán a mint az athéni hajók visszautították őket, nyomban tárgyalásokat keztek az athéni hajóhad vezéreivel s igyekeztek, ha csak lehet, e hajóhadat mostanra valami türhető feltétel alatt elhárítani a nyakukról. Az athéniek vezérei az alkudozásra hajlandók voltak, mert szintén félték, hogy nem lesznek elég erősek az egész Lesbossal háborút viselni. Tehát a fegyverszünet létrejött, a mely alatt a mytilenebeliek követségbe küldtek Athénbe egyet a besúgók közül, a ki tettét már megbánta, s vele másokat, hogy annak a kimutatása mellett, hogy az ő részükről bajtól egyáltalában nem tarthatni, igyekezzenek a hajóhad visszarendelését kieszközölni. De ez alatt Lakedaimonba is indítottak követséget egy háromsorevezős hajón az athéni hajóhad tudta nélkül, a mely Maleánál ⁹ horgonyzott, mert nem bíztak az Athénbe küldött követség működésének sikerében. E követség viszontagságos tengeri út után meg is érkezett Lakedaimonba s küldői érdekében lépéseket tett a segítség kieszközlésére nézve.

Az Athénbe küldött követeknek minden siker nélkül való visszatérése után a mytilenebeliek és az összes lesbosiak háborúra keltek a methymnabeliek kivételével. Ezek, valamint Imbros és Lemnos szigetek lakossága s a többi szövetségesek közül egy nem jelentékeny szám, az athéniek gyámolítására

- 2 mentek. A mytilenebeliek a szárazon összes hadaikkal kitörést
intéztek az athéniak táborára s ekkor ütközetre került a dolog.
Bár e csatában nem a mytilenebeliek húzták a rövidebbet,
mindamellet annyira nem biztak magukban, hogy a csatatért
3 megtartsák, s visszahúzódtak. Ettől fogva nem tettek semmit,
mivel azt tették fel magukban, hogy majd akkor próbálnak
szerencsét, ha a peloponnesosiaktól segítség érkezik, vagy
4 másfelől segítséget kapnak. Mert ebben az időtájban érkezett
hozzájok a lakedaimoni Meleas és a thebai Hermaiondas, a kik
még az elszakadás előtt voltak hozzájuk küldve, de az athéni
hajóhadat megelőzni nem bírván, később, a fentebb említett
csata után hajóztak be titkon egy háromszorosevezős hajón
a mytilenei kikötőbe. S ezek azt javasolták nekik, hogy egy
más háromsorevezőst indítsanak útnak új követséggel ő velök
6 A mytilenebeliek ezt meg is tették. Ez alatt az athéniak, a
mytilenebeliek tartózkodó magaviseletén nagyon felháborod-
ván, szövetséges csapatokat vontak magukhoz, a melyek annál
nagyobb gyorsasággal jelentek meg, mivel a lesbosiak részéről
semmi komoly erő kifejtést nem láttak; egyszersmind a várost
dél felől hajóhadukkal elzárták, a városon két oldalt két erősített
tábor emeltek s a kikötőket mindkét felől ostromzár alá vet-
2 ték. Ekkép a mytilenebelieket elzárták a tengertől. Azonban
a szárazon a mytilenebeliek s a segedelmökre már megérkezett
lesbosiak voltak az urak. Csak a táborhelyek környékén bírtak
nem valami nagy kiterjedésű területet az athéniak; élelem-
szállító hajóik állomáshelyéül s piaczul pedig Malea szolgált.
- 7 Ugyanennek a nyári időszaknak a folyama alatt, abban
az időtájban, midőn Mytilene alatt a háború ekkép folyt, az
athéniak egy harmincz hajóra menő hadi flottát küldtek a Pe-
loponnesost környező vizekre a Phormion fiának, Asopiosnak
a vezérlete alatt az akarnaniabelieknek arra a kívánatára,
hogy nekik a Phormion családjából küldjenek valakit vezérül,
2 akár fiát, akár egy vér szerinti rokonát. Ez a hajóhad a part

mentén való húzódása közben feldúlta a lakedaimoni terület tengervidéki helyeit. Ezután Asopios a hajók nagyobb részét 3 haza küldte, maga pedig tizenkettővel Naupaktoshoz vitorlázott; majd, miután az összes akarnaniabeli hadi népet fegyverbe szólította, ennek az élén Oiniadai ellen kezdett táborozni, a hajóraj pedig az Achelus folyón evezett fel. A szárazföldi had a vidék pusztításához fogott. A mint a város nem akart meghódolni, a szárazföldi sereget elbocsátotta, maga pedig Leukas ellen vitorlázott. Itt Nerikos városánál hajóiról kitörést intézett a partra; azonban visszavonulás közben az itteni, oltalomra elősiető lakosok s némi csekély őrcsapatok őt magát és katonasága egy részét legyilkolták. Később az athéniek elvitorlázásuk 6 alkalmával, fegyverszünetet kötve, elesett embereiket eltemetés végett megkapták a leukasiaktól.

A mytilenebelieknek az első hajón elküldött követeit 8 felhívták a lakedaimoniak az Olympiában való megjelenésre, hogy itt a szövetség többi tagjai is kihallgathassák őket s ehhez képest határozhassanak. Ennélfogva elmentek Olympiába. Ez az az olympias volt, a melyen a rhodosi Dorieus¹⁰ másod ízben győzött. A mint az ünnep bevégződése után a szövetségesek tanácskozássra összejöttek, a követek a következő beszédet tartották előttük:

«Lakedaimoni férfiak s szövetséges tagok! Ismeretes 9 előttünk az a hellen szokás, hogy azokat, a kik a háborúban lesznek pártütökké s hagyják el szövetséges társaikat, az a fél, a melyhez átállanak, szívesen látja ugyan, a mennyiben átpártolásukkal neki javára szolgálnak, de minthogy ezzel korábbi barátaiknak árulóivá lettek, nem tartja egészen tiszta jellemeknek. Meg kell vallani, hogy ez a felfogás igazságos, ha az az eset forog fenn, hogy az, a ki elpártol, s az is, a kitől elpártolnak, egyformák gondolkozásmódra s az érzület őszinteségére nézve; továbbá ha mindkettő egyenlő lábbon áll egymással szemben hadi készség és katonai erő tekintetében; s ha

végül semmi elegendő ok nincs az elpártolásra. De reánk és az athéniekre nézve nem áll ez az eset. Így nem is tűnhetünk fel kétes jellemű embereknek, ha a veszedelmes helyzetben elállunk mellőlük, bár a békében részükről kiváló figyelemben részesültünk.

- 10 «Épen ügyünk igazságos és becsületes volta is az, a melyről legelsőben szólanunk kell, kivált mivel épen szövetségekbe való felvételünket kérjük; mert tudjuk, hogy sem egyes emberek közt nem állhat fenn állandó baráti viszony, sem államok közt nem jöhet létre szilárd egyesség bármi célra sem egymás becsületességének kölcsönös elismerése s a gondolkodásmód hasonlósága nélkül. A hol ugyanis a felfogás módja különböző, ez meghasonlást idéz elő a tettekben is.
- 2 Mi közöttünk és az athéniak között eredetileg akkor jött létre a szövetség, midőn ti a persa háborút abba hagytátok, azok pedig tovább is helyt álltak a hátra levő feladatok végzésére.
- 3 Mi ezt a szövetséget nem a helleneknek athéniak által való leigázására, hanem a helleneknek a persáktól való megszabadítására kötöttük. Így mindaddig, míg kivételes állásba nem helyezkedtek, teljes készséggel mentünk velök. Azonban, a mint láttuk, hogy ellenséges indulatuk a persák ellen csillapodni kezd s a szövetségesek leigázását veszik célba, nem voltunk
- 5 többé komoly aggodalmak nélkül. S a szövetségesek, mivel a hányan voltak, amnyifelé húztak, nem voltak képesek erejüket közös védelemre egyesíteni, így rabigájukba is kerültek, mi
- 6 rajtunk s a chiosiakon kívül. Mi aztán mint afféle önálló s úgy nevezett szövetséges társak vettünk részt táborozásaikban. De már nem volt meg többé nálunk a bizalom vezéreink, az athéniak iránt, mivel a mik másokkal már megtörténtek, intő például álltak előttünk; mert nem lehetett valószínű az, hogy ha már azokat, a kiket velünk együtt szövetségekbe felvettek, leigázták, a még hátra levő tagokkal ezt szintén meg nem teszik, ha majd egyszer módját ejthetik.

«Ha még mi mindnyájan függetlenek volnánk, akkor 11
 több biztosítékunk volna irányukban, hogy ellenünk semmit
 nem fognak merni. De most, midőn már a legnagyobb rész
 uralmuk alatt van s mi egyenlő lábon állunk velők, reájok
 nézve a nagy többség vak engedelmessége mellett mind
 jobban terhelővé kell válni annak, hogy még mi magunk
 egyenlőségünket tartjuk, — még pedig annál jobban, minél
 jobban gyarapodott az ő hatalmuk s minél jobban magunkban
 állunk mi. Pedig szövetséges viszonyban csak akkor van meg
 a kellő biztonság, ha az egyik fél kellő felelemben tarthatja
 a másikat; mert azt, a ki valami túlkapás elkövetésére hajlik,
 ettől csak az hökkenti vissza, hogy magával szemben egyenlő
 erejű félt fog találni. Függetlenségünket nekünk egyedül azért 2
 hagyták meg, mert egyes okoskodásokkal s politikai fogásokkal
 inkább megszerezhetőnek látták az uralmat, mint nyílt erő-
 szakkal, — de még azért is, hogy hivatkozhasanak arra, hogy 3
 velők egyenlő szavazatjoggal bíró szövetségeseket nem lehetett
 volna akarataik ellenére az oldaluk mellett való harezolásra
 rábírní, ha azok a szövetségesek, a kiket haddal támadtak
 meg, valami vétséget nem követtek volna el. Ezzel ugyancsak
 azt is elérték, hogy a szövetség legerősebb tagjait vezethették
 a gyengébbek ellen, s az által, hogy utoljára hagyták, ama
 tagokra nézve oda céloztak, hogy miután a többieket sorba
 elszedték oldalunk mellől, bennök annál gyengébb felekkel
 legyen dolguk. Ha azonban elsőben minket támadtak volna
 meg, a midőn még lett volna az összes szövetséges tagokban
 erőkifejtésre való képesség is, s lett volna kik körül sorakoz-
 niok is, nem ment volna nekik oly könnyen a leigázás. To- 4
 vábbá még a mi tengeri erőnk is okozott nekik némi félelmet,
 hogy egyszer összeszedi magát, vagy pedig akár ti mellétek,
 akár mások mellé áll s veszedelembe ejti őket. Részben végül 5
 az is fentartott bennünket, hogy mind az összes athéni pol-
 gárság, mind azon férfiak iránt, a kik annak időről időre

6 vezetői voltak, szolgálati készséget tanúsítottunk. De láttuk mi, hogy már nem tarthatjuk sokáig magunkat, há csak e háború ki nem tör, mert előttünk kiáltó bizonyosságul szolgált a szövetség többi tagjaival való elbánásuk.

12 «Nos tehát volt-e valami akár e barátságban, akár e szabadságban, a miben bízni lehetett volna? — a miben mi igazi érzületünk ellenére igyekeztünk egymásnak kölcsönösen a kedvében járni, s azok a háborúban tanúsítottak irántunk szolgálati készséget, mivel félték, mi pedig a békében jártunk el így velök szemben; továbbá a miben a félelemnek kellett biztonságot nyújtani, míg ez másoknál a kölcsönös jóindulattól várható; végül a miben inkább a rettegés, mint a baráti érzület volt a szövetséget fentartó erő. Hiszen e viszony olyan volt, hogy a melyikünk hamarabb jutott volna abba a helyzetbe, hogy kockáztatás nélkül merhet, az szegte volna is meg előbb a szövetséges viszonyt. Lehet, hogy valaki úgy vélekedik, hogy 2 mi nem igazságosan cselekedtünk azzal, hogy előre szakítottunk velök, mert részükről súlyos bántalmakat várhattunk ugyan, de bennünk nem volt még az a türelem, hogy bevárjuk a biztos tapasztalat szerzésére az alkalmat, vajjon be fog-e azokból valami következni. — A ki így gondolkozik, az nem a helyes 3 oldalról tekinti a dolgot. Ugyanis ha mi abban a helyzetben volnánk, hogy, ép úgy, mint azok, a kellő alkalommal támadólag felléphessünk, akkor lehetett volna, igen is, ép úgy, mint azoknak, várakozással lenni ellenökben való eljárás módunkkal; de mert állandóan nekik van módjukban az, hogy rajtunk üssenek, nekünk abban legyen módunk, hogy ez ellen előre tegyük meg a védelmi intézkedéseket.

13 «E tekintetek s ez okok voltak azok, lakedaimoniak és szövetséges tagok, a melyek elszakadásra bírtak bennünket. Ezek, úgy hiszszük, eléggé meggyőzők lehetnek elfogulatlan hallgatóra nézve, hogy belássa azt, hogy nem cselekedtünk helytelenül, de elegendők arra is, hogy félelmet öntsenek

belénk s a magunk biztosítására fordítsuk gondunkat. Mi ezt már régen meg akartuk tenni, midőn még a béke idején követiséget küldtünk hozzátok az elszakadás tárgyában, de ebben meggátolt bennünket az, hogy ti nem akartatok magatokhoz fogadni. Most azonban tüstént hajtottunk a boiotoknak e végből hozzánk intézett első felhívására s azt hittük, hogy ekkor kétszeres szakítást követünk el: Szakítunk először azzal, hogy a helleneket az athéniek társaságában bántalmakkal illessük, s helyette felszabadításuk munkájában veszünk részt; szakítunk másodszer az athéniakkal, hogy ne ezek tegyenek minket tönkre, hanem megelőzzük s mi tegyük ezt velök. Ez a mai szakításunk azonban elhamarkodott s a kellő előkészületek befejezése előtt történt, a mi még inkább kötelességekké teszi, hogy bennünket szövetségetekbe felvegyetek s gyorsan segedelmet nyújtsatok, annak a kimutatása végett, hogy védelemben részesítitek azokat, a kik rászorúlnak s hogy ártalmára vagytok azoknak, a kik veletek szemben ellenségképen állanak. Az időpont oly kedvező, a minő még eddig soha. Nevezetesen az athéniek a pestis és a nagy költekezések által nagyon meg vannak viselve; továbbá tengeri erejük részben a ti területeket környező vidéken van, részben pedig mi ellenünk van kirendelve; ekkép minden valószínűség a mellett szól, hogy egy felesleges hajójuk sem lesz, ha ebben a nyári időszakban még egyszer tengeri és szárazai erővel reájok törtök, s vagy nem lesznek képesek a ti támadásotok ellen védekezni, vagy pedig mindkettőnktől visszavonják hajóhadaikat. Oly véleményben pedig senki se legyen, hogy majd idegen területért fog a saját fejére veszedelmet vouni, mert a ki előtt Lesbos messze levőnek látszik, annak ez hasznot a közelből fog hozni. Ugyanis a háború nem Attikán sarkallik, mint valaki gondolja, hanem Attika segédforrásain; az adójárulékoknak pedig a szövetségesek vagyona teszi az alapját. Ezek azonban még tetemesebbek lesznek, ha majd minket sikerül leigáznunk, mert ekkor nem-

csak hogy senki más nem fog tőlük elszakadni, hanem még a mi adójárulékaink is gyarapodásukra fognak szolgálni; s mi sokkal keményebb elbánásban is részesülnénk, mint a korábban leigázott szövetséges tagok. Ha azonban ti bennünket nyomatékos gyámolításban részesítették, akkor egy oly államot nyertek meg magatoknak, a melynek nagy tengeri ereje van; pedig épen ez az, a minek leginkább híját látjátok. Egyszermind az athéniakkal is könnyebben el fogtok bánni, a meny nyiben szövetségeseiket elvonjátok tőlük, mert így mindenki hátrabban fog hozzátok csatlakozni. Végül elhárítjátok magatokról azt a szemrehányást, a melynek eddig ki voltatok téve azért, hogy az athéniektől elszakadozóknak segedelmére nem siettek. Ha azonban ti nyíltan szabadítókül léptek fel, e háborúban annál biztosabban a tiétek lesz a végleges diadal.

14 «Tehát tekintettel a helleneknek bennetek vetett reményeire s az olympiai Zeusra, a kinek a szent helyén most mi isteni oltalomhoz folyamodók gyanánt vagyunk, segítsétek meg a mytilenebelieket azzal, hogy szövetségeseikké lesztek, s ne hagyjatok cserben bennünket, a kik ugyan csak a saját fejünket érő veszedelemben vetjük magunkat kockára, de ha nyertesek leszünk, annak az összes fogja hasznát látni, viszont még nagyobb kárát fogja vallani, ha titeket ügyünknek meg nem nyerhetvén, szerencsétlenül járunk. Tanúsítsátok magatokat oly embereknek, a minőknek a hellenek tartanak s a minőknek a mi félelmünk óhajt tapasztalni benneteket».

15 A mytilenebeliek ekképen szóltak. Meghallgatásuk után a lakedaimoniak, a kérelemnek helyt adva, szövetségeseikkel egyetértőleg a lesbosiakat felvették szövetségökbé; a mi pedig az Attikába való betörés végrehajtását illeti, jelen levő szövetségeseiknek meghagyták, hogy hadi erejük két harmadát sietve küldjék a földszorosra, s maguk voltak az elsők, a kik ott megjelentek. Ugyanők a hajók számára vontató gépeket készítettek a földszoroson Korinthostól az Athén felé eső teu-

gerre való átszállításuk végett, hogy ekkép egyszerre tengeren is, szárazon is támadhassanak. A lakedaimoniak tehát nagyon serényen hozzá láttak a dologhoz, de a többi szövetségesek lassan gyülekeztek azért, mert a termés betakarításával foglalkoztak s kedvök sem sok volt a táborozáshoz.

Az athéniak csakhamar észre vették, hogy a lakedaimoniak azért teszik e készüléket, mert azt gondolják, hogy ők gyöngék s ezért fitymálják őket. Hogy tehát megmutassák, hogy ez a feltevés hibás, s hogy ellenkezőleg könnyen megtudják magukat védeni a nélkül, hogy a Lesbos ellen kirendelt, valamint a Peloponnesos partvidékének a nyugtalanítására kiküldött hajóhadat céljától elvonnák, száz hajóra menő hadi flottát szereltek fel, a melynek a hajószemélyzetét részben maguk képezték a lovagok és ötszáz medimnosos polgárok¹¹ kivételével, részben pedig zsellérek; s ez után a földszoros partvonala mentén tüntetőleg elvonultak s a Peloponnesos azon pontjaira, a melyeken jónak látták, becsapásokat intéztek. Ekkor a lakedaimoniak, a kikre ez egészen váratlan látvány volt, arra a gondolatra tértek, hogy azok, a miket a lesbosiak mondtak, nem feleltek meg a valóságnak; de ezen felül helyzetöket is bajosnak tartották, a miatt, hogy a szövetségesek még mindig késtek, pedig oly hírek érkeztek, hogy a Peloponnesost környező vizeken levő athéni hajó had az ő környéköket pusztítja; ennélfogva haza húzódtak. Utóbb azonban egy Lesbos partjaihoz küldendő hadi flotta felszereléséhez láttak; az egyes államokra összesen negyven hajó kiállítását rótták ki s hadvezérül Alkidast rendelték, hogy a flottát Lesbos partjaihoz vezesse. Az athéniak megtudván az ő eltávozásukat, a száz hajóra menő hajóhaddal szintén haza húzódtak.

Épen abban az időtájban, midőn ez a hajóhad a tengeren járt, volt egyszerre az athéniaknek a legnagyobb számú jó karban levő hajója működésben; ehhez hasonló számú, ha nem több hajójuk volt a háború kezdetén. Nevezetesen ekkor

Attikát, Enboiát és Salamist száz hajó őrizte; a Peloponnesost környező vizeken más száz hajó volt; ezeken kívül voltak a Potidaiánál s egyéb pontokon horgonyzó hajók, úgy hogy a hajók száma együtt összesen harmadfélszázra ment ezen egy nyári időszakban. S legfőképen ez emésztette is fel a pénzüket lassanként Potidaiával együtt. Ugyanis a Potidaiát ostromló nehéz fegyverzetű gyalogok két drakhma zsoldot húztak; mert minden katona a maga részére egy, a szolgálja részére is egy drakhmát kapott naponként.¹² S ott háromezer főre menő sereg jelent meg legelsőben is, s ugyanennyire ment az a sereg is, a mely az ostromot egészen befejezésig vitte. Időközben jelent meg itt egy ezerhatszáz főre menő sereg is Phormion alatt; ez azonban korábban elhúzódott. Az összes hajókon szintén ez volt a zsold.¹³ Így emésztődött fel apródonként mindjárt kezdetben a pénz s ezek a hajók voltak a legnagyobb számban felszerelve.

18 A mytilenebeliek abban az időtájban, midőn a lakedaimoniak a földszoroson voltak, a szárazon segítő csapataikkal együtt Methymna ellen mentek táborozásra, a hol árulásra számítottak. A mint a város ellen intézett támadás után a várt siker elmaradt, Antissa, Pyrrha és Eresos felé távoztak. Ezekben a városokban a viszonyokat biztosabb alapokra fektették, bástyákat erősítettek s erre gyorsan haza húzódtak. Távozásuk után a methymnabeliek szintén táborba szálltak Antissa ellen: de egy kitörés alkalmával, a melyet az antissabeliek és segítő hadaik ellenök intéztek, vereséget szenvedtek és sokan elesetek közülök. Erre az életben maradottak gyorsan visszahúzódtak. Az athéniak annak a hírére, hogy a szárazon a mytilenebeliek az urak s az ő katonáik ezt meggátolni nem bírják, elküldték az Epikuros fiát, Pachest vezérül Mytilene alá, egyszersmind vezetése alatt a saját kebelökből ezer főre menő nehéz fegyverzetű gyalogból álló sereget. Már ekkor ősz felé járt az idő.¹⁴ Ezek a katonák maguk húzták az evezőt s

úgy tették meg tengeri útjokat. Mytilene alá érve, ezt egy egyszerű ostromsánczczal köröskörül elzárták. Némely alkalmas pontokon várdákat is emeltek e sánczra. Ekkép már Mytilene mindkét felől, mind a szárazföldi, mind a tengeri oldalról erős ostromzár alatt volt. Erre a téli időszak is kezdetét vette.¹⁵

Az athéniek, mivel mind több-több pénzre volt szükségük, hogy az ostrom költségeit viselhessék, maguk, ekkor először, kétszáz talentumnyi¹⁶ jövedelmi adót fizettek, szövetségeseikhez pedig pénz behajtása végett egy tizenkét hajóra menő hajórajt küldtek, a melynek a vezére Lysikles volt ötödmagával. Ez a vezér hajórajával való pénzgyűjtögetése és körútja közben Kariában kiszállt s itt Myus felől a Maiandros völgyén fel a sandesi halomig hatolt. Itt azonban a kariaiak és anaiabeliek megtámadták s embereinek nagy részével együtt legyilkolták.

Ugyanebben a téli időszakban a plataiabelieknek, a kiket a peloponnesosiak és a boiotok még mindig ostromzár alatt tartottak, az élelmi készletök már fogytán volt. Ehhez a sanyarú helyzethez járult az, hogy az athéniek részéről semmi kilátásuk nem volt a segítséghez, sem más út nem mutatkozott előttük az ostromzár alól való menekülésre. Tehát azokkal az athéniakkal együtt, a kik velök ostromzár alatt voltak, azt határozták el maguk közt, hogy kitörnek s ha lehetséges magukat átvágnik, átlépnek az ellenség falain. Ezt a vállalatot nekik a Tolmides fia, Theainetos, egy jóspap, továbbá a Daimachos fia, Eupompidas, a ki vezérük is volt, javasolták. Eleinte mindnyájan ki szándékoztak törni, később azonban mintegy a fele szám visszariadt tőle, mivel a vele járó veszedelmet roppant nagynak tekintette. Körülbelül kétszázhusz maradt meg a saját jószántából a mellett, hogy kitör. Ehhez először is létrákat készítettek oly hosszúsággal, hogy az ellenség falazatának a párkányáig érjenek. A kellő hosszú-

- ságot ezekhez a téglarétegek száma után állapították meg a falazat feléjük eső oldalának azon részéről, a hol épen nem volt sárral megszívta. Hogy e falazatban a téglaréteg mennyi, azt többnek kellett számolni, hogy ha néhány elhibázás is, a többség mégis eltalálja az igazi számot, kivált mert több ízben számoltak; egyszersmind nem is oly messze esett tőlük a falazat; ellenkezőleg ott, a hol rá czélt vetettek, elég tisztán látható volt. A mértéket tehát a létrákhoz a téglák vastagsága után számítva ekképen állapították meg. A peloponnesosiak falazata következőleg volt megépítve: Két kerítésből állt; az egyik Plataia felé szolgált, a másik pedig kifelé, arra az esetre, ha Athén felől támadást intéznének; e két kerítés között körülbelül tizenhat lábnyi hézag¹⁷ volt. Ez a térség, ez a tizenhat lábnyi széles köz, lakóhelyekkel volt beépítve, a melyek az őrizet közt voltak felosztva. Ezek a lakások pedig annyira egymás hátán voltak, hogy a két kerítés a közöttük eső lakásokkal egyetlen egy, mindkét oldalán mellvédekkel ellátott vastag bástyázatnak tűnt fel.
- Minden tizedik mellvéd után nagy, a falazattal egyenlő vastagságú bástyatornyok következtek, a melyek úgy be, mint kifelé teljesen elértek a körfalak homlokvonaláig, úgy, hogy a bástyatornyok mellett a falon nem lehetett elmenni, hanem ezeknek a közepén kellett átjárni. Azokon az éjszakákon már, a melyeken erős, zivataros idő volt, odahagyták a mellvédeket s az egymástól nem messze eső s fedeles bástyatornyokon teljesítették az őrszolgálatot. Ilyen falazat volt az, a mely közt a köröskörül elzárt plataiabelieket ostromló sereg tanyáztott.
- ²² Azok a plataiabeliek, a kik elszánták magukat a kitőrésre, mihelyt készülleteikkel rendben voltak, egy esős, zivataros és holdvilágtalan éjszakát szemeltek ki s ekkor kimentek. Élükön azok voltak, a kik e vállalat kezdeményezői voltak. Elsőben a városon körül vont árkot lépték át s erre az elleneséges falazatot is elérték a nélkül, hogy a bástya-örök észre

vették volna, mivel a setétség miatt meg nem láthatták s
 minthogy a közeledő léptek zaja elveszett a szél zúgásában,
 neszt sem kaphattak felölök; egyszersmind a kitorók jó távol 2
 haladtak egymástól, hogy pajzsaik összeverődése árulójukká ne
 legyen, továbbá könnyedén is voltak fegyverkezve s csak a bal
 lábukon volt saru, hogy a sárban biztosabban lépdelhessenek.
 Két torony közt eső bástya-rész mellvédeinek mentek neki, jól 3
 tudván, hogy oda vannak hagyva. Elsőben azok mentek oda,
 a kik a létrákat vitték, s a falhoz támasztották; ezután tizen-
 két könnyű fegyverzetű, a kik csak kurta karddal s mellvérttel
 voltak ellátva, lépdelt fel a Koroibos fiának, Ammeasnak a
 vezetése alatt; ez volt is az első, a ki fellépett. Az ő nyomá-
 ban megjelentek itt a vezetése alatt levők is, s az egyik bástya-
 toronyhoz is, a másikhoz is hat-hat ment. Utánuk más könnyű
 fegyverzetűek lépdeltak fel rövid lándzsákkal, mögöttük mások
 vitték a pajzsukat, hogy könnyebben lépdelhessenek fel, s
 akkor szándékoztak a kezökhöz adni, ha már az ellenségnek
 a közelébe értek. Miután ekkép már többen feljutottak, az 4
 őrszemek a bástyatornyokon neszt kaptak, igen, mert kapaszkodás
 közben egy plataiabeli a mellvédekről téglát lökött le s
 ez estében zajt okozott. Tüstént csatalárma támadt, mire a 5
 csapatok a bástyázat felé fordultak, mert az éjjeli sötétben és
 a vihar dühöngése miatt nem tudták magukat tájékozni, hogy
 miben áll a veszedelem. Egyidejüleg a városban maradt pla-
 taiabeliek szintén kicsaptak, hogy amazokról mennél jobban
 elvonják a figyelmet, s megrohanták a peloponnesosiak fala-
 zatának azzal épen ellenkező pontját, a melyen társaik felfelé
 hatoltak. Ennek folytán a csapatok nyugtalan töprenkedés 6
 közt álltak helyökön s senki sem mert az őrizete alá adott
 pontról segítségnyújtásra sietni, mivel nem bírtak maguknak
 tiszta fogalmat alkotni arról, hogy mi történik. Közülök az a 7
 háromszáz főre menő csapat, a melynek az volt a rendel-
 tetése, hogy ha valamely ponton szükséges, a segítségnyúj-

8 tásra készen legyen, kirohant a falak közül s kint a lárma felé tartott. Egyszermind Thébába tűzzel jelezni kezdtek, hanem ekkor a plataiabeliek bástyázatukon szintén sok tűzjelt gyűjtöttek; ezekhez ők már korábban épen erre az alkalomra számítva készültek el, hogy az ellenség tűzjelzését megzavarják s azon vélekedés folytán, hogy más adta elő magát, mint a mi valósággal történik, segítség ne jöjjön mindaddig, míg azok a társaik, a kik a kitörésre vállalkoztak, meg nem menekülnek s biztos helyre nem jutnak.

23 Azoknál a plataiabelieknél, a kik a falazaton át szándékoztak lépni, az elsők, mihelyt fent voltak, a bástyatornyokat, öreikkel elbánva, mindkét oldalon kezökre kerítették, majd elállták a tornyokon levő átjárókat s vigyáztak, hogy ezeken a falrészek oltalmazására senki át ne jöhessen. Ez után a falról a bástyatornyokhoz létrákat támasztottak s embereik közül többeket felküldtek s ekkép az ellenséget úgy alant, a bástyáról, mint felülről, a toronyról szórt lövedékeikkel feltartóztaták. Ez alatt a többi, a nagyobb rész nagy számú létra alkalmazása és a mellvédek lerángatása után a két torony közt levő 2 bástyarészen átkelt. S azok aztán, a kik a falazaton átjutottak, az árok szélén mind megállapodtak s innen nyilakat és hajító-dárdákat szórtak mindazokra, a kik a bástya mentén az átkelés 3 meggátlására elősiettek. Midőn aztán valamennyien átjutottak, azok, a kik a bástyatornyokat megszállva tartották, utoljára bár nagy nehezen, szintén leszálltak s az árokhoz húzódtak. Ebben a pillanatban a háromszáz főre menő csapat fáklyákkal 4 feléjük tartott. A plataiabeliek, a mint az árok szélén álltak, ennek a csapatnak az embereit a setét helyről jobban látták s a fedetlen oldalukra¹⁸ nyilakat és hajító dárdákat szórtak, míg maguk a mellett, hogy homályban voltak, a fáklyák miatt még kevésbé voltak láthatók. Ennélfogva még a legutolsóknak is sikerült a plataiabeliek közül ideje korán átjutni, bár nagy 5 bajjal s kemény szorongattatás közt; mert az árokban a vize

kéreg képződött, nem olyan, hogy az embert megbírta volna, hanem inkább olyan lucskosnemű, a minő szokott képződni keleti vagy északi szélkor;¹⁹ s ez az éjszaka a vizet ily szélhordta hópelyhekkal annyira megsaporította benne, hogy átkelés közben majd ellepte a menekülőket. Megmenekülésök különben inkább a roppant fergeteges idő miatt is sikerült.

A plataiabeliek ekkor elindultak az ároktól s zárt csapatban a Theba felé vívő útra tértek az Androkrates²⁰ szent helyétől bal felé; mert úgy gondolkodtak, hogy az ellenség mit sem mer kevésbé gyanítani, mint azt, hogy ők az ellenséghez vezető utat választották. S látták is mindjárt, hogy a peloponnesosiak a Kythaironon és Dryos kephalaion²¹ keresztül az Athén felé vezető úton rohamak fáklyákkal üldözésre. Hat vagy hét stádiumnyira²² haladtak a plataiabeliek a Theba felé vívő úton; ekkor megfordultak s a hegység felé, az Erythraiba és Hysiaiba vezető útra mentek át, majd a hegység elérése után Athénbe menekültek el kétszáztizenkét főre menő számban. Eredetileg többen voltak, de néhányan a falazatra való fellépés előtt visszatértek a városba, egy nyilas pedig a külső ároknál az ellenség kezébe esett. A peloponnesosiak, miután az üldözésre való száguldozással felhagytak, helyökre visszatértek. A városban visszamaradt plataiabeliek semmi bizonyost nem tudtak a történetekről, azok pedig, a kik visszatértek, azt állították, hogy a többi mind egy lábíg elesett. Ennélfogva virradta után követ-pálczás üzenetvívőt küldtek ki s halottaik felszedése végett fegyverszünetet akartak kieszközölni. Ezzel azonban, az igazat megtudván, felhagytak. Ama plataiabeliek a falazaton át ekképen menekedtek meg.

Lakedaimonból ennek a téli időszaknak a végén a lakemoni Salaithost egy háromevezős hajón Mytilenébe küldték. Ez Pyrrhához hajózott s innen a szárazon egy kiszáradt vízmedren, a melyen a sánczművek közt át lehetett hatolni, az athéniek figyelme kijátszásával bement. Itt az előljáróság-

nak azt adta tudtára, hogy Attikába betörés lesz intézve s ezzel egyidejűleg az a negyven hajóra menő hajóhad, a melynek feladata, hogy nekik segítségökre jöjjön, meg fog jelenni; továbbá hogy ő épen ezek miatt, egyszersmind egyéb intézkedések megtételére is van előre küldve. Erre a mytilenebeliek újra neki bátorodtak s kevésbé voltak hajlandók az athéniakkal való kiegyezésre. Így végződött ez a téli időszak, s ezzel véget ért a negyedik év ebben a háborúban, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

26 A következő nyári időszakban²³ a peloponnesosiak negyvenkét hajóra menő hadi flottájukat, a melynek az élére Alkidas hajóhadvezéröket állították, Mytilene felé küldték, s ezután szövetségeseikkel együtt betörték Attikába, hogy ekkép az athéniak két oldalról nyugtalanítva, annál kevésbé vehesék üzöbe a Mytilene felé vitorlázó hajóhadat. Ezen betörés alkalmával a Pleistoanax fia, a még kiskorú Pausanias, lakeldaimoni király helyett atyai nagybátyja, Kleomenes vitte a vezérletet. Elpusztították ekkor mindazt, a mit már korábban pusztítottak, s újra kisarjadzott, valamint azt is, a mi a korábbi betörésekben ment maradt. Ez a betörés a legsújtóbbá is lett az athéniakra nézve a második után. Ugyanis a peloponnesosiak, folyton arra várva, hogy Lesbos felől majd csak kapnak már hírt arról, hogy hajóhaduk, a melynek hitők szerint ott azóta meg kellett jelennie, működésbe lépett, mind több-több tért jártak be s ekkép a terület java részét dúlták. A mint azonban nem úgy fejlődtek a dolgok, a hogy ők épen várták, s élelmi készletök is megfogyott, kitakarodtak Attika területéről s hazájukba szélylyel oszlottak.

27 Ez alatt a mytilenebeliek, mivel a hajóhad a Peloponnesos felől nem jött számukra s folyvást csak késett, továbbá mert élelmi készletök is megfogyott, kénytelenek voltak az athéniakkal egyezésre lépni a következő esetről fogva: Salaithos, a ki szintén nem bírt már a hajóhadra várni, a népet, a

mely csak könnyű fegyverzetű volt, nehéz fegyverzettel látta el abból a célból, hogy az athéniekre kitörést intéz. A nép, mihelyt a nehéz fegyverzetet megkapta, nem hajtott többé a kormányra s összejöveleteket tartott, a melyekből azt a követelést intézte a gazdagokhoz, hogy az élelmi szereket adják elő s az összes polgárság közt oszszák fel; ellenkező esetben ő maga kiegyezik az athéniakkal és feladja a várost. Azok, a kik a kormányon voltak, látták, hogy képtelenek a népet ebben meggátolni; ha pedig az egyezségből ki lesznek zárva, ez ő reájok veszedelmes lesz. Tehát Paches az összesre kiterjedő egyezésre léptek, a mely szerint szabad tetszésére bizatik az athéni polgárságnak, hogy azt határozza a mytilenebeliekre, a mit jónak lát; a város az athéni hadak előtt megnyitja a kapuit, azonban a lakosok a saját érdekekben követséget indíthatnak Athénbe; míg ez ide jár, addig Paches senkit sem fogságra nem vethet, sem rabszolgává nem tehet, sem meg nem ölethet. Ennek az egyezésnek a daczára azonban azok a mytilenebeliek, a kik a legerősebben mellette voltak a lake-daimoniakhoz való csatlakozásnak, nagyon félték s az athéni hadaknak városukba való bevonulásakor nem is bírtak magukon uralkodni, hanem az oltárokhoz ültek. Paches felállította őket azzal az igérettel, hogy tőle semmi bántódásuk nem lesz, s Tenedos szigetén helyezte el addig, míg az athéniak valamit nem határoznak; továbbá Antissát háromsorevezősök oda rendelése után szintén meghódolásra bírta; egyéb tekintetben pedig, a hadakra nézve, belátása szerint a legczélszerűbb intézkedéseket létesítette.

A peloponnesosi negyven hajós²⁴ hadi flotta, a melynek a legnagyobb sietséggel kellett volna a hely színén megjelenni, magával a Peloponnesos körül való hajózással sok időt elvesztegetett s pályája többi részén is késedelmeskedő lassúsággal mozgott. Vonulása alatt az athéniak a városból nem vették észre, csak midőn Deloshoz érkezett. Innen Ikaroshoz és

- Mykonoshoz²⁵ hajózott. Itt aztán megkapta azt a hírt, hogy
 2 Mytilene elesett. Mivel azonban bizonyost akart tudni, az
 erythraii területhez tartozó Embatonhoz vitorlázott. Ez körül-
 belül heted napra történt az után, hogy Mytilenét feladták.
 Miután itt a peloponnesosiak megbizonyosodtak, tanácskozás-
 hoz fogtak, hogy e helyzettel szemben mi tevők legyenek.
 Ekkor az elisi Teutiaplos a következő javaslatot tette nekik :
- 30 «Alkidas és ti többi vezérei a peloponnesosiaknak, a kik
 velem most itt jelen vagytok, én azt látnám jónak, hogy mielőtt
 megtudnák, hogy mi itt vagyunk, haladéktalanul hajózzunk
 2 Mytilenére. Ugyanis azoknál az embereknél, mivel kevés
 ideje, hogy a város a kezökön van, minden valószínűség sze-
 rint nagyon hézagosan teljesített őrszolgálatot fogunk találni,
 kivált a tenger felől, a honnan legkevésbé várnak támadást,
 de a merről mi most épen a legnagyobb erővel léphetünk fel.
 Valószínű az is, hogy az ellenfél szárazföldi hadai, bízva
 abban, hogy ők a győztesek, teljes gondtalanságban vannak
 3 szétoszolva a házakban. Ha tehát mi gyors éjjeli támadást inté-
 zünk rájuk, teljesen hiszem, hogy azoknak a támogatása
 mellett, a kik talán csak vannak még itt-ott a városban a hoz-
 4 zánk szítók közül, mi leszünk ott a helyzet uraivá. Ne retten-
 jetek vissza a veszedelemtől. Legyetek meggyőződve, hogy a
 hadban ily tények idézik elő a meglepő fordulatokat, s hogy
 az a hadvezér, a ki az ilyenek ellen óvja magát, de viszont, ha
 az ellenséggel szemben lát alkalmat elkövetésökre, két kézzel
 ragadja meg, a legtöbb esetben fényes sikert arat.»
- 31 Így beszélt, de nem győzte meg Alkidast. Erre mások,
 némely ioniai menekültek s vele együtt hajózó lesbosiak azzal
 az indítványnyal léptek fel előtte, hogy ha már ebbe a vesze-
 delmes vállalatba bele fogni nem mer, vagy az ioniai városok
 közül foglalja el valamelyiket, vagy az aioliai Kymét, hogy
 innen aztán Joniát rávegyék az elpártolásra. Ehhez pedig van
 reménység, mert megjelenésök mindenkinek kedve szerint

van. Ekkép az athénieket legnagyobb jövedelemforrásuktól megfosztják, s ezen felül azzal, hogy hajóikkal ostromzár alá veszik, költséget fognak nekik okozni. Azt is hiszik, hogy Pissuthnest²⁶ szintén rá lehet majd birni a háborúban való részvételre. Alkidas azonban ezeket sem fogadta el, hanem 2 minden gondolata csak oda irányult, hogy ha már egyszer Mytilenétől megkésétt, oly gyorsan, a mint csak lehetséges, a Peloponnesos partjaihoz juthasson. Embatonnál a horgonyt 32 felszedvén, a part mentén tovább hajózott. Majd a teosi Myonnesos fokánál szállt horgonyra, s itt azon foglyai közül, a kiket hajózás közben kerített kézre, a legnagyobb részt legyilkoltatta. Ennek folytán, a mint ezután Ephesosnál horgonyra 2 szállt, az Anaiában lakó samosiaktól követség érkezett hozzá, a mely kifejezte előtte azt, hogy nem szép utat választ Hellas felszabadítására, ha oly embereket gyilkoltat meg, a kik a legkisebb bántalmára sem voltak, s nem is ellenfelei, hanem Athénnek csak kényszerűségből szövetségesei; ha ezzel fel nem hagy, akkor nem sokat fog ellenségeiből barátaivá tenni, hanem annál több lesz barátaiból ellenségévé. Ezek a sza- 3 vak hatással voltak reá s mindazokat a khiosiakat, a kik csak kezei közt voltak, szabad lábra helyezte, valamint némely másokat is. Az emberek ugyanis, a mint a hajókat látták, nem eredtek futásnak, hanem inkább igyekeztek hozzájuk közelebb jutni, abban a vélekedésben, hogy azok attikai hajók, s mit sem vártak kevésbé, mint azt, hogy midőn a tengernek az athéniek a feltétlen urai, a peloponnesosiak rá merjék a fejüket adni arra, hogy hajóikkal Joniába átkeljenek. Alkidas Ephesostól nagy gyorsasággal elvonult s mene- 33 külni igyekezett, mert a Salaminia és Paralos hajók²⁷ még Klarosnál való horgonyzása közben meglátták. Ezek a hajók épen Athén felől jöttek. Félt Alkidas attól, hogy úzóbe veszik; ugyanezért neki vágott a nyílt tengernek azzal a feltett szándékkal, hogy a saját jószántából más helyen, mint a Pelopon-

2 nesosnál, nem száll horgonyra. Pacheshez és az athéniakhoz először Erythrai vidékéről érkezett hír, majd nem sokára minden felőlről. S mivel Joniában nem voltak megerősített pontok, nagy félelem támadt, hogy a peloponnesosiak, még ha az ott maradásra épen nem gondolnak is, a part mentén való végig húzódásuk alatt megrohanják a városokat s fosztogatni találják. A Paralos és a Salaminia, miután Klarosnál megláták a peloponnesosi hajóhadat, a hírt meg is vitték föléle.

3 Erre Paches erélyes üldözéshez fogott s ezt egész Patmos²⁸ szigetéig folytatta. Innen, mivel úgy látszott, hogy utólénié nem sikerül, visszatért. Különben, miután a peloponnesosi hajóhadat a nyílt tengeren ott nem kaphatta, nyereségnek tartotta, hogy sehol el nem érhetne s ekkép szilárd hadi állást elfoglalni, egyszersmind szárazföldi és tengeri oldalról ostromzár alá venni nem volt kénytelen.

34 Paches a part mentén való visszahúzódása közben Notionnál,²⁹ a kolophoniak városánál is kikötött. Itt kolophoniak telepedtek meg akkor, midőn a parttól beljebb eső városukat Itamanes egy pártusában az egyik párttól behívott barbarokkal elfoglalta. Ennek az elfoglalása pedig körülbelül akkor történt, midőn a peloponnesosiak másod izben törtek be

2 Attikába.³⁰ Notionban az ide menekült és itt letelepült kolophoniak ismét meghasonlottak egymással s az egyik párt Pissuthnestől arkadiai zsoldos csapatot és barbar hadakat vont magához és egy külön megerősített városrészbe húzódott; a persákkal tartó kolophoniak, a felső városból, e párttal egyesültek s közös polgárság kötelékébe léptek; erre a másik

3 párt, mivel amazok elől kitérni s menekülni volt kénytelen, Pacheshez fordult segítségért. Ez felszólította Hippiaست, az arkadiai zsoldos csapat vezetőjét, hogy jöjjön ki hozzá értekezés végett s ha az, a mit mond, tetszését meg nem nyeri, ép, egészséges állapotban juttatja vissza az erősségbe. Az kijött hozzá; Paches azonban szelid fogságra vetette, azután hir-

telen és váratlanul megrohanta az erősséget, bevette s mind-
 azokat az arkadiai zsoldosokat és barbarokat, a kik csak benne
 voltak, leöldöstette. Később Hippiást, ünnepélyesen tett igé-
 retéhez képest, bejuttatta az erősségbe, de mikor már bent
 volt, megfogatta és agyonnyilasztatta. Ekkor Notiont átadta a
 kolophoniaknak a perzsa-pártiak kizárása mellett. Utóbb az
 athéniek ide gyarmat-telepítőket küldtek; az összes kolopho-
 niákat mindazokból a városokból, a melyekben csak ide való
 ember tartózkodott, összegyűjtötték s Notiont gyarmatnak
 rendezték be a saját törvényeik szerint. 4

Paches Mytilenébe való visszaérkezése után Pyrrhát és 35
 Eresost is hatalma alá hajtotta, továbbá a lakedaimoni Salai-
 thost, a ki a városban lappangott, kézre kerítette. Ezután ezt
 a Salaithost azokkal a mytilenebeliekkel együtt, a kiket Tene-
 doson helyezett el s a kik ezeken kívül előtte az elszakadás
 mestereinek látszottak, elküldte Athénbe. Egyszersmind a 2
 sereg nagy részét elbocsátotta, a többivel ott maradt s a viszonyokat Mytilenében és Lesbos szigetén rendezte úgy, a mint
 jónak látta.

Salaithos Athénbe való megérkezéével többféle ígéretet 36
 tett,³¹ többek közt azt is, hogy a peloponnesosiakat elvonja
 Plataia alól, a mely még mindig ostromzár alatt volt. Mind-
 ennek daczára az athéniek tüstént kivégeztették; a többieket 2
 illetőleg pedig tanácskozáshoz fogtak s első felindulásukban
 elhatározták, hogy halállal sújtolják nem csak a jelen levő,
 hanem a többi mytilenebelieket is mind, a kik csak a férfikort
 elérték, a nőket és gyermekeket pedig rabszolgákká teszik.
 Már azt is különösen felrótták nekik, hogy elszakadtak, mivel
 ezt nem az alattvalói helyzet nyomása alatt követték el, mint
 mások; de a mi a legfőképp hozzájárult indulatuk fokozásához,
 az abban állt, hogy a peloponnesosiak hajóhada Joniában
 megjelenni merészkedett, mert ez arra mutatott előtök, hogy
 elszakadásukat jól átgondolt tervek alapján hajtották végre.

3 Tehát egy háromsorevezőst indítottak Pacheshez a néphatározat megvitelére, a mely neki feladatává tette, hogy a mytilenebeli férfiakat végeztesse ki. A következő napon azonban csakhamar kezdtek más gondolatra térni s higgadtabb megfontolás után arra a nézetre hajoltak, hogy kegyetlen és iszonyú egy végzés az, a mely egy egész várost töröl el, a helyett, hogy csak a bűnösöket sujtolná. A mytilenebelieknek Athénben levő követei s az ügyöket támogató athéniak, a mint ezt észrevették, kivitték a főtisztviselőségnek, hogy az ügy újból tanácskozás tárgyává tétessék. Ezt pedig annál könnyebben teheték, mert ezek maguk is tisztán látták, hogy a polgárok többsége jó néven venné, ha ebben az ügyben újlag 6 alkalmat nyújtanának nekik a tanácskozásra. A népgyűlés tehát nagy hamarsággal összejött s itt, miután az ellentétes nézetek körül a vita megindult, a Kleainetos fia, Kleon emelt szót, ugyanaz, a ki az előbbi népgyűlésben a legyilkolásra vonatkozó határozatot keresztülvitte. Ő egyéb kérdésekben is a legerőszakosabb rendszabályok embere volt s ebben az időszakban a legnagyobb mértékben bírta a nép bizalmát. A mint előlépett, következőleg kezdett beszélni:

37 «Azt, hogy népuralmi államszervezet a mások felett való uralkodásra képtelen, számos alkalommal tapasztaltam már, de legfőképen most, ezen ti megbánásokat alkalmával a mytilenebeliek ügyében. Ti ugyanis azt a bizalmas, őszinte magaviseletet, melyet a mindennapi életben magatok közt megszoktatok, szövetségeseitekkel szemben is alkalmazzátok, s ha vagy azok rászédő beszédeire hajtva hibát követtek el, vagy szájalom-érzetből elnézők vagytok, nem gondoljátok meg, hogy ez oly gyengesség, a mely a mellett, hogy reátok nézve veszedelemmel jár, szövetségeseiteket hálára nem kötelezi, mivel nem látjátok, hogy uralmatok kényuralom, s hogy azt olyanok felett bírjátok, a kik ellenetek folyvást terveket szőnek s kénytelen-kelletlen túrik uralmatokat; s hogy engedelmes-

ségük forrása nem olyan szívességtétel, a melylyel magatokat károsítjátok, hanem felsőbbségetek ismerete, a melyet hatalmatok s nem az ő jóakaratok szerez meg nektek. De a legeszomorítóbb itt az, hogy mi soha sem tudunk szilárdul megállani a mellett, a mit egyszer elhatároztunk s nem látjuk be, hogy oly állam, a mely gyarlóbb törvényei mellett szilárdul áll, többre megy, mint az, a melynek a legjobb törvényei vannak ugyan, de nincsenek érvényben, s hogy a képzettség és a tapasztalat hiánya, ha józan önmérsékléssel van összekötve, általában több sikert képes felmutatni, mint a fektelenséggel járó ügyesség; hogy végre a gyarlóbb tehetségű emberek rendszeren jobban intézik az államok ügyeit, mint az eszesebbek. Ez utóbbiak ugyanis a törvényeknél bölcsesebbeknek akarnak feltűnni s arra törnek, hogy a közérdekben való tanácskozások alkalmával mindig az övék legyen az igaz, mintha más fontosabb ügyekben eszességöket kimutatni nem nyílnék alkalom számukra, s ily eljárással aztán temérdek kárt okoznak az államnak. Ellenben azok, a kik a saját belátásukban nem bíznak eléggé, mivel szerényen elismerik, hogy gyarlóbbak, mint a törvények, s nincs elegendő képességek egy derék szónok szavainak lebirálására, továbbá mivel inkább részrehajlatlan bírálók, mint versenytársak, többnyire szerencsésen járnak dolgaikban. Így kellene nekünk is eljárnunk s nem kellene a szónoki ügyességben és okosságban való versenyzés vágyától elkapatni magunkat s az ellen, a mit a többség már elhatározott, javaslatokkal állani elő.

«Én részemről tehát előbbi nézetem mellett állok s esdálkozom azokon, a kik a mytilenebeliekre nézve újolag előterjesztést tettek s ekkép időhalasztást eszközöltek, a mi inkább a vétkeseknek van javára. Mert ekkép a bántalmazott a bántalom elkövetője ellenében csillapultabb indulattal jár el; viszont az a megtorlás, a mely a bántalom szenvedése után a lehető leggyorsabban következik, a büntetést a legmeg-

felelőbb mértékben szokta kiszabni. Azt szeretném már most látni, ki fog a határozat ellen beszélni s ki lesz bátor annak bizonyítgatására, hogy a mytilenebeliek vétkei nekünk hasznunkra válnak, a mi szerencsétlenségeink pedig szövetségeseinkre nézve károsak. Világos, hogy a ki ezt elköveti, vagy szónoki talentumában bizakodik, s ennél fogva a mellett kardoskodik majd, hogy az, a mi általánosan el van fogadva, elhatározva nincs, vagy pénzzel van megszédítve, s e miatt csinos, körmönfont beszéddel a ti félrevezetésekre fog próbát tenni. A haza az ilyes versenyek pályabéreit másoknak adja, maga pedig a veszedelmeket veszi magára. Ennek az okai ti, vagytok, kik e versenyekben fonákül kezeletek a pályabírák tisztét, mivel megszoktátok a szavaknak szemléltői, a tényeknek pedig *hallói* lenni. Ti ugyanis a jövő teendőit az ügyes előadónak a szeméivel nézitek s annak szavaira kivihetőknek is tekintitek; a már végrehajtott dolgokat pedig, mivel a tényeket a saját szeméitek tanuskodására sem tartjátok hitelesebbeknek, mint azt, a mit hallottatok, az ügyes ócsárló szavai szerint becsületek meg. Továbbá különösen jók vagytok arra, hogy az előadás feltűnő és különös voltával rászedjenek s egy jónak tapasztalt javaslatához ne ragaszkodjatok, mivel minden rendkívülinek rabjai, a megszokottak megvetői vagytok. Ti egyszersmind mindannyian legörömbösebb magatok szeretnétek szónokolni tudni; de ha már ez nem lehetséges, legalább azzal, a ki szónoklattal fellép, versenyre kelve igyekeztek úgy tűnni fel, hogy felfogás dolgában nem ő szolgál nektek kálaüzul, hanem ha valaki valami éles észűségre mutató dolgot mond, annak helyeslésetekkel, még jól ki sem mondja, már résen vagytok s nagy készséget tudtok tanúsítani abban, hogy előre kitaláljátok, a miket mondanak. de kevés buzgalmat azok következéseinek a kellő időben való felismerésében. Végül ti, hogy úgy szóljak, egy más világot kerestek, mint a melyben élünk, de nem ítéletek meg kellőké-

pen még azt sem, a mi a szemetek előtt van. Hogy kereken kimondjam, a fülek gyönyörködtetésére való törekvés vett rajtatok erőt s inkább a sophisták³² henyén üldögélő néző közönségének, mint a haza ügyében tanácskozó polgároknak lát-szotok.

«Én e fonákságoktól szeretnék titeket elvonni. Ennél- 39
fogva elétek tárom, hogy ez a Mytilene városa egymaga az, a
mely ellenetek a legmenthetetlenebb vétséget követte el. Én 2
azokat, a kik nem képesek uralmunkat elviselni, vagy az
ellenség elpártolásra kényszerítette őket, tudom menteni; de
ha azok, a kik szigeten, bástyákkal védett helyen laknak, a
tenger felől csupán a mi ellenségeinktől tarthattak, s ezek
ellen arról az oldalról egy hajóhaddal biztosítva voltak,
továbbá függetlenek, előttünk kiváló figyelem tárgyai voltak s
mégis ilyet tettek: mi egyebet műveltek, minthogy ellenünk
merényletet követtek el s rajtunk ütöttek inkább, mint pártot
ütöttek (mert pártütést csak azok követhetnek el, a kik vala-
mely erőszakos eljárás folytán sérelmet szenvedtek); s mi más-
ban jártak, mint hogy a mi halálos ellenségeinkkel összeállva
bennünket elveszítsenek? S ez tettöket még vétkesebbé teszi,
mint ha csak magukban, a saját erejük összeszedésével indi- 3
tottak volna háborút ellenünk. Intő példakül nem szolgáltak
nekik a mások szerencsétlenségei, azoké, a kik már tőlünk el
akartak állni s e miatt alattvalói helyzetbe jutottak, sem az a
jólét, a melyben éltek, ingadozókká nem tette abban, hogy a
veszedelmekbe rohanjanak, hanem bizalommal a jövő iránt, s
oly reménységekkel, a melyek hatalmuknál nagyobbak, de
óhajításuknál kisebbek voltak, hadra keltek, s nem estek gon-
dolkozóba a felett, hogy erőt helyeznek a jog fölé, mert mi-
helyt gondolták, hogy itt az idő, a melyben ők lesznek a győz-
tesek, a nélkül, hogy sérelmet szenvedtek volna, nekünk estek.
Azok az államok, a melyek igen rövid idő alatt váratlanul 4
virágzó jóléthez jutnak, el szokták bízni magukat, az a bol-

dogság pedig, a melyhez az emberek várakozásukhoz képest jutnak, többnyire állandóbb szokott lenni, mint az, a melyhez váratlanúl; s a szerencsétlenségekből, hogy úgy szóljak, könnyebben dolgozzák ki magukat, mint a hogy szerencsájüket
 5 őrizni szokták. Már régen az lett volna a jogos, hogy a mytilenebelieket a többiek felett ki ne tűntessük s e dőlőfős lépésre nem vetemedtek volna. Különben is az embernek az a természete, hogy azt, a ki iránta szolgálatra kész, megveti, azt ellenben, a ki rátartja magát, nagyban tiszteli.

6 «Bünhödjének hát most is vétkökhöz méltóképen s ne csak egy kis számra hárúljon a bűn terhe, a nép pedig megszabadúljon. Mert reánk ugyan mind egyformán reánk támadtak. Ha akkor, a mint módjukban is volt, hozzánk fordulnak, most városukban ismét nyugton lehetnének. De mert biztosabbnak tartották azzal a kis számmal együtt a koczkáztatást,
 7 a mellé álltak, midőn elpártolt. Fontoljátok meg továbbá azt, hogy ha ti mind az ellenség által kierőszakolt, mind az önkéntes elpártolásra ugyanazt a büntetést méritek, vajjon feltehető-e, hogy lesz csak egy is, a mely nem fog elpártolni hitvány ürügy alatt, mivel ha vállalatában szerencsés, felszabadúl, ha pedig elbukik, semmi kemény büntetést nem
 8 szenved. Nekünk ellenben minden egyes várossal szemben pénzünk és életünk lesz koczkára téve. S ha célunkat érjük, egy romba dőlt várost kapunk vissza, s ekkép azoktól az adójárulékoktól, a melyek erőnk forrását képezik, ettől fogva megleszünk fosztva; ha pedig szerencsétlenül járunk, meglevő ellenségeinkhez újakat nyerünk s akkor, midőn elég dolgot adnak a magukat már nyílt ellenségeinknek valló államok, tulajdon szövetségeseinkkel fogunk háborúskodni.

40 «Nem kell tehát semmiféle, akár vitára támaszkodó, akár pénzen megvásárolható reménységet nyújtanunk arra nézve, hogy majd az alá az elnéző ítélet alá fognak esni, hogy hibázni emberi. Mert nem akaratlanul hántottak meg, hanem

teljes öntudattal vetettek lest ellenünk. Bocsánat pedig csak
 a nem szándékos sérelmet illeti meg. Én tehát, mint először, 2
 most is a mellett harczolok, hogy a már kimondott határozatot
 ne másítsátok meg, sem a szájalom-ézés, szónoklatokban
 való gyönyörködés és lágyszívűség miatt, a mely három tulaj-
 donság a legkártékonyabb az uralkodói állásra, hibákat ne
 ejtsetek. Mert sajnálatra csak a velünk egyenlő lábbon állók 3
 iránt vagyunk kötelezve, a kiktől megfelelő viszonzást várha-
 tunk, nem pedig az olyanok iránt, a kik irántunk viszont
 könyörületre nem gerjedhetnek s szükségkép állandó ellen-
 ségeink. A beszédeikkel élvezetet nyújtani szándékozóok majd
 szerepelhetnek máskor, csekélyebb fontosságú ügyekben, s
 nem ilyenben, a melynél a polgárságot rövid gyönyörkö-
 dés után hosszú bánkódás érheti, míg ők szép beszédeikért
 szép jutalmakat fognak beseperni. Végre a szelidségnek
 inkább csak azok iránt van helye, a kik ezután ragaszkodók
 lehetnek hozzánk, mint azok iránt, a kik ép úgy s nem
 kevésbé, mint előbb, ellenségeink maradnak. Egy szóval 4
 azt mondom, hogy ha az én nézetemet fogadjátok el, azt
 fogjátok tenni, a mi a mytilenebeliekre nézve jogos, egy-
 szersmind magatokra nézve hasznos; ha pedig máskép hatá-
 roztok, a mellett, hogy őket sem fogjátok magatok iránt
 hálára kötelezni, inkább ti magatokat ítéletek el. Mert ha
 ők jogosan pártoltak el, akkor a ti uralmatok jogtalan volna
 felettök. Pedig még ha ez jogos nem volna is, azonban
 fentartása reátok nézve becsületbeli kérdést képezne: abban
 az esetben is bár minden jog ellenére, mert érdekeitek köve-
 telik, sujtolnotok kellene őket, vagy pedig le kell lépnetek az
 uralomról s nyugalmas helyzetben játszani a kedves, jó em-
 berek szerepét. Vegyetek rajtuk ép oly büntetéssel megtorlást 5
 s ti megmenekedéseikkel ne mutatkozzatok kevésbé érzéke-
 nyeknek azoknál, a kik ellenetekre törtek, megfontolván, hogy
 ők valószínűleg miket követtek volna el, ha rajtunk győzedel-

- meskedtek volna, kivált mivel ők kezdték a bántalmazást.
- 6 Pedig a ki mást minden ok nélkül bántalmaz, az különös hévvel, egész a megsemmisítésre irányuló vágygyal támad, mert tudja, hogy jaj lesz neki, ha az ellenfélten egészen tönkre nem teszi. Az ugyanis, a kinek a bántalmat kisajtoló ok nélkül ér valami, ha sikerül baját kiheverni, keményebb bosszúálló, mint az ellenség, a kinél az kölcsönbe megy. Ne
- 7 legyetek tehát tulajdon magatoknak árulóivá, hanem gondolatban helyezétek magatokat mennél közelebb a szenvedésekhez, s gondoljátok ekkor, mennyire nem adnátok semmiért, ha őket legyőzhetnétek, s ekkor fizessetek meg nekik, a nélkül, hogy a pillanatnyi helyzetre való tekintettel meglágyulnátok s a még csak az imént fenyegető veszedelmet
- 8 felednétek. /Büntessétek meg őket érdemök szerint/s ekkép egyszersmind állítsatok a többi szövetségesek elé félreérthetetlen példát, hogy az, a ki elpártol, halállal fog lakolni. /Ha azok ezt tudni fogják, nem lesztek annyira kitéve annak, hogy az ellenség mellőzésével a saját szövetségeseitek ellen viseljétek hadat.»
- 41 Ekkép szólt Kleon. Utána az Eukrates fia, Diodotos lépett elő, a ki már az előbbi népgyűlésben is a leghathatósabban ellenezte a mytilenebeliek legyilkolását. Miután előlépett, következőleg kezdett beszélni:
- 42 «Sem azokat nem kárhoztatom, a kik a mytilenebeliekre vonatkozólag új előterjesztést tettek, sem azokat nem tudom magasztalni, a kik oly ócsárlásra méltó dolognak tartják azt, ha mi roppant fontos tárgyak felől több ízben tanácskozunk. Azt tartom, hogy a bölcs határozatnak két igen nagy ellensége van: az elhamarkodás és a szenvedély; az utóbbi esztelenséggel, az előbbi pedig képzettség hiányával s felületes gondolkozással szokott járni. A ki pedig azt akarja elvitatni, hogy a beszéd a tettnek mestere, annak vagy józan belátása nincs, vagy valami személyes érdeke van. Józan belátása
- 2

nincs, ha azt hiszi, hogy van valami más mód, a melyen oly dologra nézve felvilágosítást lehet adni, a mely megvalósításra vár s vele tisztában nincsenek; személyes érdeke van, ha akkor, midőn egy szégyenletes javaslatot akar tenni, azt ugyan nem hiszi, hogy egy nem derekas ügy mellett derekasan szólni lehetne, de azt igen, hogy derekasan rágalmazva mind az ellenjavaslatot tenni szándékozókat, mind ezek hallgatóit megfélemlítheti. A legveszedelmesebb emberek pedig azok, a kik ezen felül még azzal a váddal is előállnak, hogy más pénzért fitogtatja szónoki tehetségét. Mert ha csak azt a vádat vetnék reá, hogy nincs elegendő képessége, abban az esetben, ha javaslata megbuknék, távozásában inkább az a vélemény kísérné, hogy nincs kellő belátása, mint az a vád, hogy nem igaz ügyben járt; de ha megvesztegethetőséggel vádolják, javaslata elfogadtatása után gyanúban marad, ha pedig czélt nem ér, korlátolt tehetségnek is, jellemtelennek is tartják. A haza sem húz az efféle eljárásból semmi hasznót, mert félénk tartózkodás fosztja meg tanácsadóitól. Ez akkor járna a legjobban, ha polgárai közül az olyanok szónoki képességgel nem bírnának, mert akkor vajmi ritkán tántorítanak hibás lépésre. Derék polgárt nem az az eljárás illet meg, hogy megfélemlítse azokat, a kik neki ellent akarnak mondani, hanem az, hogy egyenlő feltételek mellett jobb tanácsadónak tanúsítsa magát; bölcs polgársághoz pedig az illik, hogy azzal, a ki a legtöbb jó tanácsot adja, ezért kegyének új jelét ne éreztesse, de ne is vonjon el tőle abból, a melyet iránta eddig tanúsított; viszont azt, a ki nézetével nem szerencsés, ne csak ne büntesse, hanem még meg se szégyenítse. Mert ekké p az a kinek működése sikeres, mennél kevesebb ösztönt érezne magában arra, hogy a nagyobb kitüntetések végett még bizonyos tekintetben a saját meggyőződése ellenére is a nép szája íze szerint beszéljen; a ki pedig boldogulni nem tud, mennél kevésbbé törekednék ugyanazzal az eszközzel, hogy tudni-

illik ő is mondjon valami szépet, a népet kedvezőleg hangolni maga iránt.

43 «Mi ezekkel épen az ellenkezőket teszszük, s ezen felül, ha az a gyanúnk támad, hogy valaki a legjobb tanácsot adja ugyan, de csak haszonlesésből, azon ellenszenvünk folytán, a mely a be nem bizonyított s csak úgy gondolt önhaszonlesés 2 iránt támad, a hazát a világos haszontól megfosztjuk. S ha már oda jutottunk, hogy az üdvös tanácsok egyenesen ki-mondva nem kevésbé gyanúsak, mint a rosszak, az, a ki a jobbat javasolja, ép úgy kénytelen hazugságokkal hitelt sze-rezni, mint a hogy kényszerülve van az, a ki a legveszedel-mesebb indítvánnyal lép fel, ámitás útján szerezeni híveket. 3 S így ama túlságos okosság³³ miatt egyedül az állam az, a melynek egyenes úton javára szolgálni nem lehet, hacsak előbb ámitáshoz nem folyamodtunk; mert a ki nyíltan valami jót tesz, azért neki azzal a gyanúsítással fizetnek, hogy kéz 4 alatt majd jutalmát látja. Mindamellett nekünk, a kik szót emelünk, roppant fontosságú ügyekben s egy ily esetben köte-lességünk az, hogy messzebb pillantsunk a jövőbe, mint ti, a kik a tárgy megfontolására nem sok időt fordítottok, annyival inkább, mivel mi felelősök vagyunk javaslatunkért, míg ti 5 nem vagytok azok a meghallgatásért. Ha már az, a ki egy javaslatot elfogad, ép úgy várhatna magára büntetést, mint a javaslattevő, nagyobb megfontolással határoznátok; most azonban, ha egyszer-másszor valamely végzésetek balúl üt ki, az indulat első kitörésében a javaslattevő véleményét bünteti-tek, nem pedig a saját magatokét is, bár a többség részes a hiba elkövetésében.

44 «Én egyébiránt e helyre nem azért léptem, hogy a myti-lenebeliek érdekében bárkinek is ellene szóljak, sem nem azért, hogy ezeket vádoljam. Mert közöttünk, ha van józan belátásunk, nem ezeknek a vétke felől foly most a vita, hanem 2 egy reánk nézve üdvös határozat felől; s mert ha még azt

mutatnám is ki, hogy ezek a legnagyobb mértékben bűnösök, azért még nem tanácsolnám, hogy le kell gyilkolni, ha ez reánk nézve hasznos nem volna, s ha viszont volna is ok irányukban némi elnézésre, sorsukra hagynám, ha ez az elnézés az államra nézve hasznosnak nem látszanék. Azt tartom, hogy a mi tanácskozásunk most inkább a jövő, mint a jelen érdekében történik. Így abban a tekintetben, a mit Kleon különös nyomatékkal hangsúlyoz, hogy a jövő érdekében hasznos, ha a halált szabjátok ki büntetésül, mivel ekképen az elpártolásra csekélyebb lesz a kedv, én intézkedéseiteknek ugyancsak jövő üdvös eredményeire való tekintetből szintén egész határozottsággal épen ellenkezőleg gondolkozom. S reményilem, hogy az ő szónoklatának tetszetős voltáért az enyémenek a hasznosságát meg nem vetitek. Ám az ő beszéde azért, mert azt emeli ki, a mi a szigorú igazságnak megfelelőbb, jelenlegi elkeseredett hangulatokban könnyen megnyerhet titeket; pedig nálunk már nem arról van többé szó, hogy nyomozzuk, mi a jogos eljárás velök szemben, hanem abból a szempontból tanácskozunk felőlük, minő állapotban lehetnek jövőre reánk nézve hasznosak.

«Az államok törvényeiben halálbüntetés van kitűzve nem csak a jelenlegihez hasonló, hanem még csekélyebb bűneste-
tekre is; mégis az embereket rábírja a remény, hogy merjenek, s még senki sem tette fejét kockára, a ki ne bizott volna abban, hogy merész vállalatából szerencsésen megszabadul. S ugyancsak volt-e valaha 'oly állam, a mely pártot ütött s e lépés megtételekor azt hitte, hogy nincs hozzá elég ereje, akár csak a saját segédforrásaira, akár idegen támogatásra számítva? Természetével együtt jár az mindenkinek, hogy mind a magán, mind a közéletben hajlandó hiba elkövetésére, s nincs törvény, a mely visszatarthatná tőle, mert hisz minden büntetés fokról-fokra sorban alkalmazva volt már, ha tán ekkép az emberi társaságnak a gonosztevők kevesebb kárt okozná-

nak. S a mi természetes, régen a legnagyobb bűnökre enyhébb büntetések voltak szabva; idő folytán azonban, miután folyvást áthágták, nagy részt egészen a halálos büntetésig fokozódtak; de még így is átlépik a törvény korlátait. Tehát vagy hathatósabb elrettentő eszközt kell feltalálni a halálbüntetésnél, vagy el kell ismernünk, hogy még ez sem képez semmi korlátot, hanem vagy a szükség, a mely vakmerőségre kényszerít, vagy a vagyoni jólét, a mely féktelen vágy és nagyralátás folytán telhetetlenséget idéz elő, vagy egyébnemű helyzetek azokhoz a szenvedélyekhez képest, a melyek közül egyik vagy másik az emberben ellenállhatatlan erőre kap, ragadnak a veszedelmek közé. S mindenféle helyzetben a *remény* és a *vágy*, ez elől menve, amaz kísérve, az utóbbi a tervet megkészítve, az előbbi pedig ennek szerencsés sikerével kecsegtetve, — e kettő az, a mely igen sok hibát idéz elő. Ezek bár elmosódó határozatlanságban vannak, mégis nagyobb hatalommal bírnak az ember fölött, mint a szeme előtt lévő elrettentő eszközök. Ezeken kívül a szerencse is nagy szerepet játszik az ember megtántorításában, mert olykor véletlenül mellé áll s rábírja, hogy még csekélyebb segédeszközök birtokában is kockáztasson; s annyival inkább teszi ezt az államokkal, minél fontosabb érdekekről van náluk szó, szabadságról vagy mások felett való uralkodásról, s mivel az összessel egybekötetésben az egyes oktalanul kelleténél többet szokott képzelni magáról. Szóval lehetlenséget hisz s nagy együgyűséget árul el az, a ki úgy vélekedik, hogy az emberi lelkületet valaminek az elkövetésétől, midőn arra egy erős szenvedély ragadja, akár a törvények hatalma, akár valami elrettentő eszköz elriasztani képes.

46 «Ennélfogva nem kell a halálbüntetésben, mintha biztos kezességet nyújtana, megbiznotok s ekkép a mytilenebeliekre nézve helytelenül határoznotok, sem a kilátást nem czélszerű elvettetek azoktól, a kik pártot ütnek, hogy reájok nézve a

megbánásnak s a hiba mennél hamarosabb jóvá tételének még
 mindig van helye. Mert fontoljátok meg, hogy még most az az 2
 állam is, a mely pártot ütött, ha észreveszi, hogy ügye nem
 fog sikerülni, egyességre lép addig, míg a hadi költséget meg
 bírja téríteni s azután adójárulékait fizetni; de ha majd ama
 másik úton jártok el, hiszitek-e, hogy lesz állam, a mely kü-
 lönb hadi készültségre nem igyekszik szert tenni, mint most,
 s az ostromot egész a végletekig nem fogja szenvedni, ha
 mindegy, akár későbben, akár korábban lép egyezsége? 3
 S nekünk hogy ne volna abból kárunk, ha a miatt, hogy meg-
 adásról szó sincs, egy hosszadalmas ostrom költségeit kell
 viselnünk, ha pedig beveszszük, egy romokban heverő várost
 kapunk meg s az ennek részéről járuló adójövedelmektől jöven-
 dőre elesünk? Pedig ellenségeinkkel szemben erőnk forrásai 4
 ezek! Tehát ne tegyünk kárt magunknak azzal, hogy szigorú
 bírái vagyunk azoknak, a kik hibát követtek el, hanem inkább
 arra ügyeljünk, hogy mérsékelt büntető eljárás alkalmazásával
 a jövőben virágzó anyagi helyzetben tartsuk az államokat, s
 ebből hasznot húzhatunk; egyszersmind ne elrettentő rend- 5
 szabályokban, hanem óvatos eljárásban keressünk oltalmat.
 Ezzel most teljesen ellentétes eljárást léptetünk életbe, ha egy
 szabad s akarata ellenére uralmunk alá került államot, midőn
 igen könnyen felfogható okból függetlensége kivívására fegy-
 vert ragad, újra leigázunk s aztán azt hiszszük, hogy ezért
 kegyetlen büntetést kell alkalmaznunk. Pedig szabad embe- 6
 rekkal szemben nem az a helyes eljárás, hogy keményen
 büntessük épen akkor, midőn elpártolnak, hanem az, hogy
 mielőtt elpártolnának, keményen őrizzük s megelőző rend-
 szabályokkal elejét vegyük, hogy annak még csak gondolatára
 is juhassanak, ha pedig fölkelnek s leverjük őket, a bűn terhét
 mennél kevesebb emberre hárítsuk.

«De fontoljátok meg, mily nagy botlást követnétek el 47
 még a következő tekintetben is, ha a Kleon javaslatát fogad-

- 2 nátok el. Most a néppárt minden államban jó indulatú irán-
tatok, s vagy nem vesz részt az arisztokrata párt elpártolásában,
vagy pedig, ha erőszakolják reá, tüstént ellenségeképen áll
azokkal szemben, a kik pártot ütöttek, s ha veletek az az
állam háborúra kél, ti ezt már az ott lévő néppárt fontos
3 támogatásával kezditek meg. Ha azonban legyilkoljátok a
mytilenebeli néppártot, a mely nem volt részes az elpártolás-
ban, s miután nehéz fegyverzethez jutott, a maga jószántából
feladta a várost, elsőben is igazságtalanságot követtek el, hogy
jóltevőitöket megöleitek, másodsor pedig abba a helyzetbe jut-
tatjátok az arisztokrata pártot, a melyet mindenekfelett óhaj-
tanak. Ugyanis mihelyt az államokat az elpártolásra rábírnák,
a néppártot tüstént meg fogják nyerni szövetségesül, mert ti
ugyanazt a büntetést tűztétek ki mind a vétkesekre, mind az
4 ártatlanokra egyaránt. De ha még itt a néppárt valósággal
bűnös volna is, ezt nektek észre se volna szabad vennetek,
hogy azt a pártot, a mely egyedül tart veletek, ellenségetekké
5 ne tegyétek. Sokkal hasznosabbnak tartom uralmunk meg-
tartására nézve, ha némi bántalmat tudva elszívelünk, mintha
szigorú jog szerint, de egyenesen érdekeink ellenére, halál-
büntetéssel állunk bosszút. Ekkép a mit Kleon felhoz, hogy a
büntetésben a *jogosság* s egyszersmind a *hasznosság* is együtt
megférhetne, azt belátni nem lehet.
- 48 «Ti tehát abban a meggyőződésben, hogy az én nézetem
a helyesebb s nem túlságos részvétebből, sem nem lágyszívűség-
ből, — mert azt magam sem szeretném, ha ezek félrevezet-
nének benneteket, — nem, hanem csupán a felhozott okokra
való tekintetből fogadjátok el azt a javaslatomat, hogy azokkal,
a kiket, mint vétkeseket Paches ide küldött, egész higgadtan
vétessétek el megérdemlett büntetésöket, a többieket pedig
hagyjátok háborítatlanul városukban. Ez lesz a jövőt illetőleg
az egyedül helyes, s ezzel egyszersmind jelenlegi ellenségeinket
2 is bátortalanokká teszszük.³⁴ Mert a bölcs intézkedés kedve-

zőbb helyzetet biztosít az ellenséggel szemben, mint az erős, de esztelen támadás.»

Így szólt Diodotos. E két előterjesztett javaslatához képest, 49
a melyek nyomatékosság tekintetében majdnem egyenlők voltak, az athéniak szintén megoszlottak s a szavazásnál a két párt majdnem egyenlő erővel mérkőzött, de mégis a Diodotos nézete vergődött többségre. Ennélfogva tüstént egy második 2
háromsorevezőst indítottak el, a melynek meghagyták, hogy úgy siessen, hogy az első meg ne előzze s a polgárságot már legylkolva ne találja. Amaz már körülbelül egy nap s egy éjtszakát haladt. Mivel azonban ezt a hajót a mytilenebeliek 3
követői borral s élelemmel látták el s a legénységnek nagy jutalmat ígértek, ha hamarább érkeznek, ezek oly nagy buzgalommal hajóztak, hogy evezés közben ették borral és olajjal áztatott kenyeröket s felváltva az egy rész evezett, a másik pedig aludt. Szerencsére semmi ellenkező szél nem 4
fújt, az előbbi hajó pedig nem nagyon sietett iszonyú küldetésében, míg ez az említett módon nyakra-főre igyekezett. Ekképen az első hajó csak annyival volt előbbre, hogy Paches a néphatározatot elolvashatta, s már épen a parancs végrehajtásához akart fogni, midőn a második utána a kikötőbe befut s a vérfürdőt megakadályozza. Ekkép Mytilene, bár csak egy hajszálon múlt, nem pusztult el. Azokat az 50
embereket azonban, a kiket Paches, mint az elpártolás főfő okozóit Athénbe küldött, az athéniak a Kleon javaslata értelmében kivégeztették. Ezeknek a száma ezernél valamivel több volt. Továbbá a mytilenebeliek bástyázatát lebontották, hajóit pedig elvették. Később a helyett, hogy a lesbiakra adót vetettek volna ki, a sziget egész területét, a methymnabelié kivételével, háromezer részbirtokra osztották. Ebből háromszázat kivettek s az isteneknek szenteltek, a többire pedig maguk közül azokat, a kiket a sorsvetés kijelölt, részbirtokosoknak küldték. A lesbiak ezeknek minden rész-

birtok után évenként két mina fizetésére³⁵ kötelezték magukat s ekkép a föld művelése az ő kezökön maradt. Egyszer-
 3 mind azokat a városkákat is a szárazon, a melyeknek eddig a mytilenebeliek voltak az urai, szintén az athéniek vették birtokukba s ettőlfogva ezek az athéniek felsősége alatt voltak. Ekképen folyt le a lesbosi ügy.

51 Ugyanebben a nyári időszakban, a lesbosi felkelés leve-
 rése után,³⁶ az athéniek a Nikeratos fiának, Nikiasnak a veze-
 tése alatt Minoa ellen mentek táborozásra. Ez a sziget Megara
 előtt fekszik. Erre a megarabeliek egy várdát építettek s őrál-
 2 lomásul használták. Nikiasnak az volt a szándéka, hogy az
 athénieknek itt, csekélyebb távolságban szerezzon őrhelyet,
 mint volt a budoroui Salamison, hogy ekkép aztán a peloponnesosiaknak ne legyen módja abban, hogy, mint korábban,
 észrevétlenül bocsássanak a tengerre háromsorevezősöket és
 kalózbárkákat, egyszersemind a megarabeliekhez egy hajó se
 3 mehessen. Előbb Nisaia felől előre szögellő két bástyatornyot
 vett be a tengerről ostromgépekkel; s ezzel a sziget mellett levő
 tengerszorost szabaddá tette. Majd a szárazföld felé eső oldalt
 egy bástyával zárta el, mivel innen a nem nagyon messze fekvő
 szigetre csapatokat lehetett szállítani azon a hídon át, a mely
 a sekélyes vizű szoroson volt verve. Ezzel néhány nap alatt
 készen volt; majd később sánczot hányatott a szigeten; ebben
 őrsereget hagyott s hadaival elhúzódt.

52 Ebben a nyári időszakban, ugyanebben az időtájban, a
 plataiabeliek is megadták magukat a peloponnesosiaknak,
 mivel élelmi készletök már végkép elfogyott s az ostromot
 2 tovább állani nem bírták. Ez következőkép ment végbe: A pe-
 loponnesosiak egy alkalommal támadást intéztek a plataia-
 beliek bástyázatára, ezek pedig nem voltak képesek védelmet
 kifejteni. A lakedaimoni vezér, gyöngeségöket észrevevén, föl-
 tette magában, hogy nem erőhatalommal foglalja el a helyet,
 igen, mert Lakedaimonból így volt utasítva azért, hogy ha

egykor majd békére lépnek az athéniakkal s a szerződésben az lesz kimondva, hogy a háborúban fegyveres erővel elfoglalt helyeket mindkét fél vissza tartozik adni, Plataiát ne legyenek kénytelenek kezökből visszabocsátani azon az alapon, hogy lakosai maguktól álltak át ő hozzájuk. Ennélfogva követet küldött a plataiabeliekhez azzal az üzenettel, hogy ha hajlandók városukat a maguk jószántából a lakedaimoniaknak átadni s ugyancsak a lakedaimoniakat maguk fölött birákul elismerni, a vétkeseket sujtolni fogják, de kihallgatatlanul senkit. A plataiabeliek, mivel már különben is a végkimerültség állapotában voltak, a követnek ezen szavaira feladták a várost. Ezután a peloponnesosiak a plataiabelieket tartották néhány napig, míg Lakedaimonból a bíróság, öt ember, megérkezett. A mint ezek megjöttek, a plataiabeliek ellen semmi szabályszerű pert nem indítottak, hanem előszólították őket s csupán csak ezt kérdezgették tőlük : Vajjon teljesítetek-e a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek ebben a most folyó háborúban valami jó szolgálatot? A plataiabeliek erre azt az engedélyt esdekelték ki a maguk részére, hogy hosszabb beszédben válaszolhassanak, s szószólóikul kijelölték maguk közül az Asopolaos fiát, Astymachost és az Aeimnestos fiát, Lakont, a ki a lakedaimoniaknak nyilvános vendégbarátja volt. Ezek előlépven, a következő beszédet tartották :

«Lakedaimoniak ! Városunkat részünkről a bizalom szolgáltatta a ti kezetekbe, s az a hit, hogy nem ilyen, hanem más, törvényesebb formában lesz nekünk az igazság kiszolgáltatva; s épen ezért is történt az, hogy senkit mást bírál nem ismertünk el magunk fölött, mint titeket, a kik előtt épen állunk is, mert töletek ügyünkben a lehető legnagyobb méltányosságot vártuk. Most azonban félelemben vagyunk, hogy mind az egyik, mind a másik tekintetben csalatkoztunk. Mert azt gyanítjuk, s úgy hisszük, nem minden alap nélkül, hogy most a legkeményebb ítélet áll döntés alatt s hogy ti nem

fogtok részrehajlatlanul dönteni. Mi ezt először abból következtetjük, mert nem hogy előlegesen valami vád lett volna emelve ellenünk, a mely alól magunkat tisztázni kellett volna, de sőt jóformán szóhoz sem juthattunk volna, ha magunk ki nem esdekeljük; másodszer abból, hogy a nekünk föltett kérdés oly rövid, hogy rá felelnünk sem lehet a nélkül, hogy ha az igazat kimondjuk, magunkat el ne ítéljük, ha pedig hazugságot szólunk, ez nyomban elő ne tűnjék. Mivel tehát semerre sem látunk menekvést, kénytelenek vagyunk, de biztosabbnak is tartjuk, hogy mielőtt a fenyegető veszedelem bekövetkezne, mondjunk valamit; mert ha ily helyzetben elmulasztanók, az a vád érhetne bennünket, hogy ha szót emelünk, ez megmentett volna. Pedig bajos reánk nézve egyebeken kívül annak a lehetsége is, hogy benneteket meggyőzzünk. Mert ha mi egymást nem ismernők oly jól, oly tényeknek bizonyosság gyanánt való felhordásával, a melyek előttetek ismeretlenek, talán sikeresebben szólhatnánk; most azonban olyanok előtt emelünk szót, a kik mindent jól tudnak. Ennélfogva aggaszt bennünket az, hogy már ti előre megállapítottátok reánk nézve azt az ítéletet, hogy a mi érdemeink csekélyebb értékűek a tieiteknél, s ezt teszitek vétkünnké; továbbá, hogy perbe azért vagyunk fogva, hogy másoknak³⁷ kedveskedjetek s a végzés már meg van állapítva.

54 «Mindezek daczára elhatároztuk, hogy elmondjuk mind azt, a mit csak a magunk mentségére mind a thebaiakkal való viszálykodásunk tekintetében, mind ti veletek, többi hellenekkel szemben felhozhatunk; hogy fölemlítjük azokat a jó szolgálatokat, a melyeket teljesítettünk, s kísérletet teszünk, hogy 2 megnyerjünk benneteket. Mi tehát arra a rövid kérdésre, vajjon teljesítettünk-e a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek ebben a háborúban valami jó szolgálatot, azt a feleletet adjuk, hogy ha ti ezt tőlünk mint ellenfeleink kérdezitek, elmondhatjuk, hogy ha részünkről gyámolításban nem részesültetek

is, de bántalmat sem szenvedtetek ; ha pedig úgy, hogy barátaitoknak tartotok, akkor azt, hogy ti jóval hibásabbak vagytok, mivel haddal törtetek reánk. A békében és a persa háborúban pedig egyedül mi voltunk a boiotok között azok, a kik a Hellas szabadságáért fegyverre kelők közé álltunk.⁸⁸ Mi ugyanis, bár a szárazföld belsejét lakjuk, részt vettünk az artemisioni tengeri ütközetben, majd a mi területünkön vívott harcban a ti oldalatok mellett s Pausanias alatt küzdöttünk, de még a helenség egyéb, ezen időbeli veszedelmes vállalataiban is erőnkön felül részt vettünk. Különösen nektek, lakedaimoniak, épen abban az időpontban, midőn a földrengés után a helóták elszakadása s Ithoméba való távozása miatt a legnagyobb félelem környékezte Spartát, polgárságunk egyharmadát segítségül küldtük. Ezekről megfélemezni igazság szerint nem lehet.

«Korábban tehát, a legválságosabb körülmények között, 55 ilyeneknek igyekeztünk magunkat tanúsítani. Utóbb, igaz, ellenfelekké lettünk. De ennek ti magatok vagytok az okai. Ugyanis midőn a thebaiak bennünket szorongattak s mi segedelemért hozzátok járultunk, ti eltaszítottatok bennünket s utasítottatok, hogy az athéniakhoz járuljunk, mivel ezeket közel találhatjuk, míg ti oly távol laktok tőlünk. Mindamellet 2 ebben a háborúban nem szenvedtetek semmi különös nagy sérelmet eddig sem, de ezutánra sem várhattatok részünkről. Hogy pedig a ti fölhevítetokra az athéniektől elszakadni nem 3 voltunk hajlandók, az tőlünk nem volt igazságtalanság. Ők ugyanis nekünk segítségünkre voltak a thebaiak ellen akkor, midőn ti azt tenni vonakodtatok, s őket cserben hagyni épen nem lett volna szép tőlünk, főkép a vett jótétemények után, midőn a saját kérésünkre nyertük meg szövetségüket s polgári jogaik részeseivé is lettünk. Ellenkezőleg az volt az igazság tőlünk, hogy kész buzgósággal menjünk, a hová rendelnek. A mit ti,⁸⁹ mint a szövetségek fejei, a szövetségi tagok teendője 4

gyanánt kijelöltök, azt, ha talán teljesítése az igazságot sérti is meg, nem azoknak kell felróni, a kik mentek arra, a merre vezették, hanem azoknak, a kik az igazságtalanság útjára vezették őket.

56 «A thebaiak sok bántalommal illettek bennünket. Az utolsót ismeritek is. Ez az épen, a mi miatt ebben a szomorú
 2 helyzetben vagyunk. Ezek a mi városunkat béke idején s még ezen felül a hó ünnepszakában ⁴⁰ megrohanták. Mi ezért jogos boszút álltunk amaz általánosan érvényes törvény alapján, a mely teljes szabadságot enged a támadó ellenséggel szemben az önvédelemre. S most nem volna igazságos, ha bántódásunk
 3 lenne miattuk. Mert ha ti a saját pillanatnyi érdekeitek s ezek ellenséges indulata után indulva fogtok ítéletet mondani, akkor nem igazságos bíráknak, hanem inkább érdekeitek szolgálai gya-
 4 nánt fogtok feltűnni. Pedig ha a thebaiak most hasznavehetőnek tünnek is fel előttetek, sokkal hasznosabbak voltunk mi és a többi hellenek akkor, midőn nagyobb veszedelemben forogtatok. Most ugyanis ti vagytok másokra nézve félelmesek támadó fellépéseetekkel; abban az időben azonban, midőn a barbar mindnyájunkra ránk hozta a szolgaságot, azok ennek
 5 az oldala mellett álltak. Az már az igazság, hogy a mi jelenlegi hibánkkal, ha ugyan hiba *van* elkövetve részünkről, akkor tanúsított áldozatkészségünket állítsátok szembe, s azt fogjátok látni, hogy ez jóval nagyobb amannál, s el fogjátok ismerni, hogy ez oly időben nyilatkozott, a midőn ritkaság volt az, hogy valaki a hellenek közül Xerxes hatalmával vitézséget állítson szembe, s e miatt annál jobban ki is voltak emelve azok, a kik annak a betörése alkalmával nem azt tették, a mi a saját biztonságuk tekintetében hasznos lehetett, hanem súlyos kockáztatásokkal a legnemesebb vállalkozásra készen álltak.
 6 Nekünk, a kik ezekhez tartoztunk, s a kik ezért a legnagyobb becsben álltunk, most attól kell tartanunk, hogy ezen érzületünk miatt megyünk tönkre, hogy mi inkább álltunk az athé-

niekhez az igazság szavára, mint ti hozzátok érdekeink sugallatára hajtva. Pedig olyanoknak kellene magatokat tanúsítanotok, a kik ugyanazon tárgyról teljesen azonos ítéletet formálnak, s semmi mást nem tartanotok hasznosnak, mint ha szövetségeseitek közül a jóra valók mindig bizton élvezik érdemeik jutalmát s ti ezzel pillanatnyi érdekeiteket összhangzásban tartjátok. 7

«De tekintetek még messzebbre is! Titeket most a hel- 57
lenek nagy többsége a becsületesség mintaképeinek tart. Ha már most ti nem igazságos ítéletet mondotok ki rólunk, ez egyfelől a ti jó hírnevetek miatt, másfelől azért, mert mi sem állunk rossz hírben, nagyon feltűnő lesz. Ám lássátok aztán, mennyire gáncsolni fogják, hogy derék emberek felől ti, a kik még derekabbak vagytok, méltatlanul ítéltetek s hogy a közös szent helyeken tőlünk, Hellas jóltevőitől szerzett fegyverzsákmányok lesznek szent adományképen felajánlva; s mily ször- 2
nyűségnek fog feltűnni az, hogy a lakedaimoniak Plataiát a földig dúlták, s hogy ti egy várost, a melynek a nevét vitéz magaviseletéért atyáitok a delphoibeli háromlábra vésették, a thebaiak kedvéért a hellen föld színéről eltöröltetek. Hogy 3
nekünk ez örvény szélére kellett jutnunk! Korábban a persák győzelmei folytán jutottunk a végveszedelem szélére, most pedig ti előttetek a thebaiakkal szemben veszítünk pert s két roppant megpróbáltatásnak vagyunk alávetve. Ez előtt az éhhalál fenyegetett, ha a várost fel nem adjuk, most pedig a halálos ítélet. Mi plataiabeliek, a kik erőnkön felül tettünk 4
buzgón a hellenségért, most mindenkitől eltaszítva, magunkban s ügyefogyottan állunk; előbbi szövetségeseink közül egy sem áll mellénk, töletek pedig, lakedaimoniak, kik egyetlen reménységünk vagytok, okunk van félni, hogy nem lesztek eléggé állhatatosak.

«Mindamellettt kérünk benneteket azokra az istenekre, a 58
kik egykor a mi szövetségünk őreivé lettek, s a helleneknek

teljesített jó szolgálatainkra, hogy ne keményítsétek meg szíveiteket s változtassátok meg gondolkodásotokat, még ha talán a thebaiaknak szavatokat adtátok is valamire. Kérjétek tőlük azt a viszonyszolgálatot, hogy ne ölessék meg veletek azokat, a kiket meggyilkolnotok nem illik. Tartsátok előbbvalónak a józan főhöz illő hálát a szégyenletesnél, s ne igyekezzetek másnak a kedvére tenni akkor, midőn ezzel magatoknak szereztek

2 veszett hírt. Mert mi sem könnyebb, mint a mi életünket kioltani, de mi sem nehezebb, mint az ebből származó rossz hírt feledtetni. Nektek ugyanis mibennünk nem ellenségeitekkel van dolgotok, a kiken jogos boszút állhatnátok, hanem jóakaróitokkal, a kik csak kényszerűségből hadakoztak veletek.

3 Tehát ha életünket meghagynátok, az isteni törvényekkel összhangzásban itélnétek, egyszersmind annak a meggondolásával, hogy mi önként s kezünket fölemelve adtuk meg magunkat; törvény pedig a helleneknél, hogy az ily ellenfelet meggyilkolni nem szabad; de még annak a megfontolásával is, hogy minden

4 időre le vagytok kötelezve irántunk. Mert tekintetek a ti atyáitok sírjaira, a kik a persák kezeitől estek el s mi nálunk találtak temető-helyet. Ime mi őket évről-évre nyilvánosan, állami költségen tiszteltük meg ünnepi öltözetekkel s egyéb halottakat megillető ajándékokkal; ⁴¹ továbbá földünk mindazon gyümölcséből, a melyeket évszakonként megterem, zengéket nyújtottunk nekik mint barátaik, velök baráti viszonyban álló területről s mint szövetségesei egykori bajtársainknak. Ezeknek ti ellenére cselekednétek, ha nem helyes ítéletet

5 mondanátok ki. Vegyétek ugyanis szemügyre ezt: Pausanias őket itt azért temette el, mert úgy vélekedett, hogy barátságos területen s barátoknál helyezi el; ha azonban ti minket le fogtok gyilkolni s a plataiai területet thebainá teszitek, mi egyebet cselekesztek, ha nem azt, hogy atyáitokat, rokonaitokat a most irántuk tanúsított tisztelettől megfosztjátok s ellenséges földben, épen gyilkosaiknál ⁴² hagyjátok? Ezen felül ti azt a

területet fogjátok szolgaságra adni, a melyen a hellenek szabadságukat nyerték vissza, továbbá az isteneknek azon templomait, a melyekben ők fogadalmat tettek s úgy arattak diadalt a persákon, pusztákká teszitek, egyszersmind elragadjátok azokat a hazai áldozattételeket, a melyeket ők alapítottak és tartottak fenn.

«Nem engedi meg, lakedaimoniak, a ti hírnevetek azt, **59** hogy a hellenek közös szokásai, valamint a saját őseitek ellenére ily hibát kövessetek el, s hogy minket, a kik jóttevőitek vagyunk, a mások ellenséges indulata miatt, a nélkül, hogy magatok bántalmat szenvedtetek volna, legyilkoljatok. Az illik inkább hozzátok, hogy a tiszta részvét szavára hajtva, kiméle- tet gyakoroljatok s szíveteket meglágyítsátok; s hogy ne csak azt gondoljátok meg, mily iszonyú az a sors, a melyet nekünk kellene szenvedni, hanem azt is, hogy minő embereket fogna az érnei, és hogy mennyire kiszámíthatatlan az, vajjon a sors nem fog-e méltatlanul sújtani valakit? Tehát — a mint illő s **2** a mint a szükség is hajt — még egyszer hivatkozva a helleneknek ugyanazon oltároknál tisztelt közös isteneire, szívesen kérünk, hajtsatok a mi szavunkra. Hivatkozunk azokra az esküvésekre, a melyekkel atyáitok kötelezték magukat s kérünk, hogy ne feledkezzetek meg róluk. Atyáitok sírja fölött nyújtjuk felétek kezeinket oltalmatokért, s az ő nyugvó poraikra kérünk, ne engedjete bennünket a thebiaiak keze közé jutni s ne szolgáltsatok át bennünket, a ti testi-lelki barátaitokat, halálos ellenségeinknek. Emlékeztetünk végül ama napra, a melyen azokkal az elhunytakkal a legdicsőbb tettet hajtottuk végre mi, a kiket most az a veszedelem fenyeget, hogy a legiszonyúbbat szenvedjük. De már be kell fejeznünk beszédünket. Ennek előbb- **3** utóbb be kell következnie, ha még oly roppant súlyos is az ily helyzetben levőkre, mivel közel van hozzá a halálos veszedelem. Ebből azonban még csak azt akarjuk megemlíteni, hogy nem a thebiaiaknak adtuk fel városunkat, mert készebbek

lettünk volna ennek a legiszonyúbb véget, az éhhalált is eléje tenni, hanem ti hozzátok járultunk bizodalmasan. Az tehát az igazság, hogy ha kérésünknek helyt nem adtok, helyeztetek vissza bennünket abba az állapotba, a melyben eredetileg voltunk, s hagyjátok reánk, melyik végkimenetelt választjuk.

4 Kérünk mindenre, a mi szent, hogy minket, plataiabelieket a kik a hellenek érdekében a legnagyobb áldozatkészséget tanúsítottuk, s most oltalmatok alá adtuk magunkat, ti lake-daimoniak, a thebaiaknak, a mi halálos ellenségeinknek keze-tek közül s védelmetek alól ki ne bocsássatok, hanem legyetek megmentőinkké, s míg a többi helleneknek a szabadságát visszaszerezni igyekeztek, bennünket végkép el ne veszítetek».

60 A plataiabeliek ekképen szóltak. A thebaiak ekkor attól tartottak, hogy a lakedaimoniak e beszéd hatása alatt engedékenységre lesznek hajlandók. Ennélfogva előléptek s kinyilatkozatták, hogy szintén óhajtanának szót emelni, mivel amazoknak, ellenkezőleg, mint ők várták, szintén meg volt engedve az, hogy hosszabb beszédet tartsanak, mint a kérdésre adandó válasz természete engedte volna. A mint őket erre a bírák felszólították, következőleg kezdtek beszélni:

61 «Nem kértünk volna szót, ha ezek a maguk részéről, a hozzájuk intézett rövid kérdésre szintén röviden megfeleltek volna; ha e helyett ellenünk fordulva vádat nem emelnek, magukra nézve pedig a szóban forgó tárgytól eltérőleg oly vádakot nem czáfolnak, a melyekkel őket senki nem terhelte, s oly érdemeket nem hánytorgatnak, a melyeket senki sem ócsárolt. Így azonban kénytelenek vagyunk a ránk vonatkozólag elmondott szavaknak ellentmondani, a magukra nézve felhozott dolgok alaptalanságát pedig kimutatni, hogy sem a mi gonoszságunk, sem az ő szépséges hírók hasznukra ne szolgáljon, hanem mindkettőnkre nézve tudjátok meg, hogy mi az igaz, s ehhez képest mondjátok ítéletet.

2 «Az első ok arra, hogy mi ezekkel meghasonlásba jus-

sunk, a következő volt: Mi Plataiát más helyekkel együtt Boiotia többi vidékeinek a betelepítése után legutoljára alapítottuk, akkor, midőn ama területekről a rajtuk lakó zagyva népségeket⁴³ végkép sikerült kiszorítanunk. Ezek a plataiabliek azonban vonakodtak eredeti intézményeink értelmében a mi felsőségünket elismerni, hanem az ősi alkotmány lábbal tiprásával a többi boiotoktól külön váltak, s midőn erre kényszerítő rendszabályok alkalmazásával felettünk, az athéniiekhez csatlakoztak,⁴⁴ s ezekkel együtt sok kárt okoztak nekünk, de meg is lakoltak értök.

«Azt állítják, hogy a barbarnak Hellasba való betörése 62
alkalmával ők voltak a boiotok közül egyedül azok, a kik a persákkal nem tartottak. Ez az, a mivel leginkább kérkednek s a miért bennünket a legerősebben gáncsolnak. Mi azonban 2
azt mondjuk erre, hogy a persával nem tartottak azért, mert ezt az athéniiek sem tették, s hogy ugyanebből az okból, midőn az athéniiek a hellenek ellen fordították fegyvereiket, ők voltak szintén a boiotok közül egyedül azok, a kik Attikával tartottak. Vegyétek azonban most szemügyre, hogy politikailag mikép 3
viseltük magunkat mi, s mikép ők. Akkor épen nekünk nem volt sem oligarchiai, sem demokratikus alapokon nyugvó köztársasági alkotmányunk, hanem önkényűleg egy pár ember bírta az államhatalmat, a mi pedig az alkotmányos viszonyoktól és egészséges állami élettől ép oly távol áll, mint a mily közel esik a zsarnok-uralomhoz. S azok az emberek abban 4
a reményben, hogy még jobban megszilárdíthatják személyes hatalmukat, ha a persa győz, a népakarat minden nyilvánulását erőszakosan elnyomták s a barbart hazánkba vezették. Hiányzott tehát e tény elkövetésekor az összes polgárságná az önelhatározás szabadsága. Ennélfogva nem való annak oly hibákat felhányni, a melyeket nem alkotmányos viszonyok közt követett el. — De hadd lássuk, mi történt akkor, midőn a persa területünkről kitakarodott s alkotmányunkat vissza- 5

nyertük! Az athéniek később ránk törtek s az egész Hellast, így a mi területünket is, hatalmuk alá igyekeztek hajtani, s belső villongás folytán ⁴⁵ már ennek nagy részét birtokukba is kerítették. Vajjon nem mentettük-e meg ekkor a koroneiai győzelmes csatában Boiotiát? S most is buzgó készséggel veszünk részt a többiek felszabadításáért vívott küzdelmekben; lovasságot és egyéb hadi népet oly mennyiségben szolgáltatunk, a minőben más szövetséges tag egy sem. A persákkal való együtt tartást illetőleg mentségünkre elég legyen ennyi.

63 «Most azt igyekszünk bebizonyítani, hogy ti a helleneket sokkal erősebben megbántottátok, s hogy minden büntést sokkal méltóbb jogon érdemeltek meg. Ti, a mint mondjátok, azért lettetek az athéniek szövetségeseivé és polgári jogaik részeseivé, hogy velünk szemben oltalomra találjatok. De hát ekkor csak *mi ellenünk* kellett volna őket fegyverbe szólítanotok, s nem egyszermind velök együtt *másokra* történőtök. S ebben bizony módotok is volt, ha talán épen a saját akaratotok ellenére szándékoztak volna az athéniek magukhoz bilincselni. Ugyanis már ekkor ezekkel a lakedaimoniakkal a persa ellen megkötöttétek azt a szövetséget, a melyre ti magatok oly nagyon hivatkoztok. Ez elég nagy akadály volt arra, hogy minket visszatartóztasson attól, hogy titeket megtámadjunk, — s a mi a legfőbb, megteremtette számotokra azt a helyzetet, a melyben ügyeitekre nézve teljes függetlenséggel határozhattatok. De ott a bibe, hogy a magatok jószántából s minden további kényszerűség nélkül álltatok az athéniek pártjára. Azt is beszélitek, hogy szegyenletes dolog lett volna cserben hagyni jóltevőiteket. De bizonyára sokkal szegyenletesebb és igazságtalanabb volt az összes helleneket hagyni cserben, a kikhez szintén szövetségi viszony kötött, mint az athénieket magukat, a kik Hellas leigázásán működtek, míg amazok 4 ennek felszabadításán fáradoztak. S ti azoknak sem nem megfelelő, sem a gyalázat szennyétől nem ment viszonszolgálatot

teljesítettetek. Ti ugyanis azokat, a mint mondjátok, segítségül hívtátok azért, mert bántalmakat szenvedtetek, s ezért viszonzásúl munkatársaik voltatok abban, hogy másokat bántalommal illethessenek. Pedig sokkal megbecstelenítőbb dolog megfelelő jótettel mutatni ki hálánkat, mint adós maradni oly jótettért, a melylyel igaz úton volt ugyan az ember lekötelve, de a mely igazságtalankodás nélkül vissza nem fizethető.

«Ezzel nyilvánvalóvá tettétek azt, hogy ti annak idején 64 nem a helleneknek a kedvéért voltatok az egyetlenek, a kik a perzákhöz nem szítottak, hanem csupán azért, mert az athéniak sem ezt cselekedték. Ekkép ti ezekkel azonos eljárásmodot akartatok követni, a többiekkel pedig ellentétes szerepet játszani. S most azt kívánjátok, hogy oly magaviselet váljék 2 javatokra, a melyet mások kedvéért tanúsítottatok? Ez nem volna rendén! Ti az athéniak pártjára álltatok. Legyetek tehát mellettök állhatatosak s ne hivatkozzatok a régi, eskü pecsételte szövetségre oly értelemben, mintha annak most rajtatok segíteni kellene; mert ti ennek a kötelekeiből kiléptetek s fel- 3 tételeit megsértettétek akkor, midőn az aiginabelieket s némely másokat a szövetség tagjai közül inkább leigázni segítettetek, mintsem azt meggátolni igyekeztetek volna, — s tettétek ezt nem akaratotok ellenére, hanem azok közt az alkotmányos viszonyok közt, a melyek közt mind máig voltatok, s a nélkül, hogy felettetek valaki erőszakoskodott volna, mint ez mivelünk történt. Arra a felhívásra, a mely legutoljára ostromzár alá vételetek előtt volt hozzátok intézve, hogy viseljétek magatokat békén s legyetek semlegesek, szintén nem hajtottatok. Ugyan kit érhetne már a hellenek gyűlölete méltóbb okon, 4 mint titeket, a kik az ő veszedelmökre forgattátok vitézül magatokat? S az, a miben ti egykor, a mint állítjátok, jóra valóknak bizonyúttatok, a mint most kimutattátok, nem volt a ti igazi lelkületeteknek megfelelő, hanem a mire ez folyton sovárgott, a maga teljes valóságában most tűnt elő, midőn az igaz-

5 ságtalan úton haladó athénielkhez csatlakoztatok. Ez a mi nyilatkozatunk, a mi önkéntelen persákkal való tartásunkra és a ti önkéntes Athénnel való tartásotokra nézve.

65 «A mi pedig azt a legutóbbi sértést illeti, a melyet mi veletek szemben állításotok szerint abban követtünk el, hogy a nemzetközi jog ellenére béke idején, még pedig a hó ünnepszakában, nyomúltunk városotokba, azt tartjuk, hogy mi e
2 részben sem vagyunk hibásabbak, mint ti. Ha ugyanis mi magunktól városotokba törünk, harcra kelünk, területeteket ellenség módjára prédáljuk, dúljuk, akkor jogtiprást követtünk volna el. De midőn bennünket oly férfiak, a kik közöttetek vagyoniilag s származásra nézve a legelsők, azzal a szándékkal, hogy titeket az idegen szövetségtől elvonjanak s az összes boiotok ősi egyesületébe juttassanak, a saját jószántukból hívtak meg, miben áll akkor részünkről a hiba? Hisz a vezetők nagyobb bünösök, mint azok, a kik utánuk mennek! Azonban a mi ítéletünk szerint sem őket nem terheli vétek, sem minket.
3 Ók ép oly polgárai voltak hazátoknak, mint ti, s többet vetettek koczkára akkor, midőn előttünk feltárták kapuikat s városukba nem mint ellenséget, hanem mint barátot fogadtak. Az volt ebben a szándékuk, hogy a hitványak közöttetek még hitványabbakká ne legyenek, a jobbak pedig nyerjék el, a mi őket megilleti; politikátokat józanabb irányba akarták terelni, valamint azt is szándékoztak elérni, hogy városotok lakossága ne csak hogy el ne idegenedjék, de sőt a törzsrokonság kebelébe visszajusson s nem hogy valakinek ellenségévé, de sőt az összesnek egyiránt szövetségésévé legyen.

66 «Hogy pedig mi akkor nem ellenség módjára léptünk fel, erre nézve bizonyság az, hogy senkit sem bántottunk s azt tettük közhirré, hogy a ki az összes boiotok ősi alkotmányát
2 elfogadni hajlandó, az csatlakozzék mihozzánk. Ti ekkor készségesen hozzánk álltatok, egyességre léptetek s eleinte nyugton voltatok. Később azonban, a mint észrevették azt, hogy a

mieink kevesen vannak, nem fizettetek nekünk hasonlóval, még talán ha a mi eljárásunk nem egészen a rendén valónak tűnt is fel azért, mert nem az összes polgárság beleegyezésével mentünk be városotokba. Végletekre vetemedés helyett barátságos előterjesztésekkel kellett volna városotok kiűritésére rábírnotok. Ti azonban az egyesség ellenére ránk támadtatok. — Azok eleste már, a kiket ekkor nyílt tusában vettünk el, nem fáj oly érzékenyen, mivel sorsuk bizonyos tekintetben jog szerint⁴⁶ érte el őket. De azzal, hogy a nemzetközi jog ellenére legyilkoltátok azokat, a kik kezeiket esdekölőleg terjesztették felétek s magukat nektek megadták, azon később tett ígéretetek daczára, hogy többé senkit meg nem öltök, hogy ne követtetek volna el szörnyű tettet?! Ti rövidke 3
kis idő alatt háromszorosan vétkeztetek. Először megszegették az egyességet; azután hadi fogságba került embereinket legyilkoltátok; végre azt az ígéretet, a melyet reájok vonatkozólag tettetek, ha kint levő javaitokban meg nem károsítunk, álnokul megszegették. S most mindezek daczára azt meritek állítani, hogy mi követtünk el jogsértést, s azt kívánjátok, hogy ti büntetlenül maradjatok. Nem és százszor nem! Ha e bírútok az 4
ügyben helyesen ítélnék, ti mindezekért lakolni fogtok.

«Ezeket, lakedaimoniak, részint ti reátok, részint ma- 67
gunkra való tekintetből terjesztettük elő részletesebben. Ezekből megtanulhatjátok, hogy ti teljes joggal fogjátok ezeket elítélni, nekünk pedig még teljesebb joggal szerezték elégtételt. Ne lágyuljatok el a régi jó szolgálataikra való hivatkozáson, még ha valósággal volnának is ilyenek. Ezek csak elnyomott-
nak lehetnek segítségére, míg azoknak, a kik valamely szégyenletes tettet követtek el, csak büntetését tehetik kétsze-
ressé, mivel vétkök ellenmond előbbi magukviseletének. Ne 2
engedjétek, hogy jajveszéklésök és panaszuk javukra legyen, midőn apáitok sírjaira hivatkoznak és elhagyatottságukon sopánkodnak. Mert mi viszont azt hozzuk fel erre, hogy ifjúságunk-

nak az a színe-virága, a mely az ő kezük alatt vérzett el, még sokkal iszonyatosabb csapást szenvedett. Ezeknek az ifjaknak a szülési részint életök vesztésével vonták részetekre Koroneiánál Boiotiát, részint pedig gyámok nélküli öregek pusztává lett házaikkal. Ezek sokkal nagyobb joggal járúlnak elétek könyör-
 4 géseikkel, hogy vegyetek rajtuk ő érettök megtorlást. Oly emberek, a kik méltatlanul szenvednek, méltóbbak a sajnálatra, míg azok, a kik méltán szenvednek, mint ezek itt, arra, hogy
 5 ellenkezőleg épen örüljünk szerencsétlenségükön. S ezek e mostani elhagyatottságukat egyedül maguknak köszönhetik, mert a jobbik szövetséges társat a saját önkéntes elhatározásukból taszították el maguktól. Aztán törvényt szegtek a nélkül, hogy mi előlegesen bántottuk volna, s inkább hajtottak a gyűlölet, mint az igazság szavára, a nélkül, hogy most már megfelelő büntetésben részesültek volna. Mert ez a törvény útján fogja őket utólélni s épen nem oly emberek módjára lakolnak, a kik harcban felétek terjesztették kezeiket, hanem oly egység alapján, a mely szerint birói ítélet alá adták magukat. Védjétek tehát, lakedaimoniak, a hellenségnek ezt a közös törvényét, a mely ellen ezek az emberek vétettek, egy-
 szersmind nekünk, kik e törvény megsértése következtében szenvedtünk, nyujtsatok vele igazságos vizonszolgálatot a mi buzgó áldozatkészségünkért. Ne legyünk mi elutasítva előletek ezeknek a szavaira. Állítsatok a hellenek szeme elé ezzel az alkalommal példát arra nézve, hogy ti nem a szavakat, hanem a tetteket jutalmaztatok. Ha ez utóbbiak kifogástalanok, néhány szó is elég emlékeztetésül; míg ott, a hol bűnök van-
 7 nak, szépen kiczikornyázott beszéd kell takaróul. Ha azonban ti, mint a szövetség fejei, mindenkivel szemben úgy jártok el, mint most, s ítéletmondásaitoknál mellőzve minden mellékest, csak a fő pontra szorítkoztatok, nem fog senki annyira fáradni igazságtalan tetteinek szép szavakkal való leplezetésében.»

A thebaiak ekképen szóltak. A lakedaimoni birák úgy vélekedtek, hogy ez a kérdésök : vajjon láttak-e a plataiabeliek részéről e háború folyama alatt valami jó szolgálatot, ezekkel szemben egészen rendén van, mivel már korábban is intéztek hozzájuk fölszólítást, hogy a persa hadak után, Pausaniassal kötött egyezséghez híven, békén viseljék magukat; ezek azonban sem erre nem hajtottak, sem pedig arra, a mit ostrom alá vételök előtt intéztek hozzájuk, hogy az említett alapon legyenek semlegesek. Ezért a lakedaimoniak azt hitték, hogy a plataiabeliekkal szemben ők megbántott felek, s hogy azok, mivel az ő felszólításukra nem hallgattak, már nem állanak a szövetségi szerződés védelme alatt. Ennélfogva egyenként újra maguk elé szólították a plataiaiakat s ismét azt a kérdést intézték hozzájuk : «Vajjon teljesítettek-e a lakedaimoniaknak és szövetségeseiknek ebben a háborúban valami jó szolgálatot?» S a mint ezek azt mondták : «nem semmit», nyomban elvezettették s kivégeztették mind egytől egyig. Ekkép maguk, a plataiabeliek közül kétszáznál nem kevesebbet ölettek le, athénit pedig huszonötöt. Ez utóbbiak a plataiabeliekkal együtt voltak ostromzár alatt. A nőket rabszolgaságra kárhóztatták. Ezután a thebaiak a várost körülbelül egy évre oly megárai polgároknak engedték át lakóhelyül, a kik polgári villongás miatt hazájukból menekülni voltak kénytelenek, valamint azoknak a plataiabelieknek, a kik az ő pártjukon voltak. Később azonban lerombolták egészen tövig. A házak tetőit és ajtajait egy szálló hely⁴⁷ építésére használták fel, a melyet Hera temploma mellett emeltek. Ez a szálló hely kétszáz lábnyi terjedelmű volt s köröskörül, minden oldalon, alul is, felül is szobák voltak benne. A mi egyéb ércz- vagy másnemű tárgy még található volt a falak között, azokból nyoszolyákat készítettek s Herának szentelték. Ennek az istennőnek egy száz lábnyi terjedelmű kötemplomot is emeltek. A puszta területet állományonak nyilvánították s tíz évre haszonbérbe adták. A jö-

4 vedelmet tehát a thebaiak húzták belőle, a mint hogy általá-
 ban jobbra a thebaiak kedvéért is tanúsították magukat a
 lakedaimoniak oly kérellehetetleneknek a plataiabeliekkel szem-
 5 ben azért, mert azt hitték, hogy azoknak az épen teljes erővel
 dülő háborúban jó hasznát veszik. Ily véget ért Plataia kilenz-
 venharmadik évre azután, hogy Athénnek szövetségesévé lett.

69 A lesbosiai megsegítésére küldött peloponnesosi hajó-
 hadat futása alatt, a melyben, mint fentebb említve volt, az
 athéniek egy ideig üldözték, a nyílt tengeren Kreta irányában
 vihar szórta szét s ebben az állapotban jutott el a peloponne-
 sosi parthoz. Itt Kyllenénél tizenhárom leukasi és amprakiai
 háromsorevezősre talált, továbbá a Tellis fiára, Brasidasra, a
 2 ki az Alkidas oldala mellé tanácsadóul volt kirendelve. A lake-
 daimoniaknak ugyanis lesbosi vállalatuk meghiusultával az
 volt a szándékuk, hogy hajóhadukat megszorítják s a pol-
 gári villongásban levő Kerkyra partjaihoz küldik. Az athéniek-
 nek ekkor csak tizenkét hajójuk volt Naupaktosnál. Úgy igye-
 keztek tehát a lakedaimoniak, hogy még mielőtt ezekhez Athén
 felől erősítés érkeznek, oda eljuthassanak. Brasidas és Alkidas
 e végből hozzáfogtak a kellő előkészületekhez.

70 A kerkyrabeliek tehát polgári meghasonlásban éltek,
 még pedig azóta, a mióta azok, a kik az epidamnosi ügyben
 vívott tengeri csatában⁴³ hadi fogságba estek, a korinthosiak-
 tól szabadságot nyervén, haza kerültek. Ez úgy történt, hogy,
 a mint mondták, az ő nyilvános vendégbarátaik nyolczszáz
 talentum erejéig kezességet vállaltak értők, tényleg azonban
 akkép, hogy rá hagyják magukat beszéltetni arra, hogy Ker-
 kyrát Korinthos számára nyerjék meg. Ezek tehát a polgáro-
 kat külön, egyenként elővették s ez úton abban működtek,
 2 hogy az állam szakadjon el Athéntől. E működés eredménye
 lett az, hogy a mint egy attikai és egy korinthosi hajó a két
 állam részéről követségekkel megjelent s ezek a kerkyrabeliek-
 kel tárgyalásba bocsátkoztak, ez utóbbiak határozatilag azt

mondták ki, hogy ők az egyesség értelmében⁴⁹ szövetségesei
 ugyan az athénieknek, de egyszersmind a peloponnesosiakkal
 is barátságban élnek, mint az előtt éltek. Továbbá a haza 3
 került emberek Peithiast, a ki az athéniék önkéntes nyilvános
 vendégbarátja s a kerkyrai néppárt vezére volt, törvénybe idéz-
 ték s azzal vádolták, hogy Kerkyrát az athéniék igája alá
 akarja hajtani. Peithias ez alól kimentette magát s viszont 4
 ellenfelei közül az öt leggazdagabb ember ellen azt a vádat
 emelte, hogy a Zeusnak és Alkinusnak⁵⁰ szentelt területen
 levő fákból szőlőkarókat készítették. Az ítélet elmarasztaló
 volt s minden darab karó után büntetéspénzül egy statert⁵¹
 szabtak ki. Mivel az összeg roppant nagy volt, az elmarasztal- 5
 tak a templomokba isteni oltalom alá menekültek s azt kér-
 ték, hogy engedjék meg nekik a részletenként való törlesztést.
 Peithias azonban, a ki épen tanácstag is volt, kivitte, hogy a
 törvénynek szabad folyást engedtek. Erre ezek az embe- 6
 rek, miután a törvény a részletfizetést kizárta, egyszersmind
 értesülve voltak arról, hogy Peithias az alatt, míg a tanács-
 nak a tagja lesz, a népet arra szándékozik rábírni, hogy
 ugyanazt tekintsék barátoknak és ellenségnek, a kit az athé-
 niék, összeálltak s törökkel felfegyverkezve hirtelen a tanács-
 házba rontottak s itt meggyilkolták Peithiast és vele más
 hatvan, részint tanácsbeli, részint magán embert. Csak né-
 hány Peithias-párti ember tudott elmenekedni arra az attikai
 háromsorevezősre, a mely még ekkor is ott volt. A tett vég- 71
 rehajtása után összehívták a kerkyrabelieket s kimondták,
 hogy helyesen történt a dolog s így fenyegeti őket a leg-
 kevésbbé az a veszedelem, hogy az athéniék járma alá ke-
 rülnek; továbbá előterjesztették, hogy jövőre egyik félt se
 fogadják be kikötőjükbe, kivéven, ha egy hajóval békés szán-
 dékkal jönnek; nagyobb számú hajójukat ellenség számba
 vegyék. A mint ez el volt mondva, úgy erőszakolták is ki a 2
 közhatározat kimondását. De küldtek nyomban Athénbe is

követeket abból a célból, hogy a történekről oly szellemben adjanak értesítést, a mint az ő érdekeik követelték, részint azért, hogy az oda menekült kerkyrabelieket⁵² bírják rá, hogy semmi ellenséges célzatú dolgot ne műveljenek s

72 ekkép büntető megtorlást ne vonjanak magukra. Megérkezésük után az athéniek nemcsak ezeket a követeket, hanem egyszersmind a menekültek közül is azokat, akik a szavukra hajtottak, mint olyanokat, a kik nem jóban törik a fejüket, összefogdostatták s Aigina szigetén őrizet alá helyezték. Ez

2 alatt Kerkyrában az államkormányon ülök egy korinthosi háromsorevezős és lakedaimoni követség megérkeztével fegyveres erővel rátámadtak a néppártra, s ekkor ők lettek a győztesek.

3 Erre a nép éj beálltával a fellegvárba s a város emelkedett pontjaira menekült; itt minden tagját egybegyűjtötte s erősen megfészkelte magát. Hatalmába kerítette a hyllai kikötőt⁵³ is. Az ellenpárt a piacot szállta meg, a hol tagjai közül a legtöbbnek a lakása is volt; egyszersmind a kö-

73 zelebe eső, szárazföld felé néző kikötőt is. A következő napon apró csatározások voltak s mindkét fél embereket küldött szét a vidékre, a kik a rabszolgákat szabadság ígéréssel csatlakozásra hívták fel. Ezek legnagyobb része a néppárt oldala mellé állt fegyvertársul, a másik félhez pedig a szárazföldről egy nyolczszáz főre menő segítő csapat ér-

74 kezett. Egy nap múlva újból mérkőzésre mentek s ekkor a néppárt lett a győztes erősített állásánál s nagyobb számánál fogva; de ezenkívül még a miatt is, hogy a nők részéről hősiességre talált. Ezek a házakról téglát dobáltak az ellenségre s természetes félnétségöktől nem várható módon

2 álltak helyt a csatazajban. Késő délutánra járt az idő, midőn a néppárttal szemben az ellenpárt meghátrálni kényszerült. Ekkor az előkelők attól való féltökben, hogy a néppárt rajtuk üt s a hajószertárt hatalmába ejti, őket pedig legyilkolja, felgyújtották a piacot körülszegő magán és bérházakat, hogy

így a hozzájok való út a nép előtt el legyen zárva. Nem kimélték akkor sem a maguk házáat, sem a másokét. Temérdek értékes kereskedelmi czikk lett a lángok martalékává s az egész város is az előtt a veszedelem előtt állt, hogy elhamvad. Ez 3 meg is történt volna, ha a város többi része felé fúvó szél támad. E miatt a csatában szünet állt be. Mindkét fél pihe-nőre tért s a következő éjen át vigyázott. A korinthosi hajó látván azt, hogy a néppárt kerekedett felül, elosont s a segítő csapat legnagyobb része is átszállt titkon a szárazföldre.

A következő napon a Diitrephes fia, Nikostratos, athéni 75 vezér, Naupaktosból tizenkét hajóra menő hajórajával és ötszáz főre menő messenei nehéz fegyverzetű gyaloggal jelent meg segítségnyújtásra. Ez igyekezett a két pártot kibékíteni egymással s sikerült is neki rábeszélni őket arra, hogy egyezzenek bele a tíz főbűnös törvényszék elé állításába, a kik azonban ezt épen nem várták be; továbbá annak a javaslatnak az elfogadására, hogy ama tíz kivételével a többiek tartsák meg lakóhelyöket s egymás közt is, az athéniakkal is lépjenek egyességre, a melynek értelmében ugyanazon barátaik és ellenségeik legyenek. Az egyesség létrehozása után el akart 2 vitorlázni; a néppárt vezérei azonban kieszközölték nála azt, hogy öt hajót hagyjanak náluk; az ellenpártnak ekkép majd kevesebb kedve lesz mozogni. Ezek helyett a magukéból megfelelő számú hajót akartak felszerelni s vele elküldeni. Az 3 athéni vezér beleegyezvén a dologba, a néppártbeliek az ellenpártiak közül szemelték ki a hajókra a legénységet. Ekkor ezek megrettentek, hogy őket Athénbe akarják elküldeni. Ennélfogva oltalomkeresők módjára a Dioskurok⁵⁴ templomában telepedtek le. Nikostratos felszólította őket, hogy 4 álljanak fel s igyekezett megnyugtatni őket, de semmire se ment velök. Erre a nép fegyverhez nyúlt, azt hozván fel ürügyül, hogy azok az elhajózástól való gyanakvó húzódozásukkal a fejöket épen nem törik jóban; azután az ellenpártiak

házaiból összeszedte a fegyvereket s ekkor közülök némelyekkel, a kiket előtaláltak, el is bántak volna, ha Nikostratos e
 5 részben akadályozólag nem lép fel. A többiek⁵⁵ ennek láttára oltalomkeresők módjára Hera templomában telepedtek le. Számuk nem kevesebb volt négyszáznál. Ekkor a néppárt megfélemlert, hogy ezek az emberek erőszakos eszközökhöz találnak nyúlni; ennél fogva szép szóval rábírta őket, hogy álljanak fel, s átszállította a Hera temploma előtt fekvő szigetre s élelmi szereket is küldött át nekik.

76 A mint a pártok harcza ezen a ponton állt, negyed vagy ötöd napra azután, hogy ezeket az embereket a szigetre átszállították, a peloponnesosi hajóhad Kyllene felől, a hol az ioniai vizekről való visszatérés után horgonyzott, ötvenhárom hajóra menő számban megjelent. A hajóhad vezére, mint előbb is, Alkidas volt. Oldala mellett Brasidas állt tanácsadó gyanánt. E hajóhad, a mint megérkezett, a szárazföld partvonalánál levő Sybota kikötőben szállt horgonyra, más nap pedig
 77 hajnal hasadtakor Kerkyra felé vitorlázott. Ekkor a városban mindenki zavarban volt, roppant megrémülvén azon, hogy a belső bajhoz még az ellenséges támadás is hozzájárult. De mégis hozzáfogtak hatvan hajónak a felszereléséhez, s mihelyt egygyel készen voltak, nyomban az ellenség elé küldték, habár az athéniak kérték, engedjék őket elsöben kimenni, s majd azután összes hajóikkal csatlakozzanak ő hozzájuk. A mint ekkép hajóik szétszóródva közeledtek az ellenség felé, kettő nyomban átállt az ellenséghez, a többin pedig a legénység egymással kapott össze s a zűrzavar általános volt.
 3 A peloponnesosiak ennek láttára húsz hajójukkal a kerkyrabeliek elé mentek, a többiekkel pedig az athéniak tizenkét hajóját fogadták, a melyek közül kettő a Salaminia és a Paralos volt.

78 A kerkyrabeliek, mivel teljes rendetlenségben s apró csoportokban támadtak, csakhamar szorúlt helyzetbe jutottak. Ez alatt az athéniak, mivel attól félték, hogy a túlnyomó szám-

ban levő ellenfél körülfogja őket, nem egy tömegbe állva támadtak a velök szemben levő hajókra, sem nem a csatarend közepének mentek neki, hanem az egyik szárnyat rohanták meg s itt egy hajót elsülyesztettek. Erre, a mint az ellenséges hajók kört formáltak, ezeknek a körülhajózásához fogtak s igyekeztek zavart idézni elő. Ezt azonban észrevették azok, a kik a kerkyrabeliekkel álltak szemben, s megijedtek, hogy ugyanaz éri őket, a mi Naupaktosnál történt velök; tehát segítségre siettek. A mint ekkép az összes hajók együtt voltak, egyszerre támadást intéztek az athéniekre. Ezek azonban az arcvonalat megtartva már visszavonuláshoz fogtak, midőn azt igyekeztek kieszközölni, hogy a kerkyrabeliek menekülésükben mennél nagyobb tért nyerjenek; e végből az ellenség előtt, a mely eléjük sorakozott, nagy lassúsággal húzódtak vissza. Ilyen volt a lefolyása ennek a csatának, a mely különben napnyugtakor végződött. A kerkyrabeliek féltek, hogy az ellenség, mivelhogy győzött, a várost támadja meg, s ekkor vagy a szigeten levőket szedi fel magához, vagy valami súlyos csapást mér rájuk. Ennélfogva a szigeten elhelyezett embereket visszaszállították Hera templomába s őrizték városukat. Az ellenségnek azonban nem volt annyi bátorsága, hogy a várost megtámadja, bár a tengeri ütközetben győztes volt, hanem a kerkyrabelieknek tizenhárom hajóját magával hurezolva, elvitorlázott a szárazföldre, a honnan elő is nyomúlt. Szintoly kevésbé következett be ennek a részéről a támadás másnap a város ellen, ámbár ez nagy nyugtalanságban és félelemben volt, s ámbár Brasidas Alkidast rábeszélni igyekezett. Csupán ennyit tehetett, mert neki itt nem volt vele egyenlő szava. Csak Leukimme hegyfokánál szálltak ki, a hol aztán a területet pusztították.

Ez alatt a kerkyrai néppárt a hajóhad támadó fellépésétől való rendkívüli félelmében az isteni oltalom alá menekültekkel, valamint a többiekkel is tárgyalásba bocsátkozott a

város megmentése végett; s némelyeket rá is bírt arra, hogy hajókra szálljanak; mert harmincz hajót rakhatott meg mégis az ellenséges támadás fogadására. A peloponnesosiak azonban, miután a területet délig pusztították, tova vonultak. Éjjel ugyanis tűzjelzés útján értesültek arról, hogy Leukas felől egy hatvan hajóra menő athéni hadi flotta közeleg. Ezt az athéniak akkor indították el, midőn értesítést nyertek a kerkyrai polgári villongásról, valamint arról, hogy az Alkidas vezérlete alatt álló hajóhad Kerkyra alá készül vitorlázni. E hajóhad vezére a Thukles fia, Eurymedon volt. A peloponnesosiak tehát nyomban, még ezen éjszakán, a part mentén nyakra-főre hazafelé vették útjokat; a leukasi földszoroson hajóikat átvontatták, hogy Leukas megkerülésével szem elé ne kerüljenek. S így sikerült is elhúzódnok.

A kerkyrabeliek, mihelyt az attikai hadi flotta közeledéséről s a peloponnesosi hajók meneküléséről értesültek, a messe-neieket, a kik eddig kint voltak, a városba vezették s azon hajóiknak, a melyek hadi néppel voltak megrakva, azt parancsolták, hogy hajózzanak körül a hyllai kikötőbe.⁵⁶ E körülhajózás alatt azon ellenfeleiket, a kik csak kezök ügyébe kerültek, legyilkolták, valamint azokat is, a kiket sikerült rábírnok, hogy hajóikra szálljanak. Ezután elmentek a Hera templomához s itt az isteni oltalom alá menekült emberek közül körülbelől ötvenet rábírtak arra, hogy törvényszék elé álljanak; s ekkor valamennyit halálra ítélték. Az isteni oltalom alá menekültek közül az a nagy többség, a melyet a törvényszék elé állásra rábírnok nem lehetett, a mint látta, hogy mik történnek, egymást öldöste le ott a szent helyen; némelyek a templom udvarán levő fákra akasztották fel magukat, mások pedig úgy emésztették el magukat, a mint tudták. S az alatt a hét nap alatt, míg Eurymedon a hatvan hajóval való megjelenése után ott időzött, a kerkyrabeliek öldösték mindazokat, a kiket ellenfeleiknek tartottak. A vád ezekkel szemben arról szólt, hogy a

népuralmat akarták megbuktatni. Fordultak azonban elő gyilkosságok személyes boszúból is, valamint voltak oly esetek is, hogy hitelezőket adósaik ölte meg. Ez alatt az öldöklés alatt a halál minden neme előfordult, s a mi ily körülmények közt történni szokott, az ekkor mind megesett, sőt még több is. Voltak ugyanis esetek, midőn apa ölte meg az édes fiát, elhurczolták az oltároktól az embereket, de öldöstek még ott is; sőt némelyeket a Dionysos⁵⁷ templomába falaztak be, s ezeknek itt kellett elveszni.

Ennyire neki vadult ez a polgári villongás, a mi annál szembe szökőbbé lett, mivel az első e nemű példák egyike volt. Később ugyanis, úgy szólván, az egész hellen világ lázas forrongásba jutott; mivel mindenütt két párt volt, a néppárt vezérei az athénieket, az arisztokrata pártbeliek pedig a lake-daimoniakat igyekeztek magukhoz vonni; s míg béke idején sem okuk, sem kedvök nem volt arra, hogy ezeket az államnak a nyakára hozzák: mihelyt háborús állapotok közé kerültek, vágyva arra, hogy a viszonyokon valamit változtassanak, mindketten könnyen találtak alkalmat szövetséges társak behívására, hogy az ellenpártot gyengítsék s ezzel egyszermind a saját hatalmukat gyarapítsák. E pártharczok alatt az államokat sok nagy szerencsétlenség érte, a melyek ugyan nem hiányoznak s nem is fognak hiányozni, míg az emberi természet ugyanaz marad, de most ijesztőbb, majd enyhébb alakban s más-más változatokban, a szerint, a mint a körülmények alakúlnak. Békében és szerencsés körülmények közt ugyanis az összes polgárság is, az egyes ember is szelidebb érzésű, mert akkor nem jut oly kényszerhelyzetbe, a melyben a szabad önelhatározás lehetetlen. A háború ellenben elvonván a megszokott kényelem eszközeit, erőszakoskodó mester, s a tömeg szenvedélyeit a pillanatnyi helyzethez képest idomítja. Így kerültek az államok a belső meghasonlás állapotába, s azok, a melyekben később tört ki a villongás, a korábbi

- eseményekben szerzett tapasztalatokat felhasználták úgy, hogy terveik végrehajtásában még nagyobb leleményességgel jártak el, továbbá akkép, hogy eljárásuk módjában mindig volt valami, a mi korábban még elő nem fordult, s ezt részint támadásuk furfangosságával, részint boszúállásuk módjának
- 4 rendkívüliségével érték el. Azokat a fogalmakat, a melyeket a szavakon érteni megszoktunk, önkényesen megcserélték. Így az eszeveszett vakmerőség a czimborákért áldozatra kész vitézség néven jött forgalomba, a megfontolt késlekedés pedig ügyesen palástolt gyávaság néven; a higgadt józanságot kendőzött poltronságnak tartották, azt pedig, a ki mindenben okosan akart eljárni, oly embernek, a ki erélyes cselekvésre egyáltalában képtelen; ellenben az örültséggel határos hevesiséget férfihoz illő tulajdonnak tekintették, az óvatos megfontolást pedig alkalmas egerútnak a dolog elől való elhúzóadásra.
- 5 A ki semmivel sem volt megelégedve, az mindenha megbízhatóvá, a ki pedig az ilyen embernek ellene szólt, az gyanússá lett. A ki mást törbe csalt, az eszes ember volt, a ki pedig a törvetést fel tudta fedezni, az még sokkal hatalmasabb tehetség; viszont azt, a ki eleve úgy intézkedett, hogy ezekre a dolog ne kerüljön, a czimboraság megrontójának s az ellenfélől szepegő embernek tekintették. Általában azt magasztalták, a ki másnak a rossz elkövetésében eléje vágott, s a ki
- 6 erre ráeszelte azt, a kinek ilyesmi nem volt szándékában. S a czimboraság előtt háttérbe szorultak még a vérség kötelékei is, mert azok, a kik czimborák voltak, készebbek voltak egymásért vonakodás nélkül merni. Az efféle egyesületek ugyanis nem azt tűzték ki maguk elé, hogy tagjaikat a fennálló törvények közt gyámolítsák, hanem azt, hogy oly érdekeket elégítsenek ki, a melyek a fennálló intézményekkel ellentétesek; s az a bizalom, a melyet tagjaik egymás iránt tápláltak, nem annyira az isteni törvényen alapúlt, mint inkább azon, hogy
- 7 közösen tetézték vétket vétekekkel. Az ellenpárttól származó

helyes javaslatokat is csak tettelegességek ellenében való óvakodásból fogadták el, ha az épen erősebb volt náluknál, nem pedig a nemes szív bizalmával. Boszút állani kívánatosabb volt az emberek előtt, mint kárt nem szenvedni. S ha egyszer a versengő felek közt eskü alatt történt is kiegyezés, ez csak azért állt érvényben, mivel az egyik is, a másik is meg volt szorúlva, s csak épen addig állt fenn, míg másfelől erősítést nem nyert, s a boszúállásra való alkalmat az ragadta meg, a kit előbb felbátorított a másik fél védtelen állapotának a látása. — S örömeztőbb tette ezt az iránta táplált bizalom kiaknázásával, mint nyílt támadás útján; ebben pedig számított egyfelől a saját biztonságára, másfelől arra, hogy okosságáért dicséretet arat, ha csalárdsággal győz; a mint hogy a legtöbb ember jobban is szereti, ha ügyes rókáknak, mint ha ügyetlen jámboroknak nevezik; az utóbbit szégyenlik, az előbbivel dicsekednek. Mindezeknek az oka a telhetetlenségből és személyes becsvágyból eredő uralomvágy, továbbá az a szenvedélyes sovárgás, a melyet ezek támasztanak akkor, a midőn az emberek párttusákba keverednek. Ekkor ugyanis az államokban mind az egyik, mind a másik párt vezérei szépen hangzó címek alatt, vagy hogy a népnek a teljes politikai egyenlőséget, vagy pedig hogy az előkelőknek bizonyos korlátok közé szorított uralmát vívják ki, a közjót, a melynek állítólag szolgáltak, magán-versengéseik pályabérévé tették. Ez érdekből nem rettentek vissza a legiszonyatosabb dolgoktól sem, s az ellenfél megbénítására szolgáló politikai büntetéseket folyvást feljebb csigázták, mert ebben nem a törvény szabott nekik mértéket és határt, nem is az állam érdeke; hanem az volt az irányadó reájok nézve, a mi épen kellemesen esett a pártoknak; s egyszersmind még a miatt, hogy vagy szavazás útján kimódolt igazságtalan ítéletekkel, vagy durva erőszakkal szerezték győzelmüket, mindenkor készen álltak a pártszenvedély pillanatnyi szeszélyeinek szolgálatára. Ekkép az istenes

8

jámborság egy pártnál sem volt becsben, hanem azok álltak nagyobb hírben, a kiknek sikerült ügyes, körmönfont okoskodással valami szégyenletes dolgot keresztülvinni. A semleges polgárokat mindenik párt pusztította vagy azért, hogy a kívánt támogatást nem adták meg, vagy azért, mert nem bírták elszívni, hogy a párttusák szülte csapások elől oly jól eltudják húzni

83 magukat. Ekkép kapott lábra az erkölcstelenség mindenféle neme Hellasban a párttusák alatt. S ekkor az az egyszerűség, a melylyel a lelkület nemessége oly közel rokonságban áll, nevetőség tárgyává lett s el is tűnt a világból; de az, hogy az ember, mély bizalmatlansággal álljon másokkal szemben, ugyancsak

2 divatos erénynyé vált. S ennek az érzületnek a megszüntetésére sem a legkötelezőbb nyilatkozat, sem a legrettenetesebb eskütétel nem volt elegendő, hanem mindenki azért, mert a jó reménységgel szemben, a melyre már építeni nem bírt, a rideg számítás segedelmével biztosabbnak érezte magát, inkább arra ügyelt, hogy csapás ne érje, mintsem hogy valaki-

3 ben meg tudott volna bízni. S ily erkölcsi állapotok közt rendszeren a silányabb emberek jutottak felszínre. Ezeknek ugyanis a saját gyarló voltuk s az ellenfél szellemi felsőbbsege miatt félniök kellett attól, hogy ha tárgyalásba bocsátkoznak, ezen a téren az győz s ügyes, tapasztalt szellemével ott is kijátszsa, a hol még meg sem gondolták magukat; ennélfogva vakmerő

4 tettelegességekre rohantak. Viszont azok, a kik az effélékről kicsinylőleg gondolkozva azt a hitet táplálták, hogy ha majd ilyes fenyegeti őket, ideje korán értesülést nyernék felőle, s hogy egy oly dologba, a mely ravasz csselfogással vihető keresztül, bele avatkozniök nem illik, — védtelenekké lettek, s annál biztosabban vesztőkre találtak.⁵⁸

84 Kerkyrában merték tehát mind e vétkek legnagyobb részt először felütni a fejöket. Oly bűnök ezek, a melyeket a rajtuk elkövetett sérelmek megtorlása végett csak azok az emberek követhetnek el, a kik sokkal inkább állanak a féket

3 okoztak, annyira, hogy a városban nagy éhség támadt. Küldtek követeket is Lakedaimonba és Korinthosba annak az eszközlése végett, hogy hazájukba visszajussanak. Miután pedig itt semmit sem tudtak kivinni, később, időjárástól szállító hajók kerítése s segítő csapatok fogadása után átléptek a szigetre. Összes 4 számuk mintegy hatszáz főre ment. Kiszállás után elégették a szállító hajókat, hogy gondolni se lehessen másra, csak arra, hogy a terület uraivá legyenek. Ez után az Istone hegységbe⁵⁹ húzódtak s elsáncolták magukat. Innen a városbelieknek nagy károkat okoztak s a vidéket hatalmuk alá hajtották.

86 Ennek a nyári időszaknak a vége felé⁶⁰ az athéniek a Melanopos fiának, Lachesnek, s az Euphiletos fiának, Charoiadasnak a vezetése alatt egy húsz hajóra menő hajórajt 2 küldtek el Sziciliába. Itt ugyanis a syrakusabeliek a leontioniakkal háborúba keveredtek. A syrakusabeliek szövetségeseivé lettek Kamarina kivételével a többi összes dór városok, a melyek ugyancsak mindjárt e háború kitörésekor a lakedaimoniak szövetségéhez csatlakoztak, de a harcban cselekvőleg részt nem vettek. A leontioniak oldala mellé a chalkisi eredetű államok s Kamarina sorakoztak.⁶¹ Itáliából a lokrok a syrakusabeliekkel tartottak, a rhegioniak pedig a rokonsági viszony- 3 nál fogva a leontioniakkal. Az a szövetség, a melynek az élén Leontion állt, követséget⁶² küldött Athénbe részint a régi szövetség jogánál fogva, részint azért, mert ionokból állt, s igyekezett az athénieket arra bírni, hogy számára hajókat küldjenek, mert előtte a syrakusaiak a szárazföldet is, a tengert 4 is elzárták. S az athéniek a hajókat el is küldték, állítólag a fentebb említett szövetségi és rokonsági viszonyra való tekintetből, valósággal azonban abból a czélből, hogy ama vidékekről a peloponnesosiaknak élelmi szerek ne legyenek szállíthatók, de egyszersmind puhatolódzás végett is, vajjon nem nyújthatnának-e nekik Szicilia viszonyai módot és alkalmat 5 arra, hogy e szigetet meghódítsák. E hajóraj az itáliai Rhe-

gionnál szállt meg s innen a szövetségesek társaságában belebocsátkozott a háborúba. Ebben az időpontban végére ért a nyári időszak.

Az ezután következő téli időszakban ⁶³ újra kitört 87 Athénben a pestis. Ez a kór első kitörése óta eddig sem szűnt meg ugyan végképen, de legalább némileg alább hagyott. E másod ízben való kitörése után egy teljes évnél nem kevesebb ideig uralkodott, míg az első alkalommal szinte két évig tartott úgy, hogy nincs semmi, a mi Athén erejét jobban elcsigázta volna. Ugyanis a katonai szolgálatra köteles polgárságból négyezer négyszáz nehéz fegyverzetű gyalog és háromszáz lovas halt el benne, a többi népségből pedig annyi, hogy számát pontosan megállapítani nem is lehet. Ekkor fordultak elő nagy számmal a földrengések is Athénben, Euboián, Boiotiában, de legfőképp a boiotiai Orchomenosban.

A Siciliában levő athéniak s a rhegioniak harmincz 88 hajóra menő hajórajjjal az úgy nevezett «Aiolos szigetei» ⁶⁴ ellen mentek táborozásra. Téli időszakban azért vállalkoztak erre, mert nyáron a rajtuk uralkodó vízhiány miatt lehetetlen ellenük hadakozni. Ezeket a szigeteket a liparabeliek bírják, a kik a knidosiak gyarmatosai. Ezek a szigetcsoport egyik nem nagy terjedelmű tagján laknak, a melynek Lipara a neve, s a többi szigetek, Didyme, Strongyle és Hiera földét innen művelik. ⁶⁵ Az oda való emberek azt hiszik, hogy Hierán van az a kovácműhely, a melyben Hephaistos ⁶⁶ dolgozik, mert erről a szigetről éjnek idején erős tüzet, nappal pedig füstöt látnak emelkedni. Ezek a szigetek a sikelok és messeneiek területével átellenben fekszenek s ekkor a syrakusabeliekkel álltak szövetségben. Az athéniak ezeknek a területét feldlüták, de a mint még sem következett be a meghódolás, Rhegionba húzódtak vissza. Ezzel a téli időszak végére ért, egyszersmind ötödik éve végződött be ennek a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

89 A következő nyári időszakban⁶⁷ a peloponnesosiak és szövetségeseik az Archidamos fiának, Agis, lakedaimoni királynak a vezetése alatt elmentek ugyan a földszorosig, hogy Attikába betörjenek, de a nagyon sűrűn egymásra következő földrengések miatt visszafordultak s a betörés elmaradt. Ebben az időtájban, 2 míg e földrengések tartottak, történt az, hogy Orobiainál Euboián⁶⁸ a tenger átlépte az akkori partvonalat s roppant hullámai-val előzönlötte a város egy részét s belőle egy darabot ismét oda hagyott, egyet azonban véggép eltemetett, s tenger van most ott, a hol korábban szárazföld volt. Ez a tenger-özönlés a lakosságból is elpusztította mindazokat, a kik idejekorán a magaslatokra nem futhattak előle. Atalanténál, az opusi lokrok 3 partja közelében eső szigetnél, szintén volt ily tenger-özönlés, s nem csak az athéni sánczok egy részét ragadta el, hanem a partra vontatott két hajó közül is szétrombolta az egyiket. 4 Peparethosnál⁶⁹ volt ugyan a hullámoknak a parttól való némi visszahúzódása, de tenger-özönlés nem következett utána; csak egy földrengés döntötte le a bástyázat egy részét, valamint 5 a városházát is néhány más épülettel együtt. A tenger-özönlés oka az én véleményem szerint az, hogy a föld, a mint földrengés alkalmával heves lökést kap, a tengert eltaszítja magától, ez pedig nagy hirtelenséggel visszazuhan, majd a hatalmas lódulás következtében betör a partokon. Földrengés nélkül ily tünemény véleményem szerint be nem következhetik.

90 Ennek a nyári időszaknak a folyama alatt Siciliában folyt a had a különböző pontokon a küzdő felekre nézve változó szerencsével; folyt az egymással küzdő siciliabeliek közt, valamint az athéniak s az ezek oldala mellett küzdő szövetségesek részéről is. Én azonban itt csak azok közül akarom a legnevezetesebb tetteket feljegyezni, a melyeket vagy az athéniakkal együtt küzdő szövetségesek, vagy az ezek ellen harczoló felek 2 vittek véghez. Charoiadesnek, az athéni vezérnek, a syrakusaiak elleni háborúban való eleste után Laches, a kinek ekkor az

egész hadi flotta felett kezére került a fővezérlés, szövetségeseivel a messeneiek egyik városa, Mylai alá nyomult. Itt két messenei gyalog hadosztály képezte az őrséget. Ezek lest vettek a hadi flottán levőkre. Az athéniak és szövetségeseik 3 azonban nemcsak a lesben állókat verték meg s öldösték le nagy részben, hanem az erősség megrohanása után a védőket is rákényszerítették arra, hogy egyezség útján adják fel a várost s ő velük Messene ellen szálljanak táborba. S erre, a mint az 4 athéniak és szövetségeseik támadólag léptek fel, a messeneiek szintén megadták magukat, túszoikat adták s egyéb biztosítékokat is nyújtottak maguk felől.

Ugyanebben a nyári időszakban az athéniak egy harmincz 91 hajóra menő hadi flottát küldtek el a Peloponnesost környező vizekre az Alkisthenes fiának, Demosthenesnek, és a Theodoros fiának, Proklesnek a vezérlése alatt; egy másik, hatvan hajónyi pedig kétezer főre menő nehéz fegyverzetű gyaloggal Melos ellen. Ez utóbbinak a vezére a Nikeratos fia, Nikias volt. A melosiak, bár szigetlakók voltak, az athéniaknak sem felsőségét elismerni, sem szövetségébe lépni nem akartak. Ezeket akkor az athéniak csatlakozásra akarták bírni, de még területök pusztításakor sem voltak erre rábírhatók. Az athéniak tehát ez alkalommal fölkerelkedtek s a száraznak e szigettel átellenes pontjához, Oroposhoz vitorláztak. Estére jutottak parthoz. Innen a hajókról a nehéz fegyverzetű gyalogok a szárazon nyomban a boiotiai Tanagrához mentek. A városból adott jelre az összes hadi nép szintén ide 4 nyomult a Kallias fiának, Hippónikosnak, és a Thukles fiának, Eurymedonnak a vezérlése alatt. Majd táborba szálltak s 5 a tanagrai területet egy nap pusztították s a következő éjszakát az ellenséges területen húzták ki. Az erre következő napon azokat a tanagrabelieket, a kik reájok kicsaptak, valamint azt a thebai csapatot is, a mely ezeknek segítségére a csatatéren megjelent, rendes ütközetben megverték, az elesett ellenséges

katonákról a fegyverzetet leszedték, diadaljelet emeltek s ez után elvonultak, az egy rész a város felé, a másik pedig a hajókhoz. Nikias ezután hatvan hajójával a part mentén portyázáshoz fogott, Lokris⁷⁰ partvidékét feldúlta, s erre haza húzódott.

92 Épen ebben az időben alapították a lakedaimoniak Herakleia⁷¹ területen, a mire a következő körülmény indította őket. Malis összes lakossága három részre oszlik: a *paraliakra*, *hieraiakra* és *trachisiakra*. Az utóbbiak határszomszédjaiktól, az oitaiaktól, szenvedett vereségek miatt eleinte az athénielkhez akartak csatlakozni; utóbb azonban mégis attól félve, hogy ezek nem lesznek ő reájok nézve megbízhatók, Lakedaimonba küldtek. Követül Tisamenost választották. Ezzel egyidejűleg Dorisnak, a lakedaimoniak őshazájának a lakosai is szintén küldtek oda követeket ugyanilyen baj miatt; mert szintén sok csapást szenvedtek az oitaiaktól.

3 A lakedaimoniak ezek meghallgatása után gyarmat küldésére határozták magukat, hogy ekkép mind a trachisiaknak, mind a dorisiaknak segítségére legyenek; de egyszersmind azt is hitték, hogy az athénielkkel folyamatban levő háborújokra nézve is czélszerű lesz e város alapítása. Ott ugyanis lehet hajóhadat felszerelni Euboia ellen, hogy a közelből átszállhas-

4 sanak; de a thrák partvidékre való áthatolás esetére is kedvező fekvésű volna. S általában erősen buzgólkodtak a helynek gyarmatosokkal való benépesítésében. Először tehát az istennél Delphoiban tettek kérdést e tárgyban, s a mint ez az ügyhöz javaslólag hozzájárult, részben saját maguk közül, részben a környéklakók közül való gyarmatosaikat elküldték; továbbá az ionok, achívak és némely más népségek kivételével az összes hellenséghez felhívást intéztek, hogy a ki akar, csatlakozzék ama gyarmatosokhoz. Gyarmat-telepítőkül e népség élére

5 Leon, Alkidas és Damagon álltak. Oda jutva, a várost újra bástyázzal erősítették meg. Most Herakleia a neve s Ther-

6

mopylaitól legfőlebb negyven, a tengertől pedig húsz stádiumnyira⁷² fekszik. Hajófelszerelő hely építéséhez is hozzá fogtak, még pedig, hogy annál védettebb helyzetben legyen, Thermopylai mellett, közel a szoroshoz úgy, hogy teljesen el legyen zárható. E városnak az alapításakor kezdetben aggódtak az athéniak, mert azt hitték, hogy ez különösen Euboiia fenyegetése czéljából épül, mivelhogy hajón nem nagy az út innen az euboiai Kenaionig. Utóbb azonban épen ellenkezőleg ütött ki a dolog, mert innen semmi veszedelem nem hárult reájok. Ennek az oka a következő körülmény volt: A thessalok, a kik azokon a vidékeken a döntő szerepet vitték, valamint azok, a kik ellen e város voltaképen alapítva volt, félvén attól, hogy nagyon is hatalmas szomszédot találnak benne nyerni, pusztították s az új települőket szüntelenül haddal sanyargatták mindaddig, míg csak számuk meg nem ritkúlt, noha eredetileg feles számban is voltak; ugyanis azért, mert a lakedaimoniak gyarmatosították a várost, mindenki elpusztíthatatlannak tekintette s egész bátorsággal telepedett meg benne. Legfőképen azonban a Lakedaimonból jövő tisztviselők voltak azok, a kik itt megrontották az állapotokat s megritkították a népséget, még pedig akkép, hogy kemény, olykor esetlen kormányzati rendszabályaikkal a legtöbb lakost elrémitették s elköltözésre kényszerítették. Így aztán a szomszédok annál könnyebben erőt vehettek a városon.

Ugyane nyári időszakban, még pedig abban az időtájban, midőn az athéniak Melosnál voltak elfoglalva, a Peloponnesost környező vizeken horgonyzó athéniak először Leukas területén, Ellomenosnál bizonyos őrcsapatokat lesből felkoncizoltak; majd később Leukas városa ellen mentek; ekkor már tetemesen megszorították hadaikat az összes akarnanokkal, a kik Oiniadai lakosságán kívül összes hadaikkal hozzájuk csatlakoztak, továbbá a zakynthosiakkal, a kephallenokkal és a kerkyrabeliek tizenöt hajójával. A leukasiak, bár mind belül azon

a szoroson, a hol városuk Apollon templomával együtt fekszik, mind azon kívül pusztították területöket, kénytelenek voltak a sokkal nagyobb számmal szemben nyugton maradni. Ekkor az akarnánok azt kívánták Demosthenes athéni vezértől, hogy vegye őket ostromzár alá; azt hitték, hogy e várost könnyű szerrel be lehet venniök, s ekkép megszabadúlhatnak egy oly várostól, a mely mindig ellenkezett velök. Demosthenesnek azonban a messeneiek már ekkor suttogták a fülébe, mily dicső dolog volna most, midőn egy oly hatalmas hadi erő van együtt a keze alatt, támadást intézni az aitolokra, a kik Nau-paktosnak ellenségei; továbbá ha ezeket legyőzhetné, ama vidékek szárazföldi lakossága is könnyen meg volna nyerhető az athéniek részére; az aitolok népsége ugyanis nagy és harczi-as ugyan, de bástyákkal nem védett s még hozzá egymástól jó messze eső falvakban lakik s csak könnyű fegyverzetet használ a harcban; így nem volna nehéz feladat — ezt pengették előtte — még hadaik összegyülekezése előtt meghódítani őket. E végből azt a tanácsot adták neki, hogy először az apodotokat támadja meg, azután az ophionokat, harmad-szorra pedig az eurytánokat, a kik az aitolok legjelentékenyebb népességét alkotják, de közöttük a legkevésbé érthető kiejtés-sel beszélnek s, a mint mondják, nyers húst evők; ha egyszer ezeket sikerül meghódítani, a többit már könnyű szerrel meg lehet nyerni. Demosthenes a messeneiek iránt való kedvezésből ezek javára döntött; a fő rúgó azonban mégis az a gondolat volt nála, hogy a szárazföldi szövetségesekkel, ha még az aitolok is csatlakoznának, az athéniek hadi ereje nélkül is meg lehetne a szárazon rohanni Boiotiát oly formán, hogy a lokri ozolai népség lakta területen át a dorisi Kytinionhoz hatolnának, majd a Parnassost jobb felől hagyva nyomúlának mindaddig, míg a phokisiakhoz jutnának le, a kik, mint hitte, az athéniek iránt való állandó jóindulatuknál fogva készségesen csatlakoz-nának hozzá, vagy akár rá volnának kényszeríthetők; Phokissal

pedig már tőszomszéd Boiotia. Ennélfogva az akarnánok akara-
 rata, kedve ellenére Leukas alól összes hadaival felkerekedett
 s a part mentén Sollionhoz vonúlt. Itt közölte tervét az akar- 2
 nánokkal; ezek azonban, miután Leukast nem vette ostromzár
 alá, hallani sem akartak erről. Ő tehát hadainak a maradvá-
 nyával, a mely, miután már a kerkyrabeliek tizenöt hajója is
 eltávozott, a kephallenekből, messeneiekből, zakynthosiakból
 s a saját hajóiról való háromszáz főnyi tengerész katonas-
 ágból állt, az aitolok ellen kezdett táborozni. A lokrisi
 Oineont tette hadműveleti alapponttá. A lokri ozolai népség 3
 szövetségese volt s ettől területe közepén az összes hadak-
 nak eléje kellett sietnie. Mivel e népség az aitolokkal szoms-
 zédos volt s hozzájuk hasonló módon volt fegyverezve, a
 táborozásban való részvétele az aitolok harcmodorának ismer-
 rete s a területen való jártassága miatt hasznosnak ígérke-
 zett. Éjjelre seregével a nemeai Zeus templomi birtokán ⁷³ 96
 szállt meg, azon a helyen, a hol a szájhagyomány szerint
 Hesiodos költő e vidék lakosainak a kezei által mult ki, bár
 a jóshelyen azt a jós-igét nyerte, hogy ez a sors Nemeában ⁷⁴
 fogja érní. Korán reggel felkerekedett seregével s benyomúlt
 Aitoliába. Az első napon elfoglalta Potidaniát, a másodikon 2
 Krokyleiiont, a harmadikon Teichiont. Ez utóbbi helyen
 megállapodott s a zsákmányt elküldte Lokrisba, Eupalionba.
 Terve az volt, hogy ha az ophionok törzséig a többit sikerül
 leigáznia, visszavonúl Naupaktosba, ha azok nem akarná-
 nak hozzá hajolni, s innen fog később táborozáshoz elle-
 nök. Az aitolok azonban ezekről az ellenök irányuló készülö- 3
 désekről mindjárt, még a tervezgetés pillanataiban értesül-
 tek. Most tehát, a mint a hadsereg becsapott, ennek nagy-
 számú hadakkal mentek eléje, még pedig mind, úgy, hogy
 még az ophionok törzséhez tartozó határlakosok, a bomioniak
 és kallioniak is, a malisi öböl környékéről szintén megjelen
 tek. A mi Demosthenest illeti, a messeneiek megmaradtak 97

azon tanácsuk mellett, a melyet korábban adtak neki s folyvást csak azzal álltak elő, hogy az aitolok meghódításával könnyen készen lehet; csak rohanja meg a falvakat mentől gyorsabban s ne várja be, míg azok valamennyien összeverődhetnek s vele szembe szállhatnak, hanem igyekezzék minden útjába akadó helységet egymásután meghódítani. Demosthenes hajlott a tanácsukra, de egyszersmind szerencsésében is elbizta magát, mert még eddig minden nagyon jól ment neki. Ennélfogva bár dárdavető könnyű fegyverzetűeknek érezte leginkább a hiányát, a nélkül, hogy bevárná a lokrokat, a kiknek hozzá kellett volna csatlakozniok, Aigion alá nyomult s rohammal bevette. Ennek a lakosai elmenekültek s a város felett, a halmokon állást foglaltak. Különben ez a hely maga is magasan fekszik, a tengertől mintegy nyolczvan stadiumnyi távolságban.⁷⁵ E halmokon ekkor az összes aitoliai hadak is szintén megjelentek már, s hol egy, hol más ponton alátörve támadásokat intéztek az athéniekre és szövetségeseikre; s midőn az athéniek hada támadólag lépett fel, visszahúzódtak, a mint pedig ez visszavonult, folyvást a sarkában voltak. S ekkép az ütközet leginkább üldözésből és visszavonulásból állt és az egyikben is, a másikban is folyvást az athéniek voltak kissébb-ségben. Ennélfogva míg a nyilas csapatoknak voltak nyilaik s tudtak is velök alkalmasan működni, addig csak helyt álltak az athéniek, mert ha a könnyű fegyverzetű aitolokra nyilazni kezdtek, ezek visszahúzódtak; de mihelyt a nyilas csapatok vezére elesett s a nyilasok szétszóródtak, maguk az athéniek pedig a hosszadalmas s szakadatlanul egyformán tartó erőfeszítések miatt ki voltak merülve, míg az aitolok erősen nekik estek s dárdáztak közéjük, hátat fordítva futásnak eredtek. Menekülésökben hegyszakadékok útvesztőjébe s oly vidékekre jutottak, a melyeken jártások nem voltak; mert kalauzuk, a messenei Chromon szintén elesett. Az aitolok maga, az üldözés alatt dárdáztak le sokat, mert gyors lábú és könnyű

fegyverzetű emberek levén, nyomban elérték a futamadókat. Még többet azonban úgy emésztettek el az athéniek hadaiból, hogy a mint az ellenség útát tévesztett s oly erdőségbe jutott, a melyből semmi kifelé vezető út nem volt, köröskörül meggyújtották s a bele tévedtekkel együtt elhamvasztották. Az athéniek hadai ezerféleképp menekültek s vesztek. A kiknek sikerült megmenteni életöket, azok csak nagy ügygyal-bajjal tudtak a tengerhez és Lokrisba, Oineonba elmenekülni, a honnan épen kiindultak. Az athéniek szövetségesei közül sok esett el, maguk az athéniek közül pedig körülbelől százhusz nehéz fegyverzetű gyalog. E számban mind a legszebb férfikorban levő emberek voltak, egyszersmind a legvitézebb harczosok mindazok között, a kiket csak Athén e háborúban elvesztett. Elesett az egyik vezér, Prokles is. Az athéniek, miután embereiket az aitoloktól fegyverszünet útján megkapták, Naupaktosba húzódtak, innen pedig utóbb hajóikon Athénbe távoztak. Demosthenes azonban, mivel a történetek miatt félt, Naupaktos környékén s e vidéken maradt.

Ugyanebben az időtájban a Siciliában levő athéniek Lokrishez vitorláztak; itt kiszálltak, a területök oltalmára elősiető lokrokat megverték s egy erősséget a Halex folyó⁷⁶ partján elfoglaltak.

Ugyanebben a nyári időszakban az aitolok még a Demosthenes betörését megelőzőleg követeket küldtek Lakedaimonba és Korinthosba, még pedig az ophionok közül Tolophost, az eurytanok közül Boriadest, s az apodotok közül Tisandrost, s abban működtek, hogy nekik Naupaktos ellen hadsereget küldjenek azért, hogy az athénieket nyakukra vitte. A lakedaimoniak már ősz felé⁷⁷ küldtek is oda háromezer nehéz fegyverzetű gyalogot szövetségeseik közül. Ezekből ötszáz a nem rég alapított trakhisi Herakleióból való volt. A sereget a spartai Eurylochos vezette s két spartai férfi kísérte, Makarios és Menedaios.

- 101 A seregnek Delphoinál való összegyülekezése után Eurylochos követői indított a lokri ozolai népséghez, mert az út ennek a területén át vezet Naupaktos felé; s szerette volna e népséget el is pártoltatni az athéniektől. Különösen a kezére működtek neki ebben a tekintetben a lokrok közt az amphissabeliek a phokisiakkal való ellenséges viszonyok miatti félelmökben; elsőik is voltak azok között, a kik túszoakat adtak, majd ezek szolgáltatására a többieket is rábeszélyték, annak a félelemnek a hatása alatt, a melyet a feléjük nyomulni készülő hadsereg okozott, még pedig legelsősorban is határszomszédjaikat, a myoniabelieket, pedig betörő ellenségre nézve Lokris itt a legnehezebben közelíthető meg; rábeszélyték ezután az ipnosiakat, majd a messapiabelieket, a tritaiabelieket, a chalaisziakat, a tolophoniakat, a hessosiakat s végül az oianthiabelieket. Ezek egyszersmind valamennyien részt is vettek a hadi vállalatban. Az olpaiabeliek adtak ugyan túszoakat, de nem csatlakoztak a peloponnesosi sereghez, a hyaiabeliek pedig mit sem akartak tudni a túszoak szolgáltatása felől, míg csak egy falujokat, a melynek Polis a neve, el nem foglaltak.
- 102 Miután minden előkészület meg volt téve s a túszoakat a dorisi Kytinionban elhelyezték, Eurylochos seregével megkezdte Naupaktos ellen az előnyomulást Lokris területén keresztül. Ez alatt a lokrok két városát, Oimeont és Eupaliont miután maguktól nem voltak hajlandók hozzá szegődni, fegyverrel ejtette hatalmába. Mire a naupaktosi területen megjelent, akkorra már itt az aitolok is megjelentek támogatása végett. Egyesülésök után a vidéket pusztították, majd Naupaktos külvárosát, a mely nem volt megerősítve, hatalmukba kerítették. Ezután Molykrion alá nyomultak, a mely korinthosi gyarmat volt ugyan, de Athéntől függött, s bevették. Az athéni Demosthenes, a ki ekkor az Aitoliából visszavonulás óta még mindig Naupaktos környékén volt, jólevele értesült arról, hogy az ellenség ide fog jönni. Mivel féltette ezt a várost, elment az akarnánokhoz s rábírta

őket, bár a Leukas alól való elhúzódáása miatt nagy bajjal, hogy
 védjék meg Naupaktost. Az akarnánok tehát hajókon ezer főre 4
 menő nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek vele, a kik Nau-
 paktosba való bevonulásukkal e helyet kiragadták kétséges
 helyzetéből; mert addig félni lehetett, hogy a lakosok a bás-
 tyázat nagy kiterjedése s a védők csekély száma miatt nem 5
 bírják tartani magukat. Eurylochos és a vele levők annak lát-
 tára, hogy Naupaktosba csapatok érkeztek, s hogy így már
 megrohanás útján ezt többé bevenni nem lehet, elhúzódtak,
 de nem a Peloponnesosra, hanem Aiolisba, a mely a mai
 Kalydon és Pleuron néven ismert helyek területét képezte, és
 az aitoliai Proschionba; mert az amprakiabeliek felkeresték 6
 őket s arra igyekeztek rábírní, hogy ő velők az amphilochiai
 Argos, valamint Amphilochia többi részét, egyszersmind Akar-
 naniát is rohanják meg; azt állították, hogy ha ezeket hatal-
 mukba ejthetik, az egész szárazföldi lakosság a lakedaimoni
 szövetségbe fog lépni. Eurylochos erre rá is állt s az aitolok 7
 odahagyása után seregével e vidéken csendben várt arra az
 időpontra, a midőn majd az Argos ellen táborba szálló ampra-
 kiabelieknek segedelmére kell sietnie. Erre a nyári időszak
 végére ért.

A következő téli időszakban ⁷⁸ a Siciliában levő athé-103
 niek hellen szövetségeseikkel s mindazokkal a siciliaiakkal,
 a kik korábban a syrakusaiak uralma alatt voltak, ebben az
 időtájban azonban az athéniakhoz álltak át s ezek oldala
 mellett harczoltak, egy siciliai város, Inessa ellen mentek,
 a melynek a fellegvárát a syrakusaiak tartották megszállva.
 Erre a városra támadást intéztek, de a mint nem bírták elfog-
 lalni, elvonultak, visszavonulásuk alatt az athéniak szövetségé- 2
 ségre, a kik később kezdtek elvonulni, a syrakusaiak kitörték
 a fellegvárból, nekik estek, hadaik jó részét megfutamították
 s jó sokat legyilkoltak. Ez után Laches és az athéniak hajóha- 3
 dukról Lokris területére néhány ponton kiszálltak s a Kaikinos

folyam partján egy, körülbelől háromszáz főre menő védelemre elősiető lokrisi csapatot a Kapaton fiának, Proxenosnak a vezérlete alatt rendes ütközetben megverték, fegyverzetet szedtek ⁷⁹ s eltávoztak.

- 104 Ugyanebben a téli időszakban az athéniek Delos kitisztításához láttak bizonyos jós-ige nyomán. Ily tisztításnak már korábban Peisistratos zsarnok is alávetette e szigetet, de nem az egészet, hanem csak azt a részét, a melyet a szent helyről be lehetett látni. Ekkor azonban az egészet kitisztították olyan formán, hogy mindazokat a sírokat, a melyek csak a szigeten voltak, eltávolították, a jövőre nézve pedig kimondták, hogy ezen a szigeten sem elhalálozni, sem születni nem szabad, hanem mind a haldoklókat, mind a vajudó nőket át kell szállítani Rheneia szigetére. Ez a Rheneia pedig oly közel ⁸⁰ esik Deloshoz, hogy Polykrates, a samosi zsarnok, a kinek bizonyos ideig erős hadi flottája volt, midőn a többi szigeteken kívül Rheneiát is meghódította, ezt a delosi Apollonnak akképadományozta oda, hogy lánczczal kapcsolta Deloshoz. Ekkor, ezen tisztítás után kezdtek itt az athéniek a minden ötödik évben előkerülő ünnepeket tartani. Szoktak azonban Deloson már ősi időktől fogva az ionok s az ezen környékbeli szigetlakók nagy összejöveteleket tartani; mert nőikkel s gyermekeikkel szoktak az itteni ünnepekre elmenni, mint ezt most az ionok az Ephesiák ⁸¹ alkalmával teszik, s itt gymnastikai és múzsai versenyek voltak rendezve, a városok pedig karokat léptettek fel. Hogy pedig ez így volt, arról leginkább Homeros ⁸² tanúskodhatik az Apollont dicsőítő hymnus következő soraiban:

Mert Delos sziget az, mely néked, Phoibos Apollon
Legszebb emlékek helye: itt szoktak gyülekezni
Hosszu ruhás jónok nejeikkel s gyermekeikkel.
Szívük öröme hevíl és vidám ünnepet ülnek,
Versenyt rendezvén öklöknek, dalra s karoknak.

Hogy pedig itt múzsai verseny is volt s azok, a kik az 5
 ünnepélyességekben részt vettek, ide e végből is jöttek, erről
 ő ugyanabban a hymnusban tesz tanúbizonyságot. Nevezetesen
 miután a delosi női kart megéneкли, dalát ezekkel a sorokkal
 végzi, melyekben egyszersmind magáról is megemlékezik :

Légy kegyes énhozzám Phoibos s Phoibé, ti phediglen
 Aldottak legyetek mindannyian, és ezután is
 Emlékezzetek én rám, hogy ha vetődik e helyre
 Más tájról idegen s majd ím ezt kérdi: «No lányok,
 Valljátok meg csak, ki az, a ki e helyre bejárván,
 Legjobban nyert meg titeket s bővölt le dalával?!»
 Egy szívvel s szájjal valljátok jóakarattal:
 „Egy vak férfiú! Él a rögös Chiosnak a földén.“

E sorokban Homeros bizonyágot tesz arról, hogy Delos 6
 ősidők óta nagy gyülekezések és ünnepek színhelye volt. Utóbb
 azonban, bár küldöztek ugyan még oda a szigetek lakosai és az
 athéniek karokat és áldozatokat, de a versenyjátékok, valószí-
 nűleg szerencsétlenségek következtében, kimentek a divatból,
 míg végre az athéniek újból felelevenítették s még ezen felül
 löversenyeket is tartottak, a melyek addig nem voltak.

Ugyanebben a téli időszakban az amprakiabeliek azon 105
 ígéretök szerint, a melyet Eurylochosnak tettek s a melylyel
 ennek a seregét ott tartóztatták, egy háromezer főnyi nehéz-
 fegyverzetű gyalogból álló sereggel az amphiloichiai Argos
 ellen mentek s az argosi területre való betörések után elfog-
 laltak egy Olpai nevű erősített helyet, a mely a tengerhez közel
 egy halmon fekszik. Ezt egykor az akarnaniabeliek építették
 s közös törvénykező helyül használták. E hely az argosiaknak
 a tenger partján fekvő főhelyétől körülbelül huszonöt stádium-
 nyira⁸³ esik. Az akarnaniabeliek erre hadaik egy részével 2
 Argosba segítségre siettek, a másik részével pedig Amphilo-
 chiának azon vidékén, a mely Krenai nevet visel, táborba
 szálltak, hogy szemmel tartsák az Eurylochos vezetése alatt

álló peloponnesosiakat, hogy az amprakiabeliekhez észrevét-
 3 lenül át ne vonúlhassanak. Küldtek Demostheneshez is, a ki
 az Aitoliába való betörés alkalmával az az athénieknek vezére
 volt, s kérték, hogy álljon az ő hadaik élére; küldtek egyszer-
 smind az ekkor épen Peloponnesos partjai közelében portyázó
 hús hajóra menő athéni hajórajhoz is, a melynek a vezérei
 a Timokrates fia, Aristoteles, és az Antimnestos fia, Hierophon
 4 voltak. Az Olpainál táborozó amprakiabeliek is küldtek haza
 azzal a felszólítással, hogy az összes csapatok jöjjenek segít-
 ségre, mert attól féltek, hogy Eurylochos hadai Akarna-
 nián áthatolni nem lesznek képesek, s ekkép ők vagy ma-
 gukban lesznek kénytelenek csatát állani, vagy ha vissza
 akarnak húzódni, visszavonulásuk veszélyeztetve lesz. Az
 106 Eurylochos vezetése alatt álló peloponnesosiak, mihelyt meg-
 tudták, hogy az amprakiabeliek Olpaihoz nyomultak, Proschion-
 tól felkerekedtek s segítségnyújtás végett gyors vonú-
 láshoz fogtak. Az Achelus folyó átlépése után Akarnanián hú-
 zódtak keresztül, a mely védtelen állapotban volt az Argosnak
 való segítségnyújtás miatt. Jobb felől hagyták Stratos városát
 s ennek az erősségét, balra pedig tőlük Akarnania többi része
 2 esett. A stratosiak területén való áthúzódás után tovább ha-
 ladtak Phytián át, majd Medeon területének a szélén, azután
 Limnaián keresztül, s innen az agraiói nevű törzs területére lép-
 tek, a mely már nem tartozik Akarnaniához s barátságos lábon
 3 állt velök. Majd, miután a Thyamos hegyét, a mely az agraiói
 nevű törzsé, elérték, felmentek reá, már éj idején az argosi
 területre ereszkedtek alá. Itt az argosiak városa és a Krenainál
 levő akarnaniai figyelő-tábor közt, ez utóbbinak a figyelmét
 kikerülve, áthúzódtak s az Olpainál álló amprakiabeliekkal
 107 egyesültek. Egyesülésök után, a mint megvirradt, a Metropolis
 nevű helynél⁸⁴ állapodtak meg s ütöttek tábort. Nem sokkal ez-
 után az athéniak hús hajójukkal az argosiaknak segítség nyúj-
 tásra az amprakiai öbölbe érkeztek. Megjelent Demosthenes is

egy kétszáz főre menő messenei nehéz fegyverzetű gyalog csapat-
 pattal s hatvan athéni nyilással. A hajóraj Olpai halma irányá- 2
 ban vetett horgonyt e helynek a tenger felől való elzárására,
 az akarnaniabeliek pedig, s velök az amphilochiabelieknek egy
 kisdud csapata, a mint már Argosnál együtt voltak, az ellen-
 séggel való megmérkőzésre tettek készüléteket. Az amphilochia-
 beliek részéről azért jelent meg csak egy kisdud csapat, mivel
 a nagy részüket az amprakiabeliek erővel visszatartóztatták.
 Az összes szövetséges hadak vezérévé Demosthenest választ-
 ották a saját vezetőik mellé. Ő Olpai közelébe vezette a hadakat 3
 s itt táborba szállt. A két ellenséges tábor egy roppant szakadé-
 dék választotta el egymástól. Öt napig állt mozdulatlanul
 a két sereg, a hatodikon azonban mindketten csatára rendez-
 kedtek. Mivel a peloponnesosiak csatarendje nagyobb volt,
 s homlokvonaluk messzebbre terjedt, Demosthenes attól tartott,
 hogy bekerítik; ugyanazért egy bozót-fedte mély útba könnyű
 és nehéz fegyverzetű gyalogokat, mindkét fegyvernemből ösz-
 szesen körülbelül négyszázat állított lesbe, hogy az ellenséges
 csatavonalra azon a ponton, a hol az övét meghaladta, az
 összecsapás alkalmával üssenek rajta s hátban támadják meg.
 Miután a csatára mind a két fél megtette az előkészületeket, 4
 összecsaptak, Demosthenes a messeneiek élén a jobb szár-
 nyon; a csatavonal többi pontjait az akarnaniabeliek foglal-
 ták el, s az amphilochiabelieknek jelen levő kopjaveetői. A
 peloponnesosiak és az amprakiabeliek vegyest voltak felál-
 lítva a csatavonalon, a mantineiebeliek kivételével. Ezek
 inkább a balszárnyon, de nem legszélről, egy csoportban
 álltak. E szárny legszélén Eurylochos állt a saját embe-
 reivel Demosthenessel és a messeneiebeliekkel átellenben. A
 mint már a küzdelem folyama alatt a peloponnesosiak kijebb 108
 terjesztették szárnyukat s az ellenfél jobbszárnyának a be-
 kerítésére mozdulatokat kezdtek tenni, az akarnaniabeliek
 a lesből hirtelen a hátukban termettek, rajtok ütöttek s meg-

szalasztották úgy, hogy még csak az első rohamukat sem állták ki, s rémületökben még a sereg nagyobb részét is magukkal ragadták. Mert a mint a többiek meglátták, hogy a csatarendnek az a része, a melyen Eurylochossal a seregnek a színejava állt, bomladozik, a rémület sokkal általánosabbá lett. S azok a messeneiek, a kik Demosthenessel a csatavonalnak
 2 ezen a pontján álltak, a feladat java részét megoldották. Ellenben az amprakiabeliek s azok, a kik a jobb szárnyon álltak, diadalt arattak a velök szemben állók felett s ezeket állásukból ki, egészen Argosig üldözték. Az amprakiabeliek legharcziasabbak e vidékek lakosai között. Ezek azonban az üldözésből
 3 való visszatérésök alkalmával, a mint a saját hadaik nagyobb részének a csatavesztését látták s a többi akarnaniabeliek nekik estek, csak nagy ügygyel-bajjal bírtak Olpaiba bemenekülni, s közülök sokan elestek az alatt, míg az erősségbe soraik felbomlásával minden rend nélkül bejutni igyekeztek, a mantineiaabeliek kivételével. Ezek valamennyiök közt a legnagyobb rendben hátráltak. A csata késő este ért véget.

109 Mivel Eurylochos és Makarios elestek, Menedaios egymaga vette át a fővezérletet. Ő ily roppant vereség után teljesen tanácstalanul állt, vajjon, ha marad, hogyan álljon ki egy ostromot a száraz felől, egyidejűleg a tenger felől egy attikai hajórajtól ostrom alá fogva, vagy ha el akar húzódni, hogyan meneküljön meg. Ennélfogva a következő napon Demosthenesnek és az akarnaniabeliek vezéreinek ajánlatot tett a fegyverszünet, elvonulás és a halottak kiszolgáltatása tárgyában. Ezek kiadták a halottakat, egyszersmind diadaljelet emeltek s a saját halottaikat, körülbelül háromezázat, felszedték; a mi azonban a szabad elvonulás engedélyét illeti, ezt nyíltan nem adták meg az összesnek a részére, hanem titkos egyességben a mantineiaabelieknek, Menedaiosnak, a peloponnesosiak többi főtisztjeinek s mindazoknak, a kik ezek közt a legelőkelőbbek voltak, megengedték, hogy gyorsan távozzanak. Ezt abból a szándék-

ból tették, hogy az amprakiabelieket s az idegen zsoldosok tömegét védtelenül hagyassák, s mindenek felett azzal az óhajtással, hogy a lakedaimoniakat rossz hirbe juttassák az azon tájt lakó hellenek előtt, hogy a saját menekülésöket előbbvalónak tekintették s e végből készek voltak őket cserben hagyni. Mialatt ezek elesett embereiket felszedték s nagy siet- 3
séggel temetkeztek úgy, a mint módjukban volt, s mialatt az elvonulásra azok, a kiknek az engedély meg volt adva, titkon terveket főztek: Demosthenesnek és az akarnaniabelieknek 110
hírül hozták, hogy az otthon maradt amprakiabeliek az Olpai-
ból kapott első üzenetre összes csapatokkal Amphilochián keresztül közelednek azzal a szándékkal, hogy az Olpaiban levőkkel egyesüljenek, s a történetekről semmi tudomásuk nincs. Erre Demosthenes hadainak egy részét tüstént elindí- 2
totta, hogy ezek előtt titkon állja el az utakat s az erős pontokat szállja meg; egyszersmind készülteket tett arra, hogy az ellenség ellen a többi hadakkal ennek támogatására siet.

E közben a mantíneiabeliek s mindazok, a kikre az egyes- 111
ség kiterjedt, konyhazöldség-szedés és rőzsegyűjtés ürügye alatt kimentek Olpaiból s apró csapatokban mind messzebb és messzebb lopózkodtak, szedegetve egyúttal azt, a miért szinteg kimentek. A midőn már jó tova lopózkodtak Olpaitól, gyo- 2
sítani kezdték távozásukat. Az amprakiabeliek s mindazok, a kikre ekkép az a sors várt, hogy magukra maradnak, egy csoportba gyülekeztek s a mint tisztán kiderült előttük az, hogy amazok el akarnak húzódni, szintén felkerekedtek s utánuk eredtek azzal a szándékkal, hogy utólérjék. Az akarnania- 3
beliek eleinte azt hitték, hogy valamennyien egyformán engedély nélkül távoznak; ennél fogva nem csak ezeket, hanem még a peloponnesosiakat is üzőbe vették s még egyikük-másikuk, a mint a vezérek tartóztatni akarták őket az üldözéstől s azt beszélték, hogy a peloponnesosiakkal egység van kötve, kopját is dobott némelyik vezérre, mert azt hitte, hogy árulás

van a dologban ; később azonban a mantineabelieket és a peloponnesosiakat futni engedték, az amprakiabelieket pedig
 4 öldökölték, a midőn sok vita és tévedés fordult elő, mert nem
 tudták, hogy ki az amprakiabeli s ki a peloponnesosi. Ekkép
 ezek közül mintegy kétszázat leöltek, a többiek pedig az
 agraiói nevű törzsnek a szomszédban eső területére menekültek el, a hol ennek a törzsnek a fejedelme, a velök ba-
 112rátságos lábon álló Salynthiosz szívesen fogadta őket. A város
 felől közeledő amprakiabeliek ez alatt Idomenéhez értek.
 Ez az Idomene két magas halom.⁸⁵ Ezek közül a magasabbikat a Demosthenestől a főszeregből előre küldött csapatok foglalták el az éj beálltával az ellenség tudta nélkül, a kisebbikre még előbb az amprakiabeliek húzódtak fel s rajta
 2 éjjeli tanyát ütöttek. Demosthenes a többi hadakkal mindjárt elindult, mihelyt beesteledett, s maga a csapatok fele részével a dombra vezető szoros út felé nyomult, a sereg másik fele
 3 pedig az amphilochiai hegyek közt húzódott. S Demosthenes pitymallatkor rajta ütött az amprakiabelieken. Ezek még ekkor feküdtek s a korábbi eseményekről nem csak hogy semmit sem tudtak, hanem még azt is hitték, hogy az övéik jelentek
 4 meg. Demosthenes ugyanis szántszándékkal a messeneieket rendelte az első sorba, a kik az amprakiabelieket dór kiejtéssel megszólították ; ekkép az előörsökben bizalmat gerjesztettek, mivel a miatt, hogy még sötét volt, szemmel nem voltak tisztán
 5 kivehetők. Az első rohamra az amprakiabeliek veresége teljes volt ; legnagyobb részüket ott helyben legyilkolták, míg a többiek a hegységbe igyekeztek menekülni. Azonban ott az utak már előre el voltak állva ; egyszersmind az amphilochiabeliek a saját területükön jártasok voltak s könnyű fegyverzetök volt, a nehéz fegyverzetüekkel szemben ; másfelől ellenfeleik járatlanok voltak a vidéken s nem tudták, merre forduljanak. Ennek folytán a menekülők vízmosta szakadékokba hulltak vagy az előre kivetett lesbe buktak, s ekkép a hegységben vesztökre

találtak. S miközben a menekülés minden módját megkisér- 7
 lettek, némelyek még a nem messze eső tenger felé is fordul-
 tak, s a mint meglátták az attikai hajórajt, a mely épen ebben
 az időpontban, midőn ez az esemény történt, a part mentén
 ott húzódott, ehhez úsztak el; mert e rémitő pillanatban azt
 gondolták, hogy jobb, ha a hajókon levők konzolják fel
 őket, ha már meg kell lenni, mint halálos ellenségeik, a
 barbár érzületű amphilochiabeliek. Ily tönkre tétel után az
 amprakiabeliek nagy számából csak kevesen menekülhettek 8
 haza. Az akarnaniabeliek a halottakról lefosztották a fegy-
 vereket, diadaljelet emeltek s Argosba visszatértek. Másnap 113
 egy követ érkezett hozzájuk azoktól az amprakiabeliektől,
 a kik Olpaiból az agraiói nevű törzshöz menekültek. E követ
 feladata az volt, hogy engedelmet kérjen azok holttesteinek
 a felszedésére, a kiket az első ütközet után leöldöstek akkor,
 midőn a mantineiabeliekkal s ama többiekkel együtt, a kik-
 nek egyezség szerint szabad volt eltávozni, egyesség nél-
 kül mentek ki Olpaiból. A követ, a mint meglátta azokat 2
 a fegyvereket, a melyeket a városból segítségnyújtásra vonuló
 amprakiabeliektől nyertek, csodálkozott azok nagy halmazán;
 mert még nem tudott semmit a csapás felől s azt hitte, hogy
 azok a fegyverek azon embereiktől valók, a kik velők voltak.
 Ekkor valaki azt kérdezte tőle, hogy min csodálkozik, s mit 3
 gondol, hányan estek el közülök? Az viszont, a ki ezt a kérdést
 intézte, azt hitte, hogy ez a követ azoktól jön, a kik Idomenénél
 voltak. Ez azt felelte, hogy körülbelül kétszázan. Erre a kér-
 dező szavába vág s így szól: «De hisz ezek a fegyverek itt 4
 nyilván nem kétszáz, hanem több, mint ezer emberéi.» Amaz
 viszont így szólt: ,Ezek tehát nem azoknak a fegyverei, a kik
 mivelünk együtt voltak a harcban.‘ Ez így válaszolt: «De
 biz’ azok, ha ugyan ti harczoltatok tegnap Idomenénél.» ,De
 hisz mi tegnap nem harczoltunk senkivel, hanem tegnap-
 előtt az elvonulás alatt.‘ «Mi pedig tegnap harczoltunk ezek-

5 kel,⁸⁶ a mint Amprakia felől segítségnyújtásra jöttek.» A kö-
 vet, a mint ezt meghallotta s megtudta, hogy a városból várt
 segítő sereg meg van semmisítve, e roppant csapáson feljaj-
 6 a nélkül, hogy dolgában eljárta volna s a halottak kiadását
 többé csak egy szóval is kérte volna. Ez a csapás való-
 ban oly nagy is volt, hogy ennyi idő alatt⁸⁷ egyetlen hellen
 várost nem ért ebben a háborúban hozzá fogható. Az elesett
 emberek számát nem is jegyzem ide, mert oly nagy számú
 emberek elestéről beszélnek, hogy a város nagysága után ítélve,
 lehetetlen elhinni. Azt azonban bizonyosnak tartom, hogy az
 akarnaniabeliek és amphiloichiabeliek, ha az athéniekre és
 Demosthenesre hallgatva Amprakia elfoglalását célba veszik,
 az első neki futamodásra kézre keríthették volna. Most már
 azonban attól tartottak, hogy az athéniak e város birtoká-
 ban még alkalmatlanabb szomszédokká válhatnának reájok
 nézve.⁸⁸

114 Ezután a fegyverzsákmány egyharmadát az athéniaknek
 engedték át, a többit pedig a különböző városok közt osztották
 fel. Az athéniak jutaléka a szállítás alkalmával az ellenség
 kezére került, s azok, a melyek az attikai templomokban még
 most is ott függenek,⁸⁹ nem egyebek, mint az a háromszáz
 teljes fegyverzet, a mely Demosthenes részére különösen ki
 volt válogatva s a melyet ő magával hozott haza. Az ő számára
 már ekkor ezen hadi ténye következtében az aitoliai szeren-
 2 csétlenség után bátorságosabbá lett a hazatérés. A húsz hajóra
 menő hajórajjal az athéniak szintén eltávoztak Naupaktoshoz.
 Az akarnaniabeliek és az amphiloichiabeliek az athéniak és
 Demosthenes távozása után a Salynthioshoz és az agraiói nevű
 törzshöz menekült amprakiabelieknek és peloponnesosiaknak
 3 hova Salynthiosból húzódtak. A jövőre nézve az akarnaniabeliek
 és az amphiloichiabeliek az amprakiabeliekkel száz éves békét

és szövetséget kötöttek a következő feltételek alatt: Sem az amprakiabeliek nem kötelesek az akarnaniabeliekkel a peloponnesosiak ellen, sem az akarnaniabeliek az amprakiabeliekkel az athéniek ellen táborba szállani, hanem csak egymás területének kölcsönös védelmezésére köteleztetnek; az amprakiabeliek tartoznak mindazokat a helyeket, a melyek csak az amphilokhiabeliektől kezeik közt vannak, valamint az ezektől náluk levő túszoikat is visszaadni; végül az akarnaniabeliekkel ellenséges lábon álló Anaktoriont segítségben részeltetniök nem szabad. Ezzel az egyességgel a hadnak véget vetettek. 4
 Ezután a korinthosiaiak a saját polgárságuk kebeléből Amprakiába körülbelül háromszáz nehéz fegyverzetű gyalogot küldtek őrség gyanánt az Euthykles fiának, Xenokleidesnek a vezetése alatt. Ez a csapat ide a szárazon nagy nehezen el is jutott. Az amprakiai események ekkép mentek végbe.

Ugyanebben a téli időszakban a Siciliában levő athéniek 115
 Himera területére szálltak ki, míg ez alatt a siciliabeliek ennek a határvidékeire a belföldről csaptak be; portyáztak az Aiolos szigetei felé is. A mint Rhegionhoz visszatértek, itt az Isolochos 2
 fiát, Pythodoros athéni vezért találták, hogy átvegye a hajók felett a vezérletet, a mely eddig a Laches kezén volt. A sicilia- 3
 beli szövetségesek követői ugyanis már megfordultak Athénben és az athénieket rábírták arra, hogy őket nagyobb számú hajóhaddal támogassák; mert míg területökön a syrakusaiak voltak az urak, a tengerről csak kevés számú hajó zárta ki őket; ugyanazért intézkedéseket tettek egy hajóhad összehozására, hogy ezt tovább türniök ne kelljen. Ennélfogva az athéniek 4
 egy negyven hajóra menő hadi flotta felszereléséhez fogtak, hogy ezt majd nekik elküldik. Ezt egy részt azért tették, mert azt hitték, hogy ekkép a hadat hamarosan befejezik, másrészt azonban azért is, mert hajóikat gyakorolni akarták. Egy vezé- 5
 rököt, Pythodorost tehát néhány hajóval elküldték; a Sostratides fiát, Sophoklest, és a Thukles fiát, Eurymedont pedig

a hajóhad nagyobb részével később akarták útnak indítani.

6 Pythodoros, a ki tehát a vezérletet már Laches után a kezéhez vette, ennek a téli időszaknak a végén⁹⁰ a lokroknak egyik erősített helye alá vitorlázott, a melyet Laches már egyszer elfoglalt;⁹¹ azonban a lokroktól rendes ütközetben vereséget szenvedvén, kénytelen volt visszavonulni alóla.

116 Ugyanebben az évben tavasz nyilta felé az Aetna, mint már korábban is, kitört, s lávafolyamával a katanabeliek területének egy részét elpusztította. Ezek az Aetna tövében laknak,
2 a mely a legmagasabb hegy Sicilia szigetén. Ez a kitörés, a mint beszélük, ötvenedik évre következett az előbbi után,⁹² s összesen három ily kitörés volt, mióta Siciliát hellenek lakják.
3 Ezek történtek ebben a téli időszakban, s ezzel hatodik éve annak a háborúnak, a melynek a történetét Thukydides e műben megírta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JEGYZETEK AZ I. KÖNYVHÖZ.

1. Az író itt a thrákiai, makedoniai, sicíliai barbar népségekre s a háború vége felé ebbe szintén beleavatkozó persa világbirodalomra céloz.

2. Ez a Prometheus és Klymene fia s a thessaliai Phthiotis fejedelme volt.

3. T. i. Epeiros lakóinál s az arra eső hellen népségeknél.

4. Hogy a kalózkodás nem valami hallatlan, rendkívüli dolog volt, azt mutatják az Odysseia 3-ik énekének 72—74. sorai; de hogy nem épen valami szép foglalkozásnak tartották, arról ezen eposz 14-ik énekének 85—88. sorai szintén tanúskodnak. Az írónak ide vonatkozó állítása tehát, az Odysseiára nézve legalább, cum grano salis értendő.

5. A tücsköt a régi hellenek, hasonlólag a mai chinaiakhoz, a kikként a tehetősebbek ezüst-kalitkában tartják, igen kedves állatnak tartották s czirpelésében nagyon gyönyörködtek. E miatt a régi költők gyakran magasztalják. Azt hitték róla, hogy egyenesen a földből származott, s ennek folytán annak a nemzeti büszkeségnek a jelképévé vált, mely szerint az ősök nem bevándorlottak, hanem egyenesen a hazai földből eredtek. Így történt az, a mi itt említve van, t. i. az athéni polgárok, a kik a hazai földből való származásukra különösen büszkék voltak, autochthoniájuk jelképe gyanánt régebben — egészen a marathoni ütközet körüli időkig — hajukat tücsök formájú aranytűkkel tűzdelték meg. (L. erre nézve Anakreon gör. és magy. Ponor Thewrewk Emil. Budapest, 1885. 392. és 393. ll.)

6. Hellen nemzeti felfogás szerint e népségekből való emberek az igazságtalan úton való szerzésre, ragadozásra különös hajlandósággal bírtak. Ez nemcsak itt, hanem már a homéri eposokban, különösen az Odysseiában is kifejezést nyert.

7. A peloponnesosi háború hatodik évében, ennek a végén, a K. e. 425. év között eső téli időszakban. L. e történeti eseményt alább a III. könyv 104. f.-ben.

8. Midőn a nagy számú kérők a Tyndareus házában összegyűlekeztek, ez nem tudta, hogyan válaszsza ki leánya, Helene számára a férjet a nélkül, hogy a többi részéről magára s a kiszemeltre haragot, vagy épen háborút ne vonjon. Ott volt Odysseus is, de ő már az Ikarios leányára, Penelopera vetette a szemét. Ez megtudván, mi nyugtalanítja Tyndareust, azon viszonyszolgálat biztosítása mellett, hogy ő neki a Penelope kezének megnyerésében támogatására lesz, azzal a jó tanácsossal látta el, hogy a vő megválasztása előtt eskesse meg a kérőket, hogy bárki legyen a választott, sem ő reá, sem arra rátámadni nem fognak, de sőt az ellen, a ki a kiválasztottat a nő birtokában megháborítaná, valamennyien háborúra kelnek. A kérők ezt, mivel mindenik azt remélte, hogy ő lesz a választott, kész szívvel teljesítették. Ez után a választás Menelaosra esett. A kérők már a hagyomány szerint ebben az esküben foglalt kötelezettség folytán mentek Trója ellen, midőn Páris, trójai királyfi Helenét elrabolta s Agamemnon is ezen az alapon gyűjtötte őket egybe. Az író itt ezt a hagyományos felfogást czáfolja.

9. Peloponnesos.

10. E helyre, valamint az alább következő pontokra nézve megjegyzendő, hogy Eurystheus, mykenai király a Sthenelos fia és a *Perseus* unokája volt. Ezt, midőn Attikára akart törni, e terület határán a Herakles fia, Hyllos párviadalban megölte. Atreus *Pelops*nak Hippodameiától született fia volt. Ez anyjának az ösztönzéseire mostoha testvérét, Pelopsnak Astyoche nymphától született fiát megölte. Atreusnak Astydameia, vagy némelyek szerint Nikippe nevű nőtestvére volt az Eurystheus anyja. Az Atreus fiai Agamemnon és Menelaos voltak.

11. Az író ezen a helyen az Odysseia 5-ik énekének 306., 307. soraira czéloz, a hol Odysseus a Poseidon (lat. Neptunus) támasztotta viharban halálos veszedelemben forogván, felkiált s százszorta boldogabbnak mondja magánál azokat a danaokat, a kik az Atreus fiainak való *szives szolgálat teljesítése* közben a trójai csatasíkon veszítették el életüket.

12. Az előbbi tény az Ilias 2-ik énekének 576-ik, az utóbbi pedig ugyanezen ének 612-ik sorában van megemlítve.

13. Az Iliás 2-ik énekének 102—108. soráiban. A szövegben idézett sor ennek a részletnek utolsó sorát (2., 108.) képezi.

14. A régieknél hagyományos felosztásmód szerint a peloponnesosi terület öt részből állt, u. m. a lakedaimoni, arkadiai, argolisi, messenei és elisi területből, mely utóbbi Achaját és Elist foglalta magában. A terület két ötödrésze tehát itt a lakedaimoni és messenei vidék.

15. A lakedaimoniak fővárosa, Sparta, nem volt bástyákkal körül-

építve, hanem több, egymáshoz közel fekvő helységből állt, a melyek száma, úgy látszik, öt volt. E helységek közül négynek a nevét ismerjük, s ezek: Pitana, Mesoa, Limnai vagy Linmaion és Kynosura.

16. A hajók lajstromában, az Ilias 2-ik énekének 494—759. sorai-ban 1186. hajó van előszámlálva. Itt tehát az író kerek számban fejezi ki magát. Philoktetes, a Poias fia, a thessaliali Meliboiából a Trója ellen induló hellen hajóssereghez hét hajóval csatlakozott.

17. Az Ilias 2-ik énekének 719., 720. soraiban.

18. Ekkép 100,810 főre menő sereg ment volna Trója ellen.

19. *Arne*, az aiol törzshöz tartozó boiotok őshazája, Thessaliában a pagasai öböl mellett feküdt.

20. Az ioniai tenger felé eső szárazföld partvonalát és az ioniai tenger szigeteit. Itt különösen a korinthosiak voltak a gyarmatosítók.

21. Mivel a peloponnesosi háború vége a K. e. 404-ik évre esik, az Ameinokles Samosba menetele K. e. 704. körül, a legrégebb ismeretes tengeri ütközet pedig K. e. 664. körül történt. Az író az Isthmos alatt azt a földszorost érti, a mely a peloponnesosi félszigetet Közép-Hellással köti össze.

22. Így például az Ilias 2-ik énekének 570-ik sorában.

23. Az előbbi, Kyros, 558—529. K. e., az utóbbi, Kambyses pedig 529—522. K. e. ült a persa trónon.

24. Rheneia egy Delos közvetlen közelében fekvő kis sziget. E tárgyról az író alább, a III-ik könyv 104. f.-ben, ott, a hol Delos kitisztításáról szól, még részletesebben is megemlékezik. Massiliának (a mai Marseille) a phokaiabeliek által való alapíttatása a 45-ik olympias 3-ik évében, 598-ban K. e. történt; a karthagóiak és phokaiabeliek azon hajócsatája pedig, a mely ez utóbbiakra nézve végződött győzelmesen, a 61-ik olympias 1-ső évében, 536-ban K. e. vívatott.

25. A persa háborúk az ionok felkelésével vették kezdetüket K. e. 500-ban. A Kambyses után uralkodó I. Dareius K. e. 485-ben halt meg.

26. Salamisnál K. e. 480-ban. A szövegben a «barbar» kifejezés alatt Xerxes (uralkodott K. e. 485—465.) persa király értendő, a ki hadai-val 480-ban K. e. tört Hellasra.

Az athénieknek az első aiginai háborúban (K. e. 505—491.) 50., a marathoni ütközet évében (K. e. 490-ben) 70 hajójuk volt. Ez után három évre történt az, hogy az attikai polgárság a laurioni bányák után nagy pénzüsszeghez jutott s ezt az egyes polgárok közt szét akarták osztani. Herodotos (7. könyvének 144. fejezete) szerint egy-egy polgárnak 10. drachma jutott volna. (Egy attikai drachma a mi pénzünk szerint 39-29 kr, vagyis kerek számmal 40 kr.) Ezt a kedvező pillanatot The-

mistokles felhasználta Athén tengeri hatalma alapjának megvetésére. Tehát azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy a pénz ne osztassék szét, hanem használják fel egy hatalmas hajóhad előteremtésére, vagyis, a mint Herodotos az idézett helyen kifejezi, 200 hajó építésére. Ez indítvány támogatása czéljából arra figyelmeztette polgártársait, hogy az aiginaiak részéről Athént új had fenyegeti. Azonban 200 hajónak tüstént, haladéktalanul való munkába vétele erre az indítványra aligha emelkedett közhatározat erejére, mert az említett pénzösszeg, miután belőle egy-egy polgárnak csak 10 drachma juthatott volna s az athéni polgárság Herodotos egy más helye (5. k. 97. f.) szerint 30.000. főre ment, nem igen volt több 500.000. drachmánál, vagyis 50. talentumnál. (Egy attikai talentum 6000 drachma, vagyis a mi pénzünk szerint 2357 frt 50 kr.) Ha már egy hajóteknő kiállításának a költségét egy talentumra tesszük, mert kevesebbre nem is lehet, s ha a hajó felszerelése a gazdag polgárok terhe volt is, mint közszolgálat vagyis u. n. liturgia: ez összesen nem lehetett volna többet munkába venni 50. hajónál. Azonban, ha a persa háborúk idejebeli állapotok aránylagos fejletlenségét, kisszerűségét sem hagyjuk ki a számításból, ennek az 50. hajónak egyszerre való munkába vétele is alig hihető el. Legelfogadhatóbb az az adat, (Diodor. 11. k. 43. f.) a mely szerint a Themistokles által tett indítvány alkalmából elhatározták, hogy a következő évekre 20. új hajónak az építése az évi költségvetésbe vétessék fel. S ezzel, miután az államra évek sorára új, tetemes költség hárult, a bányajövedelem kiosztása természetesen elmaradt.

27. Ezt a háborút ez a két euboiai város a lelanti mezőség miatt körülbelül a K. e. 7-ik század elején viselte.

28. Ez a történeti esemény K. e. az 546-ik évben ment végbe.

29. Azaz a Lykurgos alkotmányozó működéséig, tehát az alábbi számítás szerint körülbelül K. e. a 820-ik évig, vagyis 2—300. esztendeig.

30. Vagyis a mi időszámításunk szerint a K. e. 479—431-ig terjedő időközt.

31. Bár e mű fordításánál azt tűztem magam elé czélul, hogy az frónak nem annyira szavait, mint inkább gondolatait tolmácsoljam: mégis lehetetlen ezen igen nehéz pont áttételénél a vele járó homályt eloszlatnom. Csupán annyit tehetek itt, hogy jegyzetben a kifejezésre vonatkozólag nézetemet röviden kifejtsem, s ennek alapján még bővebb körülírással való tolmácsolását kísértsem meg. Thukydides, mint nyiltan ki is fejezi, a kevés számú avatottak szánára ír. Ehhez képest azt, a mit ki akar fejezni, gyakran csak mintegy főbb körvonalaiiban, főbb

pontjaiban jelöli meg, különösen akkor, midőn az élet tapasztalataiból elvont általános igazságokat fejez ki, mivel csak pár szóval emlékeztetni akar olyanokat, a kik az életet beható, komoly megfigyelések alapján ismervén, azt különben is tudják. De itt még egy másik baj is van, olynemű baj, a mely ezen, már eddig oly sokat hánytorgatott hely áttételénél a nehézséget leginkább képezi, s ez az, hogy e helyen az említett módon kifejezett általános igazság szorosán egy konkrét esetre való alkalmazásában áll, mi pedig azt, a mi benne kifejezve van, csak általános tétel alakjában vagyunk képesek teljesen felfogni. Én e helyet szabadabb körülírással, mint a minő a fordítónak meg van engedve, következőleg tolmácsolom: «— s folyvást nagyobb jártasságra tettek szert, a mi meg szokott történni mindig, midőn az, hogy bizonyos téren kifejtett törekvéscink helyesek-e, vagy helytelenek, állandóan kemény leczkék próbája alatt áll.»

32. Leokorion Leos, Attika őskorbéli királya leányainak szentelt hely volt, a kiket egy éhszükség alkalmával e csapásnak a népről való elhárításáért feláldoztak. A Panathenaia nevű ünnepet az athéniek városuk védő istennőjének, Athene Poliasnak a tiszteletére ünnepelték az attikai év első hónapjának, a Hekatombaion hónapnak a második felében (juliában) minden évben; Peisistratos ideje óta azonban ezt minden ötödik évben különös fény és pompa kifejtése mellett ülték meg. Ez az öt évenként előforduló ünnep nagy Panathenaia nevet viselt, megkülönböztetésül az évenként előfordulótól, a melyet kis Panathenaianak neveztek. A nagy Panathenaia az olympias 3-ik évére esett s körülbelül hat napon át (Hekatombaion 23—28. napjain) tartott. Legfényesebb részlete az a nagy ünnepi menet volt, a melyben a nép azt a pompás női köpenyegyet (peplos), a melyet e célra különösen kiválasztott leánykák készítettek, az istennőnek az Akropolisban levő temploma szobra részére a Kerameikos nevű külvárosból kiindulva, az ünnep utolsó napján megvitt. E történeti eseményről különben az író még részletesebben is megemlékezik alább a VI-ik könyv 53—59-ik fejezeteiben.

33. A lochos (hadosztály) seregnek körülbelül 100 gyalog katonából álló csapata. Pitane lakedaimoni falu s ennek a neve tévedésből a lochosra ruháztatott. Az itt említett két tévedés épen Herodotosnál is megvan, még pedig a lakedaimoni királyokra vonatkozó a 6-ik könyv 57-ik fejezetében, a «pitanei» lochos említése pedig a 9-ik könyv 53-ik fejezetében. Valószínű, hogy az író e tévedések felemlítésénél Herodotosra is céloz.

34. A logographosok (= beszéd-írók) Herodotos előtt éltek. Ezek

oly írók voltak, a kik a régibb időkre vonatkozó, szájhagyomány útján megőrzött adatokat prózában, úgy, a mint találták, írásba foglalták. Közöttük a legnevezetesebbek: Kadmos, Hekataios, mindkettő Miletosból; továbbá az argosi származású Akusilaos. Az első K. e. 520. körül, a két utóbbi pedig K. e. 510. körül virágzott.

35. Azaz kissé szabadabb körülírással: a történelmet alkotó ember lényeges tulajdonának azonosságánál fogva.

36. A két tengeri csata a scholiasta szerint az artemisioni és salamisi, a két szárazföldi pedig a thermopylai és plataiai ütközet.

37. Joniai öböl, vagy ioniai tenger néven a hellenek az adriai tenger déli részét nevezték.

38. Ezen illyr parton fekvő város neve a rómaiaknál Dyrrhachium volt, ma Durazzo. A gyarmatosítás a 38-ik olympias 1-ső évében, K. e. a 627-ik évben történt. Kerkyrát a korinthisiak gyarmatosították.

39. Hogy ekkép kérésök annál nyomósabb legyen. Hera (lat. Juno) a Zeus (lat. Jupiter) testvére és neje.

40. A kerkyrai háború kezdetén, a 86-ik olympias 1-ső évében, K. e. 436-ban.

41. A korinthisi drachma 10. attikai obolost tett, vagyis, mivel egy attikai drachmában 6. obolos volt, egy attikai drachmát és 4. obolost. Ha egy attikai drachmát 39. krba számítunk, egy korinthisi drachma mai pénzben 65. kr, az 50. korinthisi drachmányi összeg pedig 32. frt 50. kr.

42. Ez fenyegető érzés arra, hogy ők, bár dórok, természetes szövetségeseik helyett anyavárosuk, Korinthos ellenében ionokhoz, s a peloponnesosiak helyett Athénhez akarnak ebben az esetben folyamodni.

43. Ez történt a 86-ik olympias 2-ik évében, K. e. 434-ben tavasszal.

44. Ezt a lépést a kerkyraiak azért tették, mivel a tengernek az amprakiai öböl torkolata irányában elterülő részét tartották a saját tengerök határának délfelé; ennek hajóhaddal való átlépése idegen hatalom részéről casus belli volt.

45. Itt az időszak alatt az úgynevezett nyári időszak, a mi időszámításunk szerint a K. e. 434-ik év had folytatásra alkalmas része értendő.

46. T. i. a mi időszámításunk szerint a K. e. 434-ik évben a tengeri ütközet után s a 433-ik évben. A követek küldése Athénhez a két állam részéről a 432-ik év elején történt.

47. A korinthisiak itt a kerkyraiak által üzött kalózkodásra czéloznak.

48. T. i. oly viszonyban, mint a minőben Korinthos és Kerkyra egymással álltak.

49. Az első aiginai háborúban, a mely K. e. 505—491. tartott.

50. K. e. 460 körül történt, hogy Megara a peloponnesosi szövetségtől Athénhez pártolt s ennek folytán ez utóbbi a korinthisi földszoroson uralkodó álláshoz jutott; azonban K. e. 446-ban a megariaiak az athéniectől leginkább korinthisi segítséggel ismét a peloponnesosi szövetségbe tértek. Ez az ügy alább részletezve lesz.

51. A 86-ik olympias 4-ik évében; K. e. 432-ben tavasszal.

52. Sybota két nagyobb és egy kisebb szigetből álló szigetesoport Kerkyra keleti hegy foka, Leukimme irányában s a thesprotiai part közelében; a neve ma S.-Nicolo di Sivota. Átellenben vele, a száraz felől hegyfok és kikötő van, a melyeknek szintén Sybota a neve.

53. A vezérek a tengeren egy árboczra, a szárazon pedig egy hosszú póznára lobogót vonattak fel s ekkép adták ki a jelt a csatára. Ez a lobogó az ütközet alatt felvontan maradt s levonása jelölte azt, hogy az ütközet véget ért.

54. A peloponnesosi háború idejében különösen az athéniect értettek az ellenség hajóinak csataképtelenné tételéhez, még pedig vérontás nélkül, főkép azért, hogy egy-egy hajójuk két egymás mellett álló ellenséges hajó közt teljes erővel evezve, elrohant s abban a pillanatban, midőn közöttük volt, vagy evezőiktől fosztotta meg, vagy egyébkép tette csataképtelenné. Ebben a kormányos ügyességétől s az evezősök gyakorlottságától függött minden. A hajó átrohanása után gyorsan megfordult s az ellenséget hátban támadta meg. Elképzelhetni, hogy a jelen levő athéniectre ez a szemeik előtt folyó csata mily különös látványt nyújtott.

55. T. i. a Sybota szigetesoport azon tagjának a partja alá, a melyen a kerkyraiak tábora volt.

56. T. i. a thesprotiai parthoz tartozó Sybota irányában.

57. A követ-pálcza egy egyenes bot, a melyet két, egymással szembe néző ércz-kígyó font körül. Hadviselő felek előtt az ellenséges táborból jövő emberek közül csak azok voltak sérthetetlenek, a kiknél ilyen bot volt s háborúban álló hellenek egymással csak ily követ-pálczás küldöttek által érülköztek. A scholiasta szerint «az egyenes bot jelképezi az igaz beszédet, míg a két átellenben levő kígyó alak az egymással szemben táborozó hadakat.»

58. Az epidemiurgosok az anyavárosból küldött s legfőbb felügye-

lettel megbizott tisztviselők voltak, a kiket a potidaiabeliek anyavárosuk iránt való tiszteletből emeltek községük élére.

59. Ez II. Perdikkas, makedoniai király, a ki körülbelül K. e. 436—413. években uralkodott. Ennek, valamint a néhány sorral alább említett Filepnek is az atyja I. Sándor volt. A testvérek közt a vizálkodás a miatt tört ki, hogy Perdikkas, a ki tulajdonképen csak Alsó-Makedoniát örökölte, öcsését, Filepet, örökségétől, Felső-Makedoniától megfosztotta. Az alább szintén említett Derdas az Arrhidaios fia s Perdikkas és Filep unokatestvére volt.

60. T. i. azokat a hellen gyarmatokat, a melyek a Hebros (most Marica) folyam torkolatától a thermai (ma salonicii) öbölíg terjedő partvidéket népesítették.

61. A thermai és strymoni öböl közt levő nagy félsziget hellen gyarmatokkal való benépesítése az euboiai Chalkisból indult ki. Ez a félsziget dél felé három hatalmas hegyhát által képezett három apróbb félszigetre oszlik. Ezek közül a középsőn, Sithonían fészkeltek meg magukat elsősorban a chalkisi gyarmatosok. Innen kiindulva, lassanként harminczkét várost építettek a félszigeten, a melyek mind Chalkist ismerték el anyavárosuknak s ezért Chalkidike közös név alatt foglaltattak egybe. Bottike a Bottiai nevű hellen népség lakta hely. E népség eredetileg Pella környékén, majd innen kiszorítatván, Chalkidike területének északnyugati sarkán foglalt helyet.

62. Ez történt a 87-ik olympias 1-ső évében; K. e. 432-ben a nyár vége felé.

63. Ez egy város volt Mygdoniában, északra Thermától s a thrák-makedon utak fontos csomópontján feküdt.

64. Ez a Pausanias, a mint a scholiasta mondja, némelyek szerint Derdasnak a fia, mások szerint pedig testvére.

65. Tehát az egymástól körülbelül $1\frac{1}{2}$ geogr. mérföldnyire eső Potidaia és Olynthos között inkább az utóbbihoz közelebb, mint amahoz. Piaczot azért nyitottak, hogy a katonák élelmöket bevásárolhassák; a városon kívül pedig a végből, hogy a katonák bevásárlás végett a tábortól messze elszéledni kénytelenek ne legyenek.

66. A stádium hellen távolság-mérték; körülbelül megfelel neki a köznépnél némely vidéken használt távolság-mérték, a «futamat». Egy (olympiai) stádium 125. passus (= kettős vagy páros lépés) vagyis 184. meter és 97. cmeter. Egy geogr. mérföldben 40. stádium van.

67. Csata után a hellenek halottaik felszedéséhez és eltakarításához fogtak. A vesztes fél azonban, hogy ezt tehesse, követ-pálczás küldött által a győztes féltől fegyverszünetet kért. A győztes fél ezt ren-

desen készségesen megadta s nagyon rendkívüli körülménynek kellett fenforogni, hogy megtagadja. Ha a vesztes fél abban a helyzetben volt, hogy halottait maga nem szedhette fel, abban az esetben a győztesek adták át neki a fegyverszünet kérése és megadása után. A vesztes fél azzal, hogy fegyverszünetet kért, elismerte a győztes előtt, hogy meg van verve; de erre, hogy halottait fölszedhesse, vagy kezeihez kaphassa, egyenesen szüksége is volt, mert a győztes fél volt ura a csatátérnek.

68. Az elesett Kallias helyére.

69. Ez egy város Pallene félsziget toronei öböl felé eső részén.

70. Egy város Sithonia félszigeten.

71. Az ostrom további folyamát s a K. e. 430-ik és 429-ik év közötti télre eső végkimenetelét l. alább a II-ik könyvben a 70-ik f.-ben.

72. Hogy az aiginaiak itt melyik békeszerződésre hivatkoznak, azt egész határozottsággal megállapítani nem lehet. Abból, hogy Thukydides egyszerűen csak *békeszerződést* említ, a harmincz éves béke megkötésekor (l. alább a 115-ik f.-ben) létrejött szerződésre következtethetünk. Nem tudni ugyan, volt-e ebbe a szerződésbe valami olyan pont beleiktatva, a mely az aiginaiak függetlenségét kimondta volna; de sőt, a mi itt határozottan megállapítható, ez épen az, hogy ez a szerződés Aiginának Athéntől való, már 13. év óta tartó függő helyzetén tényleg semmit sem változtatott. Valószínű azonban, hogy ez az okirat, mint az oly sokat felölelő, sok irányban megnyugtatólag hatni kívánó állami szerződések természetében rejlik, foglalhatott magában némely oly általános tételeket, a melyeket mindenki a saját ínye szerint magyarázhatott. Ezek közé tartozhatott bizonyos általánosságban odavetett nyilatkozat az államok függetlenségére nézve, a melyet ekkor az aiginaiak a maguk javára magyarázva emlegettek. Ily homályos kitétel lehetett még e szerződésben a feleknek és szövetségeseiknek forgalmi és kereskedelmi szabadságára nézve is, a melyre támaszkodnak a megaraiak a mindjárt alább előforduló sérelmi panaszukban. Ez részökről a szerződésre való hivatkozással az úgynevezett *megarai néphatározat* miatt történik, a melynek folytán az athéniek a megaraiakat kikötőikből és piacukról kitiltották. Ezt az athéniek a küszöbön álló háborúra való tekintettel a K. e. 432-ik év nyarán, valószínűleg nyomban a sybotai ütközet után, egyenesen a Perikles felszólalására alkották.

73. Itt a szóló a különböző államok részéről jelen levő követségekre mutat.

74. Az athéni rabigában levők alatt a szóló főkép az aiginabelie-

ket, a fenekedés tárgyai alatt a megaraiakat, végül pedig a szintén e sorban levő «épenséggel a mi szövetségeseink» alatt a potidaiabelieket, s a mint a kerkyraiaknak alább következő fölemlítéséből is sejthető, a ioniai öböl partjain levő *korinthosi* gyarmatokat érti.

75. A beszélő itt a thasosiakra és az euboiabeliekre céloz. Ezeknek az ügyét az író alább tárgyalja.

76. S ez: Hellas szabadsága.

77. Herodotos előadása szerint (8. k. 43—48. f.) a hellenek részén Salamisnál 378. vagy az ütközetet közvetlenül megelőzőleg hozzájuk átpártolt két hajót is ideszámítva, összesen 380. háromsorevezős küzdött, s e számhoz az athéniek 180. hajóval járultak. E helyen tehát az athéni követek az összes hajók számát kerek számban fejezték ki, a saját hajóik számát illetőleg pedig szónoki nagyítással éltek.

78. T. i. az athéniek «szövetségesei.»

79. Cézélzás Pausaniasra, a kiról az író alább bővebben megemlékezik.

80. Ez a Zeuxidamos fia és a Leotychides király unokája volt. Mivel Zeuxidamos még az atyja életében elhalt, Leotychidest az unoka, Archidamos követte a királyi tiszt viselésében, a 77-ik olympias 4-ik évében, K. e. 469-ben. Archidamos a 88-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 427-ik évben halt meg.

81. Ez oldalvágás a fiatalabb polgárokból álló háború-pártra.

82. Az agg király ezzel a fiatalabb polgárokból álló háború-pártot igyekezett legédesebb reménységétől megfosztani. Daczára azonban ezen intéznek s az alább még szintén idevonatkozó figyelmeztetésnek, az ifjabbak pártja ezt a reményt tovább is táplálta.

83. Ez a spartai férfi ajkán különösen a beszélés művészetét jelenti.

84. A 87-ik olympias 1-ső évében; K. e. a 432-ik évben őszszel.

85. A hellen hajóhad 110 hajóból állt. Az athéni hajók vezére az Ariphron fia s a Perikles atyja, Xanthippos volt.

86. A mykalei csata a 75-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 479-ik évben történt, Sestos megszállása és ostroma a mi időszámításunk szerint a 479-ről 478-ra menő télen ment végbe, a hadak szétosztása pedig 478-ban tavasz nyiltával történt.

87. Különösen Korinthos és Aigina.

88. Két, legfőlebb három hónap alatt, akkor, midőn a hellen hajóhad Sestos ostromával volt elfoglalva.

89. A 71-ik olympias 4-ik évében, 494—3-ban K. e.

90. A tenger parttól beljebb fekvő Athént a szárazföldre mélyen benyuló phaleroni öbölben közelíti meg leginkább. Ettől az öböltől nyugatra egy félsziget nyulik a tengerbe, a melynek a magvát egy

Munychia nevű, minden oldalán meredeken emelkedő magaslat képezi. Innen egy nagy, csipkézett szélű levél alakjában terjeszkedett a tengerbe a sziklás talajú félsziget s három természetes kikötőt képez, a melyekbe a tengerről csak igen keskeny nyílásokon lehet bejutni. Ezek közül a kelet felől széltilt esőnek a neve Munychia, a nyugat felől esőnek pedig Peiraiæus volt; a kettő között középen eső kikötő-öböl Zea nevet viselt. Legfontosabb volt közöttük a Peiraiæus. Az egész félszigetet, valamint a rajta épült kikötő-várost is szintén Peiraiæusnak nevezték. Ezzel szemben magát Athént, a mely a parttól beljebb esett, «a felső város» néven emlegették.

91. A vaskapcsok kampóit a kövek közé verték, azután ólommal öntötték be, hogy erősen álljanak.

92. A Themistokles terve az volt, hogy a falat 60 lábnyi magasra építsék. Egy hellen láb mai mértékben = 0.308. meter; egy orgyia vagyis 6. hellen láb = 1.85. meter. Ekkép a tervezett magasság a mi mértékünkkel kifejezve 18½ metert tett.

93. A 75-ik olympias 3-ik évében, K. e. 478-ban. *Pausanias* unoka-öcsésének, a kiskorú Pleistarchos királynak, a Leonidas fiának a gyámja volt s mint ilyen, ennek nagykorúvá lételéig teljesítette a királyi tiszttel járó köteleességeket.

94. A melynek az élén Aristeides és Kimon álltak.

95. A *Pausanias* ügyének bővebb tárgyalását l. alább e könyv 128—134. f.-ben.

96. A 75-ik olympias 4-ik évében, K. e. 476-ban.

97. A 76-ik olympias 2-ik évében, K. e. 474-ben lépett az első hellenotamias, Aristeides, hivatalába. Egy attikai talentum mai pénzértékben 2357. firt 50. kr. Tehát a szövetségesek adója, a melyet egy évre fizetni tartoztak, a 460. talentum a mi pénzünk szerint 1, millió 84,450. forintot tett. Ez az összeg lassankint a Perikles koráig 600. talentumra = 1. millió 414,500. frtra emelkedett. A pénzt később, a 79-ik olympias 4-ik éve, vagyis K. e. 460. körül Delos szigetéről Athénbe vitték s a fellegvárban helyezték el.

98. Hellanikos logographos. Született Mytilenében Lesbos szigetén, K. e. 496-ban. Meghalt K. e. 411-ben. Abból a műből, a melyről az író itt említést tesz, csak apró töredékek maradtak fenn.

99. Ez a hadi tett, a melylyel ez időszak történetének az előadását az író megkezdi, a 76-ik olympias 1-ső évére, K. e. 476-ik évre esik. Eion a Strymon torkolata felett uralkodott s támaszkodó ponttá lett az athéniekre nézve a thrák partvidékre intézett további hadi vállalkozásokban.

100. Karystos Euboia sziget déli részén fekvő város.

101. A 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. a 472-ik évben. Erre az időre esik a Themistokles Ázsiába való menekülése. L. erről alább e könyv 135—138. fejezeteiben.

102. A 77-ik olympias 3-ik évében, K. e. a 469-ik évben.

103. A 78-ik olympias 2-ik évében, K. e. a 467-ik évben.

104. A 78-ik olympias 3-ik évében, K. e. 466-ban.

105. A spartai állam népessége 3 osztályra oszlott. Az első osztályt képezték a *spartaiak*, az uralkodó polgárság, a mely legnagyobb részt azoktól a dóroktól származott, a kik Peloponnesosra való bevándorlásuk után a lakedaimoni területet elfoglalták. A második osztályt azoknak az őslakosoknak az utódai képezték, a kik a dórok bevándorlása után ezektől függő helyzetbe jutottak. Ezek Sparta körül a vidéket lakták; ezért *környéklakóknak* (perioikosok) neveztetek. E környéklakóktól népesített területet Eurysthenes és Prokles királyok öt kerületre osztották. Később, főleg Messenia és Kynuria meghódítása után a környéklakóknak állítólag 100. városuk volt. E száz város közül való volt *Thuria* és *Aithaia*, mindkettő Messenia területén. A harmadik osztályt képezték a *helóták*, vagyis az állami rabszolgák, kiket egyeseknek haszonvételre átengedtek ugyan, de sem eladhatók, sem szabadon bocsáthatók nem voltak. Ezeknek egy töredékét a lakedaimoni területnek ismételt felkelési kísérletek után leigázott akhiv eredetű népsége képezte. Mivel azonban e legalsó néposztály mégis legnagyobb részben Messeniának a korábbi háborúkban leigázott népségből állt, innen ennek a tagjait a potiori mind *messenieknek* neveztek. Mind a környéklakók, mind a helóták teljesítettek hadi szolgálatot a spartaiak oldalán; az utóbbiak mint könnyű fegyverzetű gyalogok s számuk úgy viszonylott a spartaiakéhoz, mint 7. az 1-hez. Jegyezzük meg itt még azt, hogy a katonai szolgálatban magukat kitüntetett helótákat polgárjoggal jutalmazták meg s ezeket aztán *új polgároknak* (neodamodes) neveztek; azokat a helótákat pedig, a kik spartaiaknak tejtestvérei voltak, vagy a kik helóta nőtől és spartai apától származtak, sajátos néven *mothónoknak* vagy *mothaksoznak* hívták. Ilyen volt például Lysandros, a ki a heraklida Aristokritos fia volt, s Gylippos, a ki egy előkelő spartai férfitől, Kleandridastól származott.—*Ithome* Messeniának egy hegye s a természettől különösen megerősített hegyi vára, mintegy fellegvára volt.

106. A 79-ik olympias 1-ső évében, K. e. 464-ben.

107. A 79-ik olympias 2-ik évében, K. e. 463-ban.

108. 4000. főre menő nehéz fegyverzetű gyaloggal.

109. A 79-ik olympias 3-ik évében, K. e. 462-ben.

110. Pytho Delphinek, Apollon jóshelyének a régi neve. Innen pythoi jósmondat = a delphoi Apollon jóshelyéről került jósmondat. Az ithomei Zeusre nézve megjegyzendő, hogy a peloponnesosi félsziget legmagasabb hegyei közül több a Zeus-tisztelet ősi székhelye volt; így az Apesas hegy Argolisban, Kyllene Arkádiában, Taygetos Lakedaimon és Messenia, Lykaion Arkadia és Messenia határán, Ithome Messeniában. E helyen tehát az isten neve ez ősi kultusza helyének a nevéből vett jelzővel fordul elő. A jósmondat azokat, a kik Ithoméba, az itt levő szent hely közelébe vették magukat, ennek az istennek a védetteiként jelölte meg.

111. *Lokri ozolai* = nehéz szagú lokrisiak. E nevet valószínűleg onnan nyerték, hogy kidolgozatlan kecskebőrből készült ruhát viseltek. Közép-Hellasban, Aitoliától délkelet felé, a korinthosi vagy krissai öböl mellett laktak. Más néven nyugoti Lokris lakosainak nevezték őket. Keleti Lokris Közép-Hellas száraz földjének Euboiá sziget partjával átellenes partvidékén feküdt; két különvált területet képezett, a melyek közül az egyik epiknemisi, a másik opusi Lokris nevet viselt. *Naupaktos* a korinthosi vagy krissai öböl egy igen fontos pontján, ez öböl körülbelül 7. stádiumnyi széles nyílásának a közelében feküdt.

112. Pegai Megarának a korinthosi vagy krissai öböl mellett, Nisaia pedig ennek a saroni öböl mellett fekvő kikötővárosa volt. Ez utóbbi 8. stadiumnyira ($\frac{1}{5}$ geogr. mérföldnyire) feküdt Megarától.

113. Inaros Herodotos (7. k. 7. f.) szerint Aigyptos felszabadítását ekkor (a 79-ik olympias 7-ik évében, K. e. 460-ban tavasszal) a persa helytartónak, a Dareios fiának s a Xerxes öcscsének, Achaimenesnek a meggyilkolásával kezdte meg. *Pharos* később egy széles töltés által Alexandriával összekötött s világító tornyáról híres sziget a Neilos legnyugatibb, vagyis kanobosi ágának a torkolatánál. Ebből délnyugoti irányban volt a Mareotis tó déli partján fekvő Marea. Ez az Artaxerxes, a kiról itt szó van, e néven első, s atyja, Xerxes halála után, K. e. 463-ban ült a persa trónra.

114. Haliai egy város Argolis délkeleti partvidékén. Ez a hadesemény a 80-ik olympias 1-ső évében K. e. 460-ban ősszel történt.

115. Ez egy kis sziget a saroni öbölben Aigina és az argolisi területen fekvő város, Epidaurus között.

116. Ez a korinthosi földszoroson fekvő s Korinthos és Megara területe közt határt képező hegység.

117. Athénben 18. éves korától 60. éves koráig minden polgár katoná volt. Azonban a 20. éven aluliakat, valamint azokat, a kik a 60. évhez már közel jártak, rendes tábori szolgálatra nem alkalmazták,

hanem az idősebb korosztálybelieket a bástyák őrizetére kötelezték arra az esetre, ha a többi polgárság táborba ment; a legifjabb, különösen a két első korosztálybeli, katonai szolgálatra kötelezett polgárok pedig a határok, főkép Munychia őrizetére voltak rendelve. Innen ez utóbbiakat határőrzők (peripoloi) néven nevezték. Rendkívüli körülmények közt azonban, mint a minő volt a jelenlegi is, az aggok s a legifjabb harcosok táborba szálltak.

118. Ezt a nagyfontosságú intézkedést, a mely Athén demokratikus államszervezetét véglegesen biztosította s a lakedaimoniakra nézve megtámadhatatlanná tette, a 80-ik olympias 1-ső évében, K. e. 459-ben vették foganatba. A Phaleron felé húzódó összekötő fal 35. stádiumnyi, a Peiraieus felé húzódó pedig 40. stádiumnyi, vagyis amaz $\frac{7}{8}$, ez utóbbi pedig 1. geogr. mérföldnyi hosszú volt.

119. A 80-ik olympias 2-ik évében, K. e. 458-ban tavasszal.

120. T. i. az arisztokrata párt némely hazafiatlan tagjai.

121. T. i. künn is, benn is.

122. A tanagrai ütközet a 80-ik olympias 3-ik évében, K. e. 458-ban ősszel történt. Ezt az athéniek a thessaliai lovasság árulása folytán vesztették el, a melyet erre valószínűleg némely arisztokrata pártbeli athéniek fondorkodásai vettek rá. E győzelemnek Athén ellenségeire nézve, mivel a lakedaimoniak rendes szokásuk szerint tovább is helyt állani s azt kiaknázni nem igyekeztek, az athéniek pedig a csorbát csakhamar kiköszörülték, semmi eredménye sem lett, ha csak azt nem számítjuk ide, hogy a lakedaimoniak az által szabad kezet nyertek a megairiai olajfa- és szőlő-ültetvényeinek elpusztítására. Ez különben büntetés akart lenni a megairiaknak a peloponnesosi szövetségtől való elpártolásukért.

123. Ez egy különben ismeretlen hely. Valószínűleg az Asopos völgyén tanagrai területen feküdt.

124. Itt a «boiotiai vidék»-en Boiotia értendő Theba kivételével. Az athéniek e területek felett akkép érvényesítették hatalmukat, hogy az egyes városokban a demokrata pártot segítették az arisztokrata párt fölé kerekedni s ez utóbbi párt befolyásosabb tagjainak hazájukból menekedni kellett.

125. A 80-ik olympias 4-ik évében, K. e. 457-ben.

126. Gythiont.

127. Az Evenos folyó torkolatánál, Aitoliában fekvő helyet.

128. Annak a Zopyrosnak a fia volt ez, a kinek az eszközzésére Dareios Babylont bevette. — Ez a hadsereg 300,000. főre menő katonaságból állt. Volt ezen kívül 300. hadi hajóból álló tengeri erő is ugyan-

ekkor Aigyptosba küldve. Ez történt a 81-ik olympias 1-ső évében, K. e. 456-ban.

129. Ezt a szigetet a Neilosnak kanobosi és sebennysi ága egy oly csatornával együtt képezi, a mely e két ágat köti össze.

130. Ez történt a 81-ik olympias 2-ik évében, K. e. 455-ben.

131. Ez a mocsárvidék a Neilos-deltán levő ingoványok, süppedékek környezte hely.

132. Orestes egy pharsalosi dynasta-család tagja volt. Az athénieknek ez a táborozása, a melynek főczélja az volt, hogy ez alkalomból befolyásukat Hellasnak egészen északi határáig terjeszszék, a 81-ik olympias 2-ik évében, K. e. 454-ben tavasszal történt.

133. T. i. a 81-ik olympias 3-ik évében, vagyis a mi időszámításunk szerint még ugyanebben az évben (K. e. 454-ben).

134. Ez az Achelus folyó torkolatánál fekvő hely.

135. A 82-ik olympias 2-ik évében, K. e. 451-ben. Ez az öt éves fegyverszünet — a mint Curtius előadja — «egy kilencz éves háborúnak a vége volt, melyet első peloponnesosinak nevezhetünk és egy új rendnek kezdete Hellasban, mivel a két nagyhatalom most szövetségeseivel együtt először ismerte el egymást és a szerződések útján alkudtak meg egymással.»

136. A 82-ik olympias 3-ik évében, K. e. 449-ben tavasszal. — *Kition* Kypros sziget déli partján fekvő város.

137. Az a háború volt ez, a melyet a modern történetírás «második szent háború» néven említ s a mely a 82-ik olympias 4-ik évére, K. e. a 448-ik évre esik. A phokisiak nagy szövetségesöknek, Athénnek a szerencséje által elkapatva, ki akarták kerekíteni területöket s mindazt hozzá akarták csatolni, a mi a belsejében vagy a határán feküdt. Tehát Delphoi ellen fordultak, melynek papi tekintélyét már régóta irigy szemmel nézték. A régi szövetség, a mely az itt levő szent hely függetlenségét biztosította, úgy szólván feloszlott; azért azt hitték, hogy a régi szerződések megsemmisültek. Másfelől Athén helyeslése felől bizonyosak voltak, mivel ez a Delphoiban uralkodó papi nemzetségekkel ellenséges lábón állt. A mint tehát ezek a szent helyet hatóságuk alá akarták venni, a spartaiak a szent hely védelmére felszólíttatván, sereget küldtek oda. Így keletkezett ez a szent háború, a melyről az író itt röviden említést tesz. Az athéniek, mivel a fegyverszünet még tartott, óvakodtak a lakodaimoniakkal a csatatéren találkozni; azért jelentek meg csak akkor, midőn ezek már elvonultak. Vezérök ekkor Perikles volt.

138. T. i. az opusi lokrok.

139. Ez az Athénre nézve oly súlyos következással járó szeren

csétlen ütközet, a melyben maga a vezér, Tolmides is elesett, a 83-ik olympias 2-ik évében, K. e. 446-ban tavasszal történt.

140. A *többiekkel*, t. i. mindazokkal együtt, a kik felett az athéniek az Oinophytánál vívott ütközet után a felsőséget elnyerték. Tehát a boiotokon kívül az opusi lokrok s a phokisiak is kiszabadultak az athéni felsőség alól.

141. A 83-ik olympias 3-ik évében, K. e. 446-ban ősszel.

142. Euboiá Boiotia példáját követte, majd, a mint az athéni sereg élén Periklessel, ide távozott, Megara is; az öt éves fegyverszünet pedig letelt s a lakedaimoniak, a kik az Athén-ellenes mozgalmakat eddig is mindenképen támogatták, nagy hadsereget indítottak Attika felé, a melynek a határai Megara elpártolása folytán védtelen állapotban voltak. Perikles a sereggel még jókor visszatért ugyan, de ütközetet Attika területén megkockáztatni nem lehetett, sem egy hosszas ostromnak Athént kitenni nem volt tanácsos, mivel ekkép Euboiá a polgár-telepekkel együtt végkép elveszett volna Athénre nézve; ennek a birtoka pedig reá nézve nem csak hatalmi, hanem szinte életkérdés volt. Tehát Perikles a végső eszközhöz nyúlt, a melyet ily esetben alkalmazni lehetett. Felhasználva az ifjú Pleistoanax tapasztalatlanságát s a király mellé tanácsadóul rendelt Kleandridas pénzszeretét, ravasz alkudozásokkal oda vitte a dolgot, hogy a peloponnesosi hadsereg, a mely soha kedvezőbb viszonyok közt még nem tört Attika területére, csakhamar visszavonult s a korinthosi szoroson túl feloszlott. Spartában természetesen nagy volt e miatt a felindulás s Pleistoanax királyt számkivetésbe is küldték, a melyből csak K. e. 425-ben tért vissza. *Thria* mezeje Attika legtermékenyebb síksága Athéntől északnyugoti irányban terült el.

143. Hestiaia lakosai egy athéni hajó bántalmazása miatt vesztették el városukat. E városba kétezer athéni részbirtokos (kleruchos) telepedett le s ettől fogva egy, korábban hozzá tartozó község (demos) nevével Oreos nevet nyert.

144. Ez a béke, a melyet az athéniek részéről annak az érzése idézett elő, hogy a saját mohó előre törekvésök folytán alapszabályban megingatott hatalmuknak, hogy újra megszilárdulhasson, békére van szüksége, a 83-ik olympias 3-ik évében, K. e. 445-ben tavasszal jött létre. E béke érdekében az athéniek részéről nyújtott nagy áldozatokból a legtöbb hasznot a peloponnesosi tengerparti városok, Korinthos, Epidauros, Sikyon húzták. E béke megkötése alkalmával a felek abban egyeztek meg, hogy míg ez tart, minden felmerülő vitás ügyet törvényes eljárás útján intéznek el. Csak az a baj, hogy nem határozták meg, minő legyen ennek a törvényes eljárásnak a módja. Továbbá a két szövetség újlag

elismerte egymást két külön államesoportnak; egyik sem növekedhetik a másiknak a rovására; mindenik szövetségen belül joga van a vezérállamnak az elpártolni szándékozót megbüntetni.

145. Ezek az események a 84-ik olympias 4-ik évében, K. e. 440-ben mentek végbe.

146. Kis sziget az ioniai part közelében.

147. Egy, különben ismeretlen vezér a samosiak részén.

148. Ez nem a mi irónk, hanem ennek egy névrokona, a Melesias fia s a Kimon rokona, Periklesnek politikai ellenfele s a Kimon halála után a pártvezérségben ennek utóda. Ezt K. e. 444-ben ostrakismos érte ugyan, de számkivetéséből, mint korábban Aristeides és Kimon is hasonló esetben cselekedtek, a tíz év letelte előtt hazatért.

149. Samos bevétele a 85-ik olympias 1-ső évében, K. e. 439-ben tavasszal történt meg. A hadi költség Cornelius Nepos szerint (Timoth. 1. fej.) 1200. talentumra, a mi pénzünk szerint 2. millió 829,000. frtra rugott.

150. Azaz a Peloponnesos tengeri kereskedő városainak, vagyis Korinthoson kívül Megarának, Sikyonnak, Epidaurusnak stb.

151. T. i. Delphoiban és Olympiában.

152. T. i. azokat, a kik az athéniek szövetségesei, illetőleg alattvalói közül az athéni hajóhadnál szolgáltak.

153. A midőn a bajból csak a fegyverre való hivatkozás menthet ki.

154. A peloponnesosi szövetségek, mivel ez az utolsó gyűlésök legkorábban K. e. 432-ben október hóban történhetett s az Attikába intézett első betörések K. e. 431-ben június hónapra tehető, körülbelül 8—9 hónapot töltöttek el hadi készülétekkel.

155. Kylon az olympiai versenyeken valószínűleg a 35-ik olympiasban, K. e. 640-ben győzött; az athéni fellegvárnak itt említett elfoglalása pedig a 42-ik olympiasban, K. e. a 612-ik évben történt meg.

156. A Diasia, vagyis Zeusnek, a Meilichiosnak, azaz «a szelidnek» legnagyobb ünnepe a tél vége felé, Anthesterion hó 28-ikán (február hóban) tartatott. A helleneknél szokásban volt az olympiai versenyen aratott győzelem évfordulójának a megünneplése. Ekkor a győztes barátai és rokonai kíséretében azzal a koszorúval megkoszorúzva, a maly családjának s szülővárosának örök dicsőségére vált, a városban sorban fölkereste az istenek templomait. Az olympiai Zeus-ünnepre mindenki Athénbe sietett, míg a Diasia-ünnep alatt a nép a vidékre széledt.

157. E kilencz archon élén az Alkmaion fia, Megakles állt.

158. T. i. Athene Polias (a város védő Athene) oltárára.

159. T. i. az Erinnysek, vagy euphemismussal szólva, az Eumenidák (lat. Furiák) oltárára.

160. Ez történt a Peisistratos utódainak a kiűzése után, a 68-ik olympias 1-ső évében, K. e. az 508-ik évben, midőn Kleomenes Isagorasnak támogatására ment s az arisztokrata párttól gyámolítva Kleisthenest, a Megakles fiát, valamint Alkmaion többi utódait is távozásra kényszerítette. Ezek azonban nem sok idő múlva, valószínűleg még 508-ban visszatértek Athénbe.

161. Mivel a Perikles anyja, Agariste, a Megakles unokája s a Kleisthenes unokahuga volt.

162. Ez a földrengés fentebb a 101-ik fejezetben van megemlítve. Poseidon (lat. Neptunus) tengerek istene felől az volt a hit, hogy ő idézi elő a földrengéseket. Homerosnál ennek az istennek a jelzője «a földrengető».

163. «A tengerhez» keleties megjelölése a hellenség lakta partvidéknek Elő-Ázsiában.

164. Daskylion bithyniai város volt az Elő-Azsia északi részét magában foglaló persa helytartóságnak a székhelye; innen ez daskylioninak neveztetett. Ez a helytartóság a Hellespontos vidékén persa uralom alatt álló városokat, továbbá Phrygiát, Bithyniát, Paphlagoniát és Kappadokiát foglalta magában.

165. Ez történt a 75-ik olympias 4-ik évében, K. e. 476-ban tavaszszal.

166. A lakedaimoniak künn időző főtisztviselőikhez szóló titkos irataikat úgy szerkesztették, hogy egy pálcácskán szíjat csavargattak körül s ekkéig ezzel azt egészen beborították. E szíjra pálcza hosszát folyó sorokban irták meg a szükséges értesítést; ez után a pálczáró a szíjat legöngyölgették s ezt küldték el a főtisztviselőnek. Ennél egy ép oly pálcácska volt, mint a minőre odahaza a szíjat rácsavarták. A mint megkapta, a pálcácskára csavarta rá s így betűzte az írást. Ezt az iratot az után a pálcza után, a melynek segedelmével lehetett csak elolvasni az írást, skytalénak nevezték, mert skytalé = pálcza.

167. Annál inkább állt tehát jogukban ezt tenni egy olyannal, a ki csak királynak a gyámja volt.

168. A plataiai ütközet után.

169. Ez a hellen gyarmatváros a strymoni öböl mellett Amphipolis alatt, ettől délnyugoti irányban feküdt.

170. Tainaronnál, a lakedaimoni terület legdélibb hegyfokánál nem csak a templom, hanem az ehhez tartozó terület is Poseidonnak volt szentelve. Az argiloszi ember nem magába a templomba ment, hanem csak a felszentelt területen telepedett meg s ott tartózkodása idejére, hogy az időjárás viszontagságai ellen védve legyen, kunyhót készítettett magának.

171. Pausanias az épületet huzamosabb bent tartózkodás után olykor-olykor elhagyta.

172. Ez történt a 73-ik olympias 3-ik évében, K. e. a 473-ik évben.

173. Egy mély hegyszakadék Sparta közelében.

174. Ezek a Pausanias állószobrai voltak.

145. T. i. halálos büntetés alá.

176. A nagy befolyással bíró pártfőket, hogy az a veszedelem, a mely részökről a demokratikus egyenlőséget s államszervezetet fenyegette, elháríttassék, a polgárság minden előre bocsátott vád, vizsgálat vagy védelem nélkül tíz évre száműzte, de a száműzött sem vagyónában, sem polgári becsületében nem szenvedett csorbát. Ebhez azonban legalább 6000. polgár szavazata volt szükséges. A Themistokles számkivetése a 76-ik olympias 1-ső évében, K. e. 476-ban ősszel történt.

177. Ez a 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. 473-ban ősszel történt.

148. Hogy a Themistokles jótette miben állt, arra nézve kétféle értesülésünk van. Az egyik szerint Themistokles egy oly vitás ügyben tett a kerkyrábelieknek jó szolgálatot, a mely ezek közt és a korinthisiak közt merült fel; a másik szerint pedig attól a büntetéstől mentette meg, a melyet a persa háborúban való részt nem vevésök miatt a többi hellenek akartak rájuk mérni.

179. Egy népség Epeirosban.

180. Ennek a tárgya határozottan nem ismeretes. Valószínűleg segítség-nyújtásra vonatkozott.

181. T. i. a molossosoknál.

182. Az az a Balkán-félsziget nyugoti partvidékéről a keletire. Az a Sándor, a kiről itt szó van, az Amyntas fia, I. Sándor, a már fentebb említett Perdikkas atyja volt. A Themistokles Pynába való érkezése a 76-ik olympias 4-ik évében, K. e. 472-ben tavasszal történt.

183. Igen, mert akkor Themistokles jól látta azt, hogy a helleneknek talán még jobban érdekében van, mint az ellenségnek, hogy a barbar seregek a salamiszi győzelem hatása alatt Európából mennél gyorsabban kitakarodjanak. Őt akkor ez a nézet vezérelte, s csak is úgy akadályozhatta meg a hajóhid szétrombolását, hogy sikerült ezt érvényre juttatnia.

184. A 77-ik olympias 2-ik évében, K. e. 471-ben.

185. Ezen a Magnesián nem a Sipylos melletti, hanem a Maian-dros-völgyi Magnesia értendő.

186. Vagyis a mi pénzünk szerint 117,875. frtot.

187. A 87-ik olympias 1-ső évében, K. e. a 432-ik évről 431-évre menő télen.

188. Az eleusisi határból. A föld az eleusisi istennőknek (Demete és Kore) szentelt föld volt.

189. Perikles itt az athéni polgárságnak arra a rendes szokásáról czéloz, mely szerint bár valamely néphatározat megalkotásában a polgárok többsége részt vett szavazatával, mégis ha a határozat kivitelekor valami baj történt vagy az a gyakorlatban rossznak mutatkozott, az összes polgárság ellene támadt s azt büntette meg, a ki indítványozta.

190. Épen mint ha *ez* ember, még pedig a pillanatnyi helyzet hatása alatt álló gyarló ember volna.

191. A zsellérek Attikában megtelepedett, polgárjoggal nem bíró, de személyileg szabad jövevények voltak. Számuk Athén java korában körülbelől 45,000-re ment. Teljesen a törvény védelme alatt álltak, de fekvő vagyont nem szerezhettek, s attikai polgárral házasságra nem léphettek. Kötelessége volt minden zsellérnek egy prostatest, vagy patronust választani magának a polgárok közül, a ki közvetítő szerepet töltött be közöttük és az állam között, valamint az attikai törvényszék előtt folyó peres ügyeiben is. Ezért a férfi zsellér 12 drachma (a mi pénzünk szerint körülbelől 4. frt 70. kr.) zsellérpénzt fizetett, a nő pedig, ha magában lakott, ennek a felét, továbbá némi csekély irodai díjt a tisztviselőség irnokai részére (3. obolost; körülbelől 19. krt). Háború alkalmával hadi adót fizettek. Voltak bizonyos liturgiák (az államnak vagy a községnek egyesek által saját költségökön teljesített szolgálatok), a melyeket viselniök kellett. Hadi szolgálatra is kötelezve voltak, vagy mint nehéz fegyverzetű gyalogok, vagy a hajókon; csak a lovassági szolgálat nem volt nekik megengedve. Azt a zsellért, a kinek patronusa nem volt, vagy a zsellérdíjt nem fizette, vagy attikai polgárral titkon egybekelt, az a büntetés érte, hogy rabszolgául eladták.

192. Mert az athéniektől való elpártolása miatt Athéntől függő hazájától elesik.

193. Így például a thrák partvidéken.

194. T. i. Athénnek és a Peiaireusnak, vagyis a bástyázattal körülvett helynek.

195. Ez a beszéd alább a II-ik könyv 13-ik fejezetében kivonatban van közölve.

196. Az idegeneknek Spartából való kiutasítását az ephorosok időről-időre mindannyiszor elrendelhatték, valahányszor csak jónak látták.

JEGYZETEK A II. KÖNYVHÖZ.

1. A nyári időszak alatt az író a had folytatásra alkalmas időt érti, vagyis a mi időszámításunk szerint az évnak körülbelől márcziustól októberig terjedő nyolcz hónapját; a téli időszak a zord időjárású évszak, vagyis a mi időszámításunk szerint körülbelől az az időszak, a mely november, december, január és február hónapokat foglalja magában. Továbbá Thukydidesnél egy nyári időszak egy utána következő téli időszakkal együtt tesz egy évet; ő nála tehát egy esztendő a mi időszámításunk szerint egyik év márcziusától a másik, következő év márcziusáig terjed.

2. Az argosiak az éveket Hera papnőjének a hivataloskodása szerint számították. A Chrysis sorsáról l. alább a IV. k. 133. f.

3. Vagyis a mi időszámításunk szerint K. e. 431-ben, márczius hó vége felé. A hellen időszámítás nagyon ingadozó és pontatlan volt: ez az időpont pedig rendkívül fontos; ezért fejezi ki magát itt az író ennek a meghatározásánál ily hosszadalmas körülírással.

4. A boiotarchosok Boiotia legfőbb kormányzó testületének a tagjai voltak. Ezekről alább, a delioni események tárgyalásánál még lesz szó.

5. Azaz az arisztokrata párt.

6. Azaz a néppárt legbefolyásosabb tagjainak a házaira.

7. Plataia a régibb időben, egészen 519-ig K. e. a boiotiai szövetséghez tartozott; a thebaiak egyszerűen ezt a szövetségi viszonyt akarták visszaállítani.

8. Azaz, az attikai időszámítás szerint az Anthesterion hónap vége felé. A hellenek igyekeztek hónapjaikat szorososan a hold járásához szabni; ekkép egy hónap egyik újholtól a másikkig tartott. Tehát az a megjegyzés, hogy amaz események «a hónap vége felé történtek,» azt akarja jelenteni, hogy ekkor, mivel épen holdújtság felé volt az idő, a legsötétebb éjszakák jártak.

9. Az a csapat ezt annál könnyebben elhíhette, mivel a plataiabeli várkapuk ilyen épületek voltak külső és belső átjárókkal.

10. Vagyis $1\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyire. A mindjárt alább következő Asopos folyó alatt természetesen az a boiotiai Asopos értendő, a mely Theba és Plataia között nyugotról keletre körülbelül közép távolságban foly s Oroposnál szakad a tengerbe.

11. Azaz a korinthosi isthmuson vagy földszoroson belül.

12. Csak az opusi és epiknemisi lokrok.

13. Ezek ugyanis Lakedaimon gyarmatai voltak.

14. Plutarchos szerint 60,000., mások szerint 100,000. főre menő hadsereggel.

15. Vagyis, a mint már fentebb, az I-ső k. 96. f. alatt említve volt, a mi pénzünk szerint 1. millió 414,500. frt. Athén összes államjövendelmei a peloponnesosi háború kezdetén évenként összesen 2000. talentumot, vagyis a mi pénzünk szerint 4. millió 715,000. frtot tettek.

16. Ez az itt említett, készletben levő pénz a szövetségesek által fizetett adóból szaporodott fel ennyire. A 6000. talentum a mi pénzünk szerint 14. millió 145,000. frtot tett; a 9700. talentumnyi összeg pedig 22. millió 867,750. frtot. A hiányzó 3700. talentum, vagyis 8. millió 722,750. frt a fellegvár előcsarnokainak, a Propylaionoknak az építésére, a mi különösen ki van emelve, továbbá «egyéb épületekre,» t. i. a Parthenonra, Odeionra és az eleusisi Telesterionra, végül a Potidaia elleni vállalatra volt fordítva. Ez utóbbi maga az ostrom végéig 2000. talentumot, vagyis 4. millió 715,000. frtot emésztett fel. A szövetségi pénztár ebben az időben a fellegvárban, a Parthenon hátsó részében, az Opisthodomosban volt.

17. Vagyis 1. millió 178,750. frtnyi értéket tevő arany és ezüst tárgyak. Ezek mind a fellegvárban levő szent helyeken voltak letéve.

18. E szobor Athene Parthenosnak a fellegvárban, a Parthenonban levő Pheidias-készítette szobra volt. Az arany e szobron mai számítás szerint nem 40., hanem 44. talentumnyi súlyú volt. Egy talentum, mint súlymérték, a mi mértékünk szerint 26. kilogrammnak és 196 grammnak felel meg, 44. talentum pedig 1152. kilogrammnak és 624 grammnak. Ekkép a 44. talentumnyi súlyú arany a mi pénzünk szerint 1. millió 588,068. frtnyi értéket tett. Hogy ez az arany a szoborról levehető legyen, az egyenesen a Perikles tanácsára történt.

19. Felebb, az I. könyvben a 63-ik f. alatt már volt szó az attika távolságmértékről, a stádiumról; ugyanott említve volt az is, hogy 40 stádium tesz egy geogr. mérföldet. Ugyancsak az I-ső könyvben a 107-ik f.-ben már voltak említve a Peiraieus falai, a phaleroni és a hosszú falak azonban hogy lássuk, minő hosszú volt az a bástyázat, a melyet a athénieknek őrizni kellett, azokról itt még egyszer szólni fogunk. A ph

leroni fal $\frac{7}{8}$, vagyis 0·875. geogr. mérföld hosszú volt; a felső város körfalának őrizet alatt álló része 1·075. geogr. mérföldet, a hosszú falak hossza 1. geogr. mérföldet, a hatvan stádiumnyi, vagyis 1.5. geogr. mérföldnyi körfalnak a Peiraeus és Munychia körül őrizetre szoruló része 0·75. geogr. mérföldet tett. Az összes, őrizet alatt álló bástyavonalak tehát 3·7. geogr. mérföldnyi hosszúságúak voltak.

20. E városi kerületek számát a hagyomány tizenkettőre teszi, közülök mindeniknek egy város szolgált központúl, a melyről az egyes kerületek neveztettek. E tizenkét városi kerület neve Strabon szerint a következők voltak: Kekropia, a későbbi Athén; Tetrapolis, a melyet a marathoni kerület képezett e négy helylyel: Oinoe, Marathon, Probalynthos és Trikorythos; továbbá Epakria, Dekeleia, Eleusis, Aphidna, Thorikos, Brauron, Kytheros, Sphetos, Kephisia. A tizenkettediknek a neve az említett irónál nincs meg; valószínűleg Phaleros volt.

21. Ezt az ünnepet az attikai év első hónapjának, a Hekatombaion hónapnak a 16-ik napján (julus hónapban) ülték meg.

22. A Pythion a pythoi Apolló szent helye. Ge = Anyaföld. Limnai Athén leglapályosabb helyen fekvő része a fellegvártól délre.

23. Ennek az ünnepnek másik neve Anthesteria s a mi időszámításunk szerint február hónapra esett. Ezt később az Elaphebolion (márzcius) hónapban tartatni szokott nagy Dionysiák háttérbe szorították.

24. A Peisistratos utódai.

25. Mindjárt a fellegvár alatt esett.

26. A fellegvár a zsarnokok elűzése után az istenek lakóhelyévé lett, azaz, mai felfogásmódhoz képest szólva, az említett időtől fogva csak templomok, szent helyek voltak benne.

27. Demeter és Kore temploma.

28. Ennek az északi lábánál.

29. A 87-ik olympiás 1-ső évében, K. e. 431-ben június hó közepe táján.

30. Ez egy sós vizű tó az Eleusisből az Athénbe vivő út mentén Eleusis közelében.

31. Kropia egy attikai demos (község) az Aigaleos és Parnes hegység közötti völgyön.

32. T. i. arra a síkra, a mely Acharnai és Athén között terül.

33. Az az $1\frac{1}{2}$ mérföldnyire.

34. Ez egy kis helység volt az Aigaleos hegység tövében északkelet felől.

35. E két tény felemlítésével az író azt mutatja ki, hogy a boiotok

győzelme nem volt teljes s ezek magukat a csatatér feltétlen urainak nem tartották.

36. Ez fentebb az I. k. 102. f.-ben van tárgyálva.

37. E pontban a *Παράσιαι* szót, a következőben pedig ezeket a szavakat: *ἀπὸ τῆς στασεως ἐξάρτερος*, nem fordítottam; az előbbit azért, mivel ily nevű hely Thessaliában tudomásunk szerint nem volt, az utóbbit pedig azért, mert semmiféle értelmezés mellett sem lehet a szövegbe kellőleg beilleszteni.

38. Főhegységek Attika északi részén.

39. Ez egy Boiotia és Attika határán fekvő erősített hely. Régebben a boiotiai szövetséghez tartozott, azonban már K. e. 6-ik századtól fogva Athéntől függő várossá lett.

40. A fellegvárban levő pénzen az a hatezer talentum értendő, a melyet fentebb Perikles említett. Ezer talentum a mi pénzünk szerint 2. millió 357,500. frt.

41. Az itt levő félsziget déli oldalán, a hol a nyílt öböl a vihar ellen oltalmat nem nyújtott. Maga Phia s az alkalmas kikötő tulajdonképen a félsziget északi oldalán esett.

42. Az elisi lapály Elis északi része, «Elis környéke» pedig a tulajdonképeni Elishez nem tartozó Pisatis és Triphylia.

43. Itt az opusi és epiknemisi Lokris értendő.

44. Ez a részleges napfogyatkozás a 87-ik olympiás 2-ik évében K. e. 431-ben, augusztus hó 3-ik napján történt.

45. A nyilvános vendégarátot (proxenos) az athéniak más államok legbefolyásosabb emberei közül abból a czélból választották maguknak, hogy amaz államok kebelében az ő politikai és kereskedelmi érdekeiket támasztassák, előmozdítsák.

46. Ezen, valamint az alább következő, még szintén ide vágó, megjegyzések egy, abban az időben Athénben elterjedt hibás vélekedés megczáfolása, s a történeti igazságnak ezzel szemben való megállapítása czéljából vannak ide iktatva. A Tereus thrák, és Pandion athéni királyra vonatkozó, mesékkel át meg átszőtt dolgokat röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Pandion, athéni királynak két leánya volt, Prokne és Philomela. Proknét Tereus, thrák király vette nőül, a kitől ennek egy Itys nevű fia született. Tereus egyszer később sógornőjén, Philomelán, erőszakot követett el. Ezért Prokne bosszúból fiát, Ityst megölte s férjének, Tereusnak feltálalta. E miatt Tereus dühbe jövén, Proknét és Philomelát meg akarta ölni; s a mint kivont fegyverrel üldözte őket, mindnyájan madarakká változtak, még pedig Prokne fecskévé, Philomela fülemilévé, Itys fácskává és Tereus bankává. Ezt a csodás eseményt

Ovidius (Metamorph. VI. k. 425. s köv. ss.) nagyon részletesen adja elő. Az athéni polgárság valószínűleg e mesés hajdankorból származó elbeszélés révén, s mivel a két név oly rokon hangzasúnak tűnt fel, formált valami rokonsági jogot a hatalmas thrák királyi családhoz.

47. A ki a Khalkidike ellen működő s a Potidaiait ostromló hadak vezére volt.

48. Sollion, valamint az alább említett Palairos és Astakos is, Akarnania területén levő hely.

49. K. e. 431-ben, október havában.

50. Nisaiának, Megara saroni öböl felé eső kikötővárosának elfoglalása a háború nyolczadik évében, K. e. 424-ben történt.

51. A 87-ik olympiás 2-ik évében, K. e. 431-ben, november havában.

52. Ezt az állami költségen rendezett halotti ünnepet az elesett polgárok tiszteletére Solon hozta divatba. Azok, a kiknek a számára ekkor a halotti ünnepet rendezték, a lovasság kitörései alkalmával, a tengeri expedícióban s Potidaia ostrománál estek el.

53. A ravatal a köztéren (agora) volt felállítva. A halotti áldozat virágokból s fűszerekből állt.

54. A hamvvedreket ciprusfából készítették azért, mert a ciprus a halottaknak szentelt fa volt. Az athéni polgárság ebben az időben tíz törzsből állt.

55. A külső Kerameikosban.

56. A plataiai csatában elesett helleneket, s közöttük az athénieket, szintén az a megtiszteltetés érte, hogy a csatatéren temették el. Ez azonban a Plataiánál küzdő összes hellen szövetségeseeknek közös intézkedése volt s nem csak pusztán az athénieké. E tény az író itt ebből az okból mellőzi.

57. Ezt némelyek Themistoklesnek, mások Aristeidesnek, ismét mások Kimonnak tulajdonítják. E szokás létre jövedele minden esetre a persa háborúk idejére esik.

58. Jegyezzük meg itt, hogy ezen a helyen, valamint alább is, az athéni állami és társadalmi élet egész ismertetésében Perikles olykor nyíltan, legtöbbsnyire azonban leplezetten, folyvást Athén ellenfelére s versenytársára, Spartára céloz.

59. Perikles itt az athéni uralom megszilárdítása céljából alapított gyarmatokra s részbirtokossági kerületekre (kleruchia) céloz. Ezek alapítása a terület lakosságára nézve ennek magatartásához képest rossz, vagy jó következással járt. Például szolgálhatnak az előbbire Oreos, Aigina, az utóbbira a thrák partvidék.

60. A 87-ik olympiás 2-ik évében, K. e. 430-ban, márczius havában.

61. E szót, hogy az alább mondandók az olvasó előtt annál érthetőbbeké legyenek, nem fordítottam le. Ennek s általában az egész helynek magyarázatául szolgáljon az, hogy a *pestis*, *dögvész* hellen neve *loimosz*, az *éhhalálé* pedig *limosz*. E helyből már kétségbe vonhatatlanul az tűnik elő, hogy már a peloponnesosi háború kezdetén, sőt még ennél is korábban, megvolt az, a mi az új-hellen kiejtésben manapság járatos, hogy t. i. az *oi diphthongust i*-nek ejtették. Így történt meg aztán az, hogy mivel mind a *loimosz* (döghalál), mind a *limosz* (éhhalál) egyformán *limosznak* hangzott a jós-ígét pengető emberek szájában, nem tudtak megállapodni, vajjon úgy értsék-e azt, hogy «Dór hadat és vele egy dögvészt hoz ránk a jövendő,» vagy pedig így: «Dór hadat és vele éhséget hoz ránk a jövendő.»

62. Itt természetesen arra gondoltak, hogy Apollon bosszúját a halandókon akkép szokta tölteni, hogy rájuk pestist bocsát; s erre egy, minden hellen emlékezetében élénken élő példa is volt. Nevezetesen Apollon az Ilias I-ső énekének 33—52. sorai szerint az achivok táborát egy alkalommal Trója alatt pestissel sújtotta. Lehetetlen volt a pestis pusztításai közepette a peloponnesosiaknak adott választ ismerő athénieknek, midőn szemök előtt e plasztikai elevenségű részlet lebegett, helyzetökre a legnagyobb vallásos borzalom nélkül gondolni.

63. Az attikai terület természeti fekvése szerint fel volt osztva: 1) *hegyvidékre*, vagy *felföldre*, a mely az északon elterülő egész hegy borította területet s a keleti dombos partvidéket le egészen Brauronig magában foglalta; 2) *sikságra* vagyis *alföldre*, a mely alatt azt a lapályt értették, a mely nyugat felé az Aigaleosig, északra Parnesig és Briletosig, keletre pedig a keleti partvidék domblánczolatáig terjedt, végül 3) *tengermellékre*, a mely magában foglalta az attikai terület legdélibb részét Braurontól s a Hymettos déli lábától Sunionig. Az egész terület politikai tekintetben nagy számú községre (demos) volt felosztva. Ezek száma Strabon szerint 174. volt, a melyek közül mintegy 160-nak a neve ismeretes.

64. A halott égető máglyák füstjéről.

65. Itt Perikles a békepárt emberei ellen fordul, a kik készek voltak még Athén uralma feláldozásával is kiegyezni az ellenséggel.

66. E pénzbirság összege Diodoros Siculus szerint 50. talentumra ment, Plutarchos pedig erre nézve (Per. 35. f.) azt adja elő, hogy a pénz mennyiségét «azok, a kik legkevesebbre teszik, 15., azok pedig, a kik legtöbbre, 80. talentumnak írják.»

67. II. *Dareios* (nothos) persa királynak (uralkodott K. e. 423—404.) a fia, az úgynevezett ifjabb Kyros.

68. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 430-ban, szeptember havában.

69. Mert ekkor Argos semleges volt.

70. A Hellespontos partján fekvő Bisanthénél.

71. E hegyszakadékok, melyekbe különben csak halálos büntetéssel sújtott gonosztevők testét szokták vetni, a város alatt voltak.

72. Itt a testvére, Alkmaion az anyját, Eriphylét meggyilkolta. Erről az Alkmaionról alább, e könyv végén az író szólni fog.

73. Az itt következő események a peloponnesosi háború előtt jóval történtek, de semmi esetre sem egy embernnyommal előbb. Az alább említett Phormion ugyanaz, a ki már a samosi háborúban és Potidaia ostrománál is szerepelt.

74. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 430-ban, november havában.

75. Krisa phokisi tengerparti város nem messze Delphoitól. Thukydides arra az egész öbölre nézve használja a «krisai öböl» nevet, a mely később korinthosi öböl nevet nyert, a «krisai öböl» elnevezés pedig csak annak a kis öbölnek a neve maradt, a melynek a partján Krisa feküdt.

76. Lykia legfontosabb tengeri kereskedő helye.

77. Vagyis talentumját 2357. frt 50. krjával számítva, 4. millió 715,000 frtot.

78. T. i. K. e. a 430-ik november havától a 429-ik év márczius hónapjáig.

79. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 429-ben, június havában.

80. Azaz Zeusre és Apollonra.

81. Ily tartalmú felhívásról az író fentebb semmi említést nem tett.

82. A bástyázatnak egy oly pontja irányában, a melynél a siker a legbiztosabbnak ígérkezett.

83. A lakedaimoniakkal szövetséges államok hadai élére, ezeknek saját maguk közül való vezérei mellé voltak adva a vezér-állam részéről spartai férfiak is.

84. Azaz kevéssel az őszi éjnap egyenlőség előtt, szeptemberben, (a 87-ik olympias 4-ik évében; K. e. 429-ben).

85. A megszállás történetének folytatását l. alább a III. könyv 20—24. és 52—68. fejezeteiben.

86. A 87-ik olympias 3-ik évében; K. e. 429-ben, júniusban.

87. Egy Olynthostól nyugotra eső város.

88. Ez a makedoniai Mygdoniának egy része.

89. Ezek, valamint az alább említett parauaiosok is, Epeiros területén lakó néptörzsek.

90. Ez az amprakiai öböl délkeleti szögletében fekszik. A hadak gyülekező helye s a táborozás kiinduló pontja tehát a Leukassal átellenes partvidék volt.

91. Ez a város az Achelus folyó jobb partján s az akarnaniai síkság északi szélén feküdt.

92. Ez utóbbiakon a fentebb különösen nem említett Leukas és Anaktorium környékén szedett könnyű fegyverzetű gyalogokból álló csapatokat érti az író.

93. Két geogr. mérföldnyire.

94. Ez a neve egy magas sziklaháton emelkedő városnak az Achelus folyó jobb partja közelében, nem messze ennek a torkolatától, egyszersmind a benne lakó népségnek is.

95. Két Rhion volt. Az egyik, a melyről itt épen szó van, a (nyugoti) lokrok partvidékéhez tartozó hegyfok, a másik pedig ezzel átellenben az achajai partvidék hegyfoka volt. Amazt a hozzá közel eső Molykriontól molykrioninak, az utóbbit pedig achajainak nevezték. E két hegyfokról alább még szólni fog az író.

96. Ezek a kydoniabeliekkel régtől fogva ellenséges viszonyban álltak.

97. Ez egy mély öböl Naupaktossal átellenben.

98. Vagyis mintegy $\frac{1}{6}$ geogr. mérföldnyi szélességben. Mivel egy stádium métermértékben kifejezve = 184·98. méter, hét stádium = 1. kilométer és 294·86. méter.

99. Én e helyet a Classen-féle szövegtől eltérőleg így olvasom: τὸ μὴ κατὰ κράτος νικηθῆναι.

100. T. i. a krisai öböl nyílásában.

101. Azaz a molykrioni Rhion közelébe.

102. A 87-ik olympias 4-ik évében; K. e. 429-ben október hó végén.

103. Ugyanezen év november havának az elején.

104. Vagyis azzal a szíjjal, a melylyel az evezőlapátot a hajó széléhez kötötték.

105. Ennek a neve, mint alább kitűnik, Budoron volt.

106. Perdikkasról s Filepről, valamint ellenségeskedésöknek az oka felől már volt szó az I. könyv 57-ik fejezetében. Ekkor Filep már nem élt s makedon trónkövetelő gyanánt a fia, Amyntas szerepelt, a ki e táborozásban Sitalkest kísérte is. Ez az Amyntas a Filep, makedon király atyja s Nagy Sándor nagyatyja volt.

107. Hagnonnak itt különösen nagy hasznát lehetett venni, mivel ő K. e. 437-ben Amphipolist alapította; ennél fogva ezt a vidéket nagyon jól ismerte.

108. A mely a Haimos (ma: Balkán) és a Hebros (most Marica) között a mai drinapolyi síkon keresendő.

109. Rhodope ma Despota-Dagh; a Pontos Euxeinos: Fekete-tenger; a Hellespontos: Dardanellák; az Istros: Duna; az Istros folyón innen eső terület a hellén iró számítása szerint a Duna folyásától jobbra, dél felé eső vidék.

110. A Skomios ma pontosan meg nem határozható, valószínűleg a Rhodopéval összefüggésben álló hegység. A Strymon ma Struma vagy Kara-Su; az Oskios: Isker vagy Ischar, a Duna mellékfolyója; a Nestos: Mauroneri vagy Yenidsche-Kara-Su.

111. Ha már a vitorlás kalmárhajóra nézve Herodotos (4, 86.) szerint a nappali út hosszát 70,000., az éjjeli út hosszát pedig 60,000. orgyiára (egy orgyia, tudjuk, 185. métert tesz), vagyis a mi számításunk szerint a nappali utat átlagosan 16., 17., az éjjelit pedig 14., 15. geogr. mérföldnyire, ekkép az egész 24. órás út hosszát kerek számmal 30. geogr. mérföldnyire teszszük, a négy teljes napi hajó-út 120. geogr. mérföldet tesz. Ha továbbá egy jó gyalogló egy napi útját szintén Herodotos (4., 101.) szerint 200. stádiumnyira, vagyis 5. geogr. mérföldnyire teszszük, 11 napi járó föld 55 geogr. mérföldet tesz.

112. Vagyis a fentebbi számítás mód szerint 65. geogr. mérföld.

113. Seuthes a Sitalkes unokaöccse volt. Róla még alább többször lesz szó. Az ő alatta fizetett 400. talentumnyi összeg, attikai talentumot véve, a mi pénzünk szerint 943,000. frtot tett.

114. Ez a hely nagyon valószínűleg Herodotosnak egy (3, 46, 2. foglalt) nyilatkozata ellen irányúl, a melyben a skytha nép bölcsességét nagyon csodálja.

115. Ma Vardar.

116. Ez K. e. 413—399. volt Makedonia királya.

117. A Sitalkes fia, a fentebb említett Sadokos, úgy látszik, már nem volt életben.

118. K. e. 429-ben, december havában.

119. Koronta egy akarnaniabeli, különben ismeretlen hely. Kynésről, valamint ennek az ügye felől is csak annyi ismeretes, a mennyi itt röviden érintve van felőle.

129. Ez az Alkmaion Amphiaraos, argosi király, jós és álomfejtő, és Eriphyle fia volt. A hét hősnek Theba ellen indított hadjáratára Amphiaraos is elment, de csak a felesége ösztönzéseire, a kit Polyneikes

egy drága nyakékkal vesztegetett meg. Amphiaraos mint jós előre látta e hadjárat szerencsétlen kimenetelét. Ennélfogva távoztakor két kiskorú fiának, Alkmaionnak és Amphilochosnak meghagyta, hogy ő érte egykor Eriphylén álljanak boszút. Tíz év múlva az elesett hét hős fiai ismét Theba ellen mentek, s ekkor Eriphylét újra megvesztegették, s így Alkmaiont rábirták a fővezérlet elvállalására. Theba elpusztítása után Alkmaion hazatérvén, megtudta Eriphyle új árulását. Ekkor Alkmaion végrehajtá a boszút, a melyre már az atyja felszólította, s az anyját meggyilkolta.

121. K. e. 428-ban márczius havában.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JEGYZETEK A III. KÖNYVHÖZ.

1. A 87-ik olympias 4-ik évében; K. e. 428-ban, május hó végén.
2. Ekkép a pusztítás csak egyesek vagy apróbb csapatok rabló portyázásaira szorítkozik.
3. Lesbos, t. i. Mytilene, a melynek oligarchiai alkotmánya volt, továbbá három kisebb hely, Antissa, Pyrrha és Eresos, a melyeken Mytilene uralkodott. Methymnának demokratikus államszervezete volt s mint ilyen, erősen ragaszkodott Athénhez.
4. Azaz: Athéntől való elszakadásuk természetesen a peloponnesosi szövetséghez való csatlakozás nélkül meg nem történhetett, a lakedaimoniak pedig, a mint a scholiasta mondja, «*hogya a harmincz évre szóló békeszerződést meg ne sértsék,*» nem akarták elfogadni őket.
5. Lesbost boiotiai gyarmatnak tekintették.
6. E jelzőjét Apollon mint a nyájak s gyapjas állatok védő istene nyerte.
7. Geraistos Euboia déli hegyfoka egy alatta levő kikötővel.
8. Czölöp-karózzattal, elsülyesztett hajókkal s más gyorsan készíthető védő művekkel.
9. Malea Lesbos szigetének délkeleti hegyfoka, alatta kikötővel Mytilenétől 70. stádiumnyira, az az $1\frac{3}{4}$ geogr. mérföldnyire feküdt.
10. Ez a Dorieus a Diagoras fia volt s az olympiai versenyben háromszor győzött, u. m. a 87-ik (K. e. 432), a 88-ik (K. e. 428) és a 89-ik olymпиásban (K. e. 424). Egy ideig Athénben élt, majd később Sparta mellett harczolt Athén ellen s az athéniéknél hadi fogságba is esett, de ezek, tekintettel a nevéhez fűződő nagy dicsőségre, váltságdíj nélkül bocsátották szabadon.
11. A soloni alkotmány szerint az athéni polgárság a fekvő vagyon nagysága s az ebből nyert évi jövedelem mennyisége szerint négy osztályra volt felosztva. Az első osztályt képezték az *ötszáz medimnos polgárok*, a kik fekvő birtokukból évente legalább 500. medimnos életet, vagy metretes bort, olajat nyertek. Megjegyzendő, hogy a medimnos

száraz tárgyak (búza, gabona stb.) mértéke volt s 52·5. litert tett; a metretes pedig folyós tárgyak (bor, olaj stb.) mértéke volt s 39·4. litert tett. A második osztályba tartoztak a *lovagok*, a kik ötszáznál kevesebb, de ezen alúl legalább 300. medimnos életet vagy metretes bort, olajat termesztettek. A harmadik osztályt képezték az u. n. *zeugiták* (egy fogatot tevő járó marhával (öszvérrel) bíró gazdák), a kik 300-nál kevesebb, de ezen alúl legalább is 150. medimnosra vagy metretesre menő évi jövedelemmel bírtak. A negyedik osztályt képezték az u. n. *thetek* (nap-számosok), a 150. medimnosnál vagy metretesnél kevesebb évi jövedelemmel rendelkező és a teljesen vagyontalan polgárok. Később a vagyon szerinti osztályozásnál nem csupán a fekvő vagyon s ennek a termése, hanem egyéb nemű érték is tekintetbe volt véve; azonban az osztályok eredeti elnevezése megmaradt továbbra is. Az említett alkalommal tehát a zselléreken kívül a két legalsó polgári osztály, a *zeugiták* és a *thetek* osztálya szállt hajóra.

12. Mivel egy attikai drachma a mi pénzünk szerint pontos számítással 39·29. krt tett, a két drachma 78·5. krajczárra ment. Minden nehéz fegyverzetű gyalognak volt egy szolgálója, vagyis fegyverhordozója. A zsold, a mely különben egy katonának járni szokott, 4. obolos volt, (a mi pénzünk szerint kerek számmal 26. krajczár), s az állam nem adott élelmet, hanem a katona ebből a pénzből tartotta fenn magát s élelmét vagy a közel eső városokban, vagy azokon a piacokon szerezte be, a melyeket a sereget kísérő élelem-árusok ütöttek.

13. Tehát szintén egy drachma, (39·29. kr.) a mely összeg épen kétszerese volt annak annak a zsoldnak, a melyet egy hajós katona rendszeren húzni szokott.

14. A 88-ik olympiás 1-ső évében; K. e. 428. szeptember havában.

15. Azaz: az idő már ebben az évben november havában járt.

16. Vagyis a mi pénzünk szerint 471,500. frtot.

17. A hellen láb a mi mértékünk szerint 0·308. metert tett; a 16. hellen láb tehát összesen 4·93. meter volt. Így a két kerítés között levő hézag megközelítő számítás szerint megközelítő számmal 5. meterre tehető.

18. Azaz, mivel a katona pajzsát a bal karján hordta, jobb oldalukra. A csapat ezzel a gyengébb oldalával volt feléjük fordítva.

19. Nem kell felednünk, hogy itt az északi szélesség 38-ik foka közelében, a Balkántól jóval délre eső vidék van szóban.

20. Plataiai hős. Szent helye a várostól északra esett.

21. Kithairon határhegység Boiotia és Attika között. Ennek

jelentékenyebb magaslatait Dryos kephalai (Tölgykoronák) vagy Treis kephalai (Három hegyorom) néven nevezték. Ez utóbbi elnevezés különösen a boiotoknál volt járatos. Ezeken keresztül vezetett az út délkeleti irányban Eleutheraion és Thria síkján át Plataiától Athén felé.

22. Tehát körülbelül $\frac{1}{6}$ geogr. mérföldnyire.

23. A 88-ik olymпиás 1-ső évében; K. e. 427-ben tavasszal.

24. Az író itt kerekszámban fejezi ki magát a hajók mennyiségét illetőleg. Ez a hadi flotta, mint a 26-ik f. kezdő soraiból is kitűnik, tényleg negyvenkét hajóból állt.

25. Ikaros és Mykonos a Kykladok név alatt ismert szigetsoport tagjai. A Delos felől Ioniába hajózó előbb éri Mykonost s azután Ikarost. A pár sorral alább említett Embaton az ioniai Erythrai városához tartozó vidék Chiossal átellenben.

26. Ez volt ebben az időtájban a lydiai satrapa.

27. Az athénieknek ez a két derék háromsorevezőse különböző állami szolgálatok teljesítése végett állandóan felszerelve s folyvást szolgálatban volt. Ekkor ezek a hajók Athénből, a mint itt a peloponnésosi hajóhad felől hírt vettek, kémszemlére voltak kiküldve. *Klaros* egy hely Ioniában, Kolophon közelében Myonnesos és Ephesos között.

28. Ez a Sporadok néven nevezett szigetsoport egyik tagja.

29. Ez Kolophonnak a kikötővárosa volt, magától, a szárazon beljebb eső Kolophontól 16. stádiumnyira ($\frac{2}{5}$ geogr. mérföldnyire). Az alább említett Itamanes egy különben közelebről nem ismert egyéniség. Valószínűleg Pissuthnes, lydiai satrapának egyik főbb katonatisztje volt.

30. Tehát K. e. 430-ben, tavasszal.

31. Arra az esetre t. i. ha életben hagyják.

32. Itt Kleon a «sophista» szót ugyanazzal a megvetés kifejezésével használja, a minővel ezt Aristophanes, Xenophon és Platon irataikban alkalmazzák. A beszélő e helyen a sophisták iskoláiban divatos eljárásra czéloz, a mely szerint azokban nem a tanítás és tanulás, hanem a látványosság, nem a tanítványoknak beható szellemi tevékenységre való gerjesztése, hanem szórakoztatás mellett a hallgatóság bámulatának kieszközlése volt a cél.

33. A mely nem elégszik meg a tények egyszerű mérlegelésével, hanem megettök mindig mást gyanít és keres, mint a mi elfogulatlan szemlélésök és józan megítélésök folytán bennök található.

34. Ahhoz t. i. hogy jövőre hasonló elpártolási kísérleteket támogassanak.

35. Azaz, mivel egy mina (= 100. drachma) a mi pénzüink szerint 39. frt 29. krt tesz, összesen 78. frt 58. kr fizetésére. A 2700. rész-

birtok után járt évenként 2. minájával összesen 5400. mina, vagyis mivel egy talentumban 60. mina van, 90. talentum. Ez az összeg pedig a mi pénzünk szerint 212,175 frtot tett.

36. A 88-ik olympiás 2-ik évében; K. e. 427-ben nyáron.

37. Ebben a szóban: «másoknak», a plataiabeliek régi halálos ellenségeikre, a thebaiakra czéloznak.

38. Ez történelmileg nem egészen így áll, mivel a thespiaiabeliek is a persa-ellenes szövetség tagjai voltak.

39. Tudniillik egyfelől a lakedaimoniak, másfelől az athéniek.

40. A hó ünnepszaka a hónapnak az a része, a mely alatt valamely ünnep tartott s változó hosszúságú volt, egyik hónapban hosszabb, másokban rövidebb, a mennyiben némely ünnepek több napon keresztül, mások pedig csak egy napig tartottak. Ez idő alatt szünetelni kellett minden oly foglalkozásnak, a melynek a czélja nem az ünnep méltó megülvése volt, s tilos mindaz, a mi az általános békét és az ünnepi nyugalmat megháborította.

41. A plataiai csatában elesett helleneket a csatatéren temették el. Az ezek tiszteletére évenként rendezett halotti ünnepek díszének emelésére a résztvevő plataiabeliek ünnepi ruhát öltöttek; az állam legfőbb hivatalos személyisége biborruhában jelent meg. Mivel a halottaknak a plataiabeliek rendeztek évenként ünnepeket s nyújtottak halotti áldozatot, ezek megölvésével mindezeknek örökre meg kellett szünniök; ez pedig hellen vallásos felfogás szerint az elhalt ősökre nézve iszonyú csapás volt. A szószólók szájában tehát az itt előadottaknak nagyon nyomós oknak kellett lenni a mellett, hogy a plataiabelieket a lakedaimoniaknak meggyilkolni nem szabad.

42. Mivel a plataiai csatában a thebaiak a persák mellett harczoltak.

43. Ezek lyantok, thrákok és pelasgok voltak. A «más helyek»-en azok a boiotiai telepítvények értendők, a melyek a Kithairon és Euripos közt fekszenek.

44. Ez történt K. e. 519-ben.

45. Itt a thebaiak az Oinophytánál vívott ütközet körülményeire czéloznak. Ez az ütközet K. e. 457-ben, a pár sorral alább említett koroneiai csata pedig K. e. 447-ben vívott.

46. T. i. a hadi jog szerint.

47. Ez azok számára épült, a kik Hera templomát kegyes szándékkal felkeresték. Mivel egy hellen láb 0.308. meter, az épület az alább közlött mérték szerint 61.6. meter terjedelmű volt. A pár sorral alább említett új Hera-templom pedig 30.8. meternyire terjedt.

48. Szorosabban véve a sybotai tengeri ütközetben. Ezeknek a hadi

foglyoknak a száma, mint fentebb, az I. k. 55. f.-ben említve volt, 250-re ment s legnagyobb részt Kerkyra legtekintélyesebb polgáraiból állt. Fogságuk körülbelül öt évig tartott. A 800. talentumnyi váltságdíj túlságos nagyra volt szabva érettök, ha meggondoljuk, hogy a peloponnesosiaknál egy hadi fogoly rendes váltságdíja 2. mina, vagy is egy talentum $\frac{1}{30}$ -ad része volt; s e szerint a rendes váltságdíj a 250. hadi fogoly után mindössze $8\frac{1}{3}$ talentum lett volna. Azt, hogy ez a váltságdíj oly nagyon fel volt csigázva, magyarázza némileg, hogy a foglyok legnagyobb részt előkelő férfiak voltak s talán tartásdíj is volt számítva. Nagyon valószínű azonban, hogy az említett összeg már eleve úgy volt megállapítva, hogy soha megfizetve ne legyen. A 800. talentum, ha attikait veszünk, a mi pénzünk szerint 1. millió 886,000. frtot tett.

49. Mert ez, a mint fentebb, az I. k. 44. f.-ben is láttuk, csak védelmi szövetségről szólt s nem foglalta magában azt, hogy mindkét fél tartozik ugyanazt tekinteni barátoknak és ellenségnek.

50. Alkinoos az Odysseiában, ennek a 6—13. énekeiben előforduló phaiák király; Kerkyrában hős gyanánt tisztelték.

51. Ez alatt aligha az attikai aranystater értendő, a melynek az értéke 20. attikai drachma, vagyis a mi pénzünk szerint 7. frt $85\frac{1}{2}$ kr volt. Itt a legnagyobb valószínűséggel a korinthosi ezüst-statert kell értenünk, a mely két attikai drachmát nyomott, a mely tehát a mi pénzünk szerint körülbelül $78\frac{1}{2}$ krajczárt tett.

52. Azaz azokat, a kik a Peithias és társai legyilkolása alkalmával a tanácsházból a athéni hajóra menekültek s ezen Athénbe távoztak.

53. Ez a kikötő a várostól nyugatra esett. Volt a városnak egy másik kikötője is, a melyről pár sorral alább lesz szó; ez keletre s a szárazföld felé esett, s itt volt a hajóépítő hely is.

54. Kastor és Pollux.

55. T. i. az urak pártjából azok, a kik a Dioskurok templomába menekült hajós legénységen kívül ekkor még Kerkyrában voltak.

56. A város a sziget keleti partvonalával egy vonalban húzódó kis félsziget földszorosán feküdt. Ekkép a szoros két oldalán, kelet és nyugot felé, két kikötője volt, a melyekről már fentebb említés volt téve. A keleti a szárazföld felé nézett. Itt volt, a mit már szintén említettünk, a hajóépítő hely is. A nyugoti kikötő, a kis félsziget s a sziget partvonalala közt levő öböl északi szögletében volt s hyllai kikötő nevet viselt. Az ellenséges támadás felfogására készülő hajóhad a keleti kikötőben horgonyzott. Ennek tehát, a mint rendeletet kapott a hyllai kikötőbe való hajózásra, a kis félszigetet kellett körülhajóznia.

57. A latinoknál Bacchus.

58. A következő fejezet egy későbbi moralistának az elmélkedéseit tartalmazza a fentebb elmondottak felett.

59. Ez a hegység Kerkyra szigetén a város közelében, ettől északnyugoti irányban feküdt.

60. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 427-ben, szeptember havában.

61. Sicilia ezen korbéli föld- és néprajzi viszonyait az író alább a hatodik könyv elején fogja tüzetesen ismertetni.

62. E követség feje a híres Gorgias volt. Annak, hogy a leontioniakkal az athénieknek szövetségi viszonyuk lett volna régebben, semmi határozott nyoma nincs, annak azonban igen, hogy a rhegioniak az athéniakkal egy régebben kötött szövetségüket a 86-ik olympias 4-ik évében, K. e. 432-ben megújították.

63. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 427-ben november havában.

64. Ma: lipari szigetcsoport.

65. Az itt említett négy szigeten kívül Strabon és Plinius a szigetcsoport tagjai közt még a következő hármat is említik: Erikussa, Phoinikussa és Euonymos.

66. A latinoknál Vulcanus.

67. A 88-ik olympias 2-ik évében; K. e. 426-ban, tavasszal.

68. E sziget nyugoti partvidékének északi részén.

69. Egy Euboiától északkeletre eső szigetről.

70. T. i. az opusi Lokris.

71. Trachis régi város Thessaliában, a malisi dórok területén, az Oita hegység egyik kiágazásán.

72. Vagyis amattól körülbelül egy, az utóbbtól pedig fél geogr. mérföldnyire.

73. Ez a hely, a hol Demosthenes bizonyosan egy napi katonai menet után szállt meg hadaival, még Lokris területén volt. Hesiodos hellen költő K. e. 800. körül; született Aiolisban, a kis-ázsiai parton; később Helikon közelében, a boiotiai Askrában telepedett meg; a Theogonia, Munkák és Napok cz. tanköltemények szerzője.

74. Egy argolisi helységben. Az alább említett aitoliai városok az apodotok területén levő ismeretlen fekvésű helyek.

75. Tehát körülbelül két geogr. mérföldnyire.

76. Határfolyó a lokrisi és rhegioni terület között.

77. A 88-ik olympias 3-ik évében; K. e. 426-ban.

78. A 88-ik olympias 3-ik évében; K. e. 426-ban, november havában.

79. T. i. az elesett ellenséges katonákról.

80. Négy stadiumnyira, vagyis $\frac{1}{10}$ geogr. mérföldnyire.

81. Az *Ephesiák* Artemisnek (lat. Diana) ephesosi templománál tartott ünnepi összejövetelek. A gymnastikai versenyek a testi erők magas fokú fejlettségét, nagy testi ügyességet, gyakorlottságot feltételező birkózásból, öklözésből stb. álltak, a muzsaiak pedig a testi organumok mellett a szellemi erők kifejtésén, kiművelésén alapútlak s dalokra és költeményekre vonatkoztak, a kar pedig a test és szellem harmonikus fejlettségére valló táncz és dal együtt.

82. E helyből, valamint az alább következő nyilatkozatokból is az tűnik ki, hogy valamint a többi ókori írók, úgy Thukydides is azt tartja, hogy egy Homeros létezett, s hogy ennek tulajdonítandók nem csak az ismert eposok, az Ilias és az Odysseia, hanem a neve alatt forgalomba jött hymnusok is. Az alább köretkező két idézet közül az első az említett apolloni hymnus 146—150. a második pedig 165—172. sorát teszi.

83. Vagyis körülbelöl $\frac{5}{8}$ geogr. mérföldnyire.

84. Olpaitól nem messze eső helynél. Ez valószínűleg egy oly pusztá erősség volt, a mely abból a czélből volt emelve, hogy a környékbeli népségnek ellenséges betörés esetére menedékhelyül szolgáljon.

85. Valószínűleg az amprakiai és amphiloichiai terület határán.

86. T. i. a kiknek a fegyvereit itt láthatni.

87. Vagyis három nap alatt.

88. Mint az amprakiai lakosok magukban.

89. Mint az isteneknek felajánlott szent adományok.

90. A 88-ik olympiás 3-ik évében; K. e. 425-ben, február havában.

91. Ez a Halex folyó partján fekvő erősség volt.

92. Ez az ötvenedik év a K. e. 475-ik év lett volna. Igen valószínű azonban, hogy azt a kitörést érti itt az író, a mely K. e. 479-ben, a plataiai csata idején történt. Tehát az író, mint nagyobb időközök számításánál rendes szokása, kerek számot használ. A hellenek a K. e. 8-ik század közepe óta lakják Siciliát.

T A R T A L O M.

	Lap
Előszó	V
Bevezetés	X
Thukydides: I. könyv.....	1
" II. könyv	109
" III. könyv.....	197
Jegyzetek az első könyvhöz	285
" a második könyvhöz	305
" a harmadik könyvhöz	315

Országos Széchényi Könyvtár

GÖRÖG ÉS LATÍN REMEKÍRÓK

Kiadja a m. tud. Akadémiának classica-philologiai bizottsága.

ANAKREON

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

PONORI THEWREWK EMIL.

Ára füzve 1 frt 60 kr. — Görögül és magyarul. Ára füzve 2 frt.

CICERO A KÖTELESSÉGEKRŐL.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

CSENGERI JÁNOS.

Ára füzve 1 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 1 frt 60 kr.

GAIUS RÓMAI JOGI INSTITUTIÓINAK NÉGY KÖNYVE.

Magyarra fordította s jegyzetekkel kísérte

Dr. BOZÓKY ALAJOS.

Ára füzve 2 frt. — Latinul és magyarul. Ára füzve 3 frt.

- M. Tullius Cicero. Lælius a barátságáról. Latinból fordította
Némethy Géza. Füzve 20 kr.
- Gaius Valerius Catullus versei. Irodalomtörténeti tanulmánynyal
bevezette és jegyzetekkel kísérve ford. *Csengeri János.* Füzve 30 kr.
- Quintus Horatius Flaccus. A költészetről. Fordította *Czuczor*
Gergely. Füzve 20 kr.
- Theophrastus jellemrajzai. A görög eredetiből fordította *Hunfalvy*
János. Füzve 20 kr.
- Tibullus elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta
Csengeri János. Füzve 40 kr.
- Diszkiadás kis 8-rét alakban kötve 1 frt 40 kr.